

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER TEMEL ALANINDA AKADEMİK ÇALIŞMALAR -IV 2025/4

Editörler:

Prof. Dr.. Ayşen SİNA & Dr. Öğr. Üyesi Şeref KOCAMAN

ARTİKEL AKADEMİ: 389

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Temel Alanında Akademik Çalışmalar - IV (2025 /4)

Editör: Prof. Dr. Ayşen SİNA
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
<https://orcid.org/0000-0002-5301-5973>

Editör: Dr. Öğr. Üyesi Şeref KOCAMAN
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
<https://orcid.org/0000-0001-7069-0527>

ISBN 978-625-5674-29-6
Birinci Basım: Kasım - 2025

Ofset Hazırlık: Artikel Akademi

Baskı ve Cilt: Uzunist Dijital Matbaa Anonim Şirketi
Akçaburgaz Mah.1584.Sk.No:21 / Esenyurt - İSTANBUL

Matbaa Sertifika No: 68922

Artikel Akademi bir Karadeniz Kitap Ltd. Şti. markasıdır.

©Karadeniz Kitap - 2025

Akademik etik kurallara
bağlı kalınarak yapılacak olan alıntılar ve tanıtım maksadıyla yapılacak
olan kısa alıntılar dışında, yazılı izni alınmadan, tümünün veya bir
kısımının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla, basımı, yayımı,
kopyalanması, çoğaltımı veya dağıtımı yapılamaz.

KARADENİZ KİTAP LTD. ŞTİ.
Koşuyolu Mah. Mehmet Akfan Sok. No:67/3 Kadıköy-İstanbul
Tel: 0 216 428 06 54 // 0530 076 94 90

Yayıncı Sertifika No: 19708
mail: info@artikelakademi.com
www.artikelakademi.com

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER TEMEL ALANINDA AKADEMİK ÇALIŞMALAR -IV 2025/4

Editörler:

Prof. Dr. Ayşen SİNA & Dr. Öğr. Üyesi Şeref KOCAMAN

YAZARLAR*

Prof. Dr. Şahinde YAVUZ

Doç. Dr. Ayberk Nuri BERKMAN

Doç. Dr. Elif GENÇ-TETİK

Doç. Dr. Murat AYDIN

Doç. Dr. Tayfun YÖRÜK

Öğr. Gör. Erhan Nuh ÖZTÜRK

Öğr. Gör. Korkmaz KESKENDİR

Öğr. Gör. Muazzez ÖZDEMİR

Arş. Gör. Dr. Nihal ESEN

Arş. Gör. Tuba SARI

Dr. Ayşenur AKBULUT

Dr. Çiğdem GÜNEŞ

Dr. Müge ALGAN

Dr. Samet Aslan

Büşra GEDİKLİ İSİ

Coşkun Fırat YÜCEL

Fatma EROL

Serkan AYCİL

Simge SATIRLI

*Yazar sıralaması akademik
ünvanlar dikkate alınarak
düzenlenmiştir.

artikol
akademi

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	7
1. BÖLÜM	
MİCHAL KALECKİ VE İKTİSAT LİTERATÜRÜNDE TEORİLERİ, MODELLERİ VE PARADOKSLARI: NİTEL BİR İNCELEME.....	9
Doç. Dr. Ayberk Nuri BERKMAN	
2. BÖLÜM	
LEGO, YARATICILIK VE KÜTÜPHANELER: GELENEKSEL BİR DERLEME.....	23
Ayşenur AKBULUT	
3. BÖLÜM	
BİR MAÇTAN FAZLASI: YENİ MEDYADA NEFRET SÖYLEMİNİN YENİDEN ÜRETİMİ	43
Büşra GEDİKLİ İSİ & Şahinde YAVUZ	
4. BÖLÜM	
İŞSİZLİĞİN EKONOMİK VE PSİKO-SOSYAL ETKİLERİ.....	69
-Dr. Çiğdem GÜNEŞ	
5. BÖLÜM	
REKREASYON VE KONAKLAMA HİZMETLERİNDE STRATEJİK FİYATLAMA VE PROMOSYON: KAVRAMSAL BİR ÇERÇEVE	75
Erhan Nuh ÖZTÜRK & Korkmaz KESKENDİR	
6. BÖLÜM	
TÜRKİYE’DE SOSYAL GİRİŞİMCİLİĞİN TARİHSEL KÖKENLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: OSMANLI VAKIF GELEĞİNDEN GÜNÜMÜZE	87
Fatma EROL	
7.BÖLÜM	
EKO FEMİNİZM VE VAL PLUMWOOD’UN GÖRÜŞLERİ	109
Muazzaz ÖZDEMİR	

8. BÖLÜM

5018 SAYILI KAMU MALİ YÖNETİMİ VE KONTROL KANUNU
ÇERÇEVESİNDE HARCAMA YÖNETİMİ:
BİR İÇERİK ANALİZİ..... 131
Doç. Dr. Murat AYDIN

9. BÖLÜM

GELENEKSEL KAMU YÖNETİMİNDEN YENİ KAMU YÖNETİMİNE
GEÇİŞTE YÖNETİŞİM VE KATILIM SORUNSAĞI 109
Dr. Müge ALGAN & Simga SATIRLI

10. BÖLÜM

TÜRK İSTİHBARAT RAPORLARI IŞIĞINDA 1930'LAR TÜRKİYE'SİNDE
YMCA YAZ KAMPLARININ EĞİTSEL VE İDEOLOJİK İŞLEVLERİ 177
Arş. Gör. Dr. Nihal ESEN

11. BÖLÜM

YABANCILAR İÇİN TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE DİNLEME
STRATEJİLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME..... 193
Dr. Samet ASLAN

12. BÖLÜM

OTONOM KAMYON TEKNOLOJİSİNİN ULUSLARARASI
VE TÜRKİYE'DEKİ UYGULAMALARI ÜZERİNE BİR İNCELEME..... 211
Serkan AYCİL

13. BÖLÜM

YAPAY ZEKÂ SİSTEMLERİNDE ALGORİTMİK ÖNYARGI: RİSK ALANLARI,
TESPİT YÖNTEMLERİ VE AZALTMA STRATEJİLERİ..... 229
Arş. Gör. Tuba SARI & Doç. Dr. Tayfun YÖRÜK

14. BÖLÜM

KÜRESEL NÜKLEER GÜVENLİK REJİMİ YÖNETİMİ:
KAVRAMSAL TEMELLER, POLİTİKA ÇIKARIMLARI
VE ÜLKE DENEYİMLERİ..... 249
Doç. Dr. Elif GENÇ-TETİK & Coşkun Fırat YÜCEL

ÖNSÖZ

Bugün, modern dünyanın karmaşık ve sürekli değişen dinamiklerini anlamlandırma yolculuğunda önemli bir kilometre taşını temsil eden bir disiplindir sosyal bilimler. *Sosyal Bilimler Alanında Akademik Çalışmalar-III (2025/3)* başlıklı bu kitap, bireyden topluma, kültürden siyasete, ekonomiden iletişime kadar uzanan geniş bir yelpazede, sosyal bilimlerin çok boyutlu doğasını keşfetme çabasının somut bir yansımasıdır.

Sosyal bilimler; insanı, insan davranışlarını ve etkileşim içinde olduğu yapıları inceleyen yaşayan bir disiplindir. İçinde bulunduğumuz çağda yapay zekânın yükselişi, küresel göç hareketleri, dijitalleşmenin toplumsal etkileri gibi konular, bu alandaki akademik çalışmaların önemini her zamankinden daha kritik hale getirmiştir. Bu kitap, tam da bu ihtiyaca cevap vermek üzere, alanında yetkin farklı akademisyenlerin birikim ve derinlikli analizlerini bir araya getirmektedir.

Bu eserin en temel gücü, disiplinler arası yaklaşımdır. Farklı bakış açılarının ve metodolojilerin tek bir çatı altında buluşması, okuyucuya yalnızca kendi uzmanlık alanını değil, aynı zamanda sosyal bilimlerin bütüncül resmini görme fırsatı sunmaktadır. Kitaptaki her bölüm; sosyoloji, psikoloji, siyaset bilimi, iletişim, tarih ve diğer ilgili alanlardaki güncel tartışmalara ışık tutmakta, mevcut bilgi birikimine yeni bir boyut ve derinlik katmaktadır.

Bu kitabın yayınlanmasında emeği geçen, akademik çalışmalarıyla değerli katkılarını sunan yazarlarımıza en içten teşekkürlerimizi sunarız.

Sosyal Bilimler Alanında Akademik Çalışmalar-III (2025/3) kitabının; öğrencilere ilham kaynağı olması, araştırmacılara sağlam bir referans sunması ve genel okuyucunun toplumsal olaylara karşı eleştirel düşünme yeteneğini geliştirmesi dileğiyle...

Editörler:

Prof. Dr. Ayşen SİNA & Dr. Öğr. Üyesi Şeref KOCAMAN

1. BÖLÜM

MICHAL KALECKI VE İKTİSAT LİTERATÜRÜNDE TEORİLERİ, MODELLERİ VE PARADOKSLARI: NİTEL BİR İNCELEME

Doç. Dr. Ayberk Nuri BERKMAN
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Finans ve Bankacılık Bölümü
aberkman@ohu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-1650-381X>

GİRİŞ

Michal Kalecki, 20. yüzyılın en önemli iktisatçılarından biri olarak, Marksist ve Keynesyen iktisat arasında köprü kuran teorik çerçeveleriyle tanınır. Bu giriş bölümü, Kalecki'nin iktisat literatürüne yaptığı katkıların kapsamlı bir nitel incelemesini sunmaktadır.

Amaç ve Kapsam

Michal Kalecki'nin iktisat teorisine yaptığı katkıların tanıtılması, modern iktisadi düşüncenin temel taşlarından birini oluşturur. Kalecki, 1930'larda geliştirdiği etkin talep (*effective demand*) kavramıyla Keynesyen iktisadın öncülerinden biri haline gelmiş, ancak onun analizi daha yapısal ve sınıf temelli bir yaklaşımı benimsemiştir. Bu kapsamda, Kalecki'nin gelir ve servet dağılımı üzerine kurduğu modelleri ve *büyüme teorilerini* vurgulamak, iktisat literatüründe onun kalıcı etkisini anlamayı amaçlamaktadır. Örneğin, Kalecki'nin işsizlik ve enflasyon arasındaki ilişkiyi açıklayan paradoksları, bugün neo-Kaleckiye modellerde servet dağılımının eşitsizliğini tartışmak için temel alınır.

Bu bölümün amacı, Kalecki'nin teorilerini güncel iktisadi sorunlarla bağdaştırarak bir nitel inceleme sunmaktır. Başlangıç referansı olarak, neo-Kaleckiye modellerdeki servet dağılımı tartışmalarını içeren belgeler dikate alınmıştır. Ancak, bu metin mevcut bilgilere dayalı olarak hazırlanmış olup, klasik kaynaklar gibi Michal Kalecki'nin "*Theory of Economic Dynamics*" (1954) kitabı ve Joan Robinson'ın "*The Accumulation of Capital*" (1956) eseri gibi eserlerden esinlenilmiştir. Kalecki'nin katkıları, küresel finansal krizler gibi gerçek dünya olaylarında etkin talep yetersizliğinin sonuçlarını aydınlatır. *Etkin talep* kavramı, piyasalarda tam istihdamın kendiliğinden gerçekleşmediğini; gelir-servet dağılımı modelleri ise oligopolistik piyasalarda sermaye sahiplerinin kazançlarını nasıl koruduğunu gösterir. Bu kapsam, iktisat teorisinin evrimini anlamak için literatür taraması yapılmış olup, Kalecki'nin Marksist etkilenimlerini (örneğin, kapitalist ekonomide işsizliğin işlevsel rolü) ve Keynesyen sentezi içermektedir.

Kalecki'nin büyüme modelleri, özellikle büyüme hızı ve gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi inceleyerek, günümüz eşitsizlik tartışmalarına ışık tutar. Örneğin, neo-Kaleckiye yaklaşımlarda servet dağılımı, *Steindl*'in "*Maturity and Stagnation in American Capitalism*" (1952) gibi eserlerde tartışılır. Bu bölüm, Kalecki'nin teorilerinin nitel bir analizini yaparak, iktisat literatüründe onun kalıcılığını vurgular. Amacımız, okuru Kalecki'nin paradokslarının (örneğin, Kazanç Paradoksu veya *İşsizlik ve Büyüme Çatışması*) çağdaş uygulamalarına hazırlamaktır.

Araştırma Soruları

Kalecki'nin teorilerinin iktisat literatüründe nasıl evrildiğini anlamak için, bu bölümde şu araştırma sorularına odaklanılacaktır:

- Kalecki'nin teorileri, Keynesyen iktisadın yükselişiyle nasıl birleşmiş ve evrilmiştir? Örneğin, 1933'te yayınlanan "*Essay on the Business Cycle Theory*" makalesinde geliştirilen modeller, Büyük Bunalım'ı açıklamak için kullanılmış olup, literatürde neo-Kaleckiye revizyonlarla genişletilmiştir.
- Hangi modeller geliştirilmiştir ve bu modellerde hangi paradokslar ortaya çıkmıştır? Kalecki'nin *büyüme ve dağılım modeli*, sermaye birikimini ve işsizliği birleştirerek, *Servet Dağılımı Paradoksu*'nu (zenginliğin artmasıyla talebin düşmesi) gündeme getirmiştir. Ayrıca, *Kazanç Marjı Modeli*, oligopolistik firmaların fiyatlama stratejilerini ele alır.
- Nitel inceleme yöntemi olarak, literatür taraması ve karşılaştırmalı anal-

iz kullanılacaktır. Literatür taraması, Kalecki'nin eserlerini (örneğin, *Selected Essays on the Dynamics of the Capitalist Economy, 1933-1970*) ve eleştirel yorumları (örneğin, Rowthorn'un 1981'de yayınlanan makaleleri) kapsar. Karşılaştırmalı analiz ise, Kalecki'yi Keynes ve Marx ile karşılaştırarak, teorilerin evrimini gösterir.

Bu soruların yanıtlanması, Kalecki'nin teorilerinin iktisat felsefesine etkisini netleştirir. Örneğin, *İşsizlik Paradoksu* (kalıcı işsizliğin kapitalist stabilizeyi sağladığı iddiası), modern makroekonomide tartışılmaya devam eder. Araştırma yöntemi, kalitatif veri toplamaya dayalı olup, ikonik makalelerin içerik analizini içerir. Bu, Kalecki'nin modellerinin (örneğin, doğru-olmayan büyüme denklemleri) güncel uygulamalarını, gibi modern eşitsizlik modellerinde nasıl kullanıldığını açıklar.

Bu metnin genel akışı, Kalecki'nin teorilerini sistematik bir şekilde ele alacak şekilde tasarlanmıştır. Girişten sonra, bölüm şöyle ilerleyecektir:

- 1. Teorik Çerçeve:** Kalecki'nin ana kavramlarını (etkin talep, dağılım ve büyüme) detaylandırarak, tarihsel bağlamı sunar.
- 2. Modellerin İncelemesi:** Geliştirilen modelleri (örneğin, iş döngüsü ve büyüme modelleri) analiz eder, neo-Kaleckiye uzantılarıyla karşılaştırır.
- 3. Paradoksların Tartışılması:** Kalecki'nin paradokslarını (örneğin, *Politik İş Dönemleri Paradoksu*) inceleyerek, iktisadi politika önerilerini ele alır.
- 4. Nitel Analiz ve Bulgular:** Literatür taraması sonuçlarını sunar, karşılaştırmalı analizlerle teorilerin evrimini tartışır.
- 5. Sonuç ve Öneriler:** Kalecki'nin mirasını özetler, gelecek araştırmalar için önerilerde bulunur.

1. MICHAL KALECKI'NİN BİYOGRAFİSİ VE TEMEL TEORİLERİ

Hayatı ve Tarihsel Bağlamı

Michal Kalecki (1899-1970), Polonya kökenli bir iktisatçı olarak, 20. yüzyılın en etkili düşünürlerinden biri haline gelmiştir. Kısa bir özetle, Kalecki 1899'da Varşova'da doğmuş, mühendislik ve matematik eğitimi almıştır. Bu eğitim, onun ekonomik modellerini matematiksel bir temele oturtmasına olanak sağlamıştır. Kalecki, Keynes'in *Genel Teori*'sinin yayımlanmasından önce, 1930'larda benzer fikirler geliştirerek bağımsız bir şekilde etkin talep teorisini formüle etmiştir. Örneğin, 1933'te yayınlanan "*Essay on the Theory of the Busi-*

ness Cycle” makalesi, Keynes’in 1937 tarihli eseriyle paralellikler gösterse de, Kalecki’nin analizi sınıf çatışması ve sermaye birikimi gibi yapısal unsurlara daha fazla vurgu yapar.

Kalecki’nin hayatı, tarihsel bağlamın bir yansımasıdır. Gençlik yıllarında, Polonya’nın Rus İmparatorluğu altında yaşadığı ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar, onu Marx’ın etkilerine yönlendirmiştir. Birinci Dünya Savaşı ve Polonya’nın bağımsızlığı sonrasında, 1920’lerde Varşova Ekonomi Enstitüsü’nde çalışırken, iş döngüleri ve enflasyon üzerine araştırmalar yapmıştır. 1930’larda *London School of Economics*’de ve Oxford’da geçirdiği dönem, onun teorilerini uluslararası platforma taşıdı. Kalecki, İkinci Dünya Savaşı sırasında Birleşmiş Milletler için çalışmış ve savaş sonrası dönemde, özellikle 1940’larda Polonya’da planlama ekonomisi üzerine danışmanlık yapmıştır. Bu dönem, onun sosyalist eğilimlerini pekiştirmiş ve teorilerini Sovyet tipi ekonomilere uyarlamasına yol açmıştır.

Kalecki’nin tarihsel etkisi, Soğuk Savaş dönemi iktisadında belirgindir. 1950’lerde, Polonya Bilimler Akademisi’nde görev yaparken, büyüme ve dağılım modellerini geliştirdi. Onun teorileri, Batı’da neo-Kaleckiye yaklaşımlarla evrilirken, Doğu Bloku’nda planlama araçları olarak kullanıldı. Örneğin, Kalecki’nin 1954 tarihli *Theory of Economic Dynamics* kitabı, kapitalist ekonomilerin iç çelişkilerini tartışarak, Keynesyen politikalardan farklı bir yol önerir. Bu bağlamda, Thomas Palley’nin neo-Kaleckiye modellerde servet dağılımını ele alan çalışmalarında Kalecki’nin teorilerinin güncel uzantılarını temsil eder. Palley’nin analizleri, Kalecki’nin gelir dağılımı modellerini 21. yüzyıl eşitsizliklerine uyarlar.

Kalecki’nin hayatı, kişisel zorluklarla doludur; 1970’teki ölümüne kadar süren akademik mücadelesi, onun teorik mirasını güçlendirmiştir. Polonya kökeni ve uluslararası deneyimlerinin etkisiyle, teorileri küresel iktisadi krizleri (örneğin, 2008 Finansal Krizi) açıklamakta hala başvurulan kaynaklardır.

Temel Teorileri

Kalecki’nin temel teorileri, iktisat literatüründe devrimsel bir etki yaratmıştır. Bu kısımda, onun ana katkılarını –etkin talep teorisi, gelir dağılımı ve fiyatlandırma ile tekelleşme– ayrıntılı olarak inceleyeceğiz. Bu teoriler, matematiksel modellerle desteklenerek, kapitalist ekonomilerin dinamiklerini açıklar.

Etkin Talep Teorisi

Kalecki’nin *etkin talep* teorisi, ekonomik büyümenin talep yönlü olduğu

varsayımına dayanır. Bu teori, tam istihdamın kendiliğinden gerçekleşmediğini ve hükümet müdahalesini gerektirdiğini savunur. Kalecki’ye göre, toplam talep (tüketim, yatırım ve ihracat), üretimi ve istihdamı belirler. Örneğin, 1933 makalesinde geliştirdiği modelde, etkin talep yetersizliği işsizliğe yol açar. Formülize edersek, Kalecki’nin denklemi şöyle özetlenebilir:

$$Y = C + I + G + NX \quad (1)$$

Burada, Y toplam çıktı, C tüketim harcamaları, I yatırım harcamaları, G hükümet harcamaları ve NX net ihracattır. Kalecki, bu denklemi Keynes’ten farklı olarak, sınıf gelirleri üzerinden genişleterek, sermaye sahiplerinin tasarruf eğiliminin talebi baskıladığını belirtir.

Talep odaklı büyüme, Kalecki’nin modelinde işsizliği kalıcı bir özellik haline getirir. Eğer sermaye sahipleri kazançlarını yatırıma değil tasarrufa yöneltirse, talep azalır ve ekonomik durgunluk oluşur. Bu teori, 1930’ların Büyük Bunalımı’nı açıklamak için kullanılmıştır. Palley’nin çalışmalarında (örneğin, 2017 tarihli makalelerinde), Kalecki’nin etkin talep modeli, modern servet eşitsizliğiyle bağlantılı olarak ele alınır (Palley, 2017a; Palley 2017b).

Gelir Dağılımı

Kalecki’nin *gelir dağılımı* teorisi, işçi ve sermaye sahipleri arasındaki bölüşümü ekonomik döngülerin merkezine koyar. Ona göre, gelir dağılımındaki eşitsizlik, işsizliği ve büyümeyi etkiler. Kalecki, 1930’larda yayınlanan makalelerinde, işçilerin ücretlerinin tüketimi artırdığını, ancak sermaye sahiplerinin kazançlarının tasarrufa yöneldiğini savunur. Bu, *dağılım paradoksunu* doğurur: Eşitsizlik artarsa talep düşer.

Palley’nin dosyalarında bahsedilen servet dağılımı bağlantısı, Kalecki’nin modelini modern bağlama taşır (Palley, 2017a). Örneğin, Kalecki’nin formülü:

$$\pi = (1 - w) Y \quad (2)$$

Burada, π kâr, w ücret payı ve Y toplam gelirdir. Bu denklem, sermaye sahiplerinin gelirinin ekonomik istikrarsızlığı artırdığını gösterir. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, Kalecki bu teoriyi planlama ekonomilerine uyarlamıştır. Literatürde, bu teori Mott (1983) gibi çalışmalarla genişletilmiştir, geliri etkileyen döngüleri analiz eder.

Fiyatlandırma ve Tekelleşme

Kalecki'nin *fiyatlandırma ve tekelleşme* modeli, oligopolistik piyasalarda firmanın *markup* fiyatlandırmasını inceler. Ona göre, fiyatlar maliyetlerin üzerine bir marj eklenerek belirlenir. Matematiksel olarak:

$$P = (1 + m) C \quad (3)$$

Burada, P fiyat, m marj ve C maliyettir. Bu model, tekelleşmenin enflasyonu ve gelir dağılımını nasıl etkilediğini açıklar. Kalecki, 1950'lerdeki çalışmalarında, bu teoriyi kapitalist ekonomilerin yapısal sorunlarına uyguladı. Literatürdeki tartışmalar, bu modelin anti-tröst politikalarına temel olduğunu belirtir (Kalecki, 2013).

Keynes ile Karşılaştırma

Kalecki'nin teorileri, Keynes'inkilerle paralellikler gösterse de, daha sınıf temelli bir yaklaşım sergiler. Keynes, *Genel Teoride* etkin talebi bireysel kararlara bağlarken, Kalecki sınıf mücadelesini vurgular. Örneğin, Kalecki'nin işsizlik analizi, kapitalistlerin işgücü disiplinini sağlamak için bilinçli olarak işsizlik yarattığını savunur.

Literatürdeki tartışmalar, bu farkı netleştirir. Robinson (1956) gibi eserler, Kalecki'yi Keynes'ten daha radikal bulur. Palley'nin analizlerinde, Kalecki'nin servet dağılımı modeli, Keynes'in tasarruf teorisinden daha eleştirel olarak sunulur. Karşılaştırmalı analizde, Kalecki'nin sınıf odaklı yöntemleri, modern eşitsizlik tartışmalarında daha etkili görünür.

2. KALECKİYEN MODELLER VE GELİŞİMİ

Bu bölüm, Michal Kalecki'nin modellerinin evrimini ve iktisat literatüründeki genişlemesini nitel bir perspektiften ele almaktadır. Bu metin, Kaleckiye modellerin klasik formlarından neo-Kaleckiye ve post-Kaleckiye gelişimlerine kadar uzanan bir analizi içermektedir. Bu inceleme, literatür taraması ve karşılaştırmalı yöntemler yoluyla, Kalecki'nin teorilerinin çağdaş iktisadi sorunlara nasıl uyarlandığını vurgular. Kalecki'nin modelleri, kapitalist ekonomilerin dinamiklerini –büyüme, dağılım ve istikrarı– açıklamak için matematiksel çerçevelerle desteklenmiştir.

Klasik Kaleckiye Modeller

Kalecki'nin klasik modelleri, 1930'lar ve 1940'larda geliştirilen temel çerçev-

eleri temsil eder ve iktisadi büyüme ile dağılım arasındaki ilişkiyi merkeze alır. Bu modeller, yatırım ve tasarruf ilişkisini, döngüsel büyüme dinamiklerini inceleyerek, kapitalist ekonomilerin iç çelişkilerini açıklar.

Kalecki, orijinal büyüme modelinde, sermaye birikimini ve talebi birleştirerek, ekonomik döngülerin nedenlerini analiz eder. Örneğin, *Theory of Economic Dynamics* (1954) kitabında sunulan modelde, yatırım işlevini toplam çıktıya bağlar. Matematiksel olarak, Kalecki'nin yatırım denklemi şöyle formüle edilebilir:

$$Y = C + I + (I - s) \pi \quad (4)$$

Burada, Y toplam çıktıyı, C tüketimi, I yatırımı ve π kârı temsil eder; s ise tasarruf oranıdır. Bu denklem, tasarrufun kârlara bağımlı olduğunu ve yatırımın taleple sınırlı kaldığını gösterir. Kalecki'ye göre, eğer tasarruf oranı artarsa, büyüme yavaşlar ve işsizlik yükselir. Bu model, döngüsel büyüme için bir temel sağlar: Ekonomik genişleme dönemlerinde yatırım artar, ancak kâr marjlarının düşmesiyle durgunluklar oluşur.

Dağılım modellerinde, Kalecki gelir paylaşımını vurgular. İşçi ücretlerinin tüketimi artırdığı, ancak sermaye sahiplerinin tasarruf eğiliminin büyümeyi kısıtladığı bir yapı önerir. Örneğin, döngüsel büyüme modellerinde, *işsizlik ve enflasyon arasındaki paradoksu* ele alır; yüksek istihdam enflasyonu tetikler, ancak bu, sermaye sahiplerinin fiyatları artırmasına yol açar. Kalecki'nin analizi, 1930'lardaki Büyük Bunalım'ı açıklarken, Marksist etkilenimleri de yansıtır.

Literatürde bu modeller, *Kalecki'nin 1937 makalesi* gibi eserlerle genişletilmiştir. Bugün, bu klasik çerçeve neo-Kaleckiye modellere temel oluşturur. Hein'in vurgulamaları, bu modellerin yatırım-tasarruf ilişkisinin güncel uygulamaları tartışılır.

Neo-Kaleckiye Modeller

Neo-Kaleckiye modeller, Kalecki'nin orijinal fikirlerini 1970'ler ve sonrası dönemde uyarlayarak, modern iktisadi sorunlara odaklanır. Bu yaklaşımlar, büyüme rejimlerini, kapasite kullanımını ve servet dağılımını entegre eder. Aşağıda, belirtilen alt başlıklarla bu modellerin gelişimini ele alacağız.

Bhaduri-Marglin Modeli

Amit Bhaduri ve Steven Marglin'in 1990'larda geliştirdiği model, neo-Kaleckiye literatürün temel taşlarından biridir. Bu model, ücret-güdümlü (*wage-led*) ve kâr-güdümlü (*profit-led*) büyüme rejimlerini karşılaştırmalı olarak ince-

ler. Hein'in dosyalarında vurgulandığı üzere, ücret artışlarının talebi artırdığı ücret-güdümlü rejimlerde büyüme hızlanır, ancak kâr-güdümlü rejimlerde yatırım kâr marjlarına bağlıdır (Bhaduri & Marglin, 1990; Hein, 2014). Matematiksel olarak:

$$g = h(\pi - r) + f(w) \quad (5)$$

Burada, g büyüme hızını, π kâr payını, r faiz oranını, w ücretleri ve h ile f fonksiyonları temsil eder. Bu model, servet dağılımının büyüme üzerindeki etkisini gösterir; eşitsizlik artarsa, kâr-güdümlü rejimler baskın hale gelir ve talep yetersizliği yaşanır.

Palley'nin katkılarıyla, bu model servet dağılımının negatif etkilerini entegre eder. Örneğin, Palley'nin 2017 çalışmalarında, eşitsizliğin büyüme rejimlerini bozduğu tartışılır. Neo-Kaleckiyan analizde, Bhaduri-Marglin modeli, küresel finansal krizleri açıklamak için kullanılmıştır.

Kapasite Kullanımı ve Yatırım Fonksiyonları

Bu alt başlıkta, kapasite kullanımı ve yatırım fonksiyonlarının istikrar koşullarını inceleyeceğiz. Dallery'nin dosyalarında modellenen çerçeve, Kalecki'nin orijinal yatırım fonksiyonunu genişleterek, kapasite kullanımının ekonomik dengeyi nasıl etkilediğini gösterir (Dallery, 2009). Örneğin, eğer kapasite kullanımı düşükse, yatırım azalarak durgunluğa yol açar. Matematiksel olarak:

$$I = \alpha(u - u^*) + \beta\pi \quad (6)$$

Burada, I yatırımı, u kapasite kullanımını, u^* denge kullanımını, α ve β katsayılarını temsil eder. Dallery'nin analizleri, istikrar için kapasite kullanımının belirli bir eşik üzerinde tutulması gerektiğini vurgular. Bu model, neo-Kaleckiyan literatürde finansal kırılganlıkları ele alır.

Bu yaklaşım, Kalecki'nin döngüsel modellerini güncelleştirir ve Palley'nin servet dağılımı entegrasyonlarıyla birleşir.

Servet Dağılımı Entegrasyonu

Palley'nin neo-Kaleckiyan modelde servet dağılımının rolünü inceleyen bu kısım, eşitsizliğin negatif etkilerini vurgular. Kalecki'nin orijinal dağılım teorisini temel alarak, Palley servet yoğunlaşmasının talebi azalttığını gösterir. Örneğin:

$$g = \varphi(\omega) - \theta(s) \quad (7)$$

Burada, g büyüme hızını, ω servet dağılımını ve $\theta(s)$ tasarruf oranını temsil eder. Eşitsizlik arttıkça (ω düşerse), büyüme yavaşlar. Palley'nin katkıları, 2008 krizi gibi olayları açıklayarak, neo-Kaleckiyan modelleri zenginleştirir.

Post-Kaleckiyan Gelişmeler

Post-Kaleckiyan gelişmeler, Kalecki'nin fikirlerini finansallaşma, açık ekonomi ve küresel etkilerle entegre eder. Bu kısım, literatürdeki genişlemeleri (örneğin, Stockhammer ve Hein gibi yazarlar) inceleyerek, teorilerin çağdaş uygulamalarını tartışır.

Finansallaşma, Kaleckiyan modellerde kârların finansal spekülasyona yönelmesini ele alır. Stockhammer'ın çalışmalarında, finansal varlıkların büyüme rejimlerini bozduğu vurgulanır (Stockhammer, 2013). Örneğin, açık ekonomi entegrasyonunda, dış ticaret ve sermaye akışları Kalecki'nin modellerini etkiler:

$$NX = X - M = f(e, Y) \quad (8)$$

Burada, NX net ihracatı, e döviz kurunu ve Y çıktıyı temsil eder. Hein ve Stockhammer'ın analizleri, bu entegrasyonun eşitsizliği artırdığını gösterir. Küresel etkilerde, iklim değişikliği ve pandemiler gibi faktörler post-Kaleckiyan modellerde tartışılır.

3. KALECKI'NİN PARADOKSLARI VE ELEŞTİRİLERİ

Bu bölüm, Michal Kalecki'nin teorilerindeki paradoksları ve bunların iktisat literatüründeki eleştirilerini nitel bir inceleme çerçevesinde ele almaktadır. Bu metin, Kaleckiyan yaklaşımdaki temel çelişkileri, literatürdeki yansımalarını ve güncel tartışmaları kapsamaktadır. Bu analiz, Kalecki'nin paradokslarının kapitalist ekonomilerin yapısal sorunlarını nasıl aydınlattığını ve eleştirilerin teorik evrimini vurgulayarak, literatür taraması ve karşılaştırmalı yöntemler üzerine kurulmuştur.

Temel Paradokslar

Kalecki'nin teorilerindeki paradokslar, kapitalist ekonomilerin mantıksal çelişkilerini ortaya koyar ve büyüme, dağılım ve istikrar arasındaki ilişkiyi sorgular. Bu paradokslar, Kalecki'nin talep odaklı yaklaşımından doğan çelişkileri temsil eder. Aşağıda, her paradoks ayrı olarak ele alınmıştır, örneğin tasarruf paradoksu, kâr paradoksu ve servet dağılımı paradoksu.

Tasarruf Paradoksu

Kalecki'nin *tasarruf paradoksu*, artan tasarrufların ekonomik büyümeyi yavaşlattığını savunur. Bu paradoks, Kalecki'nin talep odaklı yaklaşımına dayanır ve Keynesyen iktisadın bir uzantısı olarak görülür, ancak sınıf çatışmasını daha fazla vurgular. Kalecki'ye göre, eğer hanehalkları ve sermaye sahipleri tasarruflarını artırarak tüketimi azaltırsa, toplam talep düşer ve bu durum yatırımı azaltarak büyümeyi engeller. Matematiksel olarak, Kalecki'nin modelinde:

$$g = s - I \quad (9)$$

Burada, g büyüme hızını, s tasarruf oranını ve i yatırım oranını temsil eder. Eğer s artarsa, g negatif yöne kayar, çünkü tasarruflar tüketimi baskılar. Bu paradoks, 1930'ların Büyük Bunalımı'nda gözlemlenen tasarruf patlamasını açıklar. Kalecki, sermaye sahiplerinin aşırı tasarruf eğiliminin işsizliği kalıcı hale getirdiğini belirtir. Literatürde, bu paradoks Bhaduri ve Marglin'in modellerinde genişletilmiştir, örneğin kâr-güdümlü rejimlerde tasarrufun büyümeyi baltadığı gösterilir.

Bu alt bölümde, paradoksun nitel analizini yaparak, Kalecki'nin *Theory of Economic Dynamics* (1954) kitabındaki açıklamalarını vurgularız. Palley'nin çalışmalarında, tasarruf paradoksunun servet dağılımıyla bağlantılı olarak tartışıldığı görülür; zenginlerin yüksek tasarruf oranları, talep daralmasına yol açarak ekonomik istikrarsızlığı artırır.

Kâr Paradoksu

Kâr paradoksu, yüksek kâr oranlarının uzun vadede büyümeyi baltalamasını ifade eder. Bu çelişki, Bhaduri-Marglin modelinden esinlenerek neo-Kaleckiye literatürde geliştirilmiştir. Kalecki'ye göre, kârların artması sermaye birikimini teşvik etse de, aşırı kâr aşırı tasarrufa yol açar ve talebi düşürür, bu da yatırımın azalmasına neden olur. Kâr-güdümlü rejimlerde, kâr marjlarının yükselişi kısa vadeli büyümeyi sağlar, ancak uzun vadede talebin daralmasıyla çöküş yaşanır. Matematiksel olarak:

$$\pi = (1 - w) Y - C \quad (10)$$

Burada, π kârı, w ücret payını, Y toplam çıktıyı ve C tüketimi temsil eder. Eğer π artarsa, C düşerek büyüme yavaşlar. Bu paradoks, Kalecki'nin döngüsel modellerinde iş döngülerinin inişlerini açıklar.

Bhaduri ve Marglin'in analizlerinde, kâr-güdümlü rejimlerin istikrarsızlığı

vurgulanır; örneğin, yüksek kârlar eşitsizliği artırarak talebi zayıflatır. Palley'nin dosyalarında, bu paradoksun finansal krizlerle ilişkisi ele alınır.

Servet Dağılımı Paradoksu

Palley'nin dosyalarında vurgulanan *servet dağılımı paradoksu*, servet eşitsizliğinin ekonomik istikrarsızlığa yol açtığını savunur. Kalecki'ye göre, zenginlerin yüksek tasarruf eğilimi talep daralması yaratır ve bu, büyümeyi yavaşlatarak işsizliği artırır. Örneğin, servet yoğunlaşmasıyla birlikte tüketim azalır, çünkü zenginler tasarruflarını artırırken, düşük gelirli gruplar talebi karşılayamaz. Matematiksel olarak:

$$D = \omega(Y) - s(\pi) \quad (11)$$

Burada, D talebi, ω servet dağılımını ve $s(\pi)$ tasarruf oranını temsil eder. Eşitsizlik arttıkça (ω düşerse), D azalır ve istikrarsızlık artar. Palley'nin neo-Kaleckiye modellerinde, bu paradoks 2008 krizi gibi olaylarda servet eşitsizliğinin rolünü açıklar.

Bu paradoks, Kalecki'nin dağılım teorilerini genişleterek, sınıf temelli analizi güçlendirir.

Literatürdeki Yansımalar

Kalecki'nin paradoksları, iktisat literatüründe geniş eleştirilere maruz kalmıştır, özellikle neo-klasik yaklaşımlardan. Neo-klasik eleştiriler, Kalecki'nin tam istihdam varsayımını reddeder ve piyasaların otomatik dengeye ulaştığını savunur. Örneğin, Lucas ve Prescott gibi ekonomistler, Kalecki'nin talep odaklı modellerini rasyonel beklentilerle çürütmeye çalışır, ancak post-Keynesian cevaplar bu eleştirileri reddeder (Lucas, 1972; Lucas & Prescott, 197).

Dallery'nin dosyalarında vurgulanan modellerin istikrar analizi, Kalecki'nin paradokslarını savunur; örneğin, kapasite kullanımı düşükse, tasarruf paradoksu istikrarsızlığı artırır. Post-Keynesian literatürde, Mott ve Hein gibi yazarlar, neo-klasik eleştirilere karşı Kalecki'yi savunarak, paradoksların gerçek dünya verileriyle uyumlu olduğunu gösterir.

Güncel Tartışmalar

Kalecki'nin paradoksları, küreselleşme ve finansal krizlerde önemli bir rol oynar. Örneğin, 2008 krizi sonrası eşitsizlik tartışmalarında, servet dağılımı paradoksu öne çıkar; Palley ve Stockhammer'ın analizlerinde, eşitsizliğin talep

daralmasına yol açtığı vurgulanır. Küreselleşme bağlamında, açık ekonomilerde tasarruf paradoksu, sermaye akışlarını etkilemekte ve finansal istikrarsızlığı artırmaktadır.

Güncel tartışmalarda, iklim değişikliği ve pandemiler gibi faktörler Kalecki'nin modellerini test eder. Örneğin, *Corona virüsü krizi* 'nde kâr paradoksu, kâr odaklı politikalara eleştiri getirir.

4. İKTİSAT LİTERATÜRÜNE YANSIMALAR VE GÜNCEL UYGULAMALAR

Bu bölüm, Michal Kalecki'nin teorilerinin iktisat literatüründeki yansımalarını ve güncel uygulamalarını nitel bir inceleme çerçevesinde ele almaktadır. Metin, Kaleckiye yaklaşımların tarihsel evrimini, teorik ve ampirik genişlemelerini, güncel uygulamalarını, eleştirilerini ve sınırlılıklarını kapsamaktadır. Bu analiz, literatür taraması, karşılaştırmalı yöntemler ve ampirik veriler üzerine dayalıdır, Kalecki'nin katkılarının modern iktisadi sorunlara nasıl entegre edildiğini vurgular. Kalecki'nin teorileri, post-Keynesian okulun bir parçası olarak, gelir dağılımı ve büyüme arasındaki ilişkiyi yeniden tanımlamıştır.

Tarihsel Evrim

Kalecki'nin teorilerinin tarihsel evrimi, 1930'lardan günümüze uzanan bir süreçte şekillenmiştir ve neo-Kaleckiye yaklaşımlara geçişi temsil eder. Hein'in dosyalarında vurgulanan Bhaduri-Marglin modelinin tarihi bağlamı, bu evrimin temel bir örneğidir. Kalecki, 1930'larda bağımsız olarak etkin talep ve dağılım modellerini geliştirirken, post-Keynesian okulun yükselişiyle teorileri genişletilmiştir. Örneğin, Kalecki'nin *Theory of Economic Dynamics* (1954) eseri, Keynesyen iktisadın senteziyle birleşerek, neo-Kaleckiye literatürü doğurmuştur.

Tarihsel olarak, 1960'larda ve 1970'lerde, Kalecki'nin fikirleri Joan Robinson ve Nicholas Kaldor gibi post-Keynesian ekonomistler tarafından benimsenmiş ve geliştirilmiştir. Hein'in analizlerinde, Bhaduri ve Marglin'in 1990'lardaki çalışmaları, Kalecki'nin döngüsel modellerini ücret-güdümlü ve kâr-güdümlü büyüme rejimleriyle birleştirerek, post-Keynesian okulun etkisini güçlendirir. Bu okul, Kalecki'nin sınıf temelli yaklaşımını, neo-klasik modellerin piyasalara olan güvenine karşı bir alternatif olarak sunar. Tarihsel evrimde, Kalecki'den neo-Kaleckiye'e geçiş, küresel ekonomik krizlerin (örneğin, 1970'ler stagflasyonu) teorik ihtiyaçlarını karşılamak için gerçekleşmiştir.

Hein'in dosyalarında bahsedilen bağlamda, Bhaduri-Marglin modeli, Kalecki'nin

ki'nin orijinal yatırım fonksiyonlarını genişleterek, eşitsizliğin büyüme üzerindeki rolünü vurgular. Post-Keynesyen okulun etkisi, teorilerin ampirik testlere konu olmasını sağlamış; örneğin, 1980'lerdeki çalışmalar, Kalecki'nin paradokslarını reel verilerle doğrulayarak literatürdeki kalıcılığını artırmıştır.

Ampirik ve Teorik Genişlemeler

Kaleckiye teorilerin ampirik ve teorik genişlemeleri, yüklenen dosyaların katkılarıyla ivme kazanmıştır. Palley'nin servet odaklı modeli, Dallery'nin simülasyonları ve diğer yazarlar gibi Lavoie ile Stockhammer'ın çalışmaları, bu genişlemelerin anahtar örnekleridir (Lavoie, 2009; Stockhamme, 2013). Palley'nin modellerinde, servet dağılımının büyüme üzerindeki negatif etkisi matematiksel olarak modellenir, örneğin:

$$g = \alpha(\omega) - \beta(s) \quad (12)$$

Burada, g büyüme hızını, ω servet dağılımını, s tasarruf oranını ve α, β katsayılarını temsil eder. Bu model, Kalecki'nin dağılım teorilerini güncelleştirerek, eşitsizliğin talep daralmasına yol açtığını gösterir. Dallery'nin simülasyonları, ise kapasite kullanımı ve yatırım fonksiyonlarının istikrar koşullarını test eder, örneğin bilgisayar tabanlı modellerle ekonomik döngüleri simüle eder.

Lavoie'nin çalışmaları (*Introduction to Post-Keynesian Economics*, 2006), Kalecki'nin teorilerini stokastik modellerle genişleterek, belirsizliğin rolünü vurgular. Stockhammer ile karşılaştırma yapıldığında, Stockhammer'ın finansallaşma analizi, Kalecki'nin kâr paradoksunu küresel bağlamda ele alır; örneğin, finansal spekülasyonun eşitsizliği artırdığı gösterilir. Yüklenen dosyaların katkıları (örneğin, Palley'nin veri tabanlı analizleri), teorik genişlemeleri ampirik kanıtlarla destekler.

Bu kısımda, karşılaştırmalı analizle Lavoie ve Stockhammer'ın yaklaşımlarını Kalecki'yle birleştirerek, teorik evrimi ele alacağız. Empirik genişlemeler, reel dünya verilerini (örneğin, OECD istatistiklerini) kullanarak Kalecki'nin paradokslarını test eder. Bu alt bölüm, teorik ve ampirik boyutları vurgulayarak, literatürdeki entegrasyonları tartışır.

Güncel Uygulamalar

Kaleckiye teorilerin güncel uygulamaları, gelir eşitsizliği, sürdürülebilir büyüme ve politika önerilerine odaklanır. Bu yaklaşımlar, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde (Küresel Güney) uygulanabilir politikalar sunar. Örneğin, gelir

eşitsizliğinde Kalecki'nin dağılım modeli, ücret politikalarını önermek için kullanılır; yüksek ücretler talebi artırarak büyümeyi teşvik eder.

Sürdürülebilir büyüme bağlamında, Kalecki'nin modelleri, vergi reformlarını önerir; örneğin, ilerici vergilerin servet dağılımını dengelediği vurgulanır. Matematiksel olarak, bir politika modeli şöyle ifade edilebilir:

$$P = t(\pi) + w(Y) \quad (13)$$

Burada, P politikayı, $t(\pi)$ vergi oranını, $w(Y)$ ücret fonksiyonunu temsil eder. Küresel Güney'de, Kaleckiye yaklaşımlar, Hindistan ve Brezilya gibi ülkelerde eşitsizlikle mücadelede uygulanır; örneğin, hükümet harcamalarının talebi artırması önerilir.

Güncel uygulamalarda, 2008 krizi sonrası politikalar Kalecki'nin paradokslarını yansıtır; ücret politikaları eşitsizliği azaltırken, vergi reformları sürdürülebilir büyümeyi sağlar.

Eleştiriler ve Sınırlılıklar

Kaleckiye modellerin eleştirileri, varsayımlarına odaklanır, örneğin kapalı ekonomi ve sabit kapasite kullanımı. Neo-klasik eleştiriler, Kalecki'nin talep odaklı yaklaşımını rasyonel beklentilerle çürütür; örneğin, piyasaların otomatik dengeye ulaştığı savunulur. Sınırlılıklar arasında, modellerin dinamik unsurları (örneğin, teknolojik değişim) ihmal etmesi yer alır.

Post-Keynesian cevaplar, bu eleştirileri reddederek, Kalecki'nin teorilerinin gerçek dünya uyumunu vurgular; Dallery ve Lavoie'nin çalışmaları, modelleri açık ekonomilere uyarlar. Geleceğe yönelik öneriler, iklim değişikliği gibi faktörleri entegre etmeyi içerir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Michal Kalecki'nin teorileri, 20. yüzyıl iktisat literatürünün temel taşı olarak, etkin talep, gelir dağılımı, büyüme modelleri ve paradokslar aracılığıyla kapitalist ekonomilerin yapısal çelişkilerini aydınlatır. Bu inceleme boyunca, Kalecki'nin Polonya kökenli bir iktisatçı olarak bağımsız geliştirdiği kavramların Keynesyen ve Marksist unsurları birleştirdiğini gördük. Örneğin, etkin talep teorisi, tam istihdamın kendiliğinden gerçekleşmediğini ve hükümet müdahalesini gerektirdiğini vurgular; bu, 1930'ların Büyük Bunalımı'ndan günümüz finansal krizlerine kadar geniş bir yelpazede geçerliliğini korur. Kalecki'nin mod-

elleri, özellikle büyüme ve dağılım ilişkisini ele alarak, eşitsizliğin ekonomik istikrarsızlığı nasıl artırdığını gösterir; neo-Kaleckiye genişlemeler (örneğin, Bhaduri-Marglin modeli), bu ilişkiyi ücret-güdümlü ve kâr-güdümlü rejimler üzerinden derinleştirir.

Ana bulgularımız, Kalecki'nin teorilerinin eşitsizlik ve büyüme arasındaki bağı netleştirdiğini ortaya koyar. Örneğin, servet dağılımı paradoksu, Palley'nin çalışmalarında vurgulandığı üzere, zenginlerin yüksek tasarruf eğiliminin talebi daraltarak büyümeyi yavaşlattığını kanıtlar. Bu paradoks, güncel iktisat politikalarına önemli katkılar sağlar; örneğin, 2008 küresel finansal krizinde eşitsizliğin rolü, Kalecki'nin analitik çerçevesiyle açıklanabilir. Literatürdeki yansımalar, Kalecki'nin klasik modellerinin neo-Kaleckiye yaklaşımlara evrildiğini ve post-Keynesyen okul tarafından benimsenerek, ampirik genişlemeler kazandığını gösterir. Dallery'nin simülasyonları ve Hein'in analizleri, bu modellerin istikrar koşullarını test ederek, Kalecki'nin kalıcı etkisini doğrular.

Kalecki'nin paradoksları –tasarruf, kâr ve servet dağılımı– iktisadi politikalarda doğrudan bir etkiye sahiptir. Örneğin, tasarruf paradoksu, ilerici vergi politikalarını önerirken; kâr paradoksu, oligopolistik piyasalarda düzenleyici müdahaleleri gerektirir. Bu inceleme, Kalecki'nin teorilerinin eşitsizliği azaltmada ve sürdürülebilir büyümeyi teşvik etmede etkili olduğunu vurgular. Tarihsel evrim perspektifinden bakıldığında, Kalecki'den neo-Kaleckiye'a geçiş, iktisat felsefesini sınıf temelli bir yöne kaydırmış ve güncel tartışmalarda (örneğin, Küresel Güney'deki kalkınma politikalarında) başvuru bir kaynak haline getirmiştir.

Gelecek araştırmalar için, Kalecki'nin teorilerinin genişletilmesi büyük fırsatlar sunmaktadır, özellikle ekolojik büyüme entegrasyonu ve dijital ekonomi gibi yeni alanlarda. Kalecki'nin talep odaklı modelleri, iklim değişikliğiyle mücadelede uyarlanabilir; örneğin, *ekolojik büyüme* kavramı, Kalecki'nin sermaye birikim analizini yeşil yatırımlarla birleştirebilir. Matematiksel bir öneri olarak, bir ekolojik büyüme modeli şöyle formüle edilebilir:

$$ge = g - e(CO2) + i(green) \quad (14)$$

Burada, ge ekolojik büyümeyi, g geleneksel büyümeyi, $e(CO2)$ karbon emisyonunu ve $i(green)$ yeşil yatırımı temsil eder. Bu model, Kalecki'nin tasarruf paradoksunu çevre politikalarına uyarlayarak, düşük emisyonlu yatırımları teşvik eder. Gelecek çalışmalar, Palley'nin servet dağılımı modellerini iklim eşitsizliğiyle entegre edebilir, örneğin zengin ülkelerin yüksek emisyonlarının küresel adaleti nasıl etkilediğini inceleyebilir.

Dijital ekonomi alanında, Kalecki'nin teorileri platform ekonomilerinin anal-

izinde kullanılabilir. Örneğin, *dijital eşitsizlik* paradigmasında, Kalecki'nin gelir dağılımı modeli, algoritmaların yarattığı işsizliği ele alabilir. Öneriler arasında, ampirik çalışmaların artırılması yer alır; Dallery'nin simülasyonlarını dijital veri kümeleriyle genişleterek, Kaleckiye modellerin geçerliliğini test etmek mümkündür. Post-Keynesian araştırmalar, Küresel Güney'de dijital kapsayıcılığı inceleyebilir, örneğin Hindistan'daki fintech uygulamalarının eşitsizliği azaltıp azaltmadığını analiz edebilir. Ayrıca, açık ekonomi varsayımlarını gözden geçirerek, Kalecki'nin kapalı ekonomi modellerini küresel ticaret dinamikleriyle güncellemek önerilir.

Bu öneriler, Kalecki'nin teorilerinin sınırlarını aşarak, yeni araştırmalara yol gösterir. Örneğin, Bhaduri-Marglin modelini dijital iş döngülerine uyarlamak, istihdam politikalarını zenginleştirebilir.

KAYNAKÇA

- Bhaduri, A., & Marglin, S. (1990). Unemployment and the Real Wage: The Economic Basis for Contesting Political Ideologies. *Cambridge Journal of Economics*, 14(4), 375-393.
- Dallery, T. (2009). Post-Keynesian theories of the firm under financialization. *Review of Radical Political Economics*, 41(4), 492-515.
- Hein, E. (2014). *Distribution and Growth after Keynes: A Post-Keynesian Guide*. In *Distribution and Growth after Keynes*. Edward Elgar Publishing.
- Kalecki, M. (1933). Proba teorii koniunktury. Warszawa; Instytut Badania Koniunktur Gospodarczych i Cen. English translation, "An outline of the theory of the business cycle", taken from Kalecki, M. (1971), *Selected Essays on the Dynamics of the Capitalist Economy*. Cambridge: Cambridge University Press; pp. 1-14.
- Kalecki, M (1954). *Theory of Economic Dynamics, An Essay on Cyclical and Long-Run Changes in Capitalist Economy*, London: Roudledge.
- Keynes, J. M. (1937). The general theory of employment. *The Quarterly Journal of Economics*, 51(2), 209-223.
- Lavoie, M. (2009). *Introduction to Post-Keynesian Economics* Springer.
- Lucas, R. E. (1972). Expectations and the Neutrality of Money. *Journal of Economic Theory*, 4(2), 103-124.
- Lucas, R.E. & Prescott, E.C., 1971. Investment Under Uncertainty. *Econometrica*, 39 (5), 659-81.
- Mott, T. (1983). Kalecki's Principle of Increasing Risk. In *Economic Forum* (Vol. 15,

2. BÖLÜM

LEGO, YARATICILIK VE KÜTÜPHANELER: GELENEKSEL BİR DERLEME

Dr. Ayşenur AKBULUT

*Kastamonu Üniversitesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü,
Kütüphanecilik,
akbulutaysenur@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-8685-7712>*

GİRİŞ

Yaratıcılık, çocukluktan itibaren insanlarda var olan ancak belli bir süre sonra ya da olumsuz etkenler nedeniyle azalan bir olgudur. Yaratıcılık geliştirilebilir ya da köreltilebilir. Son dönemde kütüphanelerde hizmet vermeye başlayan makerspace'ler yaratıcılığın geliştirilmesi için önemlidir. Makerspace'lerin hizmetleri arasında da yer alan legolar, yaratıcılığın gelişmesinde önemli bir etken olarak görülüyor. Bu nedenle kütüphanelerde Legoların bulunması ve kütüphanecilik alanında bu konuda çalışmalar yapılması önemli görülmektedir. Bu çalışma kapsamında yaratıcılık ve Lego kavramları incelenecek ve kütüphanecilik alanı ile ilişkilendirilecektir.

YARATICILIK

Birçok disiplinin alanına giren yaratıcılık konusu, her disiplin tarafından farklı tanımlanmakta ve yorumlanmaktadır. Bahsedilen noktalar tüm tanımlarda ortaktır. En basit haliyle probleme karşı duyarlılık, çözümü kolaylaştıracak soruyu sormak, probleme ilişkin birçok alternatif getirmek, kendini sınırlamadan problemi çok geniş bir yelpazede ele almak ve birçok farklı fikir üretmek olarak

sıralanabilir (Karakuş, 2001, s. 4). Tanımlardaki ortak noktalar incelendiğinde, bir probleme getirilecek çözümün farklı şekillerde düşünebilmek ve çözüm üretebilmekle ilgili olduğu görülmektedir. Bir problemin çözümü için üç yol bilinmiyorsa, bilinmeyen dördüncü yolu düşünen kişinin yaratıcı olduğu söylenebilir. Özellikle karşılaştıkları problemler için diğer çocuklardan farklı çözümler üreten çocuklar yaratıcı olarak kabul edilir. Çocukluk döneminde yaratıcılık becerisinin en üst düzeyde olduğu bilinirken, örgün eğitime başlanmasıyla birlikte bu beceri azalmaktadır (Fox ve Schirrmacher, 2012 -2014, s.5). Yaratıcılık becerilerinin özellikle lise düzeyine gelindiğinde azaldığı bilinmektedir (Kara ve Şençiçek, 2015, s. 93). Okul yaşamının gerektirdiği düzen ve eğitim yöntemlerinin yaratıcılığı olumsuz etkilediği ve çocukların düşünme becerilerini ellerinden aldığı yorumu yapılabilir. Yaratıcı bireyler, farklı düşünme ve zengin hayal gücü gibi nedenlerle toplumda fark edilmekte ve toplum yöneticisi (genellikle öğretmenler) tarafından hoş karşılanmamaktadır. Bu da yaratıcı bireyin kendini sınırlamasına ve zamanla bu yönünü kaybetmesine neden olur. Okul ortamlarında yaratıcılığı geliştiren yöntemler uygulanmazsa bu durum çocukların yaratıcılıklarının körelmesine neden olur. Yaratıcı insanlar toplumda belli özelliklere sahip oldukları için fark edilirler. Bu özellikler şu şekilde sıralanabilir:

- Yalnız/bağımsız kişilik özellikleri sergilerler
- Şüphelidirler
- Tepkiseldirler
- Titizdirler
- Sevmekten ve beğenilmekten korkarlar
- Dalgın, düşünceli, depresiftirler
- Maceracıdırlar
- Risk almayı severler
- Özgüvenleri yüksektir; yenilmekten korkmazlar
- Yorulmadan veya sıkılmadan denerler
- Spontane davranış sergilerler
- Eleştirilmekten çekinmezler
- Sorgulayan ve araştıran bir kişilik yapısına sahiptirler
- Bilgi ve teknik bilgi açısından etkilidirler
- Yüksek düzeyde uzmanlık ve beceri gösterirler (Kara ve Şençiçek, 2015, s. 92-93).

Yaratıcı bireyin özellikleri arasında şüpheli ve tepkisel olmak, dalgın ve düşünceli olmak, denemekten ve eleştirilmekten korkmamak, sorgulayan ve araştır-

ran bir yapıya sahip olmak en çok dikkat çeken özellikler arasında yer almaktadır. Yaratıcı insanlar eleştiriden korkmazlar çünkü bunun kendilerini güçlendireceğini ve geliştireceğini bilirler. Ayrıca sürekli sorgulamaları ve düşünceli olmaları zihinlerinin sürekli yeniliklerle meşgul olmasından kaynaklanır. Tüm bunların yanı sıra yaratıcı bir birey denemekten bıkmaz, düşüncesine, hedefine, amacına ulaşana kadar denemekten ve her seferinde başarısız olmaktan korkmaz. Aslında bu özelliklere baktığımızda küçük bir çocukta bunların hemen hepsinin mevcut olduğunu gözlemleyebiliriz. Bu da yaratıcılığın çocukluk döneminde en üst seviyede olduğu gerçeğini gösteriyor. Yaratıcılık konusu henüz toplumun büyük bir kesimi tarafından tanımlanmamış ve adlandırılmamış olsa da bu konu hakkında bazı yanlış anlaşılımlar ve düşünceler mevcuttur. Yeşilyurt (2020, s. 3883) bu yanlışları şu şekilde sıralamıştır:

- Yaratıcılık sadece belirli bir alanda ortaya çıkar
- Yaratıcılık yüksek düzeyde yetenek ve zeka gerektirir
- Yaratıcı insanlar hiç çaba harcamadan yaratıcı ürünler üretebilirler
- Uyuşturucu kullanımı yaratıcılığı artırır
- Yaratıcı insanlar zihinsel olarak dengesizdir.

Bu yanlışların büyük çoğunluğu yaratıcılıkla ilgili bilinmeyenlerden kaynaklanmaktadır. Yıllardır birçok disiplinin çalışma konusu olan yaratıcılık üzerine yapılan çalışmaların sayısı arttıkça ne olduğu ve ne olmadığı da net bir şekilde tanımlanmaya başlanmıştır. Doğuştan gelen bir yetenek olmasına rağmen, geliştirilebilir ve iyileştirilebilir olması, yaratıcılığın bir dizi süreci içerdiği gerçeğini de dikkatimize sunmuştur:

- Hazırlık aşaması (keşif)
- Kuluçka aşaması (oyun)
- Doğuştan gelen doğum aşaması (yaratıcılık-aydınlanma)
- Değerlendirme aşaması (sonuçların doğrulanması ve bir çözüm bulunması)

(Yeşilyurt, 2020, s. 3885-3886).

Yaratıcılık süreci bir problemin keşfedilmesi, yani problemin tanımlanması ile başlar; kuluçka aşaması ile çözülmeye çalışılır. Burada devreye oyunlar ve oyunlaştırma girmektedir; Locke, oyunları bir öğrenme ve keşif bütünü olarak görür ve insan doğasının iç işleyişinin iç görülerle nasıl kavranabileceğini gösterdiğini savunmaktadır (Shores, 2018, s. 33). Tıpkı Feynman'ın fizikle oynaması ve birçok önemli keşfe imza atması gibi, DNA'nın sarmal yapısını oyun oynayarak keşfeden Watson ve Francis Crick (Bateson ve Martin, 2013, s. 78-79) de oyunlar aracılığıyla bilime katkı sağlayan önemli isimlerden sadece birkaçıdır.

Oyunlaştırma aşamasından sonraki aşama ise içsel doğum aşaması olarak adlandırılan aydınlanma aşamasıdır. Burada yaratıcı birey, sorunun nereden kaynaklandığı üzerine spekülasyon yapar ve sorunun çözümüne yaklaşır. Son aşama olan değerlendirme aşamasında ise tam bir çözüme ulaşılmıştır. Yaratıcılık artık bu aşamada gerçekleşmiştir. Yaratıcılığın gerçekleşmesi ile farklı bir düşünce, olay, olgu ya da eylem ortaya çıkmıştır. Bu noktada herkesten farklı düşünmek belli bir sürecin sonunda gerçekleşmiştir. Bu süreç şu şekilde formüle edilebilir:

Yaratıcı düşünme = İlgi + Eğitim + Hayal gücü + Zaman/sabır (Top, 2008, s. 76).

Görüldüğü gibi ilgi ya da hayal gücü yaratıcılık için tek başına yeterli değildir. Zaman ve sabır bu konuda en önemli yapı taşları olmakla birlikte eğitim konusu da aynı derecede önemli görülmektedir. Yaratıcılık ve yaratıcı düşünme üzerine yapılan çalışmalar, bu becerilerin aslında her insanda var olduğunu ancak eğitimle geliştirilebileceğini göstermektedir (Yeşilyurt, 2020, s. 3895). Öte yandan yaratıcılık ve yaratıcı düşünme üzerine yapılan çalışmalar, bu becerilerin aslında her insanda var olduğunu ve eğitimle geliştirilebileceğini göstermektedir. Yaratıcılık zihinsel ve performansla dayalı etkinlikleri çağrıştırırken, yaratıcı düşünme daha çok bilişsel etkinliklere gönderme yapmaktadır (Yeşilyurt, 2020, s. 3895).

LEGO VE YARATICILIK

Legolar birçok çocuğun oynamaktan keyif aldığı, yaratıcılıklarına bağlı olarak yeni nesneler ortaya çıkardıkları oyuncaklardır. Legolar büyük çoğunluk tarafından oyuncak olarak tanımlansa da aslında Lego bir oyuncak değil, talimat kitaplarındaki yönergelere bağlı kalınarak ya da orijinal ve sonsuz şekilde birbirine bağlı parçalar birleştirilerek nesnelerin üretildiği bir oyun türüdür (Bacharach & Cook, 2018, s. 14). Lego, kendisi oyuncak olmayan ancak farklı oyunlar ve oyuncaklar yaratan bir yapı malzemesi olarak tanımlanmaktadır. Lego kullanan kişiler, o an zihinlerinde büyüttükleri şekiller, nesneler ya da imgeler yaratarak oyuncak üretirler. Kimi bunlarla oynuyor, kimi bunları sergiliyor, kimi de bu sistemi bozarak başka bir ürün ortaya çıkarıyor. Piyasada satılan Lego setleri çoğunlukla bir tema dahilinde ürün oluşturan setlerdir ancak bu ürünlerin en önemli özelliği talimatlara uyulmadığında kişinin yaratıcı dürtüsünü harekete geçirerek o ürünü tasarlayan kişinin bile aklına gelmeyecek bir şey yaratabilmesidir. LEGO kelimesi, Danca “iyi oynamak” anlamına gelen “leg godt” kelimesinin kısaltmasıdır ve LEGO Group web sitesine göre “bu bizim adımız ve

idealimizdir” (Mortensen, 2017). Tesadüfen, şirket daha sonra Latince Lego kelimesinin uygun bir şekilde “bir araya getirdim” anlamına geldiğini fark etmiştir (Mazzarella & Hains, 2019, s.3)

Legolar yaratıcılık için sınırsız olanaklara sahiptir: Altı adet 2x4 Lego, 2069 farklı tuğla ile hesaplandığında 915.103.765 farklı şekilde birleştirilebilirken, sonuçlar çok geniştir (Lane, 1998). Lego tuğla modellerinin sayısı arttıkça, bu olasılıklar kaçınılmaz olarak çoğalır ve sonsuz tasarımlar yaratır. Lego sisteminin altı temel özelliği vardır:

- Hayal gücünün sınırı yok, boyut sınırı yok
- Uygun fiyatlı
- Basit, dayanıklı ve çeşitlilik açısından zengin
- Kızlar, erkekler ve her yaş için eğlenceli
- Oyuncaklar arasında yenilenmeye ihtiyaç duymayan bir klasik
- Dağıtımı kolay (Gauntlett, 2015, s. 2).

Legolar, birçok farklı oyuncuğa ödenen fiyatla kıyaslandığında daha ucuzdur. Çünkü bir Lego setinden (yaratıcılığa bağlı olarak) birçok çeşit oyuncak yaratmak mümkündür. Ayrıca çocuklar tek bir amacı olan oyuncaklardan zamanla sıkılır ve oynamak istemezler. Oysa Legolar ile farklı türde nesneler ve oyuncaklar üreterek daha fazla zaman geçirebilirler. Bu durumda fayda-maliyet perspektifinden baktığımızda Legoların pahalı gibi görünse de daha ucuz olduğu sonucuna ulaşılabilir. Bunun dışında dayanıklı olması ve kolay deforme olmaması, kız ya da erkek fark etmeksizin tüm çocukların oynayabilmesi; bu nedenlerle “aile yadigarı” mantığıyla nesilden nesile aktarılması Legoları avantajlı kılan özelliklerdir.

Lego bir sistem olarak görülüyor. Bu sistem şu şekilde tanımlanmaktadır:

1. Birbirine bağlı bir dizi parça
2. Beceriler için düşük bir giriş seviyesi
3. Ustalık için bir ortam
4. Daha önce hiç var olmamış bir şey yaratma yeteneği
5. Sonsuz olasılıklara sahip açık bir sistem
6. Çocukların ve yetişkinlerin potansiyeline ve doğal hayal gücüne inanç
7. Yaratıcı oyunun değerine olan inanç
8. Destekleyici bir ortam
9. LEGO Sistemi kişi ile birlikte büyür
10. LEGO Sistemi aynı zamanda kişinin ötesine geçer (Gauntlett, 2015, s. 3)

Lego sistemi deneme-yanılma ve deneme-sonuç bulma unsurlarını içerir. Defalarca denenebilir, sonsuza kadar genişletilebilir ve bambaşka ürünler ortaya çıkarılabilir. İlk Legolar 1932 yılında piyasaya sürülmüş olsa da yaratıcılık üzerindeki etkileri ve başarıları son yıllarda yapılan çalışmalarla ortaya konmuştur. Çocukların Lego sayesinde analitik ve yaratıcı düşünme becerilerini geliştirdikleri bilinmektedir (Ar, 2012, s. 200).

Lego sadece çocukların değil yetişkinlerin de becerilerini geliştirmesi açısından önemlidir. Lego'nun, öğrencilerin mühendislik teknolojileriyle yaratıcılık becerilerini geliştirmenin yanı sıra, mühendislerin çalışma sırasında sosyal yönlerini deneme fırsatı ile pratik ve eğlenceli mühendislik deneyimi kazanmalarında etkileri olduğu bilinmektedir (Ringwood vd., 2005). Legolar sadece somut anlamda yaratıcılığı gerçekleştirmekle kalmaz, aynı zamanda soyut anlamda düşünme becerilerini geliştirmek için de en etkili oyuncaklardır. Sofie'nin Dünyası, felsefe tarihinin en ünlü kitaplarından biridir. Kitabın bir bölümünde Demokritos atomlardan bahsederken Legoları atomlara benzetir (Gaarder, 2020, s.55).

Düşüncenin yapı taşları olarak görülen Legolar, fikirlerin ifade edilebileceği bir araç olarak görülmekte ve tıpkı felsefe gibi Legoların da sadece parçalara bakmayı teşvik etmekle kalmayıp bizi ilişkilerdeki örüntüleri ve altta yatan yapıları incelemeye davet ettiği düşünülmektedir. Aynı şey felsefi düşünce için de geçerlidir çünkü Lego inşa etmenin tek bir yolu yoktur (Shores, 2018, s.32). Çocukların hayal gücünü beslemenin yanı sıra, LEGO ürünlerinin ve kültürlerinin dünyaya daha yaratıcı ve pratik bir şekilde yaklaşılmasına katkıda bulunarak dünyayı potansiyel olarak daha iyi bir yer haline getirmenin (en az) üç temel yolu olduğu vurgulanmaktadır:

- Herkes bir şeyler yapabilir
- Yeniden yapma ve yeniden inşa etme
- Destekleme ve paylaşma (Gauntlett, 2015, s. 11)

Raporda yeni beceriler analitik düşünme, yaratıcı düşünme, dayanıklılık, esneklik ve çeviklik, motivasyon ve öz farkındalık, merak ve yaşam boyu öğrenme, teknolojik okuryazarlık, güvenilirlik ve detaylara dikkat, empati ve aktif dinleme, liderlik ve sosyal etki ve kalite kontrol olarak sıralanmaktadır (Turkonfed, 2023)

Son yıllarda kütüphanecilik alanında makerspace olarak adlandırılan mekânlar popüler hale gelmiştir. Yaratıcılığın, yenilikçiliğin ve üretimin merkezi olan bu mekânlar, kütüphanelerin genel misyonu olan paylaşım ve üretim kültürünü somut olarak yansıtmaları açısından önemli görülmüştür. Legoların kütüphane hizmetlerine dâhil edilmesi, kullanıcıların yaratıcılıklarını geliştirmesi ve diğer

makerspace hizmetlerine göre daha düşük maliyetli olması nedeniyle tüm kütüphanelerde uygulanabilir bir hizmet olması açısından önemlidir (Pisarski, 2014, s.14). Lego ve yaratıcılık kütüphanecilik literatüründe çok yeni kavramlardır. Kütüphanelerin üçüncü mekânlar olduğu algısı ve sosyal mekânlar olduğu düşüncesi ile ortaya çıkan makerspace'ler bu konuların önünü açmakta ve kütüphanecilik literatüründe popüler hale gelmesine neden olmaktadır. Yaratıcılığın ve düşünmenin en küçük yapı taşları olarak görülen Legoların, kütüphanelerin yaratıcılık üzerine yaptığı çalışmalarda yer almasının önemli olduğu düşünülmektedir. Özellikle maliyet açısından bakıldığında Legolar, daha ucuz olmaları nedeniyle kütüphanelerin rahatlıkla kullanabileceği materyaller olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda düşünüldüğünde, Lego ve yaratıcılığın akademik olarak incelenmesi, bu konunun kütüphanecilik alanındaki önemini ortaya koyacaktır.

YÖNTEM

Çalışma, kütüphanecilik alanında Lego ve yaratıcılık üzerine yapılan yayınların sayısını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda betimsel araştırma ve doküman analizi yoluyla geleneksel tarama yöntemleri uygulanmıştır. Bu çalışma bir literatür taraması değildir. Öncelikle Web of Science veri tabanından konu ile ilgili anahtar kelime sorguları yapılmıştır. Elde edilen veriler 3 kategoride (yıl, araştırma alanı ve belge türü) değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır.

1. Lego ve yaratıcılık
2. Lego ve kütüphane*
3. Lego, yaratıcılık ve kütüphane*

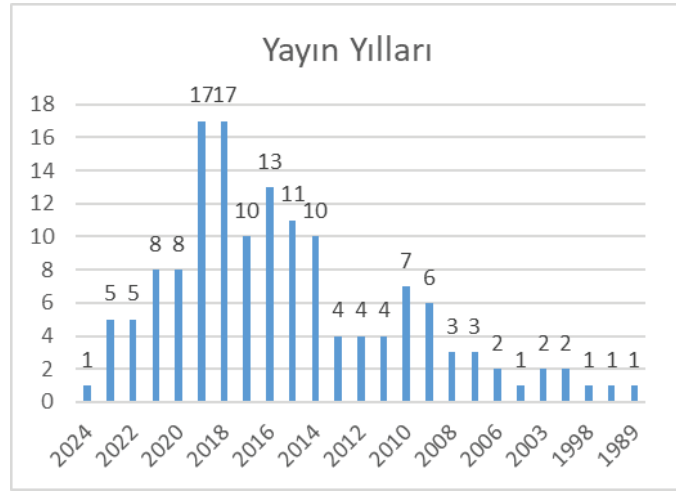
Çalışmanın tartışma bölümünde bu üç başlık ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

BULGULAR

Çevrimiçi veri tabanı Web of Science üzerinden Boolean operatörleri kullanılarak sorgular gerçekleştirilmiştir. Sorgular ayrı başlıklar altında değerlendirilmiştir.

1- Lego ve yaratıcılık

Lego ve yaratıcılık üzerine yapılan sorgulamada 114 sonuca ulaşılmıştır. Sonuçlara ilişkin yayın yılı dağılımı, doküman türü dağılımı ve araştırma alanı dağılımları aşağıdaki tablo ve grafiklerde verilmiştir.

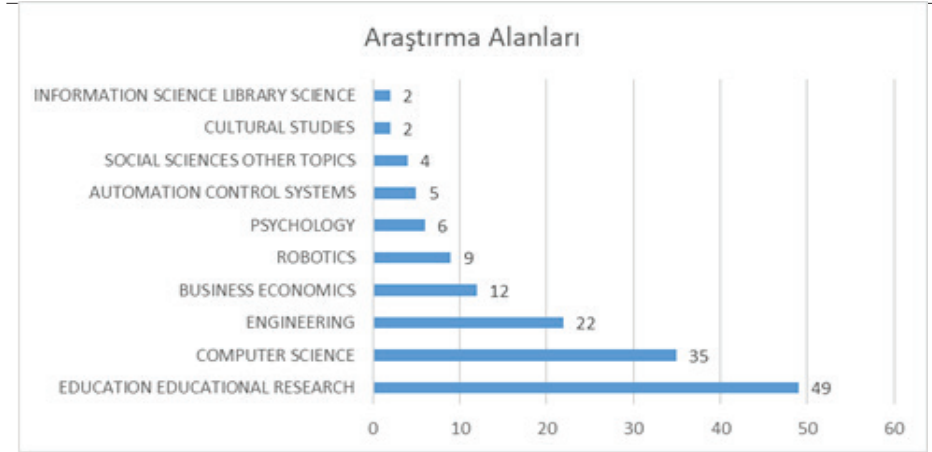
Şekil 1: Yayın Yılları

Tabloya baktığımızda 2018 ve 2019 yılları bu konularda en çok yayının yapıldığı yıllar olarak karşımıza çıkmaktadır. 1989'dan 2014'e kadar bir artış olmasına rağmen 2020 ve 2021 yıllarında yayın sayısında bir düşüş yaşanmıştır.

Tablo 1: Doküman Türü Dağılımı

Doküman Türü	Sayı	Yüzde
Konferans Bildirisi	61	% 53.509
Makale	53	% 41.491
Erken Görünüm Makale	3	% 2.632
Kitap Bölümü	2	% 1.754
Derleme Makale	2	% 1.754

Belge türlerine bakıldığında en çok yayının bildiri türünde olduğu görülmektedir. Derleme makale ve kitap bölümü türlerindeki yayın sayısının ise diğerlerine göre oldukça az olduğu görülmüştür.

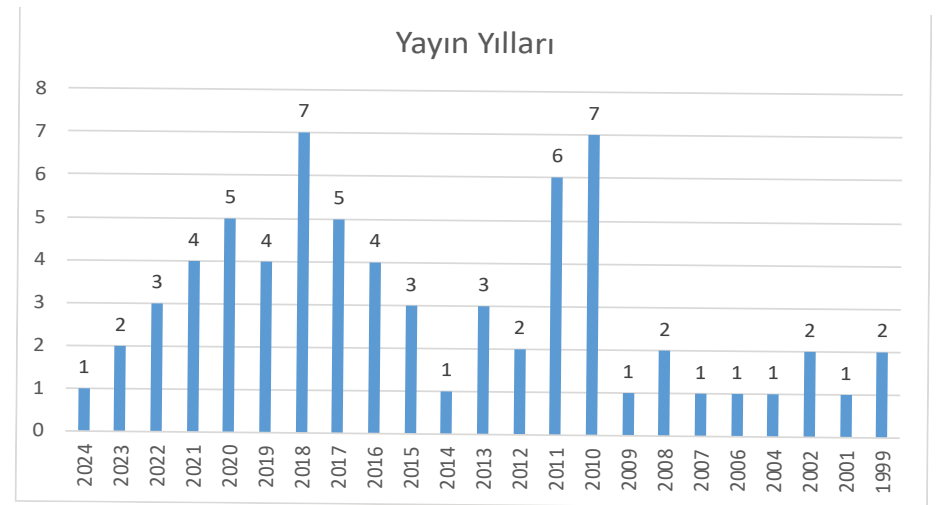

Şekil 2: Araştırma Alanları

Bu konudaki çalışmaların ağırlıklı olarak eğitim alanında (49) yapıldığı ve toplam 114 çalışmanın %42,982'sini, yani neredeyse yarısını kapsadığı görülmektedir. Öte yandan en az yayının toplam sonucun %1,752'sini yansıtan Bilgi Bilimi Kütüphane Bilimi (2) alanında yapıldığı görülmüştür.

2- Lego ve kütüphane*

Bir diğer sorgu olan Lego ve kütüphane için 68 sonuca ulaşılmıştır. Kütüphane ve kütüphaneler gibi tüm sorgulara ulaşmak için sorgu kütüphane* olarak sorulanmıştır.

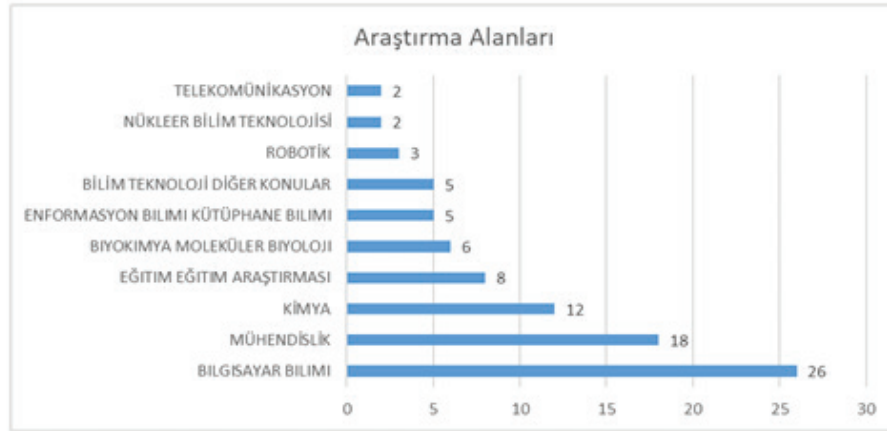
Şekil 3: Yayın Yılı

Yıllara göre dağılıma bakıldığında en çok yayının 2010 ve 2018 yıllarında yapıldığı görülmektedir. Bu konudaki yayın sayısında 2018 yılından itibaren bir düşüş yaşanmıştır. Ancak tablonun tamamına bakıldığında konunun ilk yıllara göre daha yoğun çalışıldığı görülmektedir.

Tablo 2: Doküman Türü

Doküman Türü	Sayı	Yüzde
Makale	37	% 54.412
Erken Görünüm Makale	1	% 1.471
Editöryal Materyal	1	% 1.471
Toplantı Özeti	1	% 1.471
Konferans Bildirisi	26	% 38.235
Derleme Makale	4	% 5.882

Belge türlerine bakıldığında en çok yayının bildiri türünde olduğu görülmektedir. Derleme makale ve kitap bölümü türlerindeki yayın sayısının ise diğerlerine göre oldukça az olduğu görülmüştür.

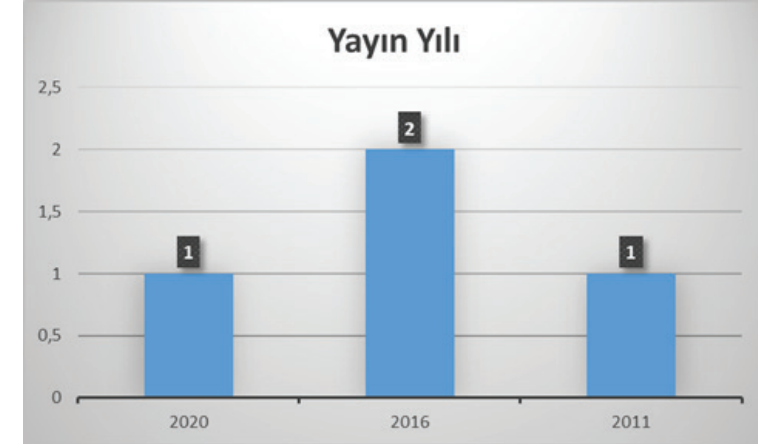

Şekil 4: Araştırma Alanları

Araştırma alanlarının dağılımına baktığımızda en fazla yayın bilgisayar bilimleri ve mühendislik alanlarında görülüyor. Bilgi Bilimi Kütüphane Bilimi alanına baktığımızda ise sadece beş yayın görüyoruz. Sorgu kelimesi kütüphane* olmasına rağmen bu alanda bu kadar az yayın olması düşündürücüdür.

3- Lego ve yaratıcılık ve kütüphane*

Sorguyu daha da daraltıp Lego ve creativity ve librar* gibi bir sorgu yaptığımızda dört sonuca ulaşılmıştır. Yayın sayısının az olmasının nedeni, üç anahtar kelimenin ortak olduğu yayınlarla sınırlı olmasıdır.

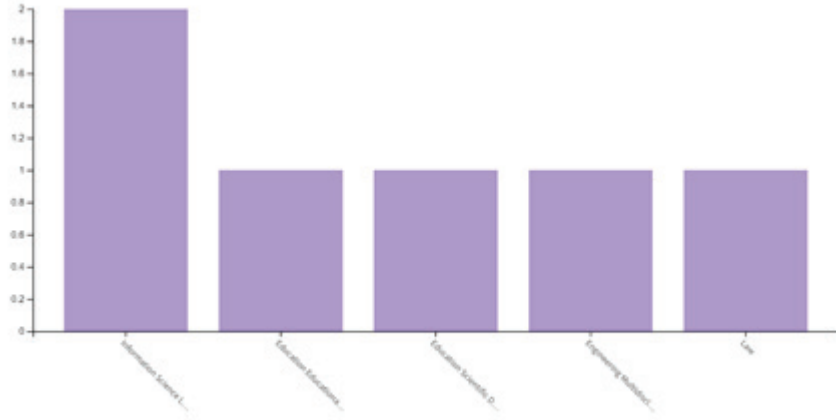
Şekil 5: Yayın Yılı

Yayın yıllarına baktığımızda üç yıl olduğu görülmektedir. 2016 yılında 2 yayın yapılmışken, 2020 yılından bu yana bu konularda hiç yayın yapılmamış olması dikkat çekicidir.

Tablo 3: Doküman Türü

Doküman Türü	Sayı	Yüzde
Makale	3	% 75
Sempozyum Bildirisi	1	% 25

En yaygın yayın türü makaleler olarak görünürken, diğer yayın türlerinden (derleme makaleler, kitap bölümleri, editöryal materyaller vb.) hiç yayın olmaması düşündürücüdür.

Şekil 6: Araştırma Alanları

Araştırma alanlarına bakıldığında en çok yayının Bilgi Bilimi, Kütüphane Bilimi, eğitim, eğitim araştırmaları, Hukuk ve mühendislik alanlarında olduğu görülmektedir. Konu kapsamında sadece dört araştırma alanının yürütüldüğü görülmüştür.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Yaratıcılık konusu, doğuştan itibaren bireylerde olmasına rağmen geliştirilebilen bir beceri olarak kabul edilmektedir. Legolar, Demokritos tarafından yaratıcılığın geliştirilmesinde temel yapı taşı olarak görülmüştür. Legoların felsefi ve yaratıcı düşünme açısından önemli bir işleve sahip olduğu biliniyor. Yüzlerce parçanın bir araya getirilmesiyle oluşturulan nesneler farklı kişilere verildiğinde ortaya bambaşka nesneler çıkabiliyor. Yani aslında bir sorunun çözümü yoktur; Lego ile bu anlaşılıyor. Aynı parçalar kullanılarak çok farklı ürünler ortaya çıkarılabilir. Bu tamamen parçaların kimde olduğuyla alakalıdır. Legoların kütüphanelerde yer alması, kütüphanelerin boyut değiştirmesi ve klasik kütüphane hizmetlerinin dışına çıkmasıyla gerçekleşmiştir. Ortaya çıkan yeni anlayışta kütüphaneler yaratıcılığın ve üretimin merkezi haline gelmiştir. Bu noktada Legoların kütüphane hizmetlerine dâhil edilmesi, maker kültürünü desteklemesi ve Legoların ilkelerini paylaşması açısından önemli görülmektedir. Bu çalışma kapsamında kütüphanecilik alanında Legolar ve yaratıcılık üzerine çalışmalar yapıp yapılmadığı, yapılan çalışmaların yıllara göre dağılımı ve doküman türleri incelenmiştir. Bunu sağlamak için üç ayrı sor-

gulama yapılmıştır. İlk sorguda rapor ve makalelerin daha çabuk fark edilmesi ve atıf alması nedeniyle bu yayın türünün tercih edildiği yorumu yapılabilir. Yine ilk sorguda bu konudaki yayınların 1989 yılından bu yana yapıldığı; ancak diğer iki sorguda elde edilen sonuçların günümüze daha yakın yıllarda (1999 ve 2011) yapıldığı dikkat çekmektedir. Legoların yaratıcılık üzerindeki etkisinin çok daha önce keşfedildiği düşünüldüğünde, bu konudaki yayınların daha eskilere dayanması normal görünmektedir. Öte yandan Legolar son yıllarda kütüphanecilik alanında da popüler bir konu haline gelmiştir. Bu durum yayın tablolarında da açıkça görülmektedir. Bunların dışında ilk iki sorunun sonuçlarının çok farklı alanlara dağıldığını söyleyebiliriz. Ancak son soru olan Lego ve yaratıcılık ve kütüphane* sorgusunun sonuçları bize sadece üç farklı araştırma alanını göstermektedir. Lego and creativity and librar* sorgusuna ilişkin dört sonuç incelendiğinde, ilk sonucun bir yayın olduğu, ancak yayının içeriğinde akademik kütüphanelerdeki personel ve kullanıcılar için mobil makerspace'ler aracılığıyla Lego metodolojisinin tanıtılması ve yaratıcı problem çözme ve uygulamalı öğrenme deneyimlerinden bahsedildiği görülmektedir.

İkinci sonuç yine bilgi bilimi ve kütüphaneler alanında bir yayındır. Yayının içeriğinde Legolardan bahsedilirken, akademik kütüphanelerde makerspace'ler aracılığıyla kütüphane kullanıcıları ve personeli arasındaki bağlantıdan bahsedilmektedir.

Üçüncü sonuç ise diğer ikisinden farklı olarak Hukuk alanında yapılmış; ancak dergi ismi incelendiğinde «Legal Information Management» isimli bir dergi olduğu görülüyor. Derginin içeriğinde Legoların ne amaçla kullanıldığı ve üniversite kütüphanelerinde hukuk öğrencileri ve personeline yönelik atölye çalışmalarında nasıl kullanıldığı hakkında bilgi veriliyor. Bu çalışma her ne kadar legoların kütüphane hizmetlerinde kullanımına değinse de hukuk öğrencilerinden bahsettiği için Hukuk alanı ile ilgili bir yayında ve doğal olarak hukuk çalışmaları alanında yayınlandığı görülmektedir.

Dördüncü sonuç ise mühendislik ve eğitim araştırmaları alanlarında yapılmıştır. İçerik incelendiğinde kütüphanecilik alanı ile ilgili bir yayın olmadığı görülmektedir. Yayının içeriği, mühendislik alanıyla ilgili CAD projelerinde Legoların kullanılmasına yönelik bir çalışmadır.

Tablo 4:

Tablo 4 : Lego ve yaratıcılık Sorgusunda Kütüphanecilik Alanı Filtreleme Sonucu

	Yayın Adı	Yazarlar	D e r g i Adı	Doküman Türü	Yıl	Konu
1	On the Road, Playing with Legos®, and Learning about the Library: The Rutgers University Art Library Lego Playing Station	Megan Lotts	Journal of Library Administration	Makale	2016	Akademik Kütüphaneler
2	Megan Lotts: Lego In The Library	Peet, L	Library Journal	Editöryal Materyal	2016	Akademik Kütüphaneler
3	Playing with LEGO®, Learning about the Library, and “Making” Campus Connections: The Rutgers University Art Library Lego Playing Station, Part On	Megan Lotts	Journal of Library Administration	Makale	2016	Akademik Kütüphaneler
4	General-Purpose Digital Library Content Laboratory Systems	Paolo Manghi; Marko Mikulicic; Leonardo Candela; Michele Artini; Alessia Bardi	Research And Advanced Technology For Digital Libraries	Konferans Bildirisi	2010	Dijital Kütüphaneler

5	Establishing a maker culture beyond the makerspace	Karen Beavers; Jennifer Esteron Cady; Amy Jiang; Liberty McCoy	Library Hi Tech	Makale	2019	Akademik Kütüphaneler
---	--	--	-----------------	--------	------	-----------------------

Kütüphanecilik alanıyla ilgili üç yayın incelendiğinde üçünün de akademik kütüphanelerle ilgili yayınlar olduğu görülmüştür. Lego her yaş grubu için etkili olsa da çocuklar daha çok yaratıcılık ve gelişim üzerine odaklanmaktadır. Bu nedenle özellikle halk, çocuk ve okul kütüphanelerinde bu konunun yaygınlaştırılması daha önemli görülmektedir. Ancak literatürde bununla ilgili bir yayına rastlanmamıştır.

Lego ve kütüphane* sorgusu Bilgi Bilimi ve Kütüphane Bilimi alanı ile sınırlandırıldığında beş sonuç elde edilmiştir. Elde edilen sonuçlardan ikisinin bir önceki sorgu ile aynı olduğu görülmüştür. Üçüncü sonuç kütüphanecilik alanındaki akademik kütüphanelerle ilişkiliyken, son sonuç kütüphanecilik alanıyla ilişkili görünmemektedir. Mühendislik alanıyla doğrudan ilgili bir bildiri olduğu görülmektedir.

Tablo 5: Lego, Yaratıcılık ve Kütüphane Sorgusu Sonucu

	Yayın Adı	Yazarlar	Dergi Adı	Dokü- man Türü	Yıl	Konu
1	On the Road, Playing with Legos®, and Learning about the Library: The Rutgers University Art Library Lego Playing Station	Megan Lotts	Journal of Library Administration	Makale	2016	Akademik Kütüphaneler

2	Playing with LEGO®, Learning about the Library, and “Making” Campus Connections: The Rutgers University Art Library Lego Playing Station, Part On	Megan Lotts	Journal of Library Administration	Makale	2016	Akademik Kütüphaneler
3	Using Lego® Serious Play® in Higher Education with Law Students: Encouraging Playfulness and Creativity within Library Workshops	Alan Wheeler,	Legal Information Management	Makale	2020	Akademik Kütüphaneler
4	Teaching Cad Modeling Using Lego	Derek M Yip-Hoi; Jeffrey L. Newcomer	2011 Asee Annual Conference & Exposition	Konferans Bildirisi	2011	Mühendislik

Tüm sorgu sonuçları incelendiğinde kütüphanecilik alanı ile ilgili yayınların sınırlı olduğu ve var olan yayınların da sadece akademik kütüphaneler ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Kütüphanecilik alanında yeni bir konu olarak bahsedilmesine rağmen ağırlıklı olarak 2016 yılından itibaren yayın yapıldığı görülmüştür. Kütüphane türlerine bakıldığında akademik kütüphaneler dışında kütüphane türüne yer veren yayın bulunmamaktadır.

SONUÇ

Yapılan sorgulamalardan elde edilen sonuçlar, kütüphanecilik alanında Lego ile ilgili çok fazla çalışma olmadığını göstermektedir. Elde edilen sonuçlardan dördünün akademik kütüphanelerle ilgili olduğu görülmüştür. Halk, çocuk ve okul kütüphaneleri ile ilgili bu konuda herhangi bir çalışma yapılmamış olması düşündürücüdür. Yaratıcılığın çocukluk döneminde en üst düzeyde olduğu ve devam ettirilmediğinde azaldığı bilinmektedir. Özellikle çocukların legoya daha fazla zaman harcadığı ve sevdiği düşünüldüğünde çocuk kullanıcı grubuna hizmet sunan kütüphaneler konusunda çalışma yapılmaması düşündürücüdür. Bu nedenle, daha genç yaş gruplarına hizmet veren kütüphane türleri üzerine çalışmalar yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Ar, N. A. (2012). Bilgisayar Destekli Eğitimde Logo Programlama DİLİ. In International Educational Technology Conference (pp. 197-201).
- Bacharach, S. & Cook, R.T. (2018). Giriş: İyi Oyna, İyi Felsefe Yap. Lego asla sadece lego değildir. R. T. Cook ve S. Bacharach (ed.) içinde ss. 13-16. İstanbul: The Kitap
- Bateson, P. & Martin, P. (2013). Oyun, Oyunbazlık, Yaratıcılık ve İnovasyon. İstanbul: Ayrıntı.
- Beavers, K., Cady, J.E., Jiang, A. & McCoy, L. (2019). Establishing a maker culture beyond the makerspace. Library Hi Tech, 37(2), 219-232.
- Fox, J. E. Ve Schirmacher, R. (2014). Sanat ve Yaratıcılığın Gelişimi (N. Aral ve G. Duman, çev.). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Gaarder, J. (2020). Sofie'nin dünyası. İstanbul: Pan Yayıncılık
- Gauntlett, D. (2015), 'The LEGO System as a tool for thinking, creativity, and changing the world', in Making Media Studies: The Creativity Turn in Media and Communications Studies, New York: Peter Lang. Available at: <http://davidgauntlett.com/complete-list-of-publications/>
- Kara, Ş. & Şençiçek, S. (2015). Yaratıcı Çocuk Yetiştirmede Problemler ve Çözüm Önerileri. Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 6(2), 90-97.
- Karakuş, M. (2001). Eğitim ve Yaratıcılık. Eğitim Ve Bilim, 26(119). Retrieved from: <https://eb.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/5220/1392>

- Lane, A. (1998). The Joy of Bricks: What Have the Danes Done for Children?. The New Yorker. 74(10), 96–103.
- Lotts, M. (2016a). Playing with LEGO®, Learning about the Library, and “Making” Campus Connections: The Rutgers University Art Library Lego Playing Station, Part One. Journal Of Library Administration. 56(4), 359-380.
- Lotts, M. (2016b). On the Road, Playing with Legos®, and Learning about the Library: The Rutgers University Art Library Lego Playing Station, Part Two. Journal Of Library Administration. 56(5), 499-525.
- Manghi, P., Mikulicic, M., Candela, L. Artini, M. & Bardi, A. (2010). General-Purpose Digital Library Content Laboratory Systems. Research And Advanced Technology For Digital Libraries. 6273, 14-21.
- Mortensen, T. F. (2017). The LEGO group history. LEGO.[Online] Available from: https://www.lego.com/en-us/aboutus/lego-group/the_lego_history [Accessed 17 March 2019].
- Peet, L. (2016). Megan Lotts: Lego In The Library. Library Journal. 141(11), p. 20.
- Pisarski, A. (2014). Finding a Place for the Tween Makerspaces and Libraries. Children and Libraries, 13-16.
- Ringwood, J. V., Monaghan, K. Ve Maloco, J. (2005). “Teaching engineering design through Lego ® Mindstorms™.” European Journal of Engineering Education, 30(1),91- 104.
- Shores, T. (2018). Düşüncenin Yapı Taşları: LEGO ve Oyun Felsefesi. Lego asla sadece lego değildir. R. T. Cook ve S. Bacharach (ed.) içinde ss. 31-42. İstanbul: The Kitap
- Top, S. (2008). İşletmelerde Yenilik ve Yaratıcılık Yönetimi. İstanbul: Beta
- Turkonfed (2023). WEF The Future of Jobs Report 2023. <https://turkonfed.org/tr/de-tay/4002/dunya-ekonomi-forumu-mesleklerin-gelecegi-raporu-2023#:~:text=Yeni%20beceriler%20olarak%3B%20analitik%20d%C3%B-C%C5%9F%C3%BCnme,kalite%20kontrol%C3%BC%20olarak%20raporda%20g%C3%B6steriliyor>
- Wheeler, A. (2020). Using Lego® Serious Play® in Higher Education with Law Students: Encouraging Playfulness and Creativity within Library Workshops. Legal Information Management, 20 (4), 222-226.
- Yeşilyurt, E. (2020). Yaratıcılık ve Yaratıcı Düşünme: Tüm Boyut ve Paydaşlarıyla Kapsayıcı Bir Derleme Çalışması. OPUS International Journal of Society Researches, 15(25), 3874-3915. <https://doi.org/10.26466/opus.662721>
- Yip-Hoi, D. M. & Newcomer, J.L. (2011). Teaching Cad Modeling Using Lego. ASEE Annual Conference and Exposition. Vancouver, CANADA.

3. BÖLÜM

BİR MAÇTAN FAZLASI: YENİ MEDYADA NEFRET SÖYLEMİNİN YENİDEN ÜRETİMİ

Büşra GEDİKLİ İSİ

Yüksek Lisans Öğrencisi,

Trabzon Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

<https://orcid.org/0000-0002-7555-7749>

Prof. Dr. Şahinde YAVUZ

Prof. Dr. Trabzon Üniversitesi İletişim Fakültesi

sahinde.yavuz@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-8592-3327>

GİRİŞ

Web 2.0 ile şekillenen teknolojiler; akıllı cep telefonları, çevrimiçi sohbet odaları, dijital oyunlar ve oyun ortamları gibi geniş ve çok katmanlı iletişim alanlarını kapsar. Web 2.0’ın yaygınlaşması ile paylaşım odaklı internet uygulamalarından Facebook, YouTube, Twitter, X, Instagram gibi mecraların yanı sıra çeşitli müzik uygulamaları toplumsal hayatta yer almaya başlar (Çomu ve Binark: 2013:199).

Web 1.0’dan web 2.0’a geçişle birlikte salt okuyucu olmaktan sıyrılarak kullanıcı konumuna yükselen kitleler, artık edilgen değil etken bir unsur olmaktadır. Sosyal medyanın kullanıcılara sunduğu özgürlük ortamı ve ifade özgürlüğü kimi zaman sınırlarını aşarak nefret söyleminin yeniden inşa alanı olabilmektedir. Riskleri ve olanakları bünyesinde bulunduran yeni medya, bir yanyıla kullanıcıların sınırsız bilgiye ulaşmalarına ve kendi sözlerini özgürce ifade etmelerine olanak sağlarken diğer yandan sınırları tam olarak belirlenmemiş ‘özgürlük’ kavramı aracılığıyla nefret söylemi içeriklerinin dolaşıma sokulmasına yol açmaktadır.

Modernleşen toplumlarda geleneksel ve dijital medya, insanların dünyayı ve dünyanın işleyişini anlamlandırış biçimlerini etkileyen ve dönüştüren bir aygıt hâlini almaktadır. Bu sistemler mevcut ideolojilerin söylemler aracılığı ile aktarılması ve sürdürülmesine imkân sağladığı için bir iktidar alanı yaratmaktadır. Van Dijk, gücün farklı sosyal gruplar arasında dağılımını, oluşturduğu alt-üst ilişkisini, bu ilişkinin söylemler aracılığıyla nasıl meşrulaştırılacağını *dinamik bir alan* olarak tanımlamaktadır. “Medya; ırkçılık, homofobi, cinsiyetçilik, yabancı düşmanlığı gibi ayrımcı ideolojileri destekleyen ve böylece nefret söylemini yeniden üreten ve yayan en etkili araçlardan biridir, demek mümkündür.” Asıl araştırılması gereken medyanın söylemi ve özel olarak nefret söylemini nasıl inşa ettiğidir (Göregenli, 2013: 62).

Bir kişi ya da gruba ait olduğu kimliği, inancı, politik görüşü, cinsiyeti ya da cinsel yönelimi gibi nedenlerle, farklı biçimlerde zarar verme amacıyla saldırılması sonucunda oluşan suçlar genel olarak *nefret suçu* olarak isimlendirilmektedir. Nefret suçları madunların herhangi bir eylemiyle değil gerçek ya da algılanan renkleri, milliyetleri, cinsel yönelimleri, görünimleri, etnik kökenleri yani varoluşlarından dolayı maruz kaldıkları saldırganlık içeren davranışlardan oluşmaktadır. Diğer suç tiplerinden farklı olarak nefret suçları, kurbanların varoluşlarını tehdit etmektedir. Kurbanlar, bireysel eylem veya ifadelerinden dolayı değil ait oldukları grubun varlığı ve o gruba aidiyetleri sebebiyle nefret suçlarına maruz kalmaktadır. Bu bağlamda nefret suçları konusuyla ilgili her şey toplumsal bir mefhumla dönüşmektedir. Sadece saldırganı ve mağduru değil, tüm toplum yaşamıyla ve grupların birlikte yaşama biçimleriyle bağlantılıdır (Göregenli, 2013: 70).

Göregenli’ye (2013) göre ayrımcılık, bir gruba veya grubun üyelerine yönlendirilmiş önyargılardan beslenen olumsuz tutum ve davranışları kapsayan bir süreçtir. Bu olumsuz tutum ve davranışlar hoşlanmamaktan başlayarak, nefret suçlarına kadar uzanabilmektedir. Toplumsal yaşamın dinamiklerine bağlı olarak açığa çıkan ayrımcılığın anlaşılabilmesi için sosyolojik boyutunun da incelenmesi gerekir. Zira her toplumun ayrımcılık konusundaki pozisyonu kendi yapısı ve tarihsel öykülerine bağlıdır (Çayır,2012:6). Küreselleşen dünyada sınırların silikleşmesi, göçler ile farklı kültür ve gruplara karşı geliştirilen olumsuz tutumlar temelinde gelişen *ayrımcılık* tüm dünyanın sorunu haline gelmiştir.

Kökleri toplumsal hayatın içinde bulunan ayrımcılık kavramına dayanan yeni medyadaki nefret suçları, bu suçlarla mücadele boyutunda ideolojik yapıların sorgulanarak başka türlü bir dünyanın imkânları araştırmayı gerekli kılmaktadır. 1990’lı yıllardan günümüze geldikçe artış gösteren yeni medyadaki nefret suçlarıyla mücadelenin en önemli basamağı, yeni medyadaki içeriklerin söylem

analizine tâbi tutularak, barındırdıkları ayrımcı ideolojileri görünür kılmaktır.

Sosyal medyada pek çok platformda yer alan spor içerikleri medyalar arası yayılma ile geleneksel medyadan daha geniş hedef kitlelere ulaşabilmektedir. Bu durum insanların spor haberlerine ve içeriklerine ulaşmasını kolaylaştırması bağlamında değerlendirildiğinde olumlu bir görünüm kazansa da sosyal medyanın yayılım hızını salt olumlu içerikleri değil fanatizm, ırkçılık, nefret söylemi barındıran spor içeriklerinin de kullanıcılara hızla ulaşmasını sağlamaktadır.

Futbol, günümüzde en fazla ilgi gören spor dallarından biridir. Tarihte ilk kez İngiltere’de ortaya çıkan futbol, zaman içerisinde hemen hemen her ülkede diğer spor dallarının önüne geçmesiyle dikkat çekmektedir. Sosyolojik boyutta ele alındığında futbol, girdiği ülkelerin toplumsal yapısında kendine yer açarken aynı zamanda kültürel yapının da taşıyıcısı olma niteliği kazanmaktadır. Bir olgu olarak futbol tek bir bağlamda ele alınamayacak kadar çok boyutludur. Futbol içinde bulunduğumuz yüzyılın en kitlesel iletişim biçimlerinden biridir. Bu iletişim biçimi toplumsal kimliği oluşturan ritüeller ve imgeler barındırmaktadır. Toplumsal bir olgu olan futbolu geleneksel ve yeni medyadaki içerikleriyle ve bu içeriklere gelen yorumlardan ayrı düşünmemek gerekmektedir (Talimciler, 2013: 254).

Yeni medya üretilen futbol içerikleri ve bu içerikler gelen yorumlar söylem yoluyla hiyerarşik toplum yapısını yeniden kurmaktadır. Birleştirici özelliği ile dikkat çekmesi beklenen futbol, zamanla endüstriyelleşmesi ile ‘kutuplaştırıcı’ bir nitelik kazanmaktadır. Geleneksel medyada ötekileştirici, ayrımcı, ırkçı ve cinsiyetçi bir dil kullanan spor basını, dijital medyada da bu durumu sürdürmektedir. Üretilen bu söylemler toplumdaki huzur ve barış ortamını zedelemektedir (Apsar, 2014:165). Dolayısıyla, yeni medya ortamındaki kullanıcı yorumlarının eleştirel söylem analiziyle çözümlenmesi, nefret söylemini besleyen ideolojik ve toplumsal yapıların açığa çıkarılmasını sağlayarak bu söylemlerle mücadele sürecinin başlangıcını oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, nefret söyleminin yeniden üretim alanı olarak işlev gören sosyal medya platformlarından YouTube’da dolaşıma sokulan, 2023 yılında oynanan Bursaspor–Amed Sportif Faaliyetler futbol karşılaşmasına ilişkin kullanıcı yorumlarını Teun A. Van Dijk’in eleştirel söylem analizi yöntemiyle inceleyerek bu söylemlerde yer alan nefret unsurlarını, ideolojik yapıları ve hiyerarşik toplumsal ilişkileri görünür kılmaktır.

2023-2024 sezonu TFF 2. Lig Beyaz Grup 23. haftasında oynanan Bursaspor–Amed Sportif Faaliyetler karşılaşmasında, iki takım taraftarları arasında fiziki ve sözlü şiddet yaşanmıştır. Gerginlik, Amed Sportif Faaliyetler’in kaldığı otel önünde başlamış, sahada devam etmiştir. Sahaya atılan av tüfeği fişekleri,

mermi kovanları ve “Beyaz Toros”, “Yeşil” gibi pankartlar Doğu ve Güneydoğu Anadolu’daki faili meçhul cinayetlere göndermede bulunarak tepkilerin ülke geneline yayılmasına yol açmıştır. Müsabakanın YouTube’da yeniden dolaşıma sokulmasıyla, sosyal medyanın hipermetinsellik ve etkileşimsellik özellikleri nefret söylemlerinin görünür hâle geldiği bir alan oluşturmuştur. Özgür ifade ortamı gibi görünen bu alan, toplumdaki ayrımcı ideolojilerin yeniden üretim zeminine dönüşmüştür. Bu nedenle Van Dijk’ın eleştirel söylem analizi, futbol özelinde nefret söyleminin inşa süreçlerini ortaya koymak için uygun bir yöntemdir.

Yeni medya platformları, nefret söylemlerinin en yoğun biçimde inşa edildiği mecralardır. Bu çalışmada Bursaspor–Amed Sportif Faaliyetler örneğinin seçilme nedeni, 2009’dan bu yana süregelen iki şehir arasındaki gerginliğin YouTube’da ırkçı, cinsiyetçi ve ayrımcı yorumlarla yeniden üretilmesidir. 26 Eylül 2009’daki Bursaspor–Diyarbakırspor maçında atılan ırkçı sloganlar ve şiddet olayları, nefret söylemlerinin nefret suçlarına dönüşmesinin açık örneğidir. O günden bugüne iki şehir arasında süren husumet, dijital ortama taşınarak kullanıcı yorumlarında da devam etmektedir. Bu nedenle eleştirel söylem analizi, nefret söylemlerinin ideolojik ve toplumsal temellerini görünür kılarak onlarla mücadelenin ilk adımını oluşturur.

1.YENİ MEDYA VE ELEŞTİREL SÖYLEM ANALİZİ

1.1. Yeni Medyanın İletişim ve Toplumsal Etkileşimdeki Rolü

Teknolojinin hızla gelişmesi ve yaygınlaşmasının iletişim sahasındaki yansıması olan yeni medya, toplumdaki iletişim yöntemlerini baştan aşağı değiştirmiştir. Geleneksel medyanın yerini almaya başlayan yeni medya, hızlı bilgi akışını ve anlık etkileşimi sağlamaktadır. *Sosyal medya uygulamaları, bloglar, çevrimiçi haber siteleri* gibi yeni medya mecraları toplumdaki bilgi üretme ve tüketme biçimlerini yeniden şekillendirmektedir. Facebook, Twitter, X, Instagram ve Youtube gibi sosyal medya platformları kullanıcılara global bir hedef kitleye ulaşma imkânı sunarken fırsatların yanında tehditler de doğurmaktadır.

İletişim araçlarının mesajları kurgulama biçimi, alıcıların iletileri nasıl yorumlayacağını doğrudan etkiler. Medya sahipleri ve ekonomik gücü elinde bulunduran gruplar, hangi konuların gündeme taşınacağına karar vererek toplumsal algıyı yönlendirir. Bu süreçte, hâkim ideolojinin dışında kalan gruplar çoğu zaman ayrımcılık ve nefret söylemine maruz kalır. Kullanıcıların içerik üretimine katıldığı sosyal medya ortamları ise bu söylemlerin daha hızlı ve geniş biçimde yayılmasına zemin oluşturur (Burkay, 2016:119). Futbol, yalnızca bir

spor etkinliği değil; aidiyet, kimlik inşası ve “biz–öteki” ayrımının yeniden ürettiği toplumsal bir alandır. Kitleleri bir araya getirirken aynı zamanda ideolojik sınırları da pekiştirir. Bu yönüyle futbol, iktidarlar tarafından toplumsal dikkat ve öfkenin başka alanlara yönlendirilmesinde etkili bir araç hâline gelir.

1.2. İdeoloji ve Dil

Teun Van Dijk (2023)’ın ifadesiyle ideolojiler bilişsel yapılarıdır. Bireylerin ve grupların dünyayı algılayış ve kategorize ediş biçimlerini belirleyen ideoloji, dilin yapısına da sızar. Sözcük seçimlerine, cümle yapılarına ve vurgulara kadar pek çok alanda kendini gösterir. Söylem yoluyla ideolojiler soyut olmaktan çıkarak somutlaştırılır ve yeniden inşa edilir. Dolayısıyla metinde doğrudan gözlemlenemese de ideolojilerin izlerini saptama olanakları taşımaktadır. İdeolojiler dil yoluyla meşruiyet kazanır, normalleştirilir ve bireylerin bilişsel temalarına yerleşir.

İdeolojileri söylemler yoluyla kurma ve pekiştirmede kullanılan dil, toplumsal bir araç olarak bilinmektedir. Geleneksel medyada olduğu gibi yeni medyada da futbol içerikleri; önyargılar, kalıpyargılar, cinsiyetçi, ırkçı *söylemler* içermektedir. Seçme ve yorumlama sürecinde yeniden kurgulanan içerikler, kullanılan dil ve sembollerle statükoyu koruma işlevi görmektedir. Bu bağlamda, Türkiye’de futbol medyası da Althusser’in ifadesiyle devletin ideolojik aygıtlarındandır. Yeni medyanın demokratikleşen yapısıyla kullanıcıların özgürce yorum yaptığı yansımaları aslında toplumsal yapıda insanların zihinlerine devletin ideolojik aygıtlarıyla (eğitim, din, aile, hukuk, siyasal sisten, yazılı ve sözlü medya, edebiyat, sanat, spor) (Şimşek, 2021:113) vurulmuş prangaların yansıması ile kendini göstermektedir. Kullanıcıların yorumlarında kendi kültürel bagajları ya da bilinçli/bilinçsiz edindikleri ideolojik söylemler görünmektedir. Toplumsal yapıyı minyatür şeklide yansıtan yeni medyadaki futbol içerikleri hiyerarşik yapılanmadan kaynaklı *nefret söylemleri, militarist dil, faşizanlık boyutuna varan aşırı milliyetçi söylemler, ırkçılık, yabancı karşıtlığı* gibi olumsuz öğelerle nefret suçlarına giden yolun taşlarını döşemektedir.

1.3. Van Dijk’ın Eleştirel Söylem Analizi

Tarihsel olarak önceleri dilbilimde ortaya çıkan söylem yaklaşımı; edebiyat, psikoloji, iletişim, siyaset gibi pek çok alanda uygulamaya sokulmuştur. Dilbilimin salt biçim ve seslerle değil anlatıları incelemesiyle söylem analizi yaklaşımı oluşmaya başlar. İnsanların ve toplumların ideolojilerini ile kültürlerini taşıyan

dil, söylem analizi ile irdelenerek anlatıların hangi amaçla kurgulandığını ve nasıl inşa edildiğini araştırır (Güngör, 2020:2).

Van Dijk, söylemi bir şeyi söyleme şekli olarak tanımlamaktadır. Postyapısalcı kuramcıların anlamı sabitlemeye karşı oldukları için söyleme ve söylem analizine dair ortak bir tanım geliştirilmemiştir. Söylem analizinde önemli olan satır aralarına sıkışmış anlamı açığa çıkartmak olduğu için dilin analizi araştırmanın şekline göre münhasır olarak belirlenir. Bu bağlamda araştırmada; ele alınan veriler politik, ideolojik ve toplumsal sorunları ele alıyorsa eleştirel söylem analizi uygun bir yöntem olarak kullanılmaktadır (Çelik ve Ekşi, 2008:110).

Teun Van Dijk’ın mensubu olduğu Hollanda Okulu, eleştirel söylem analizini tek ve spesifik bir yöntem olarak sunmaz. Çalışma alanı olarak hegemonya, iktidar, hiyerarşik toplumsal yapı, sınıflar arası eşitsizlik, toplumsal cinsiyet gibi konulara eğilen Van Dijk, bu yöntemle muktedir gruplara ve onların ideolojilerini inşa şekline daha iyi odaklanıldığını belirtir (Van Dijk,2006:132).

Van Dijk, eleştirel söylem analizi yönteminde anlam bilim ve sözdizimi olmak üzere iki yaklaşım kullanır. Anlambilimsel incelemede metinde bulunan kelimelerin, ifadelerin, sembol ve simgelerin anlamını ve anlamların metindeki işlevini analiz eder. Van Dijk, anlambilimsel inceleme yönteminde bağlamın önemine vurgu yaparak kullanılan kelimeler ve semboller yoluyla anlamların toplumda inşa edilmiş şekillerini araştırır. Sözdizimsel inceleme yönteminde ise cümle yapıları, sözcüklerin sıralamasını ve dilin yapısını inceleyerek metni analiz eder. Sözdizimsel incelemede Van Dijk’ın asıl amacı, metindeki ifadelerin organize edilmiş biçimlerinin yarattığı anlamları gözler önüne sermektir. Anlambilimsel ve sözdizimsel yaklaşım ile teorisyen, metnin anlamını ve yapısını analiz ederek dilin işleyiş şeklini, iletilen mesajların inşasını sembollerin kullanılış amaçlarını açığa çıkarır.

Van Dijk’ın eleştirel söylem analizi modeli makro yapı ve mikro yapı olarak iki unsurdan oluşmaktadır. Makro yapıda haber metninin ana temasını ve haberin kurgulanışı sırasında kullanılan şemayı analiz eder. Makro yapıda; başlıklar, haber girişleri, fotoğraflar, ana olayın sunumu, bağlam bilgisi, haberin kaynakları ve olayın tarafı gibi unsurlar değerlendirilir. Mikro yapıda ise metnin sözdizimsel analizi ele alınır. Bu yapı; bölgesel uyumu, sözcük tercihlerini ve retorik unsurları ele alır (Öztürk, 2024:80).

1.3.1. Makro Yapı

Van Dijk, 1980’li yıllardan başlayarak medya söylemleri üzerine yaptığı çalışmalarla alan yazının önde gelen teorisyenlerinden olmuştur. Son dönem çalış-

malarında “eleştirel söylem analizi” yerine “eleştirel söylem çalışmaları” terimini kullanmaya başlayan teorisyen, çeşitli yaklaşımları içeren bu yaklaşımın salt bir analiz çeşidi olmadığını vurgular. Kendi yaklaşımını “sosyo-bilişsel söylem analizi “olarak adlandıran Van Dijk, metin okumalarını *söylem-biliş-toplum* üçgeninde gerçekleştirir (Şah, 2020:216).

Van Dijk, haberin sunuluş biçimlerini ele alarak sosyo-politik ve kültürel ilişkileri anlamayı hedefler. Bu hedefe ulaşmak için makro ve mikro yapılar analiz edilir. Haberın makro yapısında, haber başlıkları, spotlar, haber girişleri ve fotoğraflar incelenmektedir. Haber ile okuyucunun temas ettiği ilk unsur olan haber başlıkları, haberin muhtevasına uygun, açık ve öz şekilde olmalıdır. Okuyucunun ilgisini çekmek amacıyla sansasyonel biçimde verilen başlık isimleri okuyucu henüz metinle karşılaşmadan zihninde önyargılar oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra başlıklar medya kuruluşunun ve eşik beklilerinin benimsediği ideolojiyi de yansıtır.

Dilsel metin olan spotlar, başlıkların ardından okuyucuya haber ile ilgili özet bilgi veren içeriklerdir. Başlıkla oluşturulan ilk algı spotlar ile temellendirilir. Yazarın ya da medya kuruluşunun ideolojisini yansıtan spotlar okuyucuya fark etmeksizin kendi ideolojilerini empoze etme potansiyeli taşır. Haberın girişi; bakış açısını, üslubu ve kullanılan dili yansıtır. 5N 1K ilkesiyle yazılan metinlerin temel bilgileri giriş kısmında verilir. Böylelikle kullanılan dilin özneliği veya nesneliği değerlendirilebilir. Metin sadece dilsel öğelerden oluşmamaktadır. Dil dışı öğeler (fotoğraf, resim, video, ses kaydı ...) de bir metin olarak değerlendirilip eleştirel söylem analizine konu olabilir. Bu bağlamda Van Dijk, haberlerdeki görsel unsurları da analizine dahil eder. Zira haberlerde kullanılan çeşitli görsel öğelere haberin ideolojisine hizmet ederek inandırıcılığını ve gerçekliğini arttırmaktadır (Öztürk, 2024: 81).

Makro yapının alt başlığı olan şematik yapı incelemesinde ana olayın sunumu, ardaan ve bağlam ile haber kaynakları ve olayın tarafları incelenmektedir. Haberde ana olayın verilişinin özne mi yoksa nesne mi olduğu, bakış açısı, ideolojisi okur üzerinde tesir bırakabilmektedir. Bir hikâye anlatıcısı konumundaki gazeteci, zihinlere iletmek istediği mesaja göre haberi kurgulama kapasitesine sahiptir.

Ardalan ve bağlam analizi haber metnini derinlemesine incelemeye ve görünenin ardındaki görünmeyeni açığa çıkartmaya yarar. Anlam; geçmiş bilgisi, atlanılan detaylar ve ilişkiler ile derinleştirilir. Ana olayın arka planını görünür kılarak sosyo-politik bağlamı geniş bir çerçevede sunar.

1.3.2. Mikro Yapı

Mikro yapı unsurları, söylemin derinlemesine incelenmesine yardımcı olmaktadır. Bu unsurları sentaktik yapı, bölgesel uyum, sözcük seçimleri ve retorik stratejiler olarak sıralamak mümkündür. Sentaktik yapı; cümlelerin yapısını incelerken sözdizimi ile vurgulanan ve bağlantılı olan öğeleri belirlemeye yarar. Cümlelerin yapısı metnin bütünündeki anlam belirleyenlerdir. Dolayısıyla eleştirel söylem analizine tabi tutulan metinlerde eylenin etken ya da edilgen şekilde sunulması, cümlelerin öğelerinin sıralamasını değiştirip vurgunun istenilen kelimeye taşınması, eksilteli cümleler ile merak uyandırma gibi derin analizler için gerekli bir inceleme unsurudur (Öztürk, 2024: 84). Bölgesel uyum ile ifade edilen unsur, metinde kullanılan dilin yerel sosyo-kültürel ortam ile ahenk içinde olmasıdır. Bağlamdan kopuk bir dil kullanıldığı takdirde okurda istenilen etki yaratılamayacaktır. Sözcük seçimleri, okurun anlam dünyasında yarattıkları duygu ve düşünceler ile haberin etkisini, anlamını ideolojisini ve ikna etme olasılığını etkilemektedir. Sözcük seçimlerinin yapılmasının altında yatan amaç ve hedef kitlede uyandırılmak istenilen intibanın belirlenmesi mikro analizi derinleştiren bir unsurdur. Retorik yorum ile okuyucuyu ikna etmek için kullanılan unsurlar irdelenir. Görsel destekler, uzman yorumları, kelime ve ifadelerin kullanımı, somut veriler ile metnin ikna ediciliği arttırılmaya çalışılır. Böylelikle okuyucunun bilinci kendi iradesiyle hegemonik yapılar tarafından istenilen biçime getirilir.

2. SOSYAL MEDYA KULLANICI YORUMLARI VE ELEŞTİREL SÖYLEM ANALİZİ

Sosyal medyanın sağladığı demokratik ve çoksesli ortam kullanıcı türevli içeriklerin üretilmesi ve kullanıcıların özgürce yorum yapabilmesini sağlamaktadır. Bahsi geçen demokratik ortamda zaman zaman ifade özgürlüğünün sınırları aşılarak yapılan yorumlarda, ifadeler nefret söylemlerine varmaktadır. Nefret söyleminin yeni medyada geleneksel medyaya oranla daha hızlı dolaşıma girmesi ve yayılması denetlemelerin yetersizliğinden, etik modellerin gelişmemiş olmasından, kullanıcıların anonim olmasından ve hukuki olarak yeterli yaptırımların uygulanmamasından kaynaklanmaktadır.

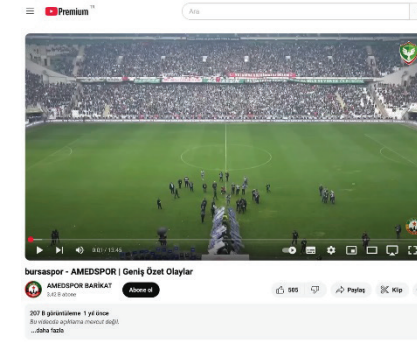
2. 1. Veri Toplama Yöntemleri

Çalışmada veriler, 2023-2024 futbol sezonunda oynanan Bursaspor-Amed Sportif Faaliyetler karşılaşmasının geleneksel medyadaki içeriklerinin medyalararasılık bağlamında kullanıcılar tarafından yeniden dolaşıma sokulduğu Youtube platformundaki popüler videolara yapılan kullanıcı yorumlara dayalıdır.

2.2. Analiz Teknikleri

Çalışmada, ideolojileri, ayrımcılıkları ve nefret söylemlerini açığa çıkartmada elverişli bir yöntem olan Van Dijk'ın eleştirel söylem analizi yorumların çözümlemesinde kullanılacaktır. Tematik olarak kodlanan yorumlar etnik köken, cinsel kimlik, cinsiyet temelli ayrımcılık içeren kullanıcı yorumları başlıkları altında kategorize edilecektir.

3. BULGULAR

Resim 1. 2023-2024 Sezonu Bursaspor-Amed Sportif Faaliyetler Futbol Müsabakası'nın Youtube'da Dolaşıma Girdirilen Videosu

Tablo 1. Videonun Yapısı

Başlık	bursaspor- AMEDSPOR/ Geniş Özet Olaylar	
Youtube Kanalının Adı	AMEDSPOR BARİKAT	
URL	https://www.youtube.com/watch?v=V11-fk-n61Yw&t=2s	
Süre	13 dakika 45 saniye	
Yayınlanma Tarihi	6 Mart 2023	
Görüntülenme Sayısı	207.353	
Beğenilme Sayısı	505	
Beğenilmeme Sayısı	Görülmemektedir.	
Yorum Sayısı	652	
Video Açıklaması	Bulunmamaktadır.	

Yapılan kullanıcı yorumlarının sağlam bir zemine oturtulması için ilk olarak ilgili video eleştirel söylem analizine tabi tutularak elde edilen bulgular sunulacaktır.

3.1. Makro Yapı Analizi

3.1.1. Tematik Yapı Analizi

Videonun Başlığı: “bursaspor-AMEDSPOR/ Geniş Özet Olaylar” şeklinde başlıklandırılan videoda Bursaspor’un yazımında tüm harflerin küçük yazıldığı görülmektedir. Başlıkta dikkat çeken bir diğer nokta ise Amed Sportif Faaliyetler’in AMEDSPOR şeklinde tüm harfleri büyük yazılarak başlıkta yer almasıdır. Buradan hareketle, videoyu dolaşıma sokan kullanıcının bahsi geçen iki takımdan birinin tarafı olduğu kanısına varılabilir. Kullanıcı zihinsel dünyasındaki büyük-küçük, kazanan-kaybeden, biz-öteki, iyi-kötü ikili karşıtlıklarını videoyu isimlendirirken kullandığı başlıktaki harflerin büyüklüğü ve küçüklüğü ile yansıtmaktadır. Başlığın taksim ile ayrılan kısmından sonra yer alan “Geniş Özet Olaylar” ifadesi, videoda müsabakanın tamamının yer almadığını vurgularken, maçın geniş özetini içerdiğini belirtir. Dolayısıyla, maç esnasında yaşananların kısa ve öz biçimde aktarılması beklenen geniş özet ifadesinin ardından “Olaylar” kelimesi gelmektedir. Dolaşıma sokulan video henüz izlenilmeden, maçta olağanın dışında hadiseler yaşandığı ön bilgisi böylelikle kullanıcılara sunulmaktadır. Zira maç özetlerinde genellikle atılan goller, kaçırılan fırsatlar, görülen sarı veya kırmızı kartlar gibi müsabaka ile ilgili içerikler yer alır. “Olaylar” kelimesinin özetin ardından özellikle belirtilmesi bu müsabakanın sadece futbol müsabakası olmadığını belirtmektedir.

Spotlar: Videoda başlığın ardından bir açıklama yapılmamıştır. Açıklama yapılmamış olması, kullanıcılara bir mesaj iletmektedir. Açıklama yapılacak bir durum olmadığını zira tüm gerçekliğin gözler önünde olduğu mesajı bu yol ile iletilmektedir.

Videonun Girişi: Videonun girişinin Bursaspor’un sahaya girişinin hemen ardından Amed Sportif Faaliyetler’in sahaya çıkışı esnasında başlatılması, videoyu dolaşıma sokan kanalın bu müsabakada taraf oldu takımı belli etmektedir. Kullanıcı, ayrıca Bursaspor’un sahaya çıkışına video kurgusunda yer vermeyerek tinsel olarak varoluşunu yok saymaktadır. Bu şekilde videoyu izleyenlerin birincil unsur olarak Amed Sportif Faaliyetler’i algılamasını sağlayan içerik üreticisi, Bursaspor’u ikincil unsur olarak konumlandırıp ötekileştirir.

Videoda Kullanılan Sembol ve Pankartlar: Videonun kurgusu esnasında futbol müsabakası içeriğine montajlanmış Amed Sportif Faaliyetler Kulübü amblemi ve Amedspor Barikat isimli kanalın amblemi görülmektedir.

Resim 2. Amedspor Barikat Kulübü İsimli Kanalın Amblemi

Resim 3. Amed Sportif Faaliyetler Kulübü Amblemi

Yukarıdaki resimlerden hareketle, içerik üreticisinin videoyu Amed Sportif Faaliyetler tarafında olduğunu belli edecek şekilde kurguladığını belirtmek mümkündür. Resim 2’de yer alan ambleme bakıldığında sarı, kırmızı, yeşil renklerin hâkim olduğu görülmektedir. Bu renklerin bir arada kullanılması Türkiye bağlamında düşünüldüğünde, Irak ve Suriye’deki Kürt Özerk Yönetimi’nin bayrağının renkleri olması ile bünyesinde çeşitli mesajlar barındırmaktadır. Amblemin ortasında yer alan Diyarbakır Kalesi sureti Amed Sportif Faaliyetlerin Diyarbakır kökenli bir kulüp olmasına gönderme yapmaktadır. Diyarbakır Kalesi suretinin üzerinde ve iki yanında bulunun kıızıyıldız sembolü sosyalizm ve komünizmin simgesi olarak bilinmektedir. Kıızıyıldızların Diyarbakır Kalesi üzerinde üçgen oluşturacak şekilde konumlandırıldığı görülür. Bu konumlandırmanın bir hakimiyet alanı oluşturma anlamı görselden okunabilir. Ambleme dikkat çeken bir unsur da “No Pasaran” ifadesidir. İspanyolca “Geçit yok!” anlamına gelen bu slogan, İspanya İç Savaşı’nda Franco’ya karşı kullanılmış anti-faşist bir söylemdir. Ayrıca, taraftar grubu kanallarında ırkçılığa ve cinsiyetçiliğe karşı olduklarını belirtmektedirler.

Resim 3’te görülen ambleme takım renklerinin kullanıldığı görülmektedir. Kullanılan çift başlı kartal sembolünün Diyarbakır Kalesi’nde bulunan çift başlı kartaldan ilhamla tasarlandığı belirtilmektedir. Çift başlı kartalın hem doğuya hem batıya bakması ile Diyarbakır’ın jeopolitik konumunun önemine vurgu yapıldığı bilinmektedir. Çift başlı kartal motifi, dünya medeniyetlerinin tümünde köklü bir tarihe sahiptir. Göçebe olarak yaşayan toplumlarda kullanılan bu figür, nesilden nesile aktararak millî bir kimlik kazanmıştır. Genellikle Selçuklu Devleti’yle bilinen bu ikon çeşitli toplumlarca da kullanılmıştır. Çift başlı kartal

figürünün taşıdığı anlam ise “güç, kudret, hâkimiyet” olarak sıralanabilir. Zira gökyüzünün hâkimi olan kartal, üstün özellikleri ile hükümdarlık simgesi olarak da kullanılmaktadır (Tecir, 2024:966).

Youtube videosunda tribünlerde Bursaspor taraftarlarının pankartlarda “Ne Mutlu Türk’üm Diyene!” “Şehitler Ölmez Vatan Bölünmez.” “Vatanına Göz Diken Ez Oğlum.” benzeri milliyetçi ve militarist ifadeler içeren söylemlere yer verdiği görülmektedir. Futbol müsabakasının aynı ülke takımları arasında değil, farklı ülkeler arasında gerçekleşen milli maç formuna büründüğünü belirtmek mümkündür. Geleneksel medyada iki farklı ülke arasında gerçekleşen futbol müsabakalarının iki ulus arasında gerçekleşen savaş gibi yansıtılmasının etkileri ile Bursaspor taraftarı, Amed Sportif Faaliyetler Kulübü’nün Diyarbakır kökenli bir takım olması ile farklı etnik kökene sahip olduklarına dair sahip oldukları önyargılı tutumu davranışlarına yansıtmaktadır.

3.1.2. Şematik Yapı Analizi

Ana Olayın Sunumu: Maçın belirli kesitlerinin kolajlanarak oluşturulduğu videoda, Bursaspor taraftarları tarafından sahaya atılan yabancı cisimler, maç boyu devam eden ısıklık sesleri, maçın başlangıcında hakemin başına isabet eden yabancı cisim sonucu yere düşerek maçı başlatamaması gibi olaylar görülmektedir. Maçı sunan spiker ortamın hayli gergin olduğu belirtirken “...sakinleşecek gibi de durmuyor ” ifadesini kullanır. Maç esnasında futbolcuların başlarına ve çeşitli uzuvlarına denk gelen yabancı cisimlerden dolayı yaralandıkları ve maça devam etmekte zorlandıkları videoda gözlemlenir. Bu olumsuz koşullara rağmen maç tatil edilmemiş ve 2-1 olacak şekilde Bursaspor galibiyeti ile sonlanmıştır. Müsabaka boyunca devam eden gerginliğin maç sonunda da sürdüğü görülmektedir. Maç sonunda futbolculara yönelik şiddet uygulamalarının ancak polisin engellemesi ile son bulduğu videoda görülmektedir.

Ardalan ve Bağlam Bilgisi: Türkiye’de etnik olarak ayrımcılığa uğrayan grupların başında Kürt kökenli insanlar gelmektedir. Etnik kökenleri, yaşadıkları ya da doğdukları iller ve konuştukları dilden dolayı “öteki” olarak konumlandırılan bu grup, PKK ile özdeşleştirilerek terörist ve hain şeklinde damgalanarak nefret söylemleriyle karşı karşıya kalmaktadır. Kürt etnisitesine sahip insanların yaptıkları bir eylemin sonucu olarak değil de, varoluşlarından ötürü ırkçı söylemlere maruz kaldıkları bir alan da futboldur. 1980’li yıllar itibari ile sıklıkla gündeme gelen Kürt Sorunu futbol dünyasında da yansımalarını bulur. Hegemonik erkekliğin, millî kimliğin kuruluş sahalarından olan futbol ırkçılığın yeniden inşa alanı olur. 1990’lı yıllarda Diyarbakırspor’a ilginin yönlendirilmesi ve akabinde 1. lige yükseltilmesi bölge halkının ülkenin geri kalanıyla bağlarını

güçlendirmek amacıyla futbola yüklenen bir misyondur. 2009 yılına gelindiğinde hükümet tarafından başlatılan “Kürt Açılımı” esnasında Diyarbakırspor önce 2. Lige ardında ise 3. Lige düşmüştür. Ülkenin siyasi gündemi ile içi içe olan Diyarbakırspor, kuruluşundan günümüze kadar etnik kimliğinden ötürü öteki olmaktan kurtulamamıştır (Erol, 2012: 86).

Bir futbol takımının sadece Diyarbakır kökenli olması onun Kürt etnisitesi ile özdeşleştirilerek nefret söylemlerine maruz kalmasına neden olmaktadır. Kürt açılımının yaşandığı 2009 yılında milliyetçiliğin yaşam alanı olan futbolda da Kürt halkına yönelik baskılar ve ayrımcılıklar artış göstermiştir. 26 Eylül 2009 tarihinde oynanan Bursaspor-Diyarbakır müsabakasında fitili ateşlenen olaylar futbolun sınırlarını aşmış, adeta bir savaş ortamı yaratmıştır. Maçta atılan ırkçı, damgalayıcı tezahüratlar, futbolculara ve taraftarlara yönelik şiddet eylemleri iki şehir arasında gerilime sebep olmuştur. Bu müsabakanın ardından Diyarbakırspor ve Bursaspor adeta birbirlerini düşman olarak etiketleyip karşı karşıya geldikleri maçlarda fiziki ve sözlü şiddete başvurmayı sürdürmüşlerdir. Bu olayların ilerlediği başka bir kol ise Diyarbakır kökenli Amed Sportif Faaliyetler ve Bursaspor karşılaşmalarıdır. Karşılıklı nefret söylemleri ve suçlarının tarihsel olarak süregeldiği olaylar dünden bugüne toplumun aynası olmaya devam etmektedir. Zira toplumsal hayatta ayrımcılıkla, nefret söylemleri ve suçlarıyla mücadele edilmedikçe futbolda da bu olayların son bulması beklenemez.

Videonun Kaynakları ve Olayın Tarafları: Video, Amedspor Barikat isimli taraftar grubunun Youtube kanalında yayınladığı kullanıcı türevli bir içeriktir. Geleneksel medyadan alınmış müsabaka yayını kurgulanarak yeniden dolaşıma sokulmuştur. 5 Mart 2023 tarihinde Bursa’da gerçekleşen müsabakanın özetinde Bursaspor taraftarları tarafından Amed Sportif Faaliyetler’in oyuncularına ve taraftarlarına yönelik nefret söylemi içeren pankartlara ve fiziki şiddet örneklerine yer verilmiştir. Videoda Amed Sportif Faaliyetler Kulübü taraftarlarının tezahüratlarına, pankartlarına ve oyuncuların tutumlarına yer verilmemiştir. Bunun nedeni Youtube kanalının yanlışlığı olabileceği gibi, deplasmanda oynanan maçta fazla sayıda Amed Sportif Faaliyetler taraftarının bulunmaması da olabilir.

3.2. Mikro Yapı Analizi

3.2.1. Sentaktik Yapı Analizi

Sentaktik Çözümleme: Analiz edilen videonun başlıklandırılmasında kullanılan “bursaspor- AMEDSPOR/ Geniş Özet Olaylar” ifadesi söz dizimsel olarak analiz edildiğinde Bursaspor’un birincil öge olması rağmen bilinçli olarak

tamamen küçük harfler yazıldığı görülür. Amed Sportif Faaliyetler'in "AMEDSPOR" şeklinde tümüyle büyük harfle yazılması Bursaspor'a yönelik küçük düşürme ve aşağılamayı içermektedir. Bursaspor'un ikili karşılaştırmada birincil öge olarak verilmesinin nedeni taksim işaretinden sonra geçen "olaylar"ın faili olmasıdır. Söz konusu karşılaştırmaya göre ikincil öge olan Amed Sportif Faaliyetler ise mağdur durumundadır. Büyük harflerle yazılmasının altında yatan sebep söz konusu mağduriyetin verdiği haklılık ve güçlülük olabilir. Başlıkta bulunan "Geniş Özet Olaylar" ifadesine bakıldığında bir tamlama olarak kurulmadığı görülmektedir. Olayların geniş özeti şeklinde isim tamlaması hâlinde ifade edebileceğimiz unsurdur; asıl öge ikincil unsur olan tamlanan yani "geniş özeti" sözcüğü olacaktır. Başlıklandırmanın tamlama hâlinde verilmek yerine müstakil kelimeler şeklinde verilmesi, Türkçede aslı unsurun sonda bulunmasından kaynaklı olarak "olaylar" kelimesine dikkat çekilmek istenmesidir.

Bölgesel Uyum: Videoda görüntülere yansıyan Amed Sportif faaliyetler oyuncularına ve taraftarlarına yönelik sözlü ve fiziki şiddet aynı zamanda maçı sunan spikerin de söylemlerine yansımaktadır. "Bu şartlarda oynamak da hayli zor." ifadesiyle ortamdaki gerginliği ve maçın oynanamayacak duruma geldiği ifade edilir. Gerekli futbol terimlerini kullanarak profesyonel bir biçimde maçı sunan spiker, futbol dışında yaşanan gerginliğe dair cümleleri izler kitleye aktarmaktadır. Spiker, Bursaspor oyuncularından Özer Hurmacı'nın tribünleri sakinleştirmeye gittiğini belirtir. Sahaya sürekli olarak atılan yabancı maddelerden dolayı oyun sürecinin aksamasını, "Tacı 3 dakika sonra kullanabilecek." cümlesiyle ifade eder. Kullanılan dil ile ortamda yaşanan gerginlikler kullanıcılara böylece aktarılmıştır.

Sözcük Seçimleri: İlgili videoyu dolaşıma sokan Youtube kanalının isminin "AMEDSPOR BARİKAT" olması dikkate değerdir. Fransızca *barikat* sözcüğünün tercih edilmesinin alt metnini anlayabilmek için ifadenin sahip olduğu anlama bakmakta fayda vardır. Güncel Türkçe Sözlük'te *barikat* sözcüğü "Bir yolu veya geçidi kapamak için her türlü araçtan yararlanılarak yapılan engel." anlamını taşımaktadır. Kelime, bir kimseye veya bir eyleme karşı barikat kurmak savunma pozisyonunda olmak anlamına gelmektedir. Gelen veya gelmesi beklenen bir eyleme karşı barikat kurularak engel olunur. Buradan hareketle, bahsi geçen taraftar grubunun karşı tarafı saldırgan olarak konumlandığını söylemek mümkündür. Sözcük seçimlerinden müsabakanın sadece bir futbol maçı olmadığı, toplumsal hayattaki güçler mücadelesinin, üst-alt grupların hiyerarşik yapılanmalarının hegemonyanın yeniden inşa edildiği bir alan olarak işlediği görülmektedir. Kendilerine yönelik saldırılar bulunduğu algısını taraftar grubunun adıyla yansıtan içerik üreticisi, kurguladığı videoya "Geniş Özet Olay-

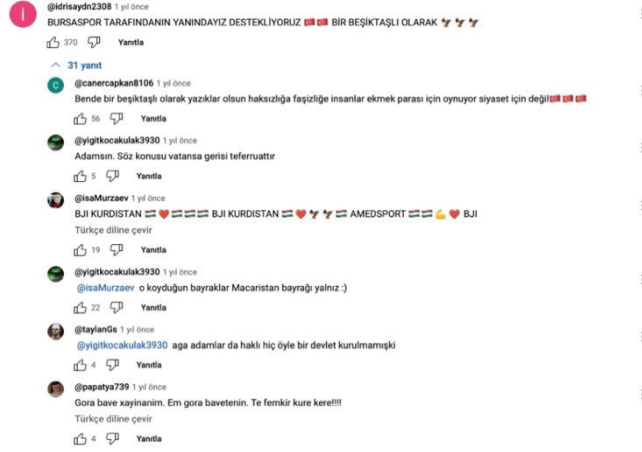
lar" adını verirken tercih ettiği sözcüklerle geniş özeti olaylara denk olduğunu; zira tüm maç boyunca fiziki ve sözlü şiddet olaylarının yaşandığını ifade etmektedir. Video görüntülerinde tüm maç boyunca ısıklı, sözlü şiddet içeren ifadelerin yer aldığı görülmektedir. Bununla beraber Bursaspor'un gol attığı esnada videonun sesinin kısıldığı gözlemlenmektedir. Bu bağlamda, video kurgusunun seçimlerinin de yanlı olduğunu söylemek mümkündür.

Retorik Yorum: İletişim teknolojilerinin ilerlemesiyle görsel unsurlar kullanılmaya başlanmıştır. İmgeler, salt görüngülerden oluşmamakla birlikte görünenin inandırıcılığı çağımızda giderek arttığı bilinmektedir (Zinderen, 2017:32). Fotoğraf makinesinin icadıyla başlayan görselliğin önemi televizyonun hayatlarımızda yerini almasıyla katlanarak artar. Descartes'in "Düşünüyorum öyleyse varım." savının "Görünüyorum öyleyse varım." formuna dönüştüğü sosyal medya uygulamaları, inandırıcılıkta görselliği etkin bir biçimde kullanmaktadır. Bu bağlamda, görsel ve işitsel duyularımızla algılanan Youtube videoları kurgulanış biçimleriyle, gerçeğin farklı şekilde alımlanmasını sağlayabilir. İlgili videoda, Bursa spor taraftarlarınca açılan pankartlar, ısıklı sesleri, yuhalamalar, sahaya atılan yabancı cisimler ve fiziki şiddete teşebbüs unsurlarına yer verilmiştir. Bunların görüntü kayıtlarından izlenmesi inandırıcılığını arttırarak nefret söylemlerinin ulaşabileceği boyutları görünür kılar. Diğer yandan görüntülerde Amed Sportif Faaliyetler tribünlerinde yaşananlara dair bir veri bulunmaması ve önceki maçlarda yaşananlardan yalıtılmış olarak bağlamdan ayrı bir video olmasıyla manipüleyle açık tek yanlı bir sunuş olabileceğini de ifade etmek mümkündür.

3.3. Eleştirel Söylem Analizi Bağlamında Kullanıcı Yorumlarının Tasnifi

Çalışmanın bu kısmında "bursaspor- AMEDSPOR/ Geniş Özet Olaylar" isimli videoya gelen 632 kullanıcı yorumundan 260 tanesinin doğrudan nefret söylemi barındırdığı 110 tanesinin ise dolaylı olarak nefret söylemi içerdiği tespit edilmiştir. Barışçıl söylem içeren yorumların sayısı ise 45 ile sınırlı kalmıştır. Doğrudan ve dolaylı nefret söylemi barındıran 370 yorum tematik kodlama yöntemiyle tasnif edilmiştir. Nefret söylemi barındıran yorumlardan amaçlı örneklem dahilinde 40 tanesi seçilerek eleştirel Van Dijk'in eleştirel söylem analizine tabi tutulmuştur. Elde edilen verilen %61'inin nefret söylemi içermesi dijital platformların sağladığı özgürlük ortamının kötüye kullanıma elverişli olduğunun göstergesidir. Eleştirel söylem analizi aracılığı ile salt bireysel değil kolektif bir "biz" "onlar" karşıtlığının inşası vurgulanmıştır.

3.3.1. Etnik Köken Temelli Ayrımcılık İçeren Kullanıcı Yorumları

Resim 4. Kullanıcı Yorumu İçeren Görsel

Resim 4’te @idrisaydn2308 isimli kullanıcının “BURSASPOR TARA-FINDANIN YANINDAYIZ DESTEKLİYORUZ BİR BEŞİKTAŞLI OLARAK ” ifadeleriyle dolaşıma soktuğu görülür. Bu yorumu 370 kişinin beğenmiş olması dikkate değerdir. İfadelerini güçlendirmek maksadıyla büyük harfler kullanarak yorumunu kaleme alan kullanıcı, Bursaspor taraftarının yanına olduğunu ifade etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Cümlede yüklem olarak iki yakın anlamlı kelime olan “yanındayız” ve “destekliyoruz” ifadelerinin kullanılması retorik olarak ikna ediciliği tekrar yoluyla sağlar. Cümlede içinde kullanılan Türk bayrağı sembolü ile hangi tarafta olduğunu belli eden kullanıcı, Türk milli kimliği bünyesinde Beşiktaş ve Bursaspor’u “biz” olarak kategorize ederken, Amed Sportif Faaliyetler ve taraftarlarını farklı etnik kökenlere sahip olduğu önyargısı ile ötekileştirmektedir. Tüm Amed Sportif Faaliyet taraftarları homojenleştirilerek Kürt olarak damgalanır. Futbol yoluyla Kürt kimliğinin ötekileştirme aracı olması meşrulaştırılır. Cümlede Türk bayrağı sembolünün ardından gelen “BİR BEŞİKTAŞLI OLARAK ” ifadesi hakkında, cümlede bilinçli olarak devrik biçimde kullanıldığını ve vurgulanmak istenilen ifadenin sona alındığını söylemek mümkündür. Bağlam dâhilinde düşünüldüğünde, cümlede alt metninde “Beşiktaş ve Bursaspor’un aslında geçmişte yaşanan olaylardan ötürü ‘kavgalı’ olmasına rağmen Türk etnik kimliğini altında milliyetçi ideoloji ile Kürt etnik kimliğine karşı birlik oluşturdıkları” görülür. Biz “Türkler”, öteki “Kürtler” kutuplaşması bu yolla normalleştirilir ve doğallaştırılır. Futbol ise hiyerarşik toplum yapılanmasının yeniden inşa edildiği bir alan olur.

İlk kullanıcı yorumuna yanıt olarak dolaşıma sokulan kullanıcı yorumları sırasıyla dikkate alındığında şu ifadelere ulaşmak mümkündür: @canercapkan8106 isimli kullanıcı “Bende bir beşiktaşlı olarak yazıklar olsun haksızlığa faşistliğe insanlar ekmek parası için oynuyor siyaset için değil ” yorumunu yapmıştır. Beşiktaş taraftarı olduğunu belirterek cümleye giriş yapan kullanıcı, yukarıdaki yorumun faşistlik ve haksızlık içerdiğini belirten eleştirel ifadeler kullanmıştır. Haksızlığa ve faşistliğe karşı duruş gibi algılanan ifade derin okunduğunda aslen faşizmi kullanarak başka türlü bir damgalama eylemi içermektedir. Kullanıcı yorumunu tarafsız bir noktadan yapmamaktadır. Beşiktaşlı olduğunu belirtmenin yanında yorumun sonunda Türk bayrağı sembolünü kullanarak “Ben onlardan değilim.” mesajını iletmektedir. “İnsanlar ekmek parası için oynuyor siyaset için değil” ifadesiyle futbol gibi politize olmuş bir sahada siyaset yapılmasını desteklemediğini ifade eden kullanıcı, örtük bir biçimde milliyetçi dinamikleri yeniden inşa eder. Yorumda kullanılan “ekmek parası” deyişi, toplumsal bağlamda genellikle ekonomik olarak alt sınıfa mensup insanların ailesinin karını doyumak amacıyla para kazanması anlamını taşımaktadır. Futbol oyuncularını toplumun ortalamasına kıyasla üst düzey gelire sahip olmalarına rağmen *ekmek parası kazanmak* deyişiyle nitelenir. Toplumsal bilinçaltında Kürt etnisitesine sahip insanlar genellikle alt gelir grubuna dâhil edilecek şekilde kodlandığı için bu kalıpyargı ile hareket eden kullanıcı fark etmeden sözcük tercihleri ile futbolcuları alt gelir grubuna dahil eder. İfadede gizli bir acıma duygusu vardır. Bu durum bir acımanın yani alt grup mensubunun bulunduğunu gösterir. Zira Diyarbakır kökenli bir spor kulübü olan Amed Sportif Faaliyetler, kurulduğu coğrafyadan ve coğrafyanın halkının etnik kökeninden dolayı alt konumdadır.

@yigitkocakulak3930 adlı kullanıcının “Adamsın. Söz konusu vatansa geri si tefferruatır” yorumu görülmektedir. Hegemonik erkekliğin yaşam alanı olan futbolda kullanılan eril söylem dikkat çekmektedir. Bir övgü şeklinde kullanılan “Adamsın.” ifadesi tek başına bir cümledir. Kullanıcı ilk cümlede sonuna nokta koyarken ikinci cümlede sonuna nokta koymamıştır. Bu bağlamda “Adamsın” o kadar keskin ve net bir ifadeye sahiptir ki önünde veya ardında başka bir kelime kullanılmasına ihtiyaç duyulmaz ardalana varılabilir. Sürekli yeniden inşa edilme ihtiyacı hisseden “erkeklik” mefhumu milliyetçi unsurlarla tekrar tesis edilmiş ve bunu sağlayan kişi de iktidarını ispat etmiştir. Yorumun ikinci cümlesinde “Söz konusu vatansa geri si tefferruatır” ifadesi yer almaktadır. Militarist bir dil içeren yapı, Güney Doğu Anadolu’da PKK terör örgütü ile TSK arasında uzun yıllar yaşanan çatışmayı anımsatır. Bu bağlamda düşünüldüğünde Amed Sportif Faaliyetleri PKK ile aynı düzleme çeken yorum, Bursaspor’u da TSK ile özdeşleştirerek futbolu bir savaş alanı olarak ifade eder. Vatani kurtarmak için her yolun meşru ol-

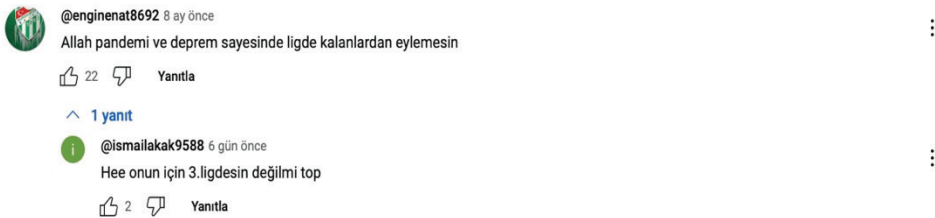
duğunu ifade ederek maç boyunca yapılan sözlü ve fiziki saldırıları meşrulaştırır.

@isaMurzaev isimli kullanıcının “BJI KURDISTAN 🇮🇷❤️🇮🇷🇮🇷🇮🇷 BJI KURDISTAN 🇮🇷❤️🇮🇷🇮🇷🇮🇷 AMEDSPORT 🇮🇷🇮🇷🇮🇷❤️ BJI” ifadeleri ile yaptığı yorumda ilk dikkat çeken unsur dil olarak Kürtçeyi tercih etmesidir. Irak’ta bulunun Kürt Özerk Yönetim Bölgesi’nin bayrağının sembolü yerine ona benzer renkler taşıyan başka bir bayrak sembolü kullandığı görülmektedir. Türkçeye “Yaşasın Kürdistan.” olarak tercüme edilebilecek ifade, kullanıcının ideolojik duruşunu yansıtmaktadır. Türk milliyetçisi ifadelerle Kürt milliyetçiliği ile cevap veren kullanıcı, kutuplaştırıcı dili karşı taraftan inşa etmektedir. PKK terör örgütü sempatisanlarınca benimsenmiş olan “BJI KURDISTAN” ifadesi, toplumsal olarak bölünme travması bulunan bir Türk toplumunda, kutuplaşmayı keskinleştirme işlevi görmektedir. Bahsi geçen kutuplaşma sonucunda Türk etnisitesine sahip kişiler ve Kürt etnisitesine sahip kişilerin yan yana gelip ayrımcı ideolojileri yıkmaya ihtimalleri azalmaktadır. Birbirini tanımadan kalıpyargı ve önyargılarla hareket eden her iki grup ayrımcılığı, nefret söylemini ve nefret suçlarını inşa etmeye devam etmektedir.

@yigitkocakulak3930 adlı kullanıcı @isaMurzaev adlı kullanıcıya cevaben “o koyduğun bayraklar Macaristan bayrağı yalnız :)” ifadesini kullanır. Kullanıcı alt metinde “Siz yoksunuz.” mesajını kinayeli bir dil ile verir.

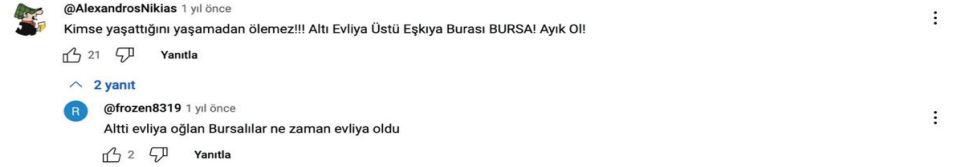
@taylanGs adlı kullanıcı, @yigitkocakulak3930 adlı kullanıcıya “aga adamlar da haklı hiç öyle bir devlet kurulmamışkı” ifadesiyle cevap verir. Hitap için tercih edilen kelimenin “aga” olması eril dil kullanımını işaret ederken feodal sisteme de gönderme yapmaktadır. Benzer ideolojide olduğu anlaşılan kullanıcılar, hiyerarşide üst konuma “ağa” kelimesiyle taşınır. Kürt etnik grubuna hitaben “adamlar” kelimesini kullanılmıştır. Sıradan insan olarak alt gruba ait oldukları vurgusunun yanı sıra “ağa” ve “adam” kelimeleri mevcut üst-alt grup ilişkilerinin erkekleri kapsadığı ve kadınlara futbol, siyaset gibi erkek egemen alanlarda yer olmadığı gözlemlenir.

3.3.2. Cinsel Kimlik Temelli Ayrımcılık İçeren Kullanıcı Yorumları

Resim 5. Kullanıcı Yorumu İçeren Görsel

Resim 5’te görüldüğü gibi @enginenat8692 isimli kullanıcı “Allah pandemi ve deprem sayesinde ligde kalanlardan eylemesin” yorumuyla Amed Sportif Faaliyetler Kulübü’ne yönelik olarak pandemi olmasaydı 3. lige düşeceğine dair olumsuz anlam içeren bir yorumda bulunmuştur. Bu yoruma yanıt veren @ismailakak9588 isimli kullanıcı “Hee onun için 3.ligdesin değilmi top” ifadesini kullanmıştır. Görsele bakıldığında, @enginenat8692 adlı kullanıcının profil fotoğrafında kullandığı görselin Bursaspor’un amblemi olduğu görülmektedir. Bursalılara yönelik homofobik kalıpyargılardan temellenen düşüncelerden edindiği yargılar ile @ismailakak9588 adlı kullanıcı, Bursaspor taraftarı olduğu belli olan kullanıcıyı aşağılamak için “top” ifadesini kullanır. Homofobik bir bilinçaltı ile hegemonik erkekliğin inşa alanı olan futbolda, bir erkeğin homoseksüel olması ötekileştirilmesi ve nefret söylemlerine maruz kalması anlamına gelmektedir. Dahası homoseksüel olmak bir hakaret olarak kullanılmaktadır. Böylece “insanlıktan çıkarılan” homoseksüellere yapılan her türlü nefret söylemi ve suçu söylem yolu ile meşrulaştırılmaktadır.

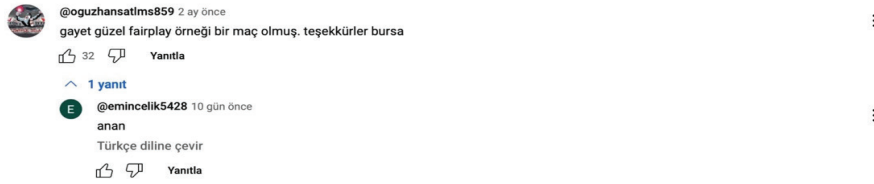

Resim 6. Kullanıcı Yorumu İçeren Görsel

Yukarıdaki görselde @AlexandrosNikias isimli kullanıcının “Kimse yaşattığını yaşamadan ölemez!!! Altı Evliya Üstü Eşkiya Burası BURSA! Ayık Ol!” yorumunda bulundu görülmektedir. Kimse yaşattığını yaşamadan ölmez ifadesi “Kul kınadığını yaşamadan ölmez.” hadisini anımsatmakla birlikte ardalan düşünüldüğünde Diyarbakırspor-Bursaspor futbol müsabakaları esnasında karşılıklı olarak yaşanan hadiselerle hatırlatma yapılmaktadır. Cümlelerin sonunda kullanılan üç ünlem işareti ile retorik olarak ikna ediciliği sağlamaktadır. Yorumun devamında kullanılan “Altı Evliya Üstü Eşkiya Burası BURSA!” ifadesi, Bursa’nın manevi dokusuna vurgu yaparak ikna ediciliği güçlendirmekte ve tehdit unsurunun salt fiziki değil manevi de olduğunu vurgulamaktadır. Cümlede Bursa’nın yazımına bakıldığında tümüyle büyük harflerle yazıldığı görülmektedir. Bu yazım tercihi kullanıcının tarafını açığa çıkarmaktadır. Yorum “Ayık Ol!” ifadesiyle sonlandırılmaktadır. Sokak jargonuna ait bu söylem, “Dikkatli ol!” anlamıyla tehditvâri bir ortam yaratmaktadır.

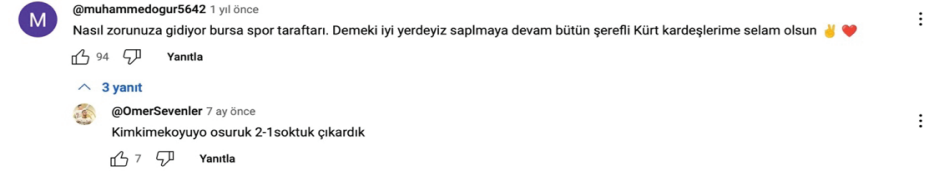
Yukarıda bahsi geçen yoruma cevaben @frozen8319 isimli kullanıcı “Altı evliya oğlan Bursalılar ne zaman evliya oldu” ifadesini kullanmıştır. İlk yoruma atıf yaparak “altı evliya” söylemine vurgu yaparak kinayeli bir ifade kullanmıştır. Ardından “oğlan Bursalılar” öbeği ile homofobik bir söyleme yer verilmiştir. Futbol gibi hegemonik erkekliğin hâkim olduğu bir alanda “oğlan” ifadesi, Türkçe Sözlük’te “Cinsel bakımdan erkeklerin zevkine hizmet eden.” anlamıyla aşağılama maksadıyla kullanılmıştır. Makbul erkekliğin dışında olduğu için ötekileştirilen homoseksüel erkekler nefret söylemine maruz kalmaktadır. Homoseksüelliğin dinen caiz olmadığı bilindiği için Bursalılara yönelik yapılan nefret söyleminde, maneviyata yapılan vurgu alaycı bir dille yanlışlanmaya çalışılmıştır.

3.3.3. Cinsiyet Temelli Ayrımcılık İçeren Kullanıcı Yorumları

Resim 7. Kullanıcı Yorumu İçeren Görsel

Resim 7’de görüldüğü gibi @oguzhansatims859 isimli kullanıcının, “gayet güzel fairplay örneği bir maç olmuş. teşekkürler bursa” şeklinde yaptığı yoruma @emince-lik5428 isimli kullanıcı “anan” şeklinde cevap vermiştir. Bursaspor taraftarlarının maç boyunca sergilediği sözlü ve fiziki şiddet içeren davranışlar düşünüldüğünde ironik bir ifade ile “fair play” sözcüğünü tercih eden kullanıcı, şiddet içeren davranışları överek meşrulaştırmaktadır. Buna karşılık @emincelik5428 isimli kullanıcının yaptığı tek kelimelik yorum, ardının cinsiyetçi bir küfürle tamamlanacağını hissettirmektedir. Youtube algoritması sin kaffı küfürleri algılayıp kaldırdığı için kullanıcı, bağlamda tek kelimenin tamamlama şeklini tahmin ederek nefret söylemi içeren küfürlü ifadeyi söz dizimsel olarak eksiltile cümle kurarak dolaşıma sokmuştur. İstismar edilen beden bir kadın bedeni olması ve bu bedenin “ana”sına ait olması toplumsal bağlamda düşünüldüğünde, “namusuna sahip çıkamamış adam” algısı yaratmakta ve hakaret ifadesi olarak kullanılmaktadır. Fallus bir silah olarak kullanılırken mülkleştirilen kadın bedeni iktidarı denetleme alanı olarak kullanılmaktadır.

Resim 8. Kullanıcı Yorumu İçeren Görsel

Resim 8’de @muhammeddogur5642 isimli kullanıcının yorumuna sözde soru cümlesiyle başladığı görülmektedir. Bursaspor taraftarlarının “zoruna gittiğini” düşünme sebebinin, taraftar grubunun videoya dair yaptıkları yorumların içeriklerine dayanmaktadır. Bununla birlikte Amed Sportif Faaliyetlerin ligdeki başarısının Bursaspor’un onuruna dokunuyor olduğunun düşünülmesi iki tarafın kutuplaşmasının düşmanlık derecesine vardığını göstermektedir. “Demekki iyi yerdeyiz saplmaya devam bütün şerefli Kürt kardeşlerime selam olsun 🙌👍❤️” şeklinde devam eden yorum incelendiğinde, “iyi yerde olma” durumunun “saplama” eylemiyle ilişkili olduğu anlaşılır. Bursaspor’un istismara uğrayan bedene benzetilerek üzerinde hâkimiyet kurulduğu yargısına varmak mümkündür. Bağlamdan saplanan nesne belirtilmemekle birlikte küfür içeren bir ifade olduğu ve eksiltile ifadenin zihinlerde fallusu çağrıştırdığını söylemek yanlış olmayacaktır. Dikkate değer olan durumlardan biri de fallusun saplanabilecek keskin bir silaha (kılıç, mızrak, bıçak vb.) benzetilmesidir. Bu silahın sahibi yorumun devamından anlaşılabilir. Üzere “şerefli Kürtler”dir. Kullanıcı Kürtleri şerefli olanlar ve şerefsiz olanlar olarak kategorize ettiği görülmektedir. Yorumu yapan kullanıcı gibi düşünen Kürtler “şerefli” sıfatıyla nitelenir. Metaforik olarak silah gibi düşünülen silahın “saplanacağı” mağdur araştırıldığında, Bursaspor aracılığı ile Türk etnik kökenli insanlar olduğu anlaşılmaktadır. Eylemde etken olanın hegemonik erkekliği temsilen şerefli Kürtler olduğu çıkarımı yapılırken, eylemden etkilenen kadına benzetilen Türkler olduğu sonucuna varılabilir. Kanın ikincil konumu cinsiyetçi küfürler ile yeniden inşa edilmektedir. Fallus merkezietçi bir dünya olan futbol sahasında, kadına benzetilmek ötekileştirmenin bir türüdür.

@muhammeddogur5642 isimli kullanıcının yorumuna cevap olarak @OmerSevenler isimli kullanıcının yaptığı yoruma bakıldığında “Kimkimekoyuyo osuruk 2-1soktuk çıkardık” ifadesinin dolaşıma sokulduğu görülür. Bu yorumun da sözde soru cümlesi ile bağladığı görülmektedir. “Eylemi eyleyen esas özne biziz. “anlamında kullanıldığı anlaşılan soru cümlesinin ardından, “koyuyo” eylemine yer verilir. Bir nesneyi bir yere yerleştirmek anlamında kullanılan bu ifadenin eksiltile biçimde kullanılmış bir küfür olduğu anlaşılmaktadır. Kadının cinsel-

liği ve bedeni üzerinden Amed Sportif Faaliyetler'e yönelik nefret söyleminde bulunmaktadır. Yorumda, Amed Sportif Faaliyetler taraftarlarına hitap etmek için "osuruk" kelimesinin seçildiği görülür. Yellenmek şeklinde kullandığımız bu ifade karşı tarafı rencide edecek şekilde, kötü kokuyla özdeşleşmiş bir eylemin çıktısı olduklarını ifade eder. Toplumsal bilinçaltında Kürtlerin genellikle bedensel işlerde çalışmasından dolayı kötü koktukları kalıpyargısı bilinçli ya da bilinçsiz şekilde yorumlara taşınmıştır. Bununla birlikte yorumda "osuruk" olarak verilen gaz çıkartma eylemi gözle görülen veya elle tutulabilen bir nesne değildir. Kötü kokusu dışında bir varlık delili yoktur. Kürtlere hitap etmek için kullanılan bu sözcük, bu etnik grubun varlığının silikliğini ve önemsizliğini de ifade etmektedir. Maçın galibi olan Bursaspor'un fallus sahibi olarak iktidarını denetleme şekli Amed Sportif Faaliyetler'in kadın bedenine benzetilerek mağlup olduğunun hatırlatılmasıdır. İki yorumda da görüldüğü üzere, fallus sahibi değişmekte ve fallusa sahip olan daima galip olan taraf olmaktadır. Kadın bedeni ve cinsel organı ise daima ikincil konumda yani mağlup olan tarafta, aşağılanma unsuru olarak kullanılmaktadır.

SONUÇ

Web 2.0 ile hayatımıza giren sosyal medya yarattığı demokratik ve özgür ortam gibi olumlu özelliklerinin yanında ifade özgürlüğünün sınırlarının aşılması ile nefret söylemlerinin ve nefret suçlarının da dolaşıma sokulduğu bir alan hâline gelmiştir. Kökünü toplumsal yaşamdan alan ayrımcılık önyargı, kalıpyargı gibi olumsuz düşüncelerden nefret söylemlerine, nefret söylemleri de eylemlere dönüşebilmektedir. Bahsi geçen etik sorunlara dair önlemler alınmadığı takdirde sonucu soykırıma varan insanlık sorunları oluşabilmektedir.

Sorunlarla mücadelenin ilk safhası, farkındalık kazanmaktır. Eleştirel söylem analizi metinlerin örtük anlamlarını, ideolojileri, ayrımcılıkları açığa çıkararak farkındalığı arttırma işlevini görür. Çalışmada ele alınan Youtube videosu ve seçilen kullanıcı yorumları, Van Dijk'ın eleştirel söylem analizine tabi tutularak örtük anlamlar görünür kılınmıştır. Bursaspor- Amed Sportif Faaliyetler arasında gerçekleşen futbol müsabakasının salt futbol müsabakası olmadığı, toplumsal hayat içinde yer alan ayrımcılık, kalıpyargı, önyargı, nefret söylemi ve nefret suçlarını ihtiva ettiği tespit edilmiştir.

Van Dijk'ın makro yapı ve mikro yapı tasnifi dikkate alınarak gerçekleştirin analizler; etnik köken, cinsel kimlik, cinsiyet temelli ayrımcılık başlıkları altında kategorize edilmiştir. Analizlere sonucu elde edilen verilere göre farklı etnik

kökene sahip taraflar, ideolojik alt yapılarına göre karşı tarafa nefret söyleminde bulunmuştur. Toplumsal hayatta kutuplaştırılmış etnisiteler mevcut kalıpyargıları ve önyargılarını yorumlarına yansıtarak nefret söylemlerini dolaşıma sokmuşlardır. Hiyerarşik toplum yapılanmasının futbolda yeniden inşa edildiği, kadınların ve homoseksüellerin alt konumda bulunmasından ve bu konumun ayrımcı ifadelerde aşağılayıcı bir biçimde kullanılmasıyla fark edilir.

Sosyal medyanın etik sorunlarının çözülmesi için nefret söylemlerinin dolaşımda kalmasına engel olacak algoritmalar geliştirilmiş olmasına rağmen kullanıcılar eksiltile ifadeler ile nefret söylemlerini dolaşıma sokmanın yolunu bulmuşlardır. Köklerini toplumdan alan etik sorunların çözümlerinin salt sosyal medyada aranması beyhude bir çabadan öteye geçmeyecektir. Eğitimde, hukukta, medyada ayrımcılıkla ve nefret söylemleriyle topyekûn bir mücadele gerçekleştirilmedikçe ve toplum bilinçlendirilmedikçe kısıtlamaların sonuç veremeyeceği yorumların analizi sonucu anlaşılmaktadır.

Salt bizden olan için değil, tüm insanlık için etik değerlerin benimsendiği, farklılıkların ayrımcı ideolojilerin malzemesi olmaktan çıkıp bir renge dönüştüğü dünyanın imkânları çalışma aracılığı ile sorgulanmıştır. Hiçbir tarafın veya ideolojinin saf iyi veya kötü olarak kategorize edilemeyeceği vurgulanmaya çalışılmış ve ayrımcılığın mağdurunun kendinden alt konumda gördüğü başka bir gruba, ayrımcılık yaparak aynı zamanda eylemin faili de olduğu tespit edilmiştir.

İnsanların doğuştan getirdiği özelliklerden ötürü ötekileştirildiği alanlardan birinin de futbol olduğu, hegemonik erkekliğin ve eril dilin yeniden inşa edildiği gözler önüne serilmiştir. Çalışma boyunca eleştirel söylem analizi ile ayrımcılığın görünür kılınması vasıtasıyla ideolojiler, iktidar yapıları, hiyerarşik yapılar, ikili karşıtlıklar sorgulanmaya açılmıştır.

KAYNAKÇA

- Apsar, M. (2014). *Dijital Medyada Fanatizm: Futbola İlişkin Sosyal Ağlarda Nefret Söylemi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Burkay, A. T. (2016). *Hate Speech In New Media: Analysis of Hate Speech Against Syrian Refugees In Digital Participatory Dictionaries*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çayır, K. (2012). Gruplararası İlişkiler Bağlamında Ayrımcılık. Kenan Çayır-Müge Ayan Ceyhan (Ed.). *Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar* içinde (ss. 5-17). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çelik, H., & Ekşi, H. (2008). Söylem Analizi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 27 (27): 99-117.
- Çetin, O. (2021). **Eski Türk İnanç Sistemi İle Osmanlı Mezar Taşlarının Etkileşimi**. *Türk Ekini*, (8): 86-109.
- Çomu, T. ve Binark, M. (2013). Yeni Medya Ortamlarında Nefret Söylemi. Mahmut Çınar (Ed.). *Medya ve Nefret Söylemi Kavramlar, Mecralar, Tartışmalar* içinde (ss. 199-218). İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları.
- Erol, C. (2012). *Yeni Medyada Nefret Söylemi ve Fanatizm: Video Paylaşım Sitelerinde Nefret Söylemi Analizi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Göregenli, M. (2013). Nefret Söylemi ve Nefret Suçları. Mahmut Çınar (Ed.). *Medya ve Nefret Söylemi Kavramlar, Mecralar, Tartışmalar* içinde (ss. 57-73). İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları.
- Güngör, B. (2020). Söylem Yaklaşımı Üzerine Bir Kavram Çalışması ve Eleştirel Söylem Analizi. *Kritik İletişim Çalışmaları Dergisi*, 2 (2):1-11.
- Oğuz, M.C. (2008). "Söylem Analizi. Sosyoloji Notları" adlı yazıya https://www.academia.edu/24591783/Sosyoloji_Notlar%C4%B1_Dergisi_4_5_Say%C4%B1_genel_ağ_sayfasından_erişildi (28.01.2025).
- Öztürk, E. (2024). *ABD ve İngiltere Dergilerinde TSK'nın Suriye Harekâtının Eleştirel Söylem Analizi: Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şah, U. (2020). **Eleştirel Söylem Analizi: Temel Yaklaşımlar**. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, (7): 210-231.
- Şimşek, I. (2021). Louis Althusser'in İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları Adlı

Çalışması Üzerine Bir Değerlendirme. *Medya ve Kültür*, 1(1):112-115.

- Talimciler, A. (2013). Ötekine Yönelik Nefretin Fark Edilmediği ya da Kanıksandığı Alan: Türkiye'de futbol Medyası. Yasemin İnceoğlu (Ed.). *Nefret Söylemi ve/veya Nefret Suçları* içinde (ss. 247-288) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Tecir, E. T. (2024). **Çift Başlı Kartal Motifinin Sembolik Anlamları ve Tekstillerde Kullanımı**. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 17 (46):951-969.
- Van Dijk, T.A. (1988). *News As Discourse*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Van Dijk, T.A. (2006). Ideology And Discourse Analysis. *Journal of Political Ideologies*, 11 (2): 115-140.
- Van Dijk, T.A. (2023). İdeoloji Multidisipliner Bir Yaklaşım, Ayşe Demir (Çev.), Ankara: Hece Yayınları.
- Varış, M., ve Avşar, B. (2022). Sosyal Medyada Nefret Söylemi. *TRT Akademi*, 7 (14): 348-359.
- Zinderen, İ. E. (2017). *Haber ve Gerçeklik İlişkisi Bağlamında Özel Efekt Teknolojileri*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi.

Elektronik Kaynak

URL-1:

<https://www.youtube.com/watch?v=V11-fkn61Yw&t=2s> (15.01.2025).

URL-2:

<https://www.dw.com/tr/amedspor-guvenlik-onlemleri-yetersizdi/a-64903182#:~:text=Gerginlik%202009%20yılında%20başladı, taraftarlara%20saldırı%20yapılması%20ile%20başladı> (15.01.2025)

4. BÖLÜM

İŞSİZLİĞİN EKONOMİK VE PSİKO-SOSYAL ETKİLERİ

Dr. Çiğdem GÜNEŞ

İğdır Üniversitesi

cigdemgunes0@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-9787-2400>

GİRİŞ

Son yıllarda yaşanan ekonomik dalgalanmalar, küresel krizler ve makroekonomik dengesizlikler, işsizlik olgusunu yeniden gündeme taşımıştır. Ortaya çıkan işsizlik süreci, yalnızca iktisatçıların değil, aynı zamanda sosyologların, psikologların ve diğer sosyal bilimcilerin de yoğun biçimde ilgisini çekmektedir. Çünkü işsizlik, yalnızca üretim ve gelir kaybı gibi ekonomik sonuçlar doğuran bir durum olmanın ötesinde, bireylerin psikolojik dengelerini, toplumsal aidiyet duygularını ve yaşam kalitelerini derinden etkileyen çok boyutlu bir olgudur. İşsiz kalan birey, ekonomik gelirinden yoksul kalmanın yanında, toplum içerisindeki statüsünü ve kendine olan güvenini de kaybetmekte; bu durum sosyal dışlanma, yalnızlaşma ve psikolojik yıpranma gibi sonuçlara yol açabilmektedir. Dolayısıyla işsizlik, ekonomik göstergelerin ötesine geçen hem bireysel hem de toplumsal düzeyde önemli sosyal ve psikolojik etkiler yaratan karmaşık bir yapıya sahiptir.

Uluslararası Çalışma Örgütüne göre işsizlik, belirli bir referans dönemde çalışmayan, çalışmaya hazır olan ve aktif olarak iş arayan kişidir (ILO,2024). Bu tanımlamaya göre kişinin işsiz sayılabilmesi için son dört hafta içinde iş bulmak için somut adımlar atmış olması gerekmektedir.

İşsizlik sorunu verilerle de kendini ortaya koymaktadır. Buna göre, ILO'nun (Uluslararası Çalışma Örgütü) 2024 raporuna göre, küresel işsizlik oranı yaklaşık olarak %4,9 olarak tahmin edilmektedir. 2024'te iş arayan kişi sayısının

2023'e göre yaklaşık 2 milyon kişi artacağı tahmin edilmektedir. Ayrıca rapora göre, çalışmak isteyen ama iş bulamayan kişi sayısı 402 milyon kişi olarak tahmin edilmektedir. Türkiye'de ise 2024'te işsizlik oranı %8,4 olarak verilmiştir. Genç işsizlik ise (15-24 yaş) %15,57 olarak bildirilmiştir. İşsizlik sadece ekonomik bir sorun değildir. Toplumsal ve bireysel etkileri de vardır.

Türkiye'de işsizliğin temel kaynağı sektörler arası geçişin beklenildiği gibi yaşanmamasından kaynaklanmaktadır. Sürecin tarım sektöründen sanayii ve hizmetlere göre devam etmesi beklenirken, Türkiye'de tarım sektöründen direkt hizmetler sektörüne bir geçiş sağlanmış ve bu da vasıfları hizmet sektörüne uymayan kişilerin hizmetler sektöründe iş bulamamalarına ve aynı zamanda da tarım sektöründen ayrılmasına neden olarak işsizliği artıran bir eğilime neden olmuştur (Özdemir vd.,2006).

İşsizlik tüm ülkelerin başlıca sorunlarından biridir ve toplumu sadece ekonomik olarak değil sosyal ve psikolojik olarak da etkiler. Bu nedenle, işsizliği sadece ekonomik olarak ele almak mümkün değildir. Nitekim işsizlik ekonomik sonuçlarının yanı sıra kişiyi çalışma ortamından uzaklaştırması açısından sosyal ve psikolojik olarak etkileyen bir durumdur ki biz bunu alt başlıkları ile açıklamaya çalışacağız.

1. EKONOMİK ETKİLER

Ekonomik etkiler açısından değerlendirildiğinde, öncelikle kişinin gelir düzeyinin azalmasıyla birlikte tüketim alışkanlıkları ve harcama davranışlarında belirgin değişiklikler ortaya çıkmaktadır. Bireylerin işsiz olduğu dönem, üretim sürecine katılmadıkları gibi, gelir elde edemedikleri için tüketicinin de azalmasına sebep olmaktadır. Ekonomiyi bir bütün olarak etkileyecek olan bu durum sonucunda talep yetersizliği ortaya çıkacak, arz fazlalığı ile devam edecek olan süreçte daha fazla kişinin işsiz kalması ile sonuçlanacaktır (Selim vd.,2014:2). Türkiye'de işsizlikle ilgili en önemli sorunlardan biri, genç işsizliğin yüksek düzeyde olmasıdır. Özellikle gençlerin aldıkları eğitim doğrultusunda iş bulamaması, onların eğitimleri ve kariyer hedefleri ile doğrudan ilişkisi olmayan işlerde çalışmaya zorlanmalarına yol açmaktadır (Taş ve Bozkaya,2012:161). Bu durum, gençlerin mesleki gelişimlerini sınırlamakta, iş tatminini düşürmekte ve uzun vadede hem bireysel hem de toplumsal üretkenlik üzerinde olumsuz etkiler doğurmaktadır. Ayrıca, genç işsizliği, ekonomik ve sosyal uyumsuzlukları derinleştirerek işgücü piyasasında yapısal sorunların devamına neden olmaktadır.

İşsizlik, kamu maliyesi üzerinde de önemli bir yük oluşturur. İşsizlikle müca-

dele amacıyla uygulanan kamu harcamaları, kısa vadede istihdamı destekleyici bir rol oynasa da uzun vadede devlet bütçesi üzerinde baskı yaratmakta, kaynakların etkin dağılımını bozmakta ve mali kaynakların etkinliğini düşürmektedir. Bu durum, kamu ekonomisinin yapısal etkinliğinin azalmasına yol açmaktadır (Yürük ve Acaroğlu,2021:106).

Bu ekonomik etkilerin yanında işsizliğin ekonomik etkileri arasında; Uzun dönemli üretim kapasitesinin azalması, Kayıt dışı istihdama sebep olma, Gelir dağılımının bozulması, milli gelirin azalması gibi etkiler de vardır.

2. PSİKO-SOSYAL ETKİLER

Sosyal açıdan işsizliğin en önemli etkilerinden biri, bireyin günün büyük bir kısmını geçirdiği iş ortamından uzak kalmasıdır. Bu durum, sosyalleşme olanaklarının azalmasına yol açmakta ve işsiz bireylerin süreç içerisinde daha içe dönük bir yaşam tarzı benimsemesine neden olmaktadır. Ayrıca, işsizliğin birey üzerindeki gelir kaybı etkisi, psikolojik açıdan da önemli sonuçlar doğurmaktadır. İşsizlik süresi uzadıkça, bireylerde güvensizlik, ümitsizlik ve motivasyon kaybı gibi olumsuz duygular ön plana çıkmakta; aynı zamanda iş için gerekli olan bilgi ve beceriler de olumsuz etkilenmekte ve bireylerin yeniden iş bulma süreci zorlaşmaktadır (Yılmaz ve vd.,2014:167-170). Bu bağlamda işsizlik sadece ekonomik bir problem olmayıp, aynı zamanda bireylerin sosyal ilişkilerini, psikolojik iyi oluşunu ve mesleki yetkinliklerini de derinden etkileyen çok boyutlu bir olgudur.

İşsizliğin en önemli etkilerinden biri, bireylerin sosyal dışlanma riskiyle karşı karşıya kalmasıdır. Sosyal dışlanmanın kesin bir tanımı yapılamasa da genel olarak bireylerin veya grupların belirli sosyal, ekonomik ve kurumsal imkanlara erişememesi şeklinde tanımlanabilmektedir. Bu süreç, işini kaybeden bireyin enformel sektörde iş arama çabaları ve bu sektörde çalışması sonucunda sosyal güvenlik sistemlerinden yararlanamaması ile sonuçlanmaktadır. İşsizliğin sosyal dışlanma üzerindeki etkileri ise ülkelerin gelişmişlik düzeyi ile yakından ilişkilidir. Gelişmiş ülkelerde, işsizlik ödeneği ve diğer sosyal yardımlar gibi modern sosyal güvenlik mekanizmaları işsiz bireylerin korunmasını sağlarken, gelişmemiş ülkelerde bu tür kurumsal mekanizmalar yetersiz olduğu için, bireyler genellikle aile ve yakın çevre ile oluşturdukları dayanışma ve yardımlaşma ağlarına bağımlı hale gelmektedir (Esin,2025). Bu durum, işsizliğin toplumsal etkilerinin yalnızca ekonomik boyutla sınırlı olmadığını, aynı zamanda sosyal yapının ve bireylerin sosyal güvence düzeyinin işsizlikle başa çıkmada kritik rol oynadığını göstermektedir.

Psikolojik etkileri açısından işsizlik, bireylerde kaygı, depresyon ve bağımlılık gibi çeşitli duygusal sorunların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bunun yanı sıra, işsizliğin bireylerin günlük yaşamındaki rutin sorunları çözme becerilerini olumsuz etkilediği, yaşam kalitesini düşürdüğü ve psikolojik iyi oluş üzerinde ciddi baskılar oluşturduğu gözlemlenmektedir (Latsou ve Geitona, 2018). Bu bağlamda, işsizlik sadece ekonomik bir sorun olmanın ötesinde, bireylerin zihinsel ve duygusal sağlığını doğrudan etkileyen çok boyutlu bir olgu olarak değerlendirilmektedir.

Psikolojik durumun işsizlik üzerindeki etkileri çok yönlüdür. Bu etkiler arasında finansal kaybın yol açtığı baskı, en belirgin ve önemli faktörlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, bireylerin benlik algısı ve özsaygısı da işsizlikten ciddi şekilde etkilenmektedir. Özellikle üst düzey yöneticiler ve profesyoneller, benlik duygusu açısından en fazla zarar gören gruplar arasında yer almakta olup, bunun temel nedeni, bireylerin kariyerleri ve işleri üzerine yoğun yapmaları ve kimliklerini büyük ölçüde mesleki başarılarıyla ilişkilendirme-ridir (Kurt, 2010). Dolayısıyla, işsizlik sadece ekonomik bir kayıp olarak değil, aynı zamanda bireylerin psikolojik bütünlüğü ve mesleki kimlikleri üzerinde derin etkiler bırakan bir olgu olarak değerlendirilmelidir.

SONUÇ

İşsizliğin ekonomik etkileri çoğu zaman daha somut ve ölçülebilir nitelikte olduğu için kamuoyunda daha görünür hale gelmektedir. Ancak ekonomik sonuçların ötesinde, işsizliğin bireyler ve toplumlar üzerinde yarattığı sosyal ve psikolojik etkiler çoğu durumda çok daha derin ve yıkıcı olabilmektedir. İşsizlik, bireylerin yaşam kalitesini düşürmekte, toplumsal ilişkilerde çözümlere yol açmakta ve psikolojik iyi oluş üzerinde olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Bununla birlikte, işsizliğe alınan önlemlerin etkisi ülkelerin ekonomik yapısına, sosyal politikalarına ve istihdam stratejilerine göre önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Nitekim, bazı ülkelerde işsizlik sigortası, aktif istihdam politikaları veya sosyal destek programları gibi önlemler bireylerin işsizlik sürecinde yaşadığı olumsuzlukları hafifletebilirken, bazı ülkelerde bu tür mekanizmaların yetersizliği işsizliğin toplumsal etkilerini daha da derinleştirmektedir. Dolayısıyla, işsizliğin sonuçlarını değerlendirmek için yalnızca ekonomik göstergelere değil, aynı zamanda sosyal refah politikalarının etkinliğine de bakmak gerekmektedir.

Türkiye’de işsizlik sigortası 2002 yılında yürürlüğe girmiştir. Ancak mevcut uygulamalar, işsizliğin birey ve aileler üzerindeki olumsuz etkilerini tamamen

azaltmaya yeterli olmamaktadır. Bu nedenle, işsizlikle başa çıkma sürecinde çoğu zaman aileler devreye girmekte ve ekonomik destek sağlamak durumunda kalmaktadır. Bu durum, sosyal güvenlik sisteminin yetersizliğine işaret etmekte olup, işsizliğin toplumsal etkilerini azaltmak için işsizlik sigortasının kapsamının genişletilmesini ve devlet desteklerinin güçlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Son yıllarda sosyal devlet anlayışının dünya genelinde zayıflaması, modern sosyal güvenlik mekanizmalarının kapsamının giderek daralmasına yol açmıştır. Bu durum, işsizliğin öneminin artmasıyla birleştiğinde, işsiz kalan birçok bireyin yalnızca ekonomik açıdan değil, aynı zamanda kurumsal olarak da güvence ve destek mekanizmalarından yoksun kalmasına neden olmuştur. Böylelikle, sosyal devletin işlevlerindeki daralma, bireylerin işsizlik karşısında daha kırılgan hale gelmesine ve toplumsal eşitsizliklerin derinleşmesine zemin hazırlamaktadır.

İşsizlik sorunu kapsamlı ve çok boyutlu politikaların geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, aktif istihdam politikalarının etkin bir şekilde tasarlanması ve uygulanması büyük önem taşır. Emek arzı ile emek talebi arasındaki etkileşimi güçlendirmek amacıyla istihdam bürolarının desteklenmesi ve kapasitesinin artırılması gerekmektedir. Ayrıca, ülke içindeki bölgesel farklılıklar göz önünde bulundurularak, bölgesel dinamiklere uygun esnek ve hedefe yönelik istihdam politikaları geliştirilmelidir. Böylece, işgücü piyasasının etkinliği artırılabilir ve işsizliğin ekonomik ve sosyal maliyetleri azaltılabilir.

KAYNAKÇA

- Taş, S., & Bozkaya, G. (2012). Avrupa Birliğine uyum sürecinde Türkiye’de uygulanan istihdam politikaları. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 151–176.
- International Labour Organization. (2024) World employment and social outlook: May 2024 update. <https://www.ilo.org/publications/flagship-reports/world-employment-and-social-outlook-may-2024-update>
- ILO (2024). *World Employment and Social Outlook: Trends 2024*. Cenevre: International Labour Office. <https://www.ilo.org/>
- Kurt, Ş. (2010). İşsizliğin psiko-sosyal sonuçları ve Türkiye üzerine muhtemel etkileri. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (51), 357–379.
- Latsou, D., & Geitona, M. (2018). The effects of unemployment and economic distress on depression symptoms. *Materia Socio-Medica*, 30(3), 180–184. <https://doi.org/10.5455/msm.2018.30.180-184>
- Özdemir, S., Ersöz, H. Y., & Sarioğlu, H. İ. (2006). *İşsizlik sorununun çözümünde KO-Bİ’lerin desteklenmesi* (Yayın No. 2006-45; ISBN 9944-60-116-0). İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- Selim, S., Kırgel, H. D., Çelik, O., & Yazıcıoğlu, H. (2014). Türkiye’de işsizliğin sosyo-ekonomik belirleyicileri: Panel veri analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 10(22), 1–25. <https://doi.org/10.11122/ijmeh.2013.9.19.459>
- Şenol, E. (2025). İşsizliğin sosyal dışlanma üzerindeki etkileri. *Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 1–17. <https://doi.org/10.55769/gauniibf.1614205>
- Yılmaz, T., Fidan, F., & Karataş, V. (2010). İşsizliğin sosyo-psikolojik sonuçları: Sosyo-demografik özelliklere göre bireylerin tutumları (bir alan araştırması). *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 48, 163–183. <https://dergipark.org.tr/pub/iusskd/issue/890/9890>
- Yürük, B., & Acaroğlu, H. (2021). Türkiye’de kamu harcamaları ve işsizlik arasındaki ilişkinin asimetrik nedensellik analizi. *Journal of Economy Culture and Society*, 63, 93110

5. BÖLÜM

REKREASYON VE KONAKLAMA HİZMETLERİNDE STRATEJİK FİYATLAMA VE PROMOSYON: KAVRAMSAL BİR ÇERÇEVE

Öğr. Gör. Erhan Nuh ÖZTÜRK

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi,
Ermenek MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü
enuhozturk@kmu.edu.tr

Öğr. Gör. Korkmaz KESKENDİR

İstanbul Aydın Üniversitesi, Anadolu BİL Meslek Yüksekokulu,
Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü
korkmazkeskendir@aydin.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-1561-0800>

GİRİŞ

Rekreasyon ve turizm sektöründe program ve hizmet tasarımı, katılımcı davranışları, kapasite sınırlamaları ve zamanlama boyutları ile doğrudan ilişkilidir. Tesis veya etkinlik kapasitesinin sınırlı olması, boş kalan katılım alanlarının geri dönmeyen bir fırsat kaybına yol açmakta; bu durum yöneticilerin fiyat, erişim ve hizmet dağıtım kararlarını stratejik bir perspektifle ele almasını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda fiyat ve promosyon kararları yalnızca gelir artırıcı araçlar olmaktan çıkarak, kapasite tahsisi, katılım yoğunluğu ve hizmet deneyimi üzerinde belirleyici bir yönetim mekanizması hâline gelmektedir (Kimes, 1989). Rekreasyon hizmetlerinde talep zamana duyarlı olup, kullanıcı tercihleri mevsimsel, sosyal ve çevresel faktörlerden etkilenmektedir. Bu nedenle doğru katılımcı, doğru etkinlik, doğru zaman ve doğru fiyat ilkesi, yalnızca konaklama sektöründe değil, rekreasyon yönetimi bağlamında da geçerlidir. Talep sinyali-

lerine uygun yanıt verilmesi, ileri tarihli rezervasyonlar ve üyelik programları aracılığıyla katılım ritminin sistematik biçimde yönetilmesini gerektirmektedir (Talluri & Van Ryzin, 2004).

Literatürde, rekreasyon hizmetlerinde fiyat esnekliği ve talep ilişkisi üzerine yapılan çalışmalar, fiyatın katılım üzerinde önemli etkisi olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, esnekliğin büyüklüğü ve yönü, program türü, katılımcı segmenti, kanal ve mevsimsel bağlam gibi faktörlere bağlı olarak değişmektedir (Tellis, 1988; Bijmolt, van Heerde, & Pieters, 2005). Dijitalleşme ve çevrim içi rezervasyon platformlarının yaygınlaşması ise fiyat şeffaflığını artırmış ve katılımcıların yalnızca mutlak fiyat düzeyine değil, farklı fiyatların mantıksal gerekçelerine de duyarlılık göstermesine yol açmıştır (Noone, 2016; Melis, Piga, & Roman, 2017). Bu durum, referans fiyat algısını ve fiyat adaletine ilişkin değerlendirmeleri etkileyerek yöneticilerin fiyat ve promosyon kararlarını stratejik olarak yapılandırmasını gerekli kılmaktadır. Fiyat farklılaştırmasının adil algılanabilmesi ise gerekçelerin açık ve tutarlı biçimde katılımcıya iletilmesine bağlıdır. İade esnekliği, rezervasyon zamanı, üyelik programları veya minimum katılım süreleri gibi farklılıkların önceden ve anlaşılır şekilde belirtilmesi, güven algısını güçlendirirken, aksi hâlde kısa dönemde talebi artıracak fiyat farklılıkları uzun dönemde katılım niyeti ve kurum itibarı üzerinde olumsuz etki yaratabilmektedir (Choi & Mattila, 2005; Xia, Monroe, & Cox, 2004).

Bu çalışmanın amacı, rekreasyon hizmetlerinde fiyat ve promosyon stratejilerinin talep esnekliği ve katılımcı davranışı üzerindeki etkilerini sistematik bir çerçevede incelemektir. Promosyon türleri, kanal şeffaflığı, mevsimsellik ve rekabet koşulları ile algısal araçlar (fiyat adaleti, referans fiyat, kalite sinyali) birlikte ele alınmakta ve literatür sentezi yoluyla test edilebilir önermeler geliştirilerek yöneticilere bağlamsal olarak uygulanabilir ilkeler sunulmaktadır (Choi & Mattila, 2005; Noone, 2016). Türkiye bağlamındaki çalışmalar, fiyatın tek başına değil, hizmet deneyimi ve algılanan değerle birlikte değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir; dolayısıyla promosyon tasarımı, rekreasyon deneyimi ve hizmet iletişimi ile tutarlı biçimde kurgulanmalıdır (Kozak & Rimmington, 2000; Kozak, 2001).

Özetle, bu giriş bölümü, rekreasyon hizmetlerinde fiyat ve promosyon stratejilerinin bağlamsal ve algısal mekanizmalar eşliğinde bütüncül bir sistemin parçası olarak ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, hem literatüre hem de uygulamaya katkı sağlamayı amaçlamakta ve yöneticilere stratejik kararlar için kapsamlı bir perspektif sunmaktadır.

1. KURAMSAL VE KAVRAMSAL ARKA PLAN

Rekreasyon hizmetleri, sınırlı kapasite ve zaman duyarlılığı nedeniyle geleneksel arz-talep anlayışının ötesinde yönetim gerektirmektedir. Sınırlı katılım alanları veya etkinlik kapasitesi, satılmayan alanların geri dönmeyen bir fırsat kaybına yol açmakta; bu durum fiyat ve promosyon kararlarının yalnızca gelir artırıcı araç olmaktan çıkarak, talep yönetimi ve deneyim tasarımıyla yönlendirilen stratejik bir mekanizma hâline gelmesini zorunlu kılmaktadır (Kimes, 1989). Katılımcıların hizmete duyarlılığı tek bir katsayıyla ölçülememekte; rezervasyon zamanı esnekliği, ikame seçenekleri, rekreasyon programının türü ve katılımcı profili gibi bağlamsal faktörler talep tepkilerini belirlemektedir. Meta-analitik çalışmalar, bu heterojenliğin ampirik olarak doğrulandığını ve tek tip fiyat uygulamalarının farklı katılımcı segmentlerinde farklı sonuçlar doğurduğunu göstermektedir (Tellis, 1988; Bijmolt, van Heerde, & Pieters, 2005).

Katılımcılar hizmeti değerlendirirken adil bir fiyat düzeyi ve yapılan işlemin yarattığı öznel memnuniyet üzerinden karar vermektedir. Hizmetten sağlanan değer hissi kadar ‘uygun bir anlaşma yapma’ duygusu da tercihlerde belirleyici olmakta; sıklaşan indirim ve promosyonlar bu algıyı aşağı yönlü ayarlayarak uzun vadede katılıma yönelik isteği değiştirebilmektedir. (Thaler, 1985; Kalyanaram & Winer, 1995). Bu nedenle sık ve derin indirimler kısa dönemde katılımı artırsa da uzun dönemde marka değeri ve ödeme istekliliği üzerinde olumsuz etkiler yaratabilmektedir. Fiyatın adil algılanması, çoklu fiyatların yan yana sunulduğu pazarlarda yalnızca nominal seviyeye değil, gerekçelendirme süreçlerine ve çitleme koşullarına bağlıdır (Çilesiz & Selçuk, 2018). İade veya değişiklik esnekliği, rezervasyon penceresi, üyelik seviyesi ve paket içeriği gibi farklılıkların açık ve anlaşılır biçimde iletilmesi, adalet algısını güçlendirmekte; katılımcıların tanışıklık ve öz-yeterlik hissi arttıkça farklılaştırmayı meşru görme eğilimi de yükselmektedir. Bu noktada iletişim tasarımı ve alışkanlık, adalet algısının ayrılmaz bir parçası hâline gelmektedir (Choi & Mattila, 2005; Wirtz & Kimes, 2007).

Kanal mimarisi ve şeffaflık düzeyi, bu davranışsal mekanizmaları doğrudan etkileyen kritik faktörler olarak öne çıkmaktadır. Çevrim içi rezervasyon platformları ve meta-arama arayüzleri, fiyat farklılaştırmasını görünür hâle getirerek katılımcının karşılaştırma maliyetini düşürmekte; kısa dönemde talep tepkisini artırırken, adalet algısını da daha kritik hâle getirmektedir (Noone, 2016). Yoğun sezonlarda ve farklı katılımcı segmentlerinde kademeli veya sınırlı fiyat ayarlamaları uygulamak, promosyonların etkinliğini artırırken marka konumlandırmasını korumak açısından önem taşımaktadır (Melis, Piga, & Roman, 2017). Bu bağlamda, rekreasyon yöneticileri için promosyon stratejilerinin yeniden

değerlendirilmesi gerekmektedir. Yüzdesel veya nominal indirimler, erken rezervasyon avantajları, son dakika fırsatları, paketleme stratejileri ve kanal-özgü fiyatlandırmalar temel araçlar arasında yer almakta; erken rezervasyon uygulamaları talebi öne çekerek kapasite tahsisini optimize etmekte ve referans fiyat üzerinde minimal etki yaratmaktadır. Son dakika promosyonları, kullanılmayan kapasiteyi hızla eritmek için etkili olsa da, sık ve derin kullanımları uzun dönem katılım istekliliğini ve adalet algısını zayıflatabilmektedir. Paketleme stratejileri ise indirimi doğrudan fiyat kırması olarak değil, bir “değer tasarımı” çerçevesinde sunarak kalite sinyalini koruma potansiyeli taşımaktadır (Wirtz & Kimes, 2007; Viglia, Mauri, & Carricano, 2016).

Promosyon Türü	Kısa Dönem Etki	Uzun Dönem Etki / Riskler	Algısal Mekanizma	Kaynaklar
Yüzde / Nominal İndirim	Talebi artırır	Sık/derin uygulama: referans fiyat düşer	Referans fiyat, kalite sinyali	Wirtz & Kimes, 2007; Anderson & Simester, 2004
Erken Rezervasyon	Talebi öne çeker, kapasite yönetimi kolaylaştır	Düşük esneklik segmentinde sınırlı etki	Fiyat adaleti	Viglia, Mauri, & Carricano, 2016
Son Dakika / Flash Satış	Boş kapasiteyi hızlı eritme	Frekans artarsa referans fiyat bozulur	Fiyat adaleti	Wirtz & Kimes, 2007; Viglia et al., 2016
Paketleme / Bundling	Algılanan değer artar	Şeffaf değilse kuşku yaratır	Kalite sinyali, işlem faydası	Viglia, Mauri, & Carricano, 2016
Kanal-Özgü / Opak Fiyat	Kanal tercihi göre talep yönlendirir	Adaletsizlik algısı oluşabilir	Fiyat adaleti, referans fiyat	Choi & Mattila, 2005; Xia, Monroe, & Cox, 2004

Literatürde, rekreasyon hizmetlerinde fiyat ve promosyon stratejileri üzerine üç temel akım öne çıkmaktadır: gelir yönetimi, referans fiyat ve fiyat adaleti.

- **Gelir Yönetimi:** Gelir yönetimi yaklaşımı, fiyatı kapasite tahsis ve zamanlama ile ilişkilendirerek ayrıştırılmış karar kuralları geliştirmektedir. Bu yaklaşım, sınırlı kapasite ve zamana bağlı talep bağlamında, fiyatın yalnızca bir gelir aracı değil, talep yönlendiren bir mekanizma olarak kullanılabileceğini göstermektedir (Talluri & Van Ryzin, 2004).
- **Referans Fiyat:** Referans fiyat literatürü, ardışık fiyat dizilerinin katılımcı zihninde adil bir çıpa oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Katılımcılar, önceki deneyim veya pazardaki fiyat düzeylerine dayalı olarak bir “beklenen fiyat” oluşturmakta ve yeni fiyatı bu referans noktasına göre değerlendirmektedir (Kalyanaram & Winer, 1995).
- **Fiyat Adaleti:** Fiyat adaleti araştırmaları, katılımcının yalnızca ödenen fiyatı değil, fiyatlandırma sürecinin kendisini de değerlendirdiğini göstermektedir. Bu perspektife göre, fiyat adaleti algısı, promosyonların etkinliğini ve uzun dönem katılım niyetini belirleyen önemli bir mekanizmadır (Choi & Mattila, 2005).

Bütün bunlara rağmen, rekreasyon bağlamında bu üç akımın promosyon türü, kanal şeffaflığı ve algısal mekanizmalar altında bir araya getirildiği bütüncül bir yönetsel çerçeve hâlen netleşmemiştir. Mevcut çalışmalar genellikle tek bir promosyon aracının kısa dönem etkisine odaklanmakta veya talep esnekliğini ortalama düzeyde incelemektedir. Oysa yönetsel karar problemi, araç-bağlam-algı etkileşiminin eşzamanlı yönetimini gerektirmektedir. Bu nedenle promosyon türleri, kanal şeffaflığı ve rekabet ile mevsimsellik koşulları altında, fiyat adaleti ve referans fiyat mekanizmaları üzerinden talep esnekliğini ve katılım kalitesini şekillendirmektedir (Demirezen, 2019). Ayrıca kısa dönem katılım kazanımları ile uzun dönem marka ve deneyim değerleri arasında rasyonel bir denge kurulmasına olanak sağlamaktadır (Bijmolt, van Heerde, & Pieters, 2005; Melis, Piga, & Roman, 2017).

2. ENTEGRATİF MODEL VE ÖNERMELER

Rekreasyon yönetiminde fiyatlandırma ve promosyon stratejilerinin etkilerini açıklayan kuramsal çerçeve üç temel unsur etrafında yapılandırılmıştır:

Promosyon Türü: Rekreasyon hizmetlerinde kullanılan başlıca promosyon türleri şunlardır: erken rezervasyon avantajları, son dakika indirimleri, paketleme ve sadakat programları. Her promosyon türü, farklı katılımcı segmentlerinde

talep ve ödeme istekliliği üzerinde farklı etkiler yaratmaktadır. Örneğin, erken rezervasyon fırsatları talebi öne çekerek kapasite yönetiminde etkinlik sağlarken, son dakika indirimleri boş kapasiteyi hızla değerlendirmek için kullanılmaktadır. Paketleme stratejileri ise indirimi doğrudan fiyat kırma olarak algılanmaktan çıkarak “değer tasarımı” çerçevesinde katılımcı deneyimini artırmaktadır (Melis, Piga, & Roman, 2017).

Kanal Şeffaflığı ve Görünürlük: Çevrim içi rezervasyon sistemleri ve meta-arama platformları, fiyat farklılaştırmasını görünür hâle getirerek katılımcının karar sürecini etkilemektedir. Yüksek şeffaflık, katılımcıların fiyat karşılaştırması yapmasını kolaylaştırırken, promosyonların algılanan adaletini ve referans fiyat mekanizmasını kritik hâle getirmektedir (Choi & Mattila, 2005).

Katılımcı Algısı ve Davranışı: Katılımcılar yalnızca ödenen fiyatı değil, fiyatlandırma sürecinin şeffaflığını ve adillikini değerlendirmektedir. Bu algısal mekanizma, promosyon türlerinin etkinliğini doğrudan şekillendirmekte ve uzun dönem marka değeri ile katılım kalitesi üzerinde belirleyici olmaktadır (Thaler, 1985; Kalyanaram & Winer, 1995).

Bu üç unsur arasındaki etkileşimler aşağıdaki yollarla modelleştirilmektedir:

1. **Promosyon Türü → Talep Esnekliği:** Her promosyon türü, katılımcının talep tepkisini farklı şekilde etkilemekte ve kapasite kullanımını optimize etme olanağı sağlamaktadır.
2. **Kanal Şeffaflığı → Algısal Mekanizmalar:** Fiyat görünürlüğü ve karşılaştırma olanağı, adil fiyat algısını güçlendirmekte ve katılım istekliliğini şekillendirmektedir.
3. **Algısal Mekanizmalar → Katılım Kalitesi:** Katılımcının adalet ve değer algısı, kısa dönem talep kadar uzun dönem sadakat ve marka deneyimi üzerinde de etkili olmaktadır.

Geliştirilen Önergeler

- **Önerme 1:** Erken rezervasyon ve paketleme gibi yapılandırılmış promosyon türleri, talep esnekliğini pozitif yönde artırmaktadır.
- **Önerme 2:** Son dakika indirimleri, boş kapasitenin hızlı kullanımını sağlasa da, sık ve derin kullanımda uzun dönem katılım kalitesini ve algılanan fiyat adaletini olumsuz etkileyebilir.
- **Önerme 3:** Yüksek kanal şeffaflığı, katılımcıların fiyat karşılaştırmasını kolaylaştırarak referans fiyat ve adalet algısını güçlendirmekte, promosyonların etkinliğini artırmaktadır.
- **Önerme 4:** Katılımcı algısı, promosyon türü ve kanal şeffaflığı etkileşim-

leri aracılığıyla, hem kısa dönem talep hem de uzun dönem katılım kalitesi üzerinde belirleyici rol oynamaktadır.

- **Önerme 5 (Bütünleşik):** Promosyon türü, kanal şeffaflığı ve katılımcı algısının eşzamanlı yönetimi, rekreasyon yöneticilerine kapasite optimizasyonu, gelir yönetimi ve marka değerini koruma açısından bütünleşik bir stratejik çerçeve sunmaktadır.

Bu model, rekreasyon hizmetlerinde uygulanabilirliği yüksek, yönetsel açıdan karar destek sağlayan bir çerçeve sunmakta ve gelecekte yapılacak ampirik araştırmalar için test edilebilir hipotezler sağlamaktadır.

4. UYGULAMA REHBERİ VE TASARIM İLKELERİ

Rekreasyon ve konaklama hizmetlerinde fiyat ve promosyon stratejilerinin uygulanabilirliği, yalnızca araçsal bir perspektifle değil, aynı zamanda bağlamsal ve algısal mekanizmalarla etkileşim içinde ele alınmalıdır (Doğan, 2018). Bu yaklaşım, yöneticilerin kısa dönem talep kazanımlarını optimize ederken, uzun dönem marka değeri ve müşteri deneyimini korumasına olanak tanımaktadır. Promosyonlar, tek başına fiyat indirimi olarak değil; katılımcının hizmete dair algısını şekillendiren, değer tasarımı ve deneyim yönetimi ile bütünleşik bir stratejik araç olarak değerlendirilmelidir (Dağıstan, 2024). Bu bağlamda, promosyonların etkili bir şekilde uygulanabilmesi, mevsimsel ritimler, kanal çeşitliliği, katılımcı segmentasyonu ve algısal mekanizmaların dikkatle göz önünde bulundurulmasını gerektirmektedir.

Sezon başı uygulamaları, tüketiciye geleceğe yönelik planlama ve öngörü sinyali sağlayacak biçimde yapılandırılabilir. Erken rezervasyon fırsatları veya ön kayıt uygulamaları, yalnızca talebi öne çekmekle kalmayıp, kapasite tahsisi ve doluluk yönetimi açısından da yöneticilere önemli avantajlar sunmaktadır (Çıvak, 2016). Bu süreçte, promosyon gerekçelerinin açık ve anlaşılır biçimde katılımcıya iletilmesi, güven ve şeffaflık algısını güçlendirmektedir. Katılımcılar, sağlanan faydanın mantığını ve zamana duyarlı avantajların gerekçesini anlayabildiklerinde, promosyonlara karşı daha olumlu ve sürdürülebilir bir tutum geliştirmektedir.

Zirve dönemlerde paketleme stratejileri, promosyonları yalnızca fiyat kırma aracı olarak sunmak yerine, katılımcıya değer tasarımı ve kalite sinyali iletme-ye odaklanmalıdır. Örneğin, oda ve rekreasyon aktivitesi paketleri veya özel etkinlik kombinasyonları, açık ve şeffaf bir biçimde tanımlandığında katılımcının algısal şüphelerini azaltmakta ve deneyim değerini artırmaktadır. Bu dönemde,

kanal farklılıkları ve üyelik seviyeleri gibi bağlamsal faktörlerin dikkate alınması, promosyonların etkinliğini artırırken marka konumlandırmasını korumak açısından kritik önem taşımaktadır (Aydın, 2024). Ayrıca paketleme stratejileri, katılımcıya sadece kısa dönem avantajlar sunmakla kalmayıp, uzun dönem sadakat ve ödeme istekliliğini artıran bir mekanizma olarak da işlev görmektedir.

Sezon sonu veya kapanış dönemlerinde ise son dakika veya sınırlı süreli fırsatlar, kullanılmayan kapasitenin etkin biçimde değerlendirilmesini sağlamaktadır. Ancak bu tür uygulamaların sık ve derin kullanımı, uzun dönemde marka değeri ve adalet algısı üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceğinden, promosyonların frekans ve derinliği sınırlı tutulmalıdır (Erdoğan, 2014). Fiyat farklılıklarının gerekçelendirilmesi ve iletişimi, tüketicinin güven ve tekrar satın alma niyetini destekleyecek şekilde planlanmalıdır. Bu bağlamda, algısal mekanizmaların göz ardı edilmesi, kısa dönem talep artışı sağlasa da uzun dönem marka ve deneyim değerinde kayıplara yol açabilmektedir.

Kanal şeffaflığı ve platform kuralları, promosyon tasarımında kritik bir bağlamsal belirleyici olarak öne çıkmaktadır. Çevrim içi rezervasyon sistemleri ve meta-arama platformları, fiyat farklılaştırmasını görünür hâle getirerek katılımcının karar sürecini doğrudan etkilemektedir. Yüksek şeffaflık, katılımcıların fiyat karşılaştırması yapmasını kolaylaştırmakta, aynı zamanda promosyonların adil algısını ve referans fiyat mekanizmasını kritik hâle getirmektedir (Alguer, 2020). Bu nedenle yöneticiler, promosyonları yalnızca fiyat temelli araçlar olarak değil, algısal mekanizmalarla uyumlu bir biçimde planlamak zorundadır. Farklı kanallarda veya platformlarda uygulanan fiyat ve promosyon stratejileri, katılımcının deneyim algısını değiştirebilecek bilişsel yolları tetiklemekte ve dolayısıyla kampanyaların başarısını doğrudan etkilemektedir (Çomoğlu, 2022). Bu bağlamda, uygulamada promosyonların tasarımı üç temel yönetsel kapasiteyi gerektirmektedir. İlk olarak, kural seti ve yönetim çerçevesinde, üyelik katmanları, iade ve iptal esnekliği, minimum kalış ve satın alma penceresi gibi çitleme ölçütleri belirlenmeli ve yazılı hâle getirilmelidir. İkinci olarak, algısal ve deneyim tasarımı açısından, promosyon gerekçeleri, paket içerikleri ve kanal görünürlüğü, müşteri deneyimi ve adalet algısını güçlendirecek biçimde planlanmalıdır. Üçüncü olarak, gözlem ve geri bildirim mekanizmaları oluşturularak, kampanyaların dönüşüm ve doluluk üzerindeki etkileri, iptal ve no-show dinamikleri ile müşteri algısı göstergeleri üzerinden izlenmelidir. Bu süreç, gelecekteki promosyon stratejilerinin optimize edilmesini ve hem kısa hem uzun dönem hedeflerin dengelenmesini mümkün kılmaktadır.

Sonuç olarak, literatüre dayalı olarak geliştirilen bu uygulama rehberi, fiyat ve promosyon stratejilerinin bağlamsal ve algısal mekanizmalarla bütünlük bir

biçimde yönetilmesini vurgulamaktadır. Promosyonlar, yalnızca kısa dönem satış refleksi olarak değil, müşteri deneyimi, marka değeri ve uzun dönem ödeme istekliliğini dengeleyen sürdürülebilir bir yönetsel pratik olarak ele alınmalıdır (Çetin, 2012). Bu yaklaşım, yöneticilere, talep yönetimi, kapasite optimizasyonu ve marka konumlandırmasını uyumlu bir biçimde sürdürme olanağı sunmaktadır. Aynı zamanda, bu çerçeve, gelecekte yapılacak ampirik araştırmalar için test edilebilir önermeler geliştirmeye ve uygulama stratejilerini bilimsel temellere dayandırmaya da olanak tanımaktadır (Kimes, 1989; Choi & Mattila, 2005).

SONUÇ

Bu çalışma, konaklama ve rekreasyon yönetimi bağlamında fiyat promosyonlarının talep esnekliği ve katılımcı algısı ile etkileşimini açıklayan kavramsal çerçevenin bulgularını bütüncül biçimde değerlendirmektedir. Promosyonlar salt bir fiyat indirimi olarak görülmemelidir; görünürlük ve gerekçelendirme yoluyla algısal mekanizmaları tetiklemekte ve bu mekanizmalar, perişabilen kapasite ile kanal şeffaflığı tarafından güçlü biçimde modere edilmektedir. Bu nedenle aynı promosyon farklı bağlamlarda farklı sonuçlar doğurabilmektedir. Erken rezervasyon stratejileri, tüketiciye planlama ve öngörü sinyali sağlayarak talebi yönlendirmekte ve kapasite tahsisini desteklemektedir. Son dakika veya flash fırsatlar, kıtlık ve aciliyet çerçevesi üzerinden kısa dönem talebi artırmaktadır; ancak sık ve derin uygulamaları uzun dönem marka değeri ve katılım kalitesini olumsuz etkileyebilir. Paketleme stratejileri ise fiyat kısımlı yerine değer tasarımı yaklaşımı ile kalite algısını korumaktadır. Kanal özgü veya opak uygulamalar, görünürlükten kaçınarak farklı bilişsel yolları tetiklemekte ve algısal mekanizmaları değiştirmektedir. Bu bağlamda, fiyatın adil algılanması ve referans fiyat çıkmasının konumu, kısa dönem hacim kazanımları ile uzun dönem marka ve müşteri değeri arasında kritik bir köprü oluşturmaktadır (Choi & Mattila, 2005; Wirtz & Kimes, 2007).

Çerçevenin uygulanabilir hâle gelmesi, üç temel yönetsel kapasite gerektirmektedir. Öncelikle kural seti ve yönetim kapsamında, üyelik katmanları, iade ve iptal esnekliği, minimum kalış ve satın alma penceresi gibi çitleme ölçütleri yazılı hâle getirilmeli ve adil kullanım ilkeleri belirlenmelidir. Bunun yanı sıra, algısal ve deneyim tasarımı açısından, promosyon gerekçeleri, paket içerikleri ve kanal görünürlüğü, müşteri deneyimi ve adalet algısını güçlendirecek biçimde planlanmalıdır. Son olarak, gözlem ve geri bildirim mekanizmaları ile kampanyaların dönüşüm ve doluluk üzerindeki etkileri, iptal ve no-show dinamikleri ile müşteri algısı göstergeleri üzerinden izlenmeli ve bu süreç

gelecekteki promosyon stratejilerinin optimize edilmesini mümkün kılmalıdır.

Çalışmada geliştirilen kavramsal çerçeve, gelecekteki araştırmalar için üç katmanda test edilebilir bir gündem sunmaktadır. Birinci katmanda, kavramsal A/B ve alan deneyleri ile promosyon gerekçelendirmelerinin, paket tasarımının ve çitleme kriterlerinin algısal etkileri incelenebilir. İkinci katmanda, çok kanallı ve çok dönemli gözlemsel çalışmalar ile talep ve algı ilişkisi uzun dönem perspektifinde modellenebilir; mevsimsellik, yerel etkinlikler ve rekabet yoğunluğu gibi bağlamsal faktörler dikkate alınmalıdır. Üçüncü katmanda ise regülasyon ve platform iktisadı çerçevesinde doğal deneyler, fiyat paritesi ve kanal şeffaflığının promosyon tepkisine etkilerini araştırmak için kullanılabilir.

Sonuç olarak, bu kavramsal çalışma, konaklama ve rekreasyon sektöründe fiyat promosyonlarının salt araç temelli yaklaşımından, bağlam ve algı ile bütünleşik bir yönetim pratiğine taşınmasını önermektedir. Uygulamada promosyonlar yalnızca kısa dönem satış refleksi olarak değil, müşteri deneyimi, marka değeri ve uzun dönem ödeme istekliliğini dengeleyen sürdürülebilir bir yönetsel pratik olarak ele alınmalıdır (Anderson & Simester, 2004; Viglia, Mauri, & Carriano, 2016).

KAYNAKÇA

Alguer, A. O. (2020). *Türk turistlerin turizm deneyimini çevrimiçi paylaşma motivasyonunu etkileyen faktörlerin incelenmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı.

Anderson, E. T., & Simester, D. I. (2004). *Long-run effects of promotion depth on new versus established customers: Three field studies*. *Marketing Science*, 23(1), 4–20.

Aydın, Ö. (2024). *Kamp turizminde rekreasyon deneyimi ile destinasyon imajı ilişkisi: Bodrum örneği* (Yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi). YÖK Tez Merkezi.

Bijmolt, T. H. A., van Heerde, H. J., & Pieters, R. (2005). *New empirical generalizations on the determinants of price elasticity*. *Journal of Marketing Research*, 42(2), 141–156.

Choi, S., & Mattila, A. S. (2005). *The role of price fairness in customer satisfaction: A study in the hotel context*. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 46(2), 205–215.

Çıvak, B. (2016). *Otel işletmelerinde getiri yönetimi ile online kanal yönetimi ve teknolojilerinin etkileşimi* (Yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi). YÖK Tez Merkezi.

Çilesiz, E., & Selçuk, G. N. (2018). *Hizmet Adaleti, Fiyat Adaleti ve Güven Algılarının Müşteri Memnuniyeti Üzerindeki Etkisi: Kış Koridorunda Konaklayan Yabancı Turistler Üzerine Bir Araştırma*. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 42–78.

Çomoğlu, G. K. (2022). *Bütüncül kanal müşteri deneyiminin sadakat niyetine etkisinde ilişki kalitesinin aracı rolü üzerine bir araştırma* (Yayınlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dağıstan, M. T. (2024). *Hizmet kalitesi ve deneyimin sadakat üzerindeki etkisinde ilişki kalitesinin aracılık rolü: Otelcilik sektöründe bir uygulama* (Doktora tezi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi). YÖK Tez Merkezi.

Demirezen, B. (2019). *Turizm İşletmelerinde Fiyatlandırma Stratejileri: Kriz Dönemlerinde Kayseri'deki Konaklama İşletmelerinin Fiyat Uygulamaları*. *Journal of Travel and Tourism Research*, 14(14), 21–55.

Doğan, M. (2018). *Otel hizmetlerine yönelik reklamların satın alma niyeti üzerindeki etkisinde yorumlama düzeyi ve psikolojik uzaklığın uyumunun rolü* (Doktora tezi, Anadolu Üniversitesi). YÖK Tez Merkezi.

Erdoğan, F. (2014). *Marka değerinin müşteri sadakatine etkisi ve zincir kahve dükkanları üzerine bir saha çalışması* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kalyanaram, G., & Winer, R. S. (1995). *Empirical generalizations from reference price research*. Marketing Science, 14(3), G161–G169.

Kimes, S. E. (1989). *The basics of yield management*. Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly, 30(3), 14–19.

Kozak, M. (2001). *Repeaters' behavior at two distinct destinations*. Annals of Tourism Research, 28(3), 784–807.

Kozak, M., & Rimmington, M. (2000). *Tourist satisfaction with Mallorca, Spain, as an off-season holiday destination*. Journal of Travel Research, 38(3), 260–269.

Melis, A., Piga, C. A., & Roman, S. (2017). *Dynamic pricing and competition in the hotel industry: Evidence from online booking platforms*. International Journal of Hospitality Management, 61, 99–111.

Noone, B. M. (2016). *The impact of online reviews on hotel pricing and revenue management*. Journal of Revenue and Pricing Management, 15(1–2), 36–46.

Talluri, K. T., & Van Ryzin, G. J. (2004). *The theory and practice of revenue management*. Springer Science & Business Media.

Tellis, G. J. (1988). *The price elasticity of selective demand: A meta-analysis of econometric models of sales*. Journal of Marketing Research, 25(4), 331–341.

Thaler, R. (1985). *Mental accounting and consumer choice*. Marketing Science, 4(3), 199–214.

Viglia, G., Mauri, A. G., & Carricano, E. (2016). *Managing promotional campaigns in hospitality: Evidence from field data*. International Journal of Hospitality Management, 53, 72–81.

Wirtz, J., & Kimes, S. E. (2007). *The moderating role of satisfaction on price and promotion perceptions*. Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly, 48(2), 123–134.

Xia, L., Monroe, K. B., & Cox, J. L. (2004). *The price is unfair! A conceptual framework of price fairness perceptions*. Journal of Marketing, 68(4), 1–15.

6. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SOSYAL GİRİŞİMCİLİĞİN TARİHSEL KÖKENLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: OSMANLI VAKIF GELEĞİNDEN GÜNÜMÜZE

Fatma EROL

Fırat Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Girişimcilik ve Yenilik Yönetimi Ana Bilim Dalı

fefatmaerol@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0008-1221-1514>

GİRİŞ

Sosyal girişimcilik, günümüzde hem yerel hem küresel düzeyde toplumsal sorunlara yenilikçi çözümler üretme biçimi olarak ön plana çıkmaktadır. Ancak bu kavram, birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de yeni bir olgu olmaktan çok, tarihsel ve kültürel köklere dayanan bir süreçtir. Bu bağlamda, Osmanlı dönemi vakıf geleneği, toplum yararına odaklanan ilk sosyal yapılar arasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışmada Türkiye’de sosyal girişimciliğin tarihsel kökleri Osmanlı vakıf sisteminden günümüz modern sosyal girişimlerine uzanan bir perspektifle ele alınacaktır. Amaç, tarihsel süreç içinde sosyal girişimciliğin nasıl şekillendiğini ve kültür ile olan ilişkisini ortaya koymaktır.

1. SOSYAL GİRİŞİMCİLİK TANIMI

Günümüzde sosyal girişim kavramına ilişkin evrensel düzeyde üzerinde uzlaşmış tekil bir tanım bulunmamaktadır. Bununla birlikte, sosyal girişimler genel olarak, geleneksel kamu hizmeti sunan kurumlar ile özel sektör işletmeleri arasında, hibrit yapıda konumlanan ve toplumsal fayda üretmeyi temel alan organizasyonlar olarak değerlendirilmektedir. Literatürde sosyal girişimciler; ekonomik, sosyal, çevresel ve sağlık gibi çeşitli alanlarda toplumsal zenginliği artırma amacı güden, bu doğrultuda mevcut organizasyonları dönüştürerek ya da yeni yapılar kurarak yenilikçi süreçler geliştiren bireyler olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlar arasında en dikkat çekici çerçevelerden biri, Gregory Dees tarafından 1998 yılında yayımlanan “The Meaning of Social Entrepreneurship” başlıklı makalede sunulmuştur. Dees, sosyal girişimciliği sadece toplumsal etki yaratma arzusu üzerinden değil, bu etkiyi nasıl ve hangi ilkeler doğrultusunda gerçekleştirdiği üzerinden tanımlamaktadır. Ona göre sosyal girişimciler; öncelikle açık bir sosyal değer yaratma misyonuna sahip bireylerdir. Bu bireyler, söz konusu misyona ulaşmak adına sürekli olarak yeni fırsatlar arar, yaratıcı çözümler geliştirir ve yeniliği süreçlerinin merkezine yerleştirirler. Ayrıca, mevcut kaynaklarla sınırlı kalmadan cesur adımlar atabilen, risk alabilen ve tüm paydaşlara karşı açık ve sorumlu bir tutum sergileyen kişilerdir. Bu yaklaşım, sosyal girişimciliği yalnızca iyi niyetli bir eylem olarak değil, stratejik, sorumlu ve sürdürülebilir bir toplumsal müdahale biçimi olarak konumlandırmaktadır (Sönmez, & Arıker, 2016).

Sosyal girişimcilik, dar anlamda sıklıkla kâr amacı gütmeyen organizasyonların, gelir getirici ve yenilikçi stratejiler geliştirerek toplumsal sorunlara müdahale etmesi biçiminde tanımlanmaktadır. Bu yaklaşım, piyasa temelli iş becerilerinin ve uzmanlıkların sivil toplum alanında uygulanması fenomenine dayanır. Ancak bu çerçeve, sosyal girişimciliğin özünü tam olarak yansıtmakta yetersiz kalabilir. Zira sosyal girişimciliğin temelinde, doğrudan sosyal problemlere çözüm üretmeye yönelik bir misyon yer alır. Dolayısıyla sosyal girişimcilik, personel ya da paydaş refahı yerine, toplumsal ölçekte “sosyal değer yaratma” amacıyla tanımlanmalıdır. Dees’in farklı çalışmalarda aktarıldığına göre, sosyal girişimcilik kavramı, ilk kez 1980’li yıllarda Bill Drayton’un Ashoka Vakfı’nı kurmasıyla kuramsal olarak dikkat çekmeye başlamıştır. Ashoka’nın, toplumsal değişim hedefleyen bireylere küresel ölçekte destek sağlaması, sosyal girişimcilik fikrinin yaygınlaşıp gelişmesinde önemli bir yer almıştır. Dees’e göre sosyal girişimcilik yeni bir kavramsallaştırma olabilir; ancak tarihsel olarak bu pratiği yürüten bireyler her zaman var olmuştur, yalnızca bu isimle tanımlanmamışlardır. Bu nedenle kavramın kendisi kadar, onu kullanmak da önem taşımaktadır.

Çünkü bu terim, sosyal fayda yaratma amaçlı faaliyetlerin yalnızca bir sektöre ait olmadığını; kamu, özel ve sivil toplum alanları arasında daha geçirgen, hibrit yapılara işaret ettiğini ortaya koymaktadır (Kırılmaz, 2012). Bu noktada, kavramın farklı akademik çevrelerde nasıl tanımlandığına dair değerlendirmeler önem kazanmaktadır.

Sosyal girişimcilik literatürü zaman içinde farklı kuramsal yaklaşımlarla şekillenmiştir. Başlangıçta özellikle Amerika Birleşik Devletleri’nde geliştirilen tanımlar, sosyal girişimciliği temelde kâr amacı gütmeyen ancak ticari faaliyetler yürütebilen işletmeler olarak kavramsallaştırmıştır. Bu çerçevede sosyal girişimler, kâr amacı gütmeyen ve sosyal bir hedefi gerçekleştirmeye odaklanan yapılar olarak tanımlanmıştır. Ayrıca, bu işletmelerin özel sektör ile sosyal girişimciler arasında yeni iş birliği modelleri geliştirdiği ve sosyal sorunlara yenilikçi çözümler ürettiği belirtilmiştir. Avrupa’da ise farklı bir yaklaşım benimsenmiştir. EMES (Avrupa Sosyal Girişimler Araştırma Ağı) tarafından geliştirilen tanım, sosyal girişimcilikten ziyade sosyal girişimlere odaklanmakta ve bu girişimlerin toplumsal fayda üretme amacıyla ekonomik faaliyetlerde bulunduğunu vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, demokratik yönetim biçimlerine ve yerel toplulukların katılımına özel önem verirken; ekonomik risk almayı ve istihdam yaratmayı da sosyal girişimlerin temel nitelikleri arasında saymaktadır. Diğer yandan, sosyal girişimcilik alanına önemli katkılar sağlayan Dees’in yaklaşımı, sosyal girişimcileri yalnızca belirli bir sosyal soruna çözüm üreten aktörler olarak değil, daha geniş anlamda sürdürülebilir sosyal yapılar inşa eden dönüşüm temsilcileri olarak ele alır. Dees ve diğer bazı yazarlar, bu girişimcilerin sosyal değeri önceleyen bir misyona sahip olduklarını, bu doğrultuda yenilik arayışını sürekli kıldıklarını ve kaynak yetersizliğini aşmakta kararlı olduklarını vurgulamaktadır. Benzer şekilde, Peredo ve McLean gibi araştırmacılar da sosyal girişimcilerin ekonomik risk alma ve bu riskleri göğüsleyebilme kapasitelerine dikkat çekmektedir. Literatüre bakıldığında girişimciliğe artan ilgiyle birlikte, sosyal girişimciliğin yalnız kişisel çıkarlarla değil, aynı zamanda yapısal süreçlerle de ilişkili olduğu belirtilmektedir. Mair ve çalışma arkadaşları, sosyal girişimciliğin sadece ekonomik ya da özgecil motivasyonlara indirgenemeyeceğini ve sosyal değer yaratma amacının, girişimin temel dayanağını oluşturduğunu öne sürmektedir. Bu bakış açısı, girişimcilerin yalnızca toplum yararına değil, aynı zamanda kişisel veya profesyonel tatmin için de harekete geçebileceğini kabul etmektedir. Bu nedenle sosyal girişimcilik, sosyal değişimi hızlandırmak ve toplumsal ihtiyaçlara yenilikçi biçimde cevap verebilmek için kaynakların etkin ve yaratıcı bir şekilde kullanılmasını içeren etkin bir dönemi kapsamaktadır. Son yıllarda yapılan bazı eleştirel çalışmalar ise kavramın giderek arttığını ve bu artışı ile birlikte belirsizlikler

de taşıdığını dile getirmektedir. Özellikle Dacin ve diğerleri, sosyal girişimcilik fikrinin, devletlerin ve özel sektörün yetersiz kaldığı alanlarda yoksulluk, dışlanma, çevresel krizler gibi alternatif bir çözüm üretme aracı olarak görüldüğünü ifade etmektedir. Bu kapsamda, sosyal girişimcilik tanımlarının genellikle dört temel faktör etrafında şekillendiği gözlemlenmektedir:

- Girişimcilerin kişisel özellikleri,
- Faaliyet gösterdikleri alanlar,
- Kullandıkları yöntemler ve
- Kaynaklar ile sosyal değer yaratma amaçları.

Fakat araştırmacılar, bu faktörlerin ilk üçünün bağlama oldukça bağlı olduğunu, dolayısıyla evrensel bir tanım oluşturmada yeterince yol gösterici olmayabileceğini vurgulamaktadır. Buna karşılık, sosyal değer yaratma ilkesi, sosyal girişimciliğin en ayırt edici ve evrensel yönü olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte, sosyal etkinin artırılmasında finansal sürdürülebilirliğin önemi de göz ardı edilmemelidir. Sosyal misyonların başarıyla sürdürülmesi, sadece iyi amaçla değil, beraberinde maddi kaynakların etkin kullanımıyla mümkündür. Bu bağlamda, farklı sosyal girişimlerin benzer sosyal etkileri karşılaştırmalı olarak analiz edilmesi, kavramın akademik olarak daha derinlikli anlaşılmasına katkı sunacaktır (Helmsing, 2015). Yapılan bu tanımlamalardan hareketle sosyal girişimcilik, sivil toplum kuruluşları ve kâr amacı gütmeyen diğer kuruluşlar için, toplumsal fayda sağlama amacıyla gelir elde etme dönemini kapsamaktadır. Bu tür girişimler, sürdürülebilir bir gelir modeli aracılığıyla toplumsal sorunlara çözüm üretmeyi hedefler. Öte yandan, kâr amacı güden kamu ve özel sektör işletmeleri açısından sosyal girişimcilik, genellikle kurumsal sosyal sorumluluk kapsamında yürütülen faaliyetlerle geliştirip ilişkilendirilebilir. Bu nedenle, sosyal sorumluluk projeleri, toplumsal etkilerini artırmayı amaçlayan işletmelerin, gelir elde etmenin ötesinde topluma katkı sağlama amacını güttükleri faaliyetlerdir.

2. SOSYAL GİRİŞİMCİLİĞİN GELİŞİMİ VE ÖNEMİ

Sosyal girişimcilik, toplumun karmaşık ve çok boyutlu sosyal sorunlarına yenilikçi çözümler üretme gereksinimiyle birlikte ortaya çıkan dinamik bir kavramdır. İlk olarak 1980’lerde kavramsal bir çerçeveye oturtulmuş olsa da sosyal girişimciliğin temelinde yüzyıllara dayanan toplumsal dayanışma ve topluluk refahı için çaba gösteren bireylerin ve yapıların varlığı vardır. Zamanla, sosyal girişimcilik yalnızca kâr amacı gütmeyen faaliyetlerin sınırlarını aşarak, özel sektörün işletme teknikleri ve kamu kaynaklarının sosyal hedeflerle birleştiği

hibrit bir alan olarak şekillenmiştir. Bu süreçte sosyal girişimciler, klasik girişimcilikten farklı olarak, ekonomik kazanç kadar sosyal etki yaratmayı da hedefleyerek, toplumların sürdürülebilir kalkınmasına katkıda bulunmayı amaçlamışlardır. Dolayısıyla sosyal girişimcilik, sosyal yenilik ve toplumsal fayda üretme kapasitesinin kesiştiği bir disiplin olarak giderek artan bir öneme sahiptir.

Borzaga ve Solari’ye göre sosyal girişimler, geleneksel işletmelerin yapısal özelliklerini benimseyen; ancak faaliyetlerini toplumsal bir amacı gerçekleştirmek üzere şekillendiren özel girişim türleridir. Bu girişimler, yalnızca bağışlar ve gönüllülük temelli desteklerle sınırlı kalmayıp, kamu ve özel sektör kaynaklarından elde edilen ticari gelirlerle de faaliyetlerini sürdürmektedir. Sosyal girişimlerin sektörel çeşitliliğine dikkat çeken Mitchell ve çalışma arkadaşları ise bu yapının hizmet, imalat, perakende ve dağıtım gibi birçok farklı alanda kendine yer bulduğunu belirtmektedir. Bu değerlendirmeler, sosyal girişimciliğin hem finansal yapısı hem de sektörel esnekliği bakımından hibrit ve çok yönlü bir model olarak geliştiğini göstermektedir (Mair, & Noboa, 2003).

Sosyal girişimcilik kavramı küresel ölçekte ilk kez geniş tanınırlığını, Muhammed Yunus’un Bangladeş’te kurduğu Grameen Bankası aracılığıyla kazanmıştır. Bornstein (2009)’a göre Yunus, geleneksel bankacılık sistemlerinin dışında kalan, özellikle düşük gelirli bireylerin finansal hizmetlere erişimini mümkün kılan alternatif bir mikro kredi modeli geliştirmiştir. Bu model, bireysel teminat yerine topluluk temelli sorumluluk ilkesine dayanmakta; verilen krediler tüketim amacıyla değil, belirli üretim faaliyetlerine yönlendirilmek üzere tahsis edilmektedir. Bu yaklaşım hem finansal kapsayıcılığı artırmış hem de sosyal girişimciliğin yoksullukla mücadelede etkili bir araç olarak görülmesine zemin hazırlamıştır. Yunus’un geliştirdiği model, yalnızca teminat sisteminde değil, aynı zamanda faiz oranları ve geri ödeme düzenlemelerinde de geleneksel bankacılıktan önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Bu alternatif yapı, Grameen Bankası’nın işleyişinin temelini oluşturmuş ve sosyal girişimciliğin pratikte uygulanabilirliğini kanıtlayan öncü örneklerden biri haline gelmiştir. Sosyal girişimciliğin kurumsal düzeyde desteklenmesine yönelik ilk yapısal adımlardan biri, Bill Drayton’un öncülüğünde 1980 yılında Washington D.C.’de kurulan Ashoka ile atılmıştır. Ashoka, yalnızca dünyanın ilk sosyal girişimcilik ağı olmakla kalmamış; zamanla 95’ten fazla ülkede faaliyet göstererek 4000’i aşkın sosyal girişimciyi bünyesinde toplamıştır. Kurumun temel yaklaşımı, toplumun etkin ve dönüşüm oluşturma gücüne sahip girişimcileri belirlemek, bu kişileri küresel bir destek ağına dahil etmek ve onların yenilikçi fikirlerini hayata geçirebilmeleri için gerekli olan finansal ve yapısal kaynaklara erişimlerini kolaylaştırmaktır. Bu yönüyle Ashoka, sosyal girişimciliğin küresel ölçekte yaygınlaşmasına ve görünürlik kazanması-

na önemli katkılar sunmuştur (Efeoğlu, 2023).

Sosyal girişimcilik, günümüzde toplumsal sorunlara sürdürülebilir ve yenilikçi çözümler geliştirme amacı güden bir iş modelidir. Bu model, yalnızca kâr elde etmeyi değil, aynı zamanda toplumsal fayda sağlamayı da ön plana çıkaran bir yaklaşımdır. Sosyal girişimciliğin toplumsal hayata katkısı, özellikle ekonomik ve sosyal adaletsizliklerin giderek daha belirgin hale geldiği günümüzde büyük bir önem taşımaktadır.

Sosyal girişimciler, eğitim, sağlık, çevre kirliliği ve yoksulluk gibi çeşitli toplumsal problemlere karşı çözümler üretirler. Sosyal girişimler, devletin ya da özel sektörün yetersiz kaldığı veya ilgi göstermediği alanlarda aktif rol üstlenerek toplumsal eşitsizliklerin azaltılmasına katkı sağlar. Bu girişimcilik anlayışı, geleneksel iş modellerinden farklı olarak, toplumun temel ihtiyaçlarına yenilikçi ve çözüm odaklı bir yaklaşımla yönelir. Başarılı olabilmeleri için sosyal girişimlerin, yarattıkları toplumsal faydayı ekonomik olarak sürdürülebilir bir yapı ile desteklemeleri gerekir. Böylece yalnızca kısa vadeli çözümler üretmekle kalmaz, uzun vadede de topluma kalıcı katkılar sunabilirler. Sürdürülebilir iş modelleri sayesinde, sosyal girişimler hem sosyal etki yaratma hedeflerini hem de finansal istikrarlarını koruyarak, etkilerini daha geniş bir kitleye ulaştırabilirler. Sosyal girişimler, toplumun dezavantajlı gruplarına yönelik çözümler üreterek onların sosyal ve ekonomik yaşama daha etkin biçimde katılmalarını destekler. Bu girişimler, yalnızca eşitsizlikleri azaltmakla kalmaz, aynı zamanda kapsayıcı bir toplumsal yapı oluşturulmasına da katkı sağlar. Örneğin, kadınların iş hayatına katılımını artıran projeler ya da göçmenlerin eğitim olanaklarına ulaşmasını kolaylaştıran çalışmalar, sosyal girişimlerin toplumsal güçlenmeye sunduğu somut katkılara örnek teşkil eder. Sosyal girişimciler, mevcut sistemlerin eksikliklerini tespit ederek bu alanlarda yenilikçi ve yaratıcı çözümler geliştirirler. Girişimcilerin bu yaratıcı yaklaşımları, toplumsal sorunlara özgün ve etkili çözüm yolları sunarak, daha geleneksel ve yerleşik sistemlerden farklı sonuçlar elde edilmesini sağlar. Yenilikçi projeler, genellikle toplumu dönüştürebilecek potansiyele sahiptir. Sosyal girişimciliğin bir diğer önemli özelliği de toplumsal farkındalık yaratma ve kültürel değişim sağlama amacıdır. Bu girişimler, toplumu sadece belirli bir sorun hakkında bilgilendirmekle kalmaz, aynı zamanda davranışsal değişimlere de öncülük eder. Bu doğrultuda sosyal girişimcilik, toplumsal yapının dönüşümünde etkili olabilecek önemli bir mekanizma haline gelir.

Sonuç olarak, sosyal girişimcilik yalnızca ekonomik değer yaratmakla kalmayıp, toplumsal sorumluluk bilinciyle hareket ederek toplumun her kesimine olumlu etkilerde bulunmayı amaçlayan önemli bir harekettir. Bu alanın önemi, sürdürülebilir kalkınma, sosyal eşitlik ve adalet gibi değerlerin güçlenmesiyle

giderek daha belirginleşmektedir. Sosyal girişimcilik, toplumsal sorunları çözme noktasında geleneksel iş modellerinin ötesine geçerek, geniş bir etki alanı yaratma potansiyeline sahiptir.

2.1. Sosyal Girişimcilerin Temel Özellikleri

Sosyal girişimci kavramının kullanımı son yıllarda hızla artış göstermesine rağmen, sosyal girişimcilik alanı henüz gelişiminin erken, hatta emekleme aşamasındadır. Girişimcilik disiplini genel olarak geniş bir literatüre sahipken, sosyal girişimcilik özelinde yürütülen çalışmaların sayısı ve derinliği görece sınırlıdır. Buna karşın, bireylerin toplumsal sorunlara yenilikçi yaklaşımlar geliştirerek elde ettikleri başarı öyküleri, sosyal girişimciliğin önemine ve potansiyeline ilişkin farkındalığın giderek artmasına katkı sağlamaktadır. Sosyal girişimcilerin temel önceliği, toplumun sosyal ihtiyaçlarını karşılamaktır. Bu doğrultuda, sosyal girişimciler tarafından geliştirilen gelir elde etme stratejileri, doğrudan toplumsal değer yaratma misyonuna hizmet edecek biçimde yapılandırılmaktadır. Başka bir ifadeyle, sosyal girişimciliğin ekonomik boyutu, asıl amaç olan toplumsal faydanın gerçekleştirilmesine aracılık eden bir unsur olarak görülmektedir (Safan, 2012).

Ticari girişimcileri tanımlayan kişisel özelliklerin ve girişimci düşünce yapısının, büyük ölçüde sosyal girişimciler için de geçerli olduğu söylenebilir. Ancak iki girişimcilik türü arasındaki temel fark, sosyal girişimcilerin kâr odaklı bir motivasyonla değil, toplumsal fayda yaratma amacıyla hareket etmeleridir. Bununla birlikte, sosyal girişimciler de başarıya ulaşmalarında etkili olan birtakım kişisel özellikler tarafından desteklenmektedir. Bu özellikler, girişimciliğin doğasında yer alan yaratıcılık, liderlik ve yenilikçilik niteliklerinin, sosyal sorumluluk bilinciyle bütünleşmiş bir biçimde ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Sosyal girişimciler genellikle gelişmiş bir “hayal gücüne” sahip olup, karşılaştıkları toplumsal sorunlara alternatif çözümler geliştirebilme yeteneği gösterirler. “İkna kabiliyetleri” ve “iletişim becerileri” güçlüdür; bu sayede farklı paydaşları bir araya getirebilir ve toplumsal değişim için gerekli iş birliklerini kurabilirler. Sosyal girişimciler aynı zamanda birer “değişim ajanı” ve “ilham kaynağı” olarak hareket ederler; topluma yön verebilecek vizyoner bir bakış açısına sahiptirler. Bu bireyler, yüksek düzeyde “iyimserlik” sergiler, “fırsatları değerlendirme” konusunda duyarlıdır ve “belirsizlik koşullarına tolerans” gösterebilirler. “İç denetim odaklılık”, yani kontrolü kendi çabalarında görme eğilimleri yüksektir. “Başarı güdüsü”, “problem çözme becerisi”, “yaratıcılık” ve “planlama yeteneği” sosyal girişimcilerin en belirgin özellikleri arasında yer almaktadır. Ayrıca,

sosyal girişimciler genellikle “esnek düşünebilen”, “özgüveni yüksek”, “hatalardan öğrenebilen” ve “risk almaktan çekinmeyen” bireylerdir. “Enerjik”, “hırslı” ve “strese dayanıklı” olmaları, zorlu sosyal sorunlarla mücadele ederken motivasyonlarını sürdürmelerini sağlar. Bunun yanı sıra, “liderlik”, “zaman yönetimi becerisi” ve “düşük güç mesafesi” gibi özellikler, bireylerin ekip çalışmasına dayalı bir liderlik anlayışı benimsemelerine katkıda bulunur (Demirel, 2017). Sonuç olarak, sosyal girişimcilerin kişisel özellikleri, ticari girişimcilerinkine benzer bir girişimcilik ruhunu yansıtmakla birlikte, bu özelliklerin toplumsal fayda üretme misyonu etrafında şekillendiği görülmektedir.

2.2. Sosyal Girişimcilik ile Ticari Girişimcilik Arasındaki Farklılıklar

Sosyal ve ticari girişimcilik, insan kaynağı ile finansal sermaye gibi temel unsurlar bakımından benzer özellikler taşır. Bununla birlikte, sosyal girişimcilik amaç ve motivasyon açısından ticari girişimcilikten önemli ölçüde farklıdır. Ticari girişimciler temel olarak kâr elde etmeyi hedeflerken, sosyal girişimcilerin öncelikli hedefi, topluma fayda sağlayan bir amacı gerçekleştirmektir. Bu durum, iki girişimcilik türü arasındaki temel farklılık olarak değerlendirilebilir. Sosyal girişimcilik kavramı zaman zaman “kâr amacı gütmeyen girişimcilik” olarak tanımlansa da bu yaklaşım tam anlamıyla doğru değildir. Sosyal girişimciler de gelir ve kâr elde etme hedefi taşıyabilirler; ancak bu hedef, toplumsal fayda yaratma amacının önüne geçmez. Sosyal girişimciler, toplumsal sorunlara yenilikçi çözümler üreterek, mevcut süreçlerde değişim yaratır ve bu değişim sürecinde ortaya çıkan fırsatları değerlendirirler. Sosyal girişimciler, bu yönleri sayesinde ekonomik kalkınmanın desteklenmesinde önemli bir rol oynar. Yenilikçi düşünebilen, kaynakları verimli kullanan ve ileri görüşlü kişiler olarak, kurumları için değer üretmeye yönelik yeni yollar geliştirir ve çevresel değişimlere kolayca uyum sağlarlar (Gusseanova, 2015).

Sosyal girişimciler ile ticari girişimciler, temel fikir ve amaç bakımından birbirlerinden ayrılmaktadır. Bu iki girişimcilik türü, benimsedikleri hedefler ve yürüttükleri faaliyetlerin yönü açısından da farklı özellikler sergiler. Sosyal girişimciliğin temel misyonu, kâr elde etmekten ziyade toplumsal değişimi teşvik etmek ve toplum yararına değer üretmektir. Dolayısıyla sosyal girişimciler, faaliyetlerini toplumsal ihtiyaçlara yanıt vermek ve sosyal problemlere yenilikçi çözümler geliştirmek üzerine yoğunlaştırmaktadır. Buna karşın ticari girişimciliğin temel amacı, ekonomik kazanç sağlamak ve işletmenin kârlılığını artırmaktır (Özdevecioğlu ve Cingöz, 2009: 92).

Tablo 1. Sosyal Girişimcilik ile Ticari Girişimcilik Arasındaki Farklılıklar

Kriterler	Ticari Girişimcilik	Sosyal Girişimcilik
Vizyon	Özel (bireysel)	Sosyal (toplumsal)
Misyon	Önce kar sonra toplum	Önce toplum sonra kar
Strateji	Rekabetçi	İşbirlikçi
Fon /sermaye	Yatırımcı	Yatırımcı ve Bağış
Kamu veya Özel Mallar	Özel	Özel ve Kamu
Ortaklık	Özel	Kamu-Özel
Ödül/Kazanç	Kar	Kar Dışı Kazanç
Topluluk	Hedef Pazar	Hedef Toplum
Pazar Hedefi	B2B, B2 Nihai Tüketici	B2 üçüncü kişi tüketici. B2 Nihai Tüketici
Yönetim	Yönetim Kurulu	Mütevelli Kurulu, Danışma Kurulu, Çalışma Kurulu, Ticari Girişimci Kurulu
Ekonomi	Özel Maliyet Gelirden Az, İçe Dönük	Toplum Maliyeti Gelirden Çok, Dışa Dönük

Kaynak: Ölmez, M. (2024). ‘Kültürün sosyal girişimcilik üzerindeki rolü: Alanya örneği’ [Doktora tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü], s.77

Tablo incelendiğinde, sosyal girişimcilik ve ticari girişimcilik arasında misyon, vizyon, strateji, finansman kaynakları ve hedef kitle açısından belirgin farklılıkların ortaya çıktığı görülmektedir. Ticari girişimcilik bireysel kazanç ve rekabet ekseninde şekillenirken, sosyal girişimcilik toplumsal fayda ve iş birliği temelli bir yapıya sahiptir. Bu durum, her iki girişimcilik türünün değer yaratma biçimini de doğrudan etkilemektedir. Ticari girişimciler daha çok kâr maksimizasyonunu ve piyasa payını artırmayı hedeflerken, sosyal girişimciler sürdürülebilir sosyal değer yaratma misyonuyla hareket etmektedir. Finansal kaynaklara bakıldığında, ticari girişimlerin çoğunlukla yatırımcı desteğine dayandığı; sosyal girişimlerin ise bağış, hibeler ve kamu destekleri gibi çok yönlü kaynaklardan yararlandığı dikkat çekmektedir. Ayrıca yönetim yapılarında da farklılık söz konusudur.

Ticari girişimlerde yönetim kurulu karar alıcı pozisyonda yer alırken, sosyal girişimlerde müteveli, danışma veya çalışma kurulları gibi daha katılımcı yönetim modelleri benimsenmektedir. Bu da sosyal girişimciliğin sadece ekonomik değil, aynı zamanda demokratik ve toplumsal bir yönü olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, ticari girişimcilikten ayrılan sosyal girişimcilik, “kâr yerine toplumsal değer üretmeye” odaklanmaktadır. Bireysel başarıdan ziyade toplumsal kalkınmayı merkeze alan bir girişimcilik anlayışı sunmaktadır.

3. TÜRKİYE’DE SOSYAL GİRİŞİMCİLİĞİN GELİŞİMİ

Türkiye’de girişimcilik tarihine bakıldığında, bu sürecin Türklerin Anadolu’ya yerleşik hayata geçtikleri dönemlere kadar uzandığı görülmektedir. Anadolu, tarih boyunca farklı kültürlerin kesişim noktası ve yoğun ticaretin gerçekleştiği bir bölge olarak ön plana çıkmıştır. Bu ortamda tüccarlık kavramı gelişmiş ve toplumun ihtiyaçlarını gözlemleyen bireyler, üreticiden temin ettikleri ürünleri farklı şehirlerdeki tüketicilere ulaştırarak ilk girişimcilik örneklerini sergilemişlerdir. Seyyar tüccarlar yerel ölçekte ticari faaliyetlerde bulunurken, kervanlar aracılığıyla gerçekleştirilen uzun mesafeli ticaret ekonomik ağların genişlemesine ve bölgesel kalkınmanın desteklenmesine katkı sağlamıştır. Bu süreç, girişimcilik anlayışının yalnızca ekonomik kazanç hedefiyle sınırlı kalmayıp, toplumsal ihtiyaçları ve piyasa taleplerini dengeleyen bir tarihsel evrim geçirdiğini göstermektedir. Böylece, tarihsel olarak Anadolu’daki ticari faaliyetler, günümüz sosyal ve ticari girişimcilik anlayışının temelini oluşturan bir altyapı sunmaktadır (Ölmez, 2024).

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuyla birlikte, girişimciliğin desteklenmesine yönelik çeşitli devlet teşvikleri ve politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Bununla birlikte, modern anlamda sosyal girişimcilik girişimlerinin ortaya çıkışı daha yakın döneme tarihlenmektedir. Sosyal girişimcilik, toplumsal sorunlara çözüm üretme ve sosyal değer yaratma odaklı bir faaliyet biçimi olarak, yalnızca ekonomik kazanç amacı gütmeyen girişimciliği temsil etmektedir. Türkiye’de bu alanda öncü rol üstlenen kuruluşlar arasında Toplum Gönüllüleri Vakfı, KAMER, AKUT, Umut Çocukları Derneği ve Alternatif Kamp gibi sivil toplum oluşumları yer almaktadır. Ayrıca, uluslararası düzeyde sosyal girişimcileri bir araya getirmeyi amaçlayan Ernst & Young Global ve Schwab Vakfı, Türkiye’deki girişimcilik faaliyetlerini destekleyerek küresel bilgi ve deneyim paylaşımını sağlamaktadır (Efeoğlu, 2019). Türkiye’de sosyal girişimciler, vakıflar, devlet kurumları, Birleşmiş Milletler ve çeşitli sivil toplum kuruluşlarından aldıkları desteklerle toplumsal sorunlara yenilikçi çözümler geliştirmektedir. Bu destek

mekanizmaları, sosyal girişimciliğin hem sürdürülebilirliğini artırmakta hem de toplum yararına yönelik projelerin ölçeklenmesini mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye’de sosyal girişimcilik, tarihsel olarak girişimcilik kültürü ve devlet destekleriyle şekillenen ekonomik altyapının üzerine inşa edilen, toplumsal faydayı merkeze alan modern bir girişimcilik anlayışını temsil etmektedir.

Tablo 2. Türkiye’de Sosyal Girişimcilik Alanında Faaliyet Gösteren Başarılı Kurumlar ve Amaçları

Kurum	Kuruluş Yılı	Girişimin Amacı
TEMA (Türkiye Erozyonla Mücadele Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı)	1992	Türkiye’nin geleceğini tehdit eden erozyon ve çölleşme tehlikesine karşı toplumsal duyarlılığı arttırmak ve bu mücadelenin devlet politikası haline gelmesini sağlamak
AKUT (Arama Kurtarma Derneği)	1996	Afet, kaza ve kayıplarda arama ve kurtarma ekibi yardımı yapmak
TOG (Toplum Gönüllüleri Vakfı)	2002	Gönüllülük yoluyla gençlerin sosyal sorumluluk çalışmalarına dahil olmalarını sağlayarak hem kişisel gelişimlerini güçlendirmek hem de toplumsal katılım düzeylerini yükseltmek
AYDER (Alternatif Yaşam Derneği)	2002	Engelli ve sosyal olarak dezavantajlı grupların ekonomik hayata entegrasyonunu sağlayarak Engelsiz Türkiye’ye katkıda bulunmak.
Adım Adım	2007	Spor yoluyla bireyleri toplumsal sorunların çözümüne dahil ederken, sivil toplum kuruluşlarının şeffaflık ve hesap verebilirliklerini artırmayı hedefler.

Çöp(m)adam	2008	Ayvalık merkezli bu yerel kalkınma projesi, kadınların iş gücüne katılımını destekler ve geri dönüşüm farkındalığını artırır; ambalaj atıklarını farklı ve estetik yollarla dönüştürerek satışa çıkarır.
SOGLA (Sosyal Girişimci Genç Liderler Akademisi)	2009	Gençler arasında sosyal girişimciliğin yaygınlaşmasını ve bu alanda gençlere rehberlik etmeyi amaçlayan Türkiye’nin öncü platformlarından biridir.
Sosyal İnovasyon Merkezi	2011	Toplumsal, kültürün, ekonominin ve çevrenin karşılaştığı sorunlara özgün ve yenilikçi çözümler getirecek projeler tasarlamak
Askıda Ne Var	2013	Üniversite öğrencilerinin temel gereksinim ve kültürel etkinliklerden ücretsiz faydalanmasını sağlayan bir hizmet sunar.
E-hastam	2013	Hastalar ve doktorları internet ortamında bir araya getirerek hem bir internet ağı oluşturmak hem de sağlık altyapısını kuvvetlendirmek

Kaynak: Efeoğlu, A. (2019). ‘Dünyada ve Türkiye’de sosyal girişimcilik’ (Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul), s.46

Türkiye’de sosyal girişimcilik, 1990’lardan itibaren giderek çeşitlenen ve toplumsal sorunlara yenilikçi çözümler geliştirmeyi hedefleyen dinamik bir alan olarak ortaya çıkmaktadır. Tablo, girişimlerin çevre koruma, afet yönetimi, engellilerin toplumsal hayata katılımı, gençlerin gelişimi ve gönüllülük kültürünün yaygınlaştırılması gibi çok çeşitli alanlara odaklandığını göstermektedir. Özellikle 2000’li yıllardan sonra gençlik ve teknoloji odaklı girişimlerin sayısının artması, toplumsal farkındalığın ve sosyal inovasyon kapasitesinin yükseldiğine işaret etmektedir. Sosyal girişimlerin amaçları, yalnızca ekonomik kazanç değil, öncelikle toplumsal fayda ve sürdürülebilir değişim yaratma ekseninde şekillenmektedir. Bu bağlamda, Türkiye’deki sosyal girişimcilik ekosistemi, toplumun

değişen ihtiyaçlarına cevap verebilen, yenilikçi ve kapsayıcı yapısıyla dikkat çekmektedir. Bu dinamik gelişim, aslında Türkiye’nin tarihsel sosyal yardım ve dayanışma anlayışına dayanan bir mirasa sahiptir. Özellikle Osmanlı dönemi vakıf geleneği, toplumsal ihtiyaçlara karşı duyarlılığı ve sürdürülebilir yardım sistemlerini inşa etme amacını güderek, günümüzdeki sosyal girişimcilik hareketlerinin temellerini atmıştır.

4. OSMANLI VAKIF SİSTEMİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE’DE SOSYAL GİRİŞİMCİLİĞİN TARİHSEL TEMELLERİ

Türkiye’de sosyal girişimcilik, günümüzde yenilikçi çözümler ve toplumsal etki üretme hedefiyle gelişen dinamik bir alan olarak tanımlansa da bu olgunun kökleri tarihsel olarak çok daha eskiye dayanmaktadır. Toplumsal faydayı önceleyen girişimci ruh, Anadolu topraklarında özellikle “Osmanlı İmparatorluğu’nun vakıf sistemi” aracılığıyla kurumsallaşmıştır. Osmanlı vakıfları; eğitim, sağlık, çevre, yoksullukla mücadele ve kamusal hizmetlerin sürdürülebilir biçimde yürütülmesini sağlayarak, bireysel kazançtan ziyade toplumsal yararı merkeze alan bir anlayışın ifadesi olmuştur. Bu yönüyle vakıf geleneği, günümüzdeki sosyal girişimcilik anlayışının tarihsel öncülü olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla, modern sosyal girişimlerin benimsediği “sosyal fayda üretme, sürdürülebilirlik ve toplumsal dönüşüm” hedefleri, Osmanlı döneminde vakıf kültürüyle temellenmiş bir sosyal bilinç geleneğinin günümüze yansımaları niteliğindedir.

“Vakıf” kavramı, köken olarak Arapça ‘vakf’ kelimesinden türemekte olup “durdurmak”, “tahsis etmek” ya da “alıkoymak” anlamlarını taşır. İslâm hukukunda vakıf, bireyin özel mülkiyetinde bulunan bir malı veya gelir kaynağını, kalıcı biçimde toplum yararına tahsis etmesi esasına dayanan bir kurumdur. Bu sistemde kişi, malının mülkiyetini devretmek yerine onun kullanım hakkını kamu yararına sunmaktadır. Böylece hem bireysel kazancın ötesinde bir toplumsal fayda yaratır hem de dini bir sorumluluğu yerine getirmiş olur. Vakıf anlayışı, yalnızca hayırseverliğin kurumsal bir biçimi değil, aynı zamanda bireyin topluma karşı ahlaki ve sosyal yükümlülüklerini somutlaştırdığı bir yapıdır. Kişinin sahip olduğu menkul veya gayrimenkul varlıkları, Allah’ın rızasını kazanma niyetiyle ve toplumun ortak ihtiyaçlarını gidermeye yönelik olarak sürekli biçimde tahsis etmesi, vakıf müessesesinin özünü oluşturur. Bu yönüyle vakıf sistemi hem dini hem de sosyal bir temele dayanarak, bireysel mülkiyetin kamusal faydaya dönüştüğü özgün bir dayanışma modeli ortaya koyar (Berki, 1962; Günay, 2012).

Vakıf kavramının kökeninde yer alan “vakfetmek” fiili, yani “durdurmak” ve

“alıkoymak”, bireyin sahip olduğu mal varlığını kalıcı biçimde toplum yararına ayırması anlamına gelir. Bu düşünce, kişisel mülkiyetin geçici bir servet unsuru olmaktan çıkarılıp, toplumsal fayda üreten kalıcı bir değere dönüştürülmesi anlayışına dayanır. Vakıf sistemi bu yönüyle, toplumsal bir ihtiyacı yalnızca tek seferlik yardımlarla değil, sürekli gelir getiren ve kendi kendini sürdürebilen bir yapı aracılığıyla karşılamayı amaçlar. Böylelikle vakıflar, modern sosyal girişimcilik anlayışında öne çıkan “sürdürülebilirlik”, “etki odaklılık” ve “yenilikçi toplumsal çözüm üretme” ilkelerinin tarihsel bir öncülü olarak değerlendirilebilir. Vakıf kurumunun özünde, insanın hem topluma hem de insanlığa karşı taşıdığı ahlaki ve vicdani sorumluluk bilinci yer alır. İyilik, merhamet, yardımlaşma ve dayanışma gibi değerler, vakıf geleneğinin hem manevi hem de sosyal temelini oluşturur. Bu değerlere bağlı olarak hareket eden birey, mülkiyetini yalnızca kişisel kazanç aracı olarak değil, toplumsal yarar sağlayan bir araç olarak görür. Bu anlayış, günümüz sosyal girişimciliğinin merkezinde yer alan toplumsal fayda yaratma, kalıcı etki oluşturma ve yenilikçi yapılar geliştirme hedefleriyle aynı etik zeminde bulunmaktadır. Bu bağlamda vakıf müessesesi, İslâm dünyasında ortaya çıkmış en erken kurumsal sosyal sorumluluk örneklerinden biri olarak, modern sosyal girişimciliğin tarihsel köklerini temsil eder. Dolayısıyla vakıflar, yalnızca hayırseverlik kurumları değil, aynı zamanda toplumsal inovasyonun ve kamusal faydaya dayalı girişimciliğin tarihsel öncülleri olarak değerlendirilebilir.

Türk-İslâm siyaset anlayışına göre, devletin başlıca sorumlulukları arasında toplumda adaletin sağlanması, bireylerin can ve mal güvenliğinin temini ve inanç özgürlüğünün korunması bulunur. Bunun yanında devlet, eğitim, sağlık, kültür, altyapı ve sosyal yardımlar gibi alanlarda da halkın refahını artırıcı görevler üstlenmiştir. Ancak bu tür hizmetlerin çoğu doğrudan devlet tarafından yürütülmemiş; vakıf kurumları aracılığıyla organize edilmiştir. Vakıflar hem devletin mali yükünü hafifletmiş hem de toplumun ihtiyaçlarını karşılamada tamamlayıcı bir rol oynamıştır. Tarih boyunca bu kurumlar, farklı alanlardaki gereksinimlere cevap verecek şekilde çeşitli eserler inşa etmiştir. Örneğin, eğitim ve ilim alanında medreseler, mektepler, dergâhlar ve kütüphaneler; dini yaşamda camiler, mescitler ve namazgâhlar; sosyal yardım ve sağlık alanında ise imaretler, hastaneler, tabhaneler ve kabristanlar bu sistemin temel unsurları olmuştur. Bunun yanında bayındırlık faaliyetleri kapsamında yollar, köprüler, çeşmeler, sebiller ve kaldırımlar gibi kamusal altyapı unsurları da vakıflar eliyle inşa edilip uzun yıllar boyunca işletilmiştir. Dolayısıyla, vakıf sistemi sadece ekonomik ve sosyal hayatın düzenlenmesinde değil, aynı zamanda Türk-İslâm medeniyetinin kültürel kimliğinin şekillenmesinde de belirleyici bir rol oynamıştır (Öztürk, 2002).

Selçuklu Devleti ve onu izleyen beylikler dönemi boyunca vakıflar hem dini

hem de kamusal yapıların inşasında belirleyici bir rol üstlenmiş; toplumsal refahın yükseltilmesi, hizmetlerin sürdürülebilir hale getirilmesi ve kamusal alanların geliştirilmesi açısından örnek bir model oluşturmuştur. Anadolu Selçuklu sultanları ile beyler, vakıf kuruculuğunu bir devlet geleneğine dönüştürerek kamusal hizmetlerin devamlılığını sağlamış; bu kapsamda inşa edilen cami, medrese, imaret ve kervansaray gibi yapılar, şehirlerin hem sosyal dokusunun hem de kültürel kimliğinin oluşmasında belirleyici olmuştur. Bu köklü gelenek, Osmanlı Devleti döneminde daha da gelişerek kurumsal bir nitelik kazanmıştır. Osmanlı mimarisinin sembol eserleri arasında yer alan Fatih, Süleymaniye, Selimiye ve Sultanahmet camileri, yalnızca ibadet mekânları olarak değil, aynı zamanda ekonomik, kültürel, eğitsel ve sosyal hizmetlerin bir arada yürütüldüğü çok işlevli merkezler olarak tasarlanmıştır. Bu anıtsal yapılar, vakıf sistemi tarafından finanse edilen bir ekosistem içinde varlığını sürdürmüştür. Görevlilerin maaşlarının ödenmesinden yapıların bakım ve onarım giderlerine, medrese, darüşşifa, imaret, aşevi ve kütüphane gibi sosyal kurumların işletilmesine kadar tüm süreçler vakıfların mali desteğiyle yürütülmüştür (Ünver, 1946; Mülâyim & Çobanoğlu, 2009; Yılmaz, 2008; Çobanoğlu, 2009). Bu yönüyle Anadolu’daki vakıf sistemi, sadece dini hayatı değil, aynı zamanda ekonomik sürdürülebilirliği, sosyal adaleti ve kültürel sürekliliği sağlayan çok boyutlu bir mekanizma olarak Türk-İslâm medeniyetinin temel taşlarından birini oluşturmuştur. Buradan da anlaşılacağı üzere Anadolu’daki vakıf sisteminin yalnızca dini bir kurum olmanın ötesinde, toplumsal yaşamın şekillenmesinde ve sosyal refahın sürdürülebilirliğinde oynadığı merkezi rolü vurgulamaktadır. Vakıfların, cami, medrese, imaret ve kervansaray gibi yapılar aracılığıyla hem toplumsal dayanışmayı hem de şehirleşmeyi desteklemesi, sistemin çok fazla işlevini ortaya koymaktadır.

Vakıflar, dönemin eğitim kurumlarının kurulması ve sürdürülmesinde olduğu kadar, öğrencilerin temel ihtiyaçlarının karşılanmasında oldukça önemlidir. Medreselerde eğitim gören öğrencilerin barınma, yiyecek, içecek ve giyim gibi giderleri vakıf gelirleriyle finanse edilmiş; ayrıca başarılı ya da maddi durumu yetersiz öğrencilere burs ve maddi destek sağlanmıştır. Bu sayede eğitim, yalnızca belli bir topluluğun ayrıcalığı olmaktan çıkmış, toplumun geniş kesimlerine ulaşabilen kamusal bir hizmet niteliği kazanmıştır. Aynı şekilde vakıflar aracılığıyla kurulan kütüphaneler, halkın dönemin nadir bulunan bilgi kaynaklarına erişimini kolaylaştırmış ve eğitim olanaklarından yararlanma fırsatını genişletmiştir verilmiştir (Aydın, 2003; Erünsal, 2008; Ergin, 1977; İhsanoğlu, 2002; Çelik, 2014). Bu imkânlar yalnızca belirli merkezlerde değil, Bursa, Sivas, Urfa, Harput, Üsküp, Trabzon gibi Osmanlı’nın hâkim olduğu pek çok yerde yaygınlaşmıştır (Çiftçi, 2004; Demirel, 2000; Turgut, 2013; Telli, 2018;

Çelik, 2013; Usta, 2015).

Vakıflar, yalnızca eğitim ve sosyal yardımla sınırlı kalmayıp sağlık hizmetleri alanında da Osmanlı ve öncesi Türk-İslam medeniyetlerinde hayati bir rol üstlenmiştir. Vakıflar aracılığıyla kurulan sağlık müesseseleri, dönemin toplumsal yapısında hem tedavi edici hem de koruyucu sağlık hizmetlerinin en önemli unsurlarını oluşturmuştur. Bu kurumlar, sadece halkın fiziksel ve ruhsal sağlığını korumakla kalmamış; aynı zamanda tıp eğitiminin yapıldığı, hekimlerin yetiştirildiği merkezler olarak da işlev görmüştür. Böylelikle vakıflar, sağlık alanında hem hizmet hem de bilim üretiminin temel destekçisi olmuştur. Vakfedilmiş bu sağlık kurumları, bulundukları döneme ve bölgeye göre farklı isimlerle anılmıştır. Darüşşifa, şifahane, şifaiyye, bimaristan, bimarhane, maristan, darülafiye, darülmerza, darurraha, darüssihha, darüttıp, darülaceze, cüzzamhane, tecridhane, karantinahane, tımarhaneve hastahane gibi adlarla anılan bu kurumlar hem tıbbi hem de sosyal açıdan çok yönlü işlevlere sahipti. Bu yapılar, yalnızca hastalıkların tedavi edildiği mekânlar değil; aynı zamanda hastaların beslenme, barınma ve psikolojik destek ihtiyaçlarının da karşılandığı şefkat merkezleri niteliğindeydi. Anadolu coğrafyasında da vakıf temelli sağlık kurumlarının sayısı oldukça fazlaydı. Kayseri’de Gevher Nesibe Sultan Darüşşifası ve Tıp Mektebi, tıp eğitiminin kurumsallaşması açısından bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Bunun yanı sıra Sivas Darüşşifası, Konya’daki Kemaleddin Karatay Darüşşifası, Divriği Darüşşifası, Erzincan Darüşşifası, Bursa Darüttıp, İstanbul’daki Fatih Darüşşifası, Edirne’de II. Bayezid Darüşşifası, Haseki Kadın Hastahanesi, Süleymaniye Darüşşifası ve Darüttıbbi ile Bezmiâlem Valide Sultan Gureba Hastahanesi bu anlayışın en önemli örneklerini oluşturur (Ataseven, 1985). Bu kurumlar yalnızca dönemin tıp bilgisinin uygulanıp geliştirildiği merkezler olmakla kalmamış, aynı zamanda yoksul ve kimsesizlerin ücretsiz tedavi edildiği sosyal yardımlaşma mekânları olarak da toplumsal dayanışmanın simgesi haline gelmiştir. Vakıf sistemi sayesinde sağlık hizmetleri, sınıfsal bir ayrıcalık olmaktan çıkarak toplumun tüm kesimlerine ulaşabilen bir kamusal hizmet kimliği kazanmıştır.

Vakıflar, Osmanlı ve önceki Türk-İslam toplumlarında yalnızca eğitim, sağlık veya dini hizmetlerle sınırlı kalmamıştır. Toplumun en temel ihtiyaçlarını karşılamada da önemlidir. Bu temel ihtiyaçların başında ise su gelmektedir. Su hem dini hem de toplumsal yaşamdaki hayati önemi nedeniyle, vakıf faaliyetleri içinde özel bir yere sahiptir. Su vakıfları, kamusal refahın ve şehir yaşamının sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla oluşturulan en önemli hayır kurumlarından biri olarak dikkat çekmektedir. İslam kültüründe su, temizliğin, bereketin ve hayatın kaynağı olarak görülmektedir. Bu nedenle su temini yalnızca bir altyapı meselesi değil, aynı zamanda dini bir sorumluluk ve toplumsal görev olarak değerlendirilmiştir.

Bu anlayış çerçevesinde Osmanlı coğrafyasının hemen her bölgesinde, suyun halkın hizmetine kesintisiz biçimde sunulabilmesi için çok sayıda vakıf tesis edilmiştir. Padişahlar, inşa ettirdikleri külliye, cami kompleksleri, çeşmeler ve su yolları aracılığıyla şehirlerin su ihtiyacının giderilmesine katkıda bulunmuşlardır. Bununla birlikte, yalnızca padişahlar değil; hanedan üyeleri, devlet erkânı, ulema ve halkın çeşitli kesimlerinden bireyler de bu hayırlı işe katılarak kendi su vakıflarını kurmuşlardır (Öztürk, 2019; Çelik, 2015; Karataş, 2008; Sağır, 2016). Bu durum, vakıf sisteminin Osmanlı toplumunda yalnızca belli bir sınıfa ait bir uygulama olmaktan çıkarak, toplumun tüm katmanlarına yayılan bir sivil katılım ve dayanışma mekanizmasına dönüştüğünü göstermektedir. Su vakıfları aracılığıyla suyun temini, dağıtımı, onarımı ve bakımı için düzenli gelir kaynakları oluşturulmuş, böylece şehirlerin altyapısı güçlendirilmiş ve kamusal hijyenin sürekliliği sağlanmıştır. Aynı zamanda bu vakıflar, suyun her kesime eşit biçimde ulaşmasına olanak tanıyarak toplumsal refahın artmasına ve şehir yaşam kalitesinin yükselmesine önemli katkı sunmuştur. Sonuç olarak, su vakıfları yalnızca fiziki altyapıyı destekleyen kurumlar değil, aynı zamanda Osmanlı vakıf anlayışının insani, dini ve toplumsal boyutlarını bir araya getiren örnekler olarak değerlendirilmelidir. Bu vakıflar hem şehirlerin yaşamsal dinamiklerini korumuş hem de toplumun ortak faydasına hizmet eden bir medeniyet bilincinin sürekliliğini sağlamıştır.

Osmanlı Vakıflarının Toplumsal Yapıyı Şekillenmesindeki Önemi

Osmanlı vakıf sistemi, toplum ve bireyler üzerinde doğrudan ya da dolaylı etkiler yaratabilen çok yönlü bir yapıya sahiptir. Genellikle ihtiyaç sahiplerinin gereksinimlerini karşılamayı amaçlasa da pek çok alanda toplumsal gelişmeye katkıda bulunmuştur:

- Vakıflar, hizmetlerini herhangi bir sınıf veya statü ayrımı yapmaksızın sunmaktadır. Bu sayede farklı din, dil ve etnik kökene sahip kişiler de vakıf hizmetlerinden faydalanabilmiş, böylece sosyal çatışma ve ayrışmaların önlenmesine yardımcı olunmuştur.
- Vakıfların kuruluşu genellikle üst gelir grubunun mal ve gelirlerinden ayrılan paylar aracılığıyla gerçekleşmiştir. Bu sayede kurulan vakıflar özel mülkiyetten kamu mülkiyetine dönüşmekte, elde edilen gelirlerin büyük bir kısmı alt gelir grubuna aktarılmaktadır. Bu mekanizma, üst gelir grubundan alt gelir grubuna doğru bir gelir transferi sağlayarak toplumda servet dağılımının düzenlenmesine katkıda bulunmuştur.
- Osmanlı döneminde vakıf kurumlarının sayısının artması, kamu hizmet-

lerinin yürütülmesinde önemli bir katkı sağlamıştır. Bu hizmetlerin sunulabilmesi için personel istihdam edilmesi hem istihdamı artırmış hem de çalışanların maaşlarının vakıflar tarafından ödenmesi sayesinde devletin mali yükü hafifletilmiştir.

- Eğitim, sağlık, altyapı, sosyal güvenlik, sosyal yardımlar ve belediye hizmetleri gibi alanlarda ortaya çıkan gereksinimler, vakıflar tarafından temin edilen menkul ve gayrimenkul varlıklarla karşılanmıştır. Böylece devletin mali kaynakları üzerindeki baskı hafifletilmiş ve kamu hizmetlerinin sürekliliği sağlanmıştır.
- Dönemin dini ve kültürel anlayışı, vakıf kurmanın birey için manevi ödüller ve hayır duaları kazandırmasının yanı sıra, isminin kıyamete kadar yaşaması gibi cazip yönler sunması, yüksek gelir grubunun tasarruf yapmasına ve israftan kaçınmasına yardımcı olmuştur.
- Vakıflar, ihtiyaç sahiplerinin yaşam koşullarını iyileştirmenin ötesinde, bireylerin topluluk içinde değerli ve saygın birer vatandaş olarak görülmesini sağlamaktadır. Bu durum, toplum ve birey arasında güçlü bir bağ oluşturulmasına katkı sunmaktadır.
- Alt gelir seviyesindeki bireylerin yaşam koşullarının iyileştirilmesi ve orta gelir grubunun büyümesi, ekonomik istikrarın güçlenmesine ve genel ekonomik kalkınmanın desteklenmesine katkı sağlamıştır.
- Sağlık ve eğitim alanında yürütülen faaliyetler, bireyler arasındaki fırsat eşitsizliklerini azaltmayı hedeflemiş ve toplumsal eşitlik anlayışını güçlendirmiştir. Bu fırsat eşitliği, bireylerin yeteneklerini ve kapasitelerini geliştirmesine imkân tanıyarak toplumun toplam verimliliğini artırmıştır (Kaya, & Koca, 2020).

SONUÇ

Osmanlı vakıf sisteminin sunduğu eğitim, sağlık, sosyal yardım ve altyapı hizmetleri, yalnızca dönemin toplumsal ihtiyaçlarını karşılamakla kalmamış, aynı zamanda bireysel kaynakların toplumsal faydaya dönüştüğü sürdürülebilir bir model oluşturmuştur. Bu yönüyle vakıflar, günümüz sosyal girişimcilik anlayışının temel ilkelerini yüzyıllar öncesinden pratiğe dökmüş erken dönem örnekleri olarak değerlendirilebilir.

Anadolu’da önemli bir toplumsal kurum olan vakıf sistemi, yalnızca dini ve sosyal hizmetlerin sağlanmasıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda bireysel kaynakların sistematik biçimde toplumsal faydaya dönüştürüldüğü bir sosyal inovas-

yon modeli olarak işlev görmüştür. Bu bakımdan vakıflar, erken dönem sosyal girişimciliğin prototipi olarak değerlendirilebilir. Zira hem sürdürülebilir gelir mekanizmaları geliştirmiş hem de toplumun temel ihtiyaçlarına kalıcı çözümler üretmiştir. Özellikle eğitim ve sağlık alanındaki vakıflar, bireylerin yaşam kalitesini artırmakla kalmamış, aynı zamanda toplumsal eşitsizlikleri azaltarak fırsat eşitliği ve sosyal bütünleşmeye katkı sağlamıştır. Bu açıdan vakıf sistemi, bireysel inisiyatif ile kolektif fayda arasında köprü kurarak, modern sosyal girişimcilikte vurgulanan “sorumluluk, sürdürülebilir etki ve yenilikçilik” unsurlarını tarihsel bağlamda ortaya koymaktadır. Dolayısıyla vakıflar, yalnızca hayır kurumları değil; ekonomik, sosyal ve kültürel boyutlarıyla toplumun uzun vadeli refahını şekillendiren stratejik aktörler olarak görülmelidir. Bu perspektiften bakıldığında, Osmanlı vakıf sistemi günümüz sosyal girişimcilik anlayışına ışık tutmakta ve bireysel kaynakların kolektif faydaya dönüştürülmesinde kurumsal yapıların önemini vurgulamaktadır.

Sonuç olarak yaptığımız literatür taramasına dayanarak vakıf kavramının sadece günümüzde kullanılan popüler bir kavram olmadığını Osmanlı vakıf geleneğinden günümüze ışık tutan sadece bir hayır kurumu olmaktan ziyade sosyal girişimcilik modelinin de en erken bir modeli olduğunu ortaya koymuştur. Vakıflar toplumsal fayda üreterek sürdürülebilir ve yenilikçi bakış açısıyla toplumun sorunlarına da yol göstererek sosyal girişimciliğe ilham olmuştur. Vakıfların eğitim, sağlık, dini hizmetler ve altyapı alanlarında üstlendikleri rollerin sosyal girişimciliğin geçmişten günümüze taşıdığı görüşünü önemli bir çerçeve sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abu-Saifan, S. (2012). Social entrepreneurship: definition and boundaries. *Technology innovation management review*, 2(2).
- Ataseven, A. (1985). “Tarihimizde Vakfedilmiş Sağlık Müesseseleri “Darü’ş-şifalar”, II. Vakıf Haftası 3-9 Aralık 1984, 157-162.
- Aydın, V. (2003). Türk Yönetim Tarihi Açısından Vakıf Sistemi ve Eğitim Yönetimine Katkısı, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8/ 1, 313–338.
- Berki, A. H. (1962). “Hukukî ve İcîmaî Bakımdan Vakıf”, *Vakıflar Dergisi*, V, 9-13.
- Çelik, K. (2013). “R.1284/M.1868-1869 Tarihli Muhasebe-i Evkâf- Hümayun Defteri’ne Göre Mamuratülaziz Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi*, 40, 143-162.
- Çelik, K. (2014). “Keban’da Yusuf Ziya Paşa Külliyesi Vakfı”, *Fırat Üniversitesi Harput Araştırma Dergisi*, 1/1, 49-64.
- Çelik, K. (2015). Seyyid Ebubekir Rüstem Paşa ve Elazığ’daki Vakıf Çeşmeleri, *Uluslararası Harput’a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu*, 443-456.
- Çiftçi, C. (2004). Bursa’da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri, Bursa.
- Çobanoğlu, A. V. (2009). Sultan Ahmed Camii ve Külliyesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 37, 497-503
- Demirel, E. T. (2017). Sosyal girişimcilik. *Girişimcilik: Temel Kavramlar, Girişimcilik Türleri, Girişimcilikte Güncel Konuları*, 111-125.
- Demirel, Ö. (2000). Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü, TTK, Ankara,
- Efeoğlu, A. (2019). ‘Dünyada ve Türkiye’de sosyal girişimcilik’ (Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul).
- Efeoğlu, H. G. (2023). Türkiye’de sosyal girişimciliğin gelişimi ve kurumsallaşma önerileri. *Bölgesel Kalkınma Dergisi*, 1(02), 214-231.
- Ergin, O. N. (1977). Türk Maarif Tarihi Eğitimi, I-II. Eser Matbaası, İstanbul.
- Erünsal, İ. E. (2008). Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri: Tarihî Gelişimi ve Organizasyonu, *Türk Tarih Kurumu*, 2008.
- Gusseanova, D. (2015). ‘Sosyal girişimcilik olgusu ve bir örnek olay incelemesi’ [Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].

- Günay, H.M. (2012) “Vakıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 42, 475-479.
- Helmsing, A. H. J. (2015). Conditions for Social Entrepreneurship. *The International Journal of Social Quality*, 5(1), 51–66. <http://www.jstor.org/stable/2617934>
- İhsanoğlu, E. (2002). “Osmanlı Medrese Geleneğinin Doğuşu”. *Belleten*, 66/247, 849-904
- Karataş, A. İ. (2008). “Bursa Suları ve Su Vakıfları”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/2, 379-417
- Kaya, P. H., & Koca, M. (2020). OSMANLI’DAN GÜNÜMÜZE VAKIF SİSTEMİNİN GELİŞİMİ. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 146-160.
- Kırılmaz, S. (2012). Sosyal Girişimciliğin Başarı Faktörlerinin Girişimci Kişilik ve Liderlik Bağlamında Araştırılması.[Doktora Tezi].Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, Türkiye.
- Mair, J. ve Noboa, E. (2003). The Emergence of Social Enterprise and their Place in the New Organisational Landscape. Working Paper No: 523. Barcelona: University of Navarra, IESE Business School.
- Mülâyim, S.; Çobanoğlu, A. V. (2009). Selimiye Camii ve Külliyesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 36, 430-434.
- Ölmez, M. (2024). ‘Kültürün sosyal girişimcilik üzerindeki rolü: Alanya örneği’ [Doktora tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Önkal, A.- Bozkurt, N. (1993). “Cami”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 7, İstanbul, s.46-56.
- Öztürk, N. (2002). “Osmanlı Döneminde Vakıflar”, *Türkler*, 10, 433-446.
- Öztürk, S. (2019) Osmanlı Su Yapılarında Vakıfların Rolü: Tesis, Onarım ve Hizmet Giderlerinin Finansmanı, *Vakıflar Dergisi*, 80. Yıl Özel Sayısı, 135-158.
- Sağır, Y. (2016), “Osmanlı Su Vakıfları”, *Tarihin Peşinde, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 15, 445-473.
- Sönmez, A., Arıker, Ç., & Toksoy, A. (2016). Dünya’da ve Türkiye’de sosyal girişimciliğin gelişimi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 17(37 Girişimcilik Özel Sayısı), 102-121.
- Telli, H. (2018). Osmanlı Dönemi Üsküp Vakıfları, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Turgut, B. (2013). Urfa Vakıfları (1850 – 1900), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul
- Usta, S. (2015). Trabzon’da Vakıflar (1550-1650), Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon.

Ünver, A .S. (1946). Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı, İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Yılmaz, Y. (2008). Kanuni Vakfiyesi Süleymaniye Külliyesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

7. BÖLÜM

EKO FEMİNİZM VE VAL PLUMWOOD’UN GÖRÜŞLERİ

Öğr. Gör. Muazzez ÖZDEMİR

Ondokuz Mayıs Üniversitesi,

Alaçam Meslek Yüksekokulu, Ulaştırma Hizmetleri Bölümü

muazzez.erken@omu.edu.tr,

<https://orcid.org/0000-0003-4247-045X>

GİRİŞ

Ekoloji, doğada var olan bütün canlıları ve bu canlıların birbirleri ile olan simbiyotik ilişkilerini inceleyen bilim dalıdır (tarnet.com.tr). Dolayısıyla ekoloji, insan ve doğa arasındaki ilişkileri ele alır ve inceler (Cangızbay, 2016: 39- 40). Ekoloji, geniş bir kavramdır ve tek bir tanımı yapılamaz. Ekoloji hayatımızın her alanında kendini göstermektedir. Ekoloji anlayışı içinde yer alan insan; doğanın bir parçası, doğadan ayrı olmayan ve doğanın içinden gelendir. Ekolojinin en temel amacı, insan doğa ikiciliğini ve bu kavramların zıtlığını ortadan kaldırmaktır (Ünder, 1996: 117-118).

Feminizm kavramı Hooks tarafından “*cinsiyetçiliği, cinsiyetçi sömürüyü ve baskıyı sona erdirmeye çalışan bir hareket*” şeklinde tanımlanmıştır (Hooks, 2016: 9). Feminizm, temelde eril tahakküme ve cinsiyet eşitsizliğine karşı mücadeleyi ifade etmektedir. 18. yüzyılda ortaya çıkan Aydınlanma Düşüncesi’nin ürünü olan eşitlik ve özgürlük gibi düşüncelerden etkilenerek oluşmuştur ve günümüzde neredeyse dünyanın geneline yayılmış durumdadır. Feminizm anlayışının ana hedefi, kadın ile erkeği eşit konuma getirmek ve kadını ikincilleştiren süreci yapı sökümüne uğratmaktır. Feminizm hareketi ortaya çıktığından itibaren aynı çizgide ilerlememiş olup bulunduğu dönemin koşullarından etkilenmiş ve ona göre bir bakış açısı sunmuştur. Feminizmin bugüne kadar dört dalga halinde olduğu ifade edilebilir.

Üçüncü dalga ile ortaya çıkan ve şu anda da varlığını devam ettiren eko feminizm kavramı feminizmin bir ürünüdür. Birkeland eko feminizm kavramını; “doğanın sömürsünün Batılı erkeksi aklın kadına ve kabile kültürüne yaptığı sömürsüyle olan bağlantısına yönelik farkındalık” şeklinde ifade etmiştir (Birkeland, 1993:18). Bu tanım eko feminizmin kadın ve doğanın sömürsüne dikkat çekmek istediğini ifade etmektedir.

Çalışmada ilk olarak ekoloji kavramına yer verilmiştir. Burada kavramsal olarak ekolojiden bahsedilmiş olup Merchant tarafından yapılan ekoloji türlerine de kısaca değinilmiştir. Çalışmanın ikinci kısmında feminizm kavramına yer verilmiştir. Bu kısımda feminizmin kavramsal analizi yapılmış ve feminizmin dalgalarından bahsedilmiştir. Üçüncü kısımda ise ekolojik yaklaşımlı feminizm yani eko feminizm kavramı özelinde etraflıca bir analiz yapılmıştır. Bu kısımda eko feminizmin kavramsal analizi, tarihi süreci ve türlerine değinilmiştir. Çalışmanın son kısmında Val Plumwood'un hayatından kısaca bahsedilmiş ve “*Feminizm ve Doğaya Hükm etmek*” adlı eserinden hareketle Plumwood'un görüşlerine ayrıntılı bir biçimde yer verilmiştir.

1. EKOLOJİ

Kavram olarak ekoloji, hane/hane halkı olarak ifade edilen yunanca “oikos” sözcüğünden türemiştir. Ekoloji, insan ile doğanın kendi aralarındaki ilişkiyi ele alan bir kavramdır (Cangızbay, 2016: 39- 40). Ekoloji, kavram olarak tek bir tanımla ifade edilebilecek kadar sığ bir kavram değildir. Böylesine geniş bir kavram olmasından dolayı ekoloji, beraberinde buhranları da getirmiştir. Hatta “tabiatın insanoğlundan intikamı” (Görmez, 2020: 12) olarak tanımlanan ekolojik buhran, insan ve doğa arasındaki savaşın ekolojik buhrana sebebiyet verdiğini bize ifade etmektedir. Günümüzde etkisini sıklıkla hissettiğimiz ekolojik buhran; daha karmaşık, fıkırsel ve politik boyutlara gebedir. Bundan dolayı ekolojinin herkes tarafından kabullenilen tek bir ideolojisi mevcut değildir (Görmez, 2020: 99).

Ekoloji, doğada var olan bütün canlıları ve bu canlıların birbirleri ile olan simbiyotik ilişkilerini inceleyen bilim dalıdır (tarnet.com.tr). Ekoloji kelime olarak ilk defa 1858 yılında Henry Thoreau tarafından yazılmış olan mektupta geçmektedir. Kavramsal olarak ekoloji ise ilk defa Alman botanikçi Ernst Heinrich Philipp August Haeckel tarafından (Marshall, 1999: 175) 1869 yılında “oikos” ve “logos” kelimelerinden yola çıkılarak “oekoloji” olarak ifade edilmiştir (Kocataş, 1996: 4).

İnsan ve doğa arasındaki uyum, aydınlanma düşüncesi ile beraber zaman içinde bozulmuş ve insan, doğayı etkisi altına almış ve bir üretim aracı konumuna getirmiştir (Görmez, 2010: 24). Ekolojik hareketler halihazırda var olan ekoloji sorunlarına çözüm yolu bulabilmek amaçlı tasarlanmış ve doğa ile insan arasında oluşan ilişkinin ana sorun olmasından yola çıkarak insanın doğaya tahakkümünü konu edinmiştir.

Ekolojik toplum içinde Kartezyen anlayış karşıtlığı ve bütüncül doğa anlayışı vardır. Ekolojik bilincin var olması için ekolojinin maddeyi ve ruhu birlikte ele alması gerekir (Bahro, 1997: 23).

Carolyn Merchant; deep ecology, spritüel ecology ve social ecology olmak üzere ekoloji düşüncesini 3 grup içinde ele alıp inceler. Deep ecology (derin ekoloji), ekolojik buhranın özünde indirgemeci anlayışın yer aldığını öne sürer ve sorunların çözümünü organik dünya anlayışına bağlar. Spritüel ecology (manevi ekoloji), metafiziğin ön planda olduğunu ifade eder. Social ecology (toplumsal ekoloji) ise kapitalizmi sert bir şekilde eleştirir ve mevcut durumun kökünden değişmesi gerektiği anlayışını savunur. Carolyn Merchant, ekolojik hareketleri ise Green Politics, Ecofeminizm ve Sustainable Development olmak üzere 3 grup içinde ele alıp inceler. Yeşiller (green) ve yeşil barışı (Greenpeace) gibi gruplar Merchant'ın gruplandırmasına göre Green Politics içinde yer alır. Ecofeminizmde kendi içinde farklı bakış açıları barındırmaktadır (Görmez, 2010: 96).

2. FEMİNİZM

Feminizm hareketi ilk defa Fransa'da ortaya çıkmıştır. 18. yüzyılın sonlarına doğru kuramın oluştuğu görülmüştür. Feminizm “kadının toplumdaki rolünü ve hakkını artırmayı hedefleyen bir doktrin” şeklinde tanımlanmaktadır (Michel, 1993: 17). Bir başka yazar tarafından feminizm, “kadının ve erkeğin eşitliğine dayanan ve kadına erkek ile eşit hak talep eden bir akım” şeklinde ifade edilmiştir (Arat, 1991:12). Bir diğer feminizm tanımı “kadının bir birey olarak tüm hakkını istemesi” şeklindedir (Watkins, 1996: 5).

Feminizm kelimesi Fransızca “*femme*” sözcüğünden türetilmiştir. *Femme* Fransızca'da kadın demektir. Fransızcada Feminizm kelimesi ilk defa Charles Fourier (Goldstein, 1982: 91-108) tarafından 1837'de, İngilizcede ise 1890'da kadıncılık anlamına gelen *womanism* şeklinde kullanılmıştır (Sevim, 2005: 7; Levit vd., 2006: 1). Feminizm kavramı ilk kez 1872 yılında Alexandre Dumas tarafından kadın hakları akımını ifade etmek ve açıklamak için kullanılmıştır (Arat, 1991: 21). Feminizm zaman içinde kadın hareketinin gelişimi ve ilgilen-

dikleri alanın gelişimi ile birlikte değişik anlamlarda kullanılmaya başlanmıştır.

Feminizm, ataerkil topluma ve erkek egemenliğine karşı olarak ortaya çıkmıştır. Temelinde feminizmin tanımlarında yer aldığı gibi cinslerin eşit haklara sahip olma düşüncesi, kadın ve erkeğin eşit konumda yer alması, kadının ikinci-liğine son verme amacı yer almaktadır.

Feminizmin ortaya çıkmasından günümüze gelmesine kadar ki süreç içinde kavram 4 dalgaya bölünmüştür.

3.1. Feminizmin Birinci Dalgası

1789 Fransız İhtilali ile başlamış ve 1960'lı yıllara kadar varlığını devam ettirmiştir. Fransız ihtilali ile ortaya çıkan ve anlam kazanan özgürlük, eşitlik ve insan hakları gibi kavramlar bütün dünyayı etkisi altına almıştır. 1792 yılında Mary Wollstonecraft tarafından yayınlanmış olan “Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi” isimli eser, feminist düşünceye kaynaklık etmektedir. Ayrıca Mary Wollstonecraft ilk feminist olarak bilinir. Birinci dalga içinde yer alan feministler, politik değişim istemişler ve siyasal haklardan bir tanesi olan oy vermede kadın ile erkeğin eşit hakka sahip olması gerektiğini savunmuşlardır (Michel, 1995: 50).

3.2. Feminizmin İkinci Dalgası

1960 yılında ortaya çıkmış ve 1980'e kadar varlığını devam ettirmiştir. Bu dalgada kadınların örgütlenme ve cinsler ile eşit olma konuları dayanak değildir (Doğan, 2008: 30). İkinci dalga feministler genellikle kadın üzerindeki tahakkümü kaldırmayı, onu özgürleştirmeyi amaçlamışlardır. Kadının nasıl baskı altına alındığını, nedenlerini ve çözüm önerilerini bulmaya çalışmışlardır. İkinci dalga feministlerin konuları birinci dalga feministlerin değinmediği konular üzerine yoğunlaşmıştır. “Özel alan” bunlardan birisi ve en önemlisidir. Toplumsal alanın sıklıkla eleştirilere konu olduğu görülmektedir. İkinci dalga feministlerde genellikle kamusal alan/özel alan ayrımı eleştirilmiştir. Kadınların çoğunlukla kamusal alandan mahrum bırakıldığı, özel alana mahkûm edildiği ve kadın emeğinin göz ardı edildiği ifade edilmiştir. Ayrıca ikinci dalga feministler tarafından “kız kardeşlik” kavramı oluşturulmuş ve kadınların bütün alanlarda erkeklere karşı birlikteliğini ifade etmek için kullanılmıştır (Doğan, 2008: 33). “Kız kardeşlik” kavramı ile birlikte cinsiyet ayrımı yapılmakla beraber kadınlar açısından birleştirici bir tutkal görevi gördüğü de söylenebilir.

3.3. Feminizmin Üçüncü Dalgası

Postmodernizm akımından etkilenerek 1980 yılında ortaya çıkmıştır. Birinci ve ikinci dalga feministlerin eksiklerini ortadan kaldırmak için oluşmuştur. Üçüncü dalga feministler “yasaya ve siyasi sürece çok az, bireysel kimliğe çok fazla yoğunlaşmışlardır” (Özdemir ve Aydemir, 2019: 1708). Bundan dolayı genelleyici “kız kardeşlik” kavramı etkisini kaybetmiştir. Üçüncü dalga feministler, söylemlerinde kadınların farklılığından yola çıkmış, kadınların her yerde her durumda farklı olduğunu ve bu yüzden sorunlarının da farklı olabileceğine vurgu yapmıştır. 1980'lerin temel özellikleri içinde yer alan çok kültürlülük, özgürlük ve farklılık kavramları üçüncü dalga feministler tarafından kabul görmüştür. Ayrıca cinsellik, ırk, sınıf ve etnik farklılıklara da bu dönemde daha itinalı yaklaşmıştır (Sevim, 2005: 90). İlk üç dalgadan ve savundukları olgulardan yola çıkarak birbirlerini tamamladıkları, farklı bir bakış açısı ile olayı ve durumları değerlendirdikleri ifade edilebilir. Ayrıca üçüncü dalga feministlerin kadın odaklı olmadıkları ve farklılıklara da önem verdiklerinin altı çizilmelidir. Böylece feministler İslami feminizm ve eko feminizm gibi akımların öncüsü konumuna gelmişlerdir.

3.4. Feminizmin Dördüncü Dalgası

2008 yılından itibaren ortaya çıkmış ve son dalga olarak adlandırılmıştır. Günümüzde de varlığını devam ettirmektedir. Teknoloji ve internet kullanımının yaygınlaştığı döneme denk gelmektedir. Dördüncü dalga feminizmin başlangıcı olarak “Jezebel” ve “Feministing” gibi blogların internette yayıldığı dönem olarak kabul edilir. Bu dönemde Facebook, Twitter ve Youtube da etkin olarak kullanılmaktadır (Özdemir ve Aydemir, 2019: 1709).

Feminizm, ırk ve sınıf kuramı ile tanışmasının ardından büyük bir değişime ve dönüşüme sahne olmuştur. Doğanın egemenlik altına alınması ile birlikte doğa, feministler için önemli bir konu haline gelmiştir. Doğa ve feminizmin aynı potada buluşması ile birlikte eko feminizm ortaya çıkmıştır (Plumwood, 2004: 9).

Eko feminizm, feminizmin üçüncü dalgası ile başlamış olup dördüncü dalga da devam etmektedir. Bu noktada eko feministler, teknolojiyi sonuna kadar kullanarak kadın sorunlarına ve çevre sorunlarına çözüm aramaktadırlar (Donovan; 2014: 350-404).

3. EKO FEMİNİZM

Eko feminizm, ekoloji ve feminizm akımlarını birleştirmeye çalışan bir sentez şeklinde düşünülse de ekoloji ve feminizmin bir araya gelmesinden oluşan bir durum olarak basitçe ifade edilemez. Eko feminizm olarak ifade edilen kavram diğer teorisyenler tarafından farklı şekilde kullanılmaktadır. Literatürde bu kavram ile ilgili bir kullanım birlikteliği mevcut değildir. Örnek olarak, K. Warren, “ekolojik feminizm”, Agarwal “eko feminizm”, Plumwood “eleştirel feminist eko sosyalizm” ve G. Gaard “toplumsal cinsiyet çalışmaları” şeklinde farklı ifadeleri kullanmayı tercih etmişlerdir (Demir, 2013:17). Çalışmada genel kabul görmesi noktasında eko feminizm kavramına yer verilecek olup Plumwood’un görüşleri kısmında ise eleştirel eko feminizm kavramı kullanılacaktır.

Dünyada kadın ve doğayı birlikte düşünüp kullanan ilk kişi Simon de Beauvoir’dır. Beauvoir, 1949’da kaleme aldığı “İkinci Cins” isimli eserinde çevreci feminizm anlayışına dikkat çekmiştir. 1962’de Rachel Carson tarafından kaleme alınan “Sessiz Bahar” (*Silent Spring*) adlı eser ile doğanın tahrip edilmesine dişil bir bakış açısı geliştirmiş olup aynı zamanda çevre sorunlarının dünyada tanınmasında ilk önemli eser niteliğindedir. Sözü edilen iki eser çevresel sorunların dünyada anlamlandırılmasında önemli bir yere sahiptir (Palabıyık, 2009: 3).

Kavram olarak eko feminizm ilk defa 1974’te Fransız feminist Françoise d’Eaubonne’nun (Ünder, 2005: 605) *Feminizm veya Ölüm (La Féminisme ou la Mort)* başlıklı eserinde yer almıştır (Ferry, 2000: 162). D’Eaubonne eserinde feminizm ve ekoloji kavramlarını birleştirmiş ve eko feminizm kavramını oluşturmuştur. *Feminizm veya Ölüm* adlı eserde kadına ve doğaya uygulanan baskı arasındaki bağlantı, kadının ve doğanın özgürlüğünün birlikte olacağı iddiası öne çıkmıştır (Tong, 2006: 432). Shelia Collins tarafından 1974’te yazılan *Farklı Bir Cennet ve Yeryüzü (A Different Heaven and Earth)* isimli eserde, cinsiyet eşitsizliği ve ekolojinin zararlarının nedenleri üzerinde durulmuştur (Collins, 1974). Susan Griffin 1978’de yazdığı *Kadınlar ve Doğa (Women and Nature)* ve Carolyn Merchant tarafından 1980 yılında yazılan *Doğanın Ölümü (The Death of Nature)* isimli yazılarında birbiri ile paralel hususlara değinilmiş kadının ve doğanın üzerindeki otorite ve baskının sebepleri ortaya koyulmaya çalışılmıştır (Mellor, 1993: 74). 1980’li yıllara gelindiğinde Ynestra King tarafından eko-feminist akımın biraz daha geliştirildiği “Kadın ve Gezegendeki Yaşam: 1980’lerde Eko-feminizm” adında bir konferans düzenlendiği (Arslan Öçal, 2011: 79) ve akabinde “Kadınların Pentagon Harekâtı” ile nükleer silahların protesto edildiği gözlenmiştir (Tamkoç, 1996: 78-79). Bunlardan yola çıkarak Eko feminizmin temellerinin 1970’lerde atıldığını ve 1980’lerde ise popüler bir konu haline geldiğini ve bütün dünyada tartışıldığını ifade edebiliriz.

1970’lerin başlarında Vandana Shiva öncülüğünde ve birkaç Hintli kadın tarafından başlatılan “Chipko Hareketi” Hindistan’da Himalaya altı bölgesinde ormanları korumak için oluşturulmuş bir çevre eylemidir (Banford ve Froude, 2015: 172). Pratikte ilk uygulama olmasından dolayı son derece önemli bir harekettir. Son zamanlarda “Sinop’un Gerze ilçesinde kurulmak istenen termik santrali durduran, Soma ilçesinin Yırca mahallesinde zeytin ağaçlarını koruyan ve Rize’de HES’lere karşı duran köylü kadınları” ‘Chipko Hareketi’ ile aynı doğrultuda değerlendirilebilir (Yılmaz Arslantürk, 2018: 313).

1984’te Alman Yeşil Partisi’nin kurucu üyesi olan Petra Kelly; “*Feminizm ekoloji, ekoloji de feminizmdir*” ve “Erkeğin yel değirmenlerini yaparken kadının sessizce oturduğu, ekmeğini pişirip kilimini dokuduğu bir ekolojik toplum yapısı istemiyoruz” söylemleriyle kadının ve doğanın arasındaki ilişkiyi ifade etmiştir (<https://kendineaitbiroda.wordpress.com/ekofeminizm/> e.t.25.05.2022). 1985’te Birleşmiş Milletler’in 3. Kadın ve Sivil Toplum Kurumu Konferansı düzenlenmiş ve burada kadının uluslararası düzeyde çevrenin korunmasında ve yönetiminde ne kadar önem arz ettiği ifade edilmiştir. 1991’de Kadın Çevre ve Kalkınma Örgütü (WEDO) kurulmuş ve bu örgüt aynı yıl Sağlıklı Bir Gezegen İçin Dünya Kadınlar Kongresi düzenlemiş ve Kadın Eylemi Gündem 21 Politika Belgesini oluşturmuştur. 1992 yılında Brezilya’nın Rio kentinde, Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı tertip edilmiş ve “Çevre ve Gelişme Üzerine Rio Bildirgesi, Gündem 21, Sürdürülebilir Ormancılık Prensipleri, İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi” gibi belgeler öne çıkmıştır. 1995 yılında Pekin’de Birleşmiş Milletler 4. Kadın Konferansı yapılmış ve cinsiyet eşitliği için kadın ve çevre önemli sorun alanından biri olarak kabul edilmiştir (Güneş, 2015: 6).

Feminist hareket ve ekolojinin birleşmesi ile ortaya çıkan eko feminizm, temelde erkeğin kadına egemenliği ile insanın doğaya egemenliği arasında bir bağ kurar. Eko feminizm kadını ve doğayı özgürleştirmeyi ve ekolojik bir toplum kurmayı amaç edinir (Maltaş, 2015: 5). Murray Bookchin’de ekolojik toplumun kurulması ile ilgili benzer bir görüşe sahip olarak, hiyerarşinin ve egemenliğin/ tahakkümün tamamen ortadan kaldırılmasının elzem olduğu görüşündedir (Bookchin, 1994: 271).

Eko feminizm düşüncesine göre ekolojik buhranın temelinde doğanın ve insanın değil erkeklerin olduğunu ileri sürer. Yani sorun erkek merkezlidir. Kısacası doğaya zarar verenlerin kadınlar değil erkekler olduğu iddia edilmektedir. Bu da çok kabul edilebilir bir düşünce değildir (Yardımcı, 2006: 72; Ünder, 2005: 605).

Eko feminizm, çevrenin sömürülmesi ve kadının baskılanması arasında bir

bağ kurar. 1970'lerin ortalarında ortaya çıkan ekolojik bir harekettir. Ortaya çıkmasında üçüncü dalga feministlerin ve yeşil hareketin etkili olduğu bilinmektedir. Eko feminizm doğa ve çevre sorunlarına çözüm aramakta, aynı zamanda çevre ile feminizmi birleştirmeye çalışmaktadır (Mellor, 1997).

Eko feminizmi diğerlerinden ayıran en temel özellik, çevrenin sorunlarının kadının sorunları ile aynı potada eritilmesi ve çevre sorununun çözümünde kadının bakış açısının kullanılmasıdır (Ünder, 2005: 605). Eko feminizm kadının ve doğanın erkeğin karşısında ikinci konuma alınmasına karşıdır. Aynı zamanda ataerkil toplumu eleştirir. Ataerkil yapıyı ve eril tahakkümü ortadan kaldırmayı amaçlar.

Ataerkil toplumun özünde olan baskı önce kadında sonra doğada kendini göstermiştir. Bundan dolayı kadın ve doğanın bu baskıdan, tahakkümden ve hiyerarşiden kurtulması gerekmektedir. Kadının üzerindeki erkek tahakkümünün kaldırılması ile kadının özgürleştirilmesi amaçlanmaktadır. Kadının özgürleşmesi beraberinde cinsiyet eşitsizliğini de ortadan kaldıracaktır. Benzer durumun doğa içinde geçerli olduğu ve aynı aşamaların yapılması gerektiği savunulmaktadır. Erkeğin tahakkümünün doğa üzerinden kaldırılması ve doğanın özgürleşmesi sağlanmalıdır. Böylelikle ekolojik adalet sağlanmış olacaktır (Kılıç, 2008: 196). Buradan anlaşılabileceği gibi önce erkeğin kadın üzerindeki tahakkümü sonra da doğa üzerindeki tahakkümünün ortadan kaldırılması ekolojik adalet, düzen ve özgürlük için gereklidir.

4.1. Eko Feminizmin Farklı Bakış Açıları

Bir feminist hareket olarak değerlendirilen Eko feminizmde de feminizmde olduğu gibi farklı bakış açıları vardır. Bunlar: liberal, kültürel, sosyalist, Marksist ve radikal eko feminizm olarak literatürde yerini almıştır. Şimdi bu kavramları ana hatlarıyla inceleyelim.

4.1.1.Liberal Eko Feminizm: Carolyn Merchant, liberal eko feminist yaklaşımda, kadınlara erkeklere verilen eğitim verildiğinde (eşit eğitim); kadınların da çevrenin düzenlenmesi ve iyileştirilmesi, doğal kaynakların korunması ve insan hayatının kalitesinin yükselmesi yönünde katkı sunacaklarından bahseder (Merchant, 1992). Liberal feminist teori, kapitalizm kökenli liberal düşünceden beslenmektedir. Aynı zamanda eşit haklar feminizmi olarak da adlandırılır. Liberal eko feminizm benmerkezci bir düşünce yapısına yeşil ışık yakar. Liberal eko feminizm anlayışı, üretimde kişinin kendi potansiyelinden başlayarak en iyi

toplumsal sonuçları ortaya çıkaracağı tezini savunur (Plumwood, 2004: 44-45). Liberal eko feministler çevre sorunlarının sebebini doğal kaynaklar başta olmak üzere, kimyasalların ve kirleticilerin yanlış kullanımına bağlamaktadır.

4.1.2.Kültürel Eko Feminizm: Bu anlayışa göre kadınlar erkeklerden biyolojik durumlarından dolayı farklıdır. Bu farklılıklar; doğurmak, çocuk bakmak, adet görmek, erkeklerden daha duyarlı olmak ve hissetmek gibi durumlardır (Merchant, 1992:). Kültürel eko feministlere göre kadın ile çevre arasında bir ilişki vardır. Kadınların toplumsal cinsiyet rolleri ve biyolojilerinden dolayı kadınların doğa ile aralarında daha yakın bir ilişki vardır. Kültürel eko feministler, kadın ve doğa arasındaki benzerlikten yola çıkarak kadınların doğayı daha iyi anladığını ve kadına daha duyarlı olma fırsatı verdiğini iddia etmektedir. (Miles, 2018). Bu yönü ile erkeklerin doğayla aralarına mesafe koymalarına sebebiyet verir. Çevreci ve özgürlükçü bir toplum yaratma idealinde kadınların ön planda olduğu ve erkeklerin dışlandığı bir görüntü çizer. Eko feminizm anlayışı, ataerkil toplumun kadını ve doğayı ikincilleştirmesine karşı çıkar. Kültürel eko feminizm, kadın ve doğayı özdeşleştirme eğiliminden dolayı eleştiriler ile karşı karşıya kalmaktadır. Mesela, Biehl kültürel eko feminizm anlayışının kadının ve doğanın biyolojik yönden bağlantı içinde olmasının açık bir şekilde ifade edilmese de kadının erkekten aşağıda olduğunu imgelediğini ifade eder (Biehl, 1991). Kültürel eko feminist görüşü benimseyenler kadın ile doğa arasındaki bağlantının eril tahakkümü yıkmak için önemli görürler. Carlassare'nin ifadesine göre kültürel eko feminizm, kadın ile doğanın arasındaki bağlantıyı görür, onlara yapılan eziyeti, sömürüyü ya da zulmü ifade etmek adına şiiri ve maneviyatı kullanır (Carlassare, 1994: 53).

4.1.3.Sosyalist Eko Feminizm: Sosyalist eko feminizme Murray Bookchin'in sosyal ekolojisi teorisi temel oluşturmaktadır. Sosyalist eko feminizm, kadının özgürleşmesinin hiyerarşiyi ortadan kaldırarak oluşacağını savunmaktadır. Hiyerarşiye bağlı kurulan ilişkilerin devam etmesi kadının ve doğanın tahakkümünün devamını nitelemektedir. Bookchin, sosyalist eko feminizmin sorgulama alanı olarak tahakkümden beslenen toplumsal yapıları işaret etmektedir (Bookchin, 1996: 142). Sosyalist eko feminizm kapitalist sisteme yönelik eleştiriler geliştirmektedir. Atay'ın görüşüne göre, kapitalist sistemden uzaklaşmak insan ve doğayı özgürleştirir ve üretim araçlarının mülkiyetini sonlandırır. Sosyalist eko feminizm, kapitalist sistemi reddeder, alternatif olarak da hümanist, eşit, demokratik, özyönetimin olduğu ve devletin olmadığı bir sistem sunar (Atay, 2015: 22).

Marry Mellor da sosyalist eko feminist anlayışa sahiptir. "Sınırları Yıkmak:

Feminist Yeşil Bir Sosyalizme Doğru” isimli yazında sosyalist eko feminizm anlayışının temellerini oluşturmaktadır. Bu eserde, ekoloji, feminizm ve sosyalizmin birlikte olduğu bir hareketten bahsedilmektedir (Mellor, 1993). Bu anlayış, toplumda eşitlik oluşturma ve sürdürülebilirlik üzerinde duran sosyal hareketleri savunur. Doğa ve insan arasındaki ilişki tarihsel olarak çok eskilerde kurulmuş olup, insanların eylemleri neticesinde doğa değişmiş ve dönüşmüştür. Doğa öncelikli olarak üretim için tahakküm altına alınmış ve sömürülmüştür. Doğanın esas amacı insana hizmet etmek olarak görülmüştür. Doğa, sürdürülebilirlik için hayatın temelinde yer alan önemli bir kaynaktır. Sosyalist eko feminizm, üretim alanında doğayı ve insanı etkin görür ve diyalektiği savunur.

Merchant açısından sosyalist eko feminizm, eko feminist sosyal dönüşümün nasıl gerçekleşeceğini ifade eder. Kapitalist sistem hakkında eleştiriler sunmaktadır (Merchant, 1992). King ise sosyalist eko feminizmi, doğaya karşı tutumunu eleştirir, kadının ve kadın rolünün gerektiği ilgiyi göremediğini ifade etmektedir. Erkeğin akıllı, kadının ise duygulu olarak ifade edilmesine karşı çıkmaktadır. Doğanın ve kadının problemlerinin çözüm yolunu çevre sorunlarında feminist bakış açısının kullanılmasına bağlamaktadır (King, 1990: 115).

4.1.4. Marksist Eko Feminizm: Yaşamın maddi temeli olarak doğayı görmektedir. Teknoloji ile birlikte insanın kullanımı için doğa dönüştürülmüştür. Kapitalizmle doğal kaynakların kontrol altında tutulmasını eleştirmektedir. Marksist eko feminizm, doğal kaynakların kadın ile erkek arasında eşit şekilde kullanımı, işçilerin bu kaynakları kontrol etmesi, ihtiyaç fazlası üretimin yapılmamasının sosyalist toplum ile mümkün olacağı görüşüne sahiptir. Kaynakların eşit kullanımı toplumsal cinsiyet eşitliğini kendiliğinden oluşturmaktadır (Merchant, 1992).

4.1.5. Radikal Eko Feminizm: Ataerkil toplum yapısının, kadını ve doğayı baskılaması ve kontrol edebilmesi için bu iki ögeyi eşitlediği iddia edilmektedir. Plumwood, “kadının doğaya yakınlığı onun güçsüzlüğünün bir sonucu olarak kabul ediliyorsa bu durumun olumlanması bir kurtuluş olmayacaktır” ifadesi ile durumun ciddiliğini öne çıkarmaya çalışmaktadır (Plumwood, 2004: 50). Radikal eko feminizm, kadın ve doğa üzerindeki baskıya son vermek için eril tahakkümün yeniden incelenmesini savunmaktadır. Radikal eko feminist görüşe sahip olanların hareket noktası kadının ve doğanın olumsuz bir anlamda metalaştırılması ve ilişkilendirilmesidir (Miles, 2018). Kadının ve doğanın tahakkümünün ve sömürsünün bir sorun teşkil ettiğini ve bu sorunun ancak kültürel ve sosyal alanda gerçekleşecek dönüşüm ile ortadan kaldırılacağını savunmaktadır. Radikal eko feminizm temelde hiyerarşiye olumsuz bir bakış açısı ile bakmakta-

dır. Radikal eko feminizmde temel amaç, “ataerkil toplum yapısında eşit katılım elde ederek o yapı içinde erimek değil, bu yapıya direnmek, yapıyı yıkmak ve değiştirmektir” (Plumwood, 2004: 48). Radikal eko feminizm; kadın ile doğa yakınlığı söylemini ortadan kaldırmayı, ikiciliklerin yapı sökümünü, ataerkil toplum yapısının değişimi için direnmeyi hedefler.

4. VAL PLUMWOOD

11 Ağustos 1939’da Sydney yakınlarında bir at çiftliğinde zengin olmayan bir ailenin kızı olarak hayata gözlerini açmıştır. 1960 yılında Sydney Üniversitesi’nde felsefe okumuştur. 1970’lerde Avusturya çevre felsefesinin önde gelen isimlerinden birisi konumuna gelmiştir. 1981 yılında ikinci eşinden ayrıldıktan sonra Plumwood dağında birlikte inşa ettikleri taş evde tek başına yaşamaya başladı. Yalnız yaşama tecrübelerinden hareketle derin bir doğa bilgisi edindi. Hatta evinin bulunduğu yer olan Plumwood dağından esinlenerek soy adını Plumwood yaptı. Plumwood bağımsız bir akademisyen olarak birçok üniversitede görev yapmıştır. Önemli bir çevre aktivisti olarak değerlendirilmektedir (<https://enviroethics.org/val-plumwood/e.t.20.05.2022>). Biyoçeşitliliği korumak ve ormansızlaşmayı engellemek amaçlı birçok harekette aktif olarak rol almıştır (Gül, 2013: 94).

Plumwood çevre felsefesinde genellikle kadın, doğa ve diğerlerinin egemenliğinin merkezinde yattığına inandığı ikilikleri açıklamaya, onları eleştirmeye ve onlara bir alternatif sunmaya çalışmıştır. Eko feminizmi eleştirel bir anlayış ile hareket etmiştir. 29 Şubat 2008 tarihinde Avusturya, Canberra’nın dışındaki Braidwood yakınlarındaki evinde felç geçirmiş ve 68 yaşında hayata gözlerini yummuştur (<https://enviroethics.org/val-plumwood/e.t.25.05.2022>).

4.1. Val Plumwood’un Görüşleri

Val Plumwood’un görüşleri 2004 yılında Metis Kadın Araştırmalarının (Metis Yayınları) yayınladığı ve Başak ERTÜR tarafından Türkçeye çevrilen *Feminizm ve Doğaya Hükmetmek* adlı eserinden hareketle değerlendirilmiştir. Kitabın ilk basımı 1993 yılında “*Feminism And The Mastery Of Nature*” adı ile İngilizce olarak yayımlanmıştır. Plumwood, eleştirel ekolojik feminizmin savunucusu konumundadır.

Doğayı, yaşamı ve yeryüzünü çok sevmektedir. Ormanda yaşamaktadır. Güneş enerjisi ile elektrik ihtiyacını karşılamaktadır. Doğanın önemli olduğunu ve

değerinin anlaşılması gerektiğini ısrarla savunmaktadır. Ayrıca kendisinin çevre aktivisti olmasından kaynaklı eserlerinde feminist bir çevre felsefesi oluşturmayı amaçlamaktadır (Plumwood, 2004: 9-10).

İnsan-doğa ilişkisinin Batı tarafından ikicilik olarak adlandırıldığını, insanın doğanın içinde değil dışında kurgulanması gerektiğini ifade etmektedir. Batı'nın başrolünde akıl vardır. Doğa ise betimleyici konumda değil aklın dışlamaları ile oluşturulan alanı ifade etmektedir. Karı-koca, köle-efendi ve doğa-akıl kavramları birbiri karşısında tamamlayıcı ve birleştirici bir karşıtlığı belirtir. “Doğa”; edilgen, özne olmayan, aklın ve kültürün birlikte yer bulduğu “ön planın çevresi” veya görünmeyen “arka plan”dır (Plumwood, 2004: 11-13).

Feminist teorilerin çoğunda akıl erildir. Plumwood ise basit bir eril kimlikten ziyade, sınıf, ırk ve cinsiyet ayrımına dayalı tahakkümün oluşturduğu “efendi” kimliğini öne sürmekte ve akıl-doğa ikiciliğinin efendi kimliğinin oluşumuna destek verdiğini ifade etmektedir (Plumwood, 2004: 14). İnsan-doğa karşıtlığı ile beraber dişi olan edilgen, erkek olan ise “efendi” olmuştur. Efendi modeli, beyaz ve seçkin erkeklerden oluşan, doğayı ve kadını dışlayan, onları değersizleştiren ve tahakküm altına alan bir modeldir. Dışlama üzerinde kurulmuş bir modeldir. Efendi modelinin doğa ile olan ilişkilerde eleştirilmesi gerektiğini ifade etmektedir (Plumwood, 2004: 38-39). İkicilik gereğince insan kimliği, doğayı dışlamış ve doğaya karşı oluşturulmuştur. Plumwood bu noktada geliştirmiş olduğu eleştirisinde efendi modelini reddeder. Efendi modeli olmadığında ya da ortadan kaldırıldığında eleştirel eko feministler, kadını ve erkeği doğanın ve kültürün bir parçası olarak görecektir (Plumwood, 2004: 53). Erkeğin ve kadının doğanın ve kültürün bir parçası olmasının yolu efendi modelinin olmamasından geçmektedir.

Ekolojik feminist görüşe sahip olanların çoğu temelde, kadını değersizleştiren ve ezen, kadın ile doğa bağlantısını olumlu görmektedir. Plumwood ise bu görüşe karşı çıkmakta ve onları eleştirmektedir. Bu noktada kadın ile doğa arasındaki bağlantının her kadın için aynı anlamı ifade etmediğini anlatmaya çalışmaktadır. Her kadın anaç ruhlu değildir. İş birlikçi ya da empatik olmayabilir. Her kadın doğayı buldozerle ya da testere ile tahrip etmese bile bilinçsizce yapılan tüketim kültürü ile dolaylı olarak etkilemiştir. “Evdeki melek” ve “ekosistemdeki melek” nosyonları bu anlayışının ürünüdür (Plumwood, 2004: 18-21). Ayrıca kadının “doğaya” dahil edilmesi ile kadının ezilmesi birlikte var olmuştur. Kadının doğa ile yakın tutulması kadına yapılan bir iltifat olarak algılanmamalıdır (Plumwood, 2004: 33). Kadın ve doğa arasındaki bağlantı sorunu feminizmin ana konularından birisidir. Doğa ve kadın arka plana itilmiş ve araçsallaştırılmıştır. Kadınlar ev kadını olarak, anne olarak geleneksel rolleri ile birlikte arka plana itilmiştir.

Ekolojik feminizm, “feminizm ve çevre hareketinin ortaya attığı birçok ana probleme yöneltilen bir çözümdür ve ortak birçok soruna değinir” (Plumwood, 2004: 21). Doğa ve kültür ikiciliği toplumsal cinsiyete sıkı sıkıya bağlı değildir. Eleştirel ekolojik feministler için bunun kabul edilmesi gereklidir. Yani kadının ezilmesinin tek nedeni kadın doğa ilişkisi değildir. Fakat Batı’da kadının ezilmesinde kadının doğa ile erkeğin ise akılla birleşiminin varlığı kabul edilmektedir (Plumwood, 2004: 22).

Plumwood insan merkezli bakış açısı ile bir dönemin en çok konuşulan insanı olmuştur. İnsan merkezliliğin evrensel insanlık ve genel insan tanımını eleştirmektedir. Plumwood, (2004: 24) “*İnsanın insan üzerindeki tahakkümü, insanın insan tarafından tahakkümü ile aynı kumaştan dokunmuştur ama kendine özgü bir deseni ve modeli vardır. İnsanın doğa ile ilişkileri sadece etik değil aynı zamanda politiktir*” diyerek insana bakış açısını net bir şekilde ortaya koymuştur.

Yeşil hareketine gerekli temeli sunabilecek akım, ekolojik yönelimi olan feminist akımdır. Feminizm ideolojisinin tahakküm anlayışının temelinde kadınların tahakkümü yer almaktadır. Ezilenler, bir yandan kadınlaştırılırken bir yandan da doğalaştırılmıştır. Bu noktada Rosemary Radford Ruether ve diğer ekolojik feminist görüşü destekleyen yazarlar; kadın, diğer gruplar ve doğa arasındaki tahakküm bağlantılarını vurgulamıştır. Ruether (1989:149), “*bir ekolojik etik, toplumsal tahakküm ile doğa üzerindeki tahakkümün karşılıklı-bağlantılılığını kabul eden bir çevresel adalet etiği olmalıdır*”. Karşılıklı-bağlantılılığın ortaya koyulması ve geniş bir perspektifte incelenmesi için ekolojik feminizm müthiş bir çerçeve konumundadır (Plumwood, 2004: 32). Bu durumun analiz edilmesi için ekolojik feminizm temel alınmalı ve sorunların çözümü için eleştirel bir bakış açısı edinilmelidir.

Erkeklerin doğadaki tahakkümü ve doğadan uzak olmalarının, rasyonalitenin ve doğanın araçsallaştırılmasının ve ona düşük değer verilmesinin eleştirilmesi gerektiği konusunda diğer eleştirmenler ile aynı görüşe sahiptir (Plumwood, 2004: 40-41). Kadın erkek eşitliğinin gerçekten olması gerektiğini, kadınların insan sayılması gerektiğini ve bunu yaparken de layığı ile yapılabilmesinin önemle altını çizmektedir (Plumwood, 2004: 47). Kadın erkek eşittir ve kadın insandır anlayışının herkes tarafından kabul edilmesi sorunların çözümünde gerekli olan bir adımdır.

Radikal feminizm ya da diğer bir ifadeyle kültürel feminizm, eşitlikçi feminizmin eleştirisi niteliğindedir. Burada radikal feminizm kavramını Jaggar’ın kullandığı anlam itibari ile yorumlamaktadır Plumwood. Eril egemenliğine karşıdır. Kadınlarını kurtuluşunun gerçek manada, erkeğin hâkim olduğu bir kültür

içinde eşit katılıma sahip olup bu kültür içinde erimekten ziyade, bu duruma ayak diremek, bunu yıkmaya ya da değiştirmeye çalışmaktır (Plumwood, 2004: 48). Eko feminizm radikal feminizme bazı durumlarda katılmakla birlikte sıklıkla da eleştirmektedir. Radikal feminizmin kültürel eleştirilerinin problemli olduğu kanısındadır. Örnek vermek gerekirse, kadınların tahakkümünün diğer tahakküm biçimlerini ortaya çıkardığını ifade eder. Radikal feministler özünde egemen kültür anlayışına karşı bir tavır takınır ve bunu tersine çevirmeyi ister. Ayrıca aşağılama, dışlama ve ikincilleştirme durumlarını da aşmaya çalışırlar. Bunlara ilaveten kadının ve doğanın ikinciliğinden ziyade önemli olduklarını ve onlara olumlu bir değer attettiklerini görebiliriz. Plumwood, bu noktada tersine çevirme stratejisinin uygun olmadığını ve eleştirilmesi gerektiğini ifade eder. Olumsuz görülen ve aşağılanan farklı bir durumun olumlanması Plumwood'a göre tek bir yolu vardır. O yolda, yeniden değerlendirmedir. Yeniden değerlendirmenin nasıl yapılacağı ve neyin olumlanması gerektiğinin önemli olduğunun üzerinde durulması gerektiğini ifade eder (Plumwood, 2004: 48-49). “Gelecek kadındır” ve “Âdem müsveddesiydi, Havva aslıdır” gibi sloganların eko feminizme temel oluşturduğunu ifade eder. Fakat tek başına yeterli olmadığını da ekler (Plumwood, 2004: 49).

İkicilik, farklılığın hiyerarşideki kurgulama yöntemi olarak feministler ve eko feministler tarafından sıklıkla tartışılmakta olan bir konudur. İkicilik içinde en önemli taraf insan ve erkektir. Plumwood'a göre ikicilik, “*iktidarın kimliğini oluşturduğu bir süreçtir; bölerek ikiye ayırdığı şeyin her iki yanını da çarpıtır; efendi ve köle, sömürgeci ve sömürgeleştirilen, sadist ve mazoşist, bencil ve kendini hiçe sayan özgeci, erkek ve dişi, insan ve doğa*” olarak ifade edilmektedir (Plumwood, 2004: 50-51). Plumwood bu tanımından yola çıkarak ikiciliğin yani ikicilik içinde yer alan değerlerin tersine çevrilmeden nasıl olumlanması gerektiği üzerinde durmaktadır.

Akılcı paradigmada erkek bedeni doğayı dönüştüren, kadın bedeni ise rasyo-neller tarafından denetlenen bir kültür parçasıdır. Kadın doğurganlığından dolayı etkisiz, edilgen ve ikincilleşmiş vaziyettedir. Eleştirel bir ekolojik feminizm ise ayırtıştırılan doğa olarak kadın ve doğurganlık fikrini ve projesini kesinlikle kabul etmez (Plumwood, 2004: 56-60). Kadının doğa ile doğurganlığından dolayı olumlanmasının da doğru olmadığını savunur.

Eleştirel ekolojik feminizmin ikicilik eleştirisi onun bütünleştirici bir programa sahip olmasından gelmektedir. Bütünleştirici özelliği ona feminizmin üçüncü dalgası içinde yer aldığını iddia etme savunusu verir (Plumwood, 2004: 61). Eleştirel ekolojik feminizm temelde gücünü feminizmin diğer biçimlerinden almaktadır. Her biri ile ayrı ilişkiler kurup hepsinden farklı bir şeyleri alıp

birleştirmiştir. Eleştirel eko feminizm siyah, sömürgecilik karşıtı ve sosyalist feminizmden hareketle ikicilik eleştirisini yapmaktadır (Plumwood, 2004: 61). Eleştirel eko feminizm; çağa, gerçeklere, ihtiyaçlara ve sorunlara bağlı kalarak gelişmiş ve gelişmektedir.

İkiciliğin efendi modeli ile ilişkisinin olduğu her kültürde aslında bellidir. Bu durum “aşağı” ve “üstün” arasındaki hiyerarşiyi bize ifade eder. Örnek verecek olursak Aristoteles'in *Politika* adlı eserinde köleliği savunan bölümde yer alan insanın doğadaki tahakkümü, efendinin köledeki tahakkümü ve aklın beden ve duygudaki tahakkümünden oluşan ikiciliğe rastlarız (Plumwood, 2004: 68-69). Öteki kavramının farklı olmanın ötesinde aşağı olma durumunu ifade ettiğinden yola çıkarak Plumwood bu noktada radikal dışlamanın (derin ayrım) olması gerektiğini vurgular (Plumwood, 2004: 72). Plumwood, Platoncu akıllı ve onun yarattığı efendi kimliğini eleştirmektedir. Platoncu görüşte akıl doğa ikiciliği önemli bir yere sahiptir. Platon'a daha farklı bir bakış açısı ile bakıp onun kadına, akla ve çevreye bakış açısını daha da geliştirip eleştirel eko feministlere farklı bir yol sunmaktadır. Plumwood, Platon'un çevreci biri olarak çizmiş olduğu çerçevenin yanıltıcı olduğunu iddia etmektedir. Platon'un bir feminist olarak görüldüğünü fakat feminist olmadığını ve kadına bakış açısının kadını alçaltıcı olduğunu ifade eder. Platon sınıf olarak erkek ile kadının aynı olmadığını açık bir şekilde ifade etmektedir. Fakat devletin amaçlarından yola çıkarak feminizminde kadınlarında erkekler gibi olduğunu savaş alanında kabul ettiğini ve askere alınmasının faydası olacağını söylemektedir. Platon'un feminizmin ikincil olduğunu, adaletin değil devletin amaçlarının aracı olarak görüldüğünü ifade eder Plumwood. Platon'un kadını ve diğerlerini özgürleştirme gibi bir amacı olmamıştır. Hatta hepsini aynı kefedeyi görmektedir ve onun görüşüne göre bu doğaldır. Platoncu felsefede “akıl doğadan üstün” olarak tasarlanmıştır. Platon'un felsefesinde hem kadın hem doğa sistemli bir şekilde aşağılanmaktadır. Platon'un çevre felsefesinde ekoloji karşıtı eğilimlerin olduğu sadece Plumwood tarafından değil Hargrove gibi çevreci eleştirmenler tarafından da dile getirilmektedir. Platon'un insan ve doğa ikiciliğindeki nihai hedefi ölüm kavramıdır. Aristoteles'in ve Platon'un felsefelerinde, kadın doğa ve bedenle, erkek ise akıl- la özdeşleştirilmektedir (Plumwood, 2004: 99-142).

İkicilik, insan kimliği ve insan doğa ilişkileri üzerinde değil batıdaki mekanizmacı doğa anlayışı üzerinde de etkili olmuştur. Akılcı anlayış, batıda tek başına etkin değildir. Fakat her şeyin akla göre konumlandırıldığını baz alırsak aklın önemli olduğunu ifade edebiliriz. Akılcı gelenekte akıl insan kimliğini oluştururken, doğa anlayışı akıl yoksunluğu olarak ifade edilir. Kartezyen felsefesi (zihin beden ikiciliği) Plumwood'a göre ikiciliğin gelişmesinde katkı

olmuştur. Aristoteles ve Platon'da insan ve doğa birleşiktir o yüzden insan doğa ikiliği bu kişilerde yoktur (Plumwood, 2004: 142-146). İnsan doğa ikiciliğinde üç adım söz konusudur. İlkinde, insan kimliğinde sadece zihin ve aklın önemli olması ve diğer her şeyin dışlanmasıdır. İkincisinde, zihin ve aklın doğaya karşıt konumlandırılmasıdır. Üçüncüsü doğanın zihinsiz olarak kurgulanmasıdır. Bu adımda doğa yabancı görülür ve karşıtlık artar. Descartes de bu adımın tamamen belirginleştiği görülmektedir. Platonda ise ilk iki adımın olduğu ifade edilebilir (Plumwood, 2004: 146-147).

Aristoteles'te duyu ve duygu önemli olarak görülmektedir. Descartes'e göre aklın yeni bir boyuta geçtiği ve onunda iktidar olduğu görülmektedir. "Doğanın efendisi ve sahibi" olma rolü aklın doğal dünyadaki iktidarını gösterir. Bu durumda yeni bir dönüşüm ile tam tahakküm fikrinin de insan kimliğine eklendiğini görmekteyiz. Descartes de Platon gibi doğa, beden ve dişil olandan kaçmakta ve onları değersizleştirmektedir. Descartes zihni, rasyonaliteden ayırır ve bilince bağlar. Descartes, insan ve hayvan doğalarının derin bir ayrım ile ayrılmaları gerektiğini savunmaktadır. Kartezyen bilinç için oluşturulan kimlik, eril kimlikten çok efendi kimliğidir. Bu noktada beden ile dişilin bağlantılı olduğu doğru kabul edilmektedir. Fakat beden diğer ezilen gruplar ile olan ilişkisi daha da belirgindir (Plumwood, 2004: 147-162). Aristoteles, Platon ve Descartes'in birçok konuda aynı fikirde olduğu söylenebilir. Bu fikirlerin ortak noktası erkek egemen bir toplum düşüncesidir. Kadının ve doğanın değersiz kılındığı ve ezildiği bir dünya anlayışının var olduğunun altı çizilebilir.

Plumwood'a göre ikiciliğin çözümü için sürekliliğin ve farklılığın tanınması gereklidir. Bu durumda ikiciliğin çözümü için oluşturulan mekanizmalarda süreklilik ve farklılığın tanınması açısından dengenin olmadığını ya da sorunlu olduğunu savunmaktadır. Dengenin oluşması için farklılıkların göz önüne alınması gerektiğinin önemine dikkat çekmektedir. Plumwood'un bu noktada önermiş olduğu mekanizmalar; zihin beden ikiciliği ya da indirgemeci maddeciliktir (Plumwood, 2004: 162-182). Akıl ve doğa ikiciliğinin yerine, mekanik dünya adı altında yabancılaştırılan ve dışlanan sınıflara karşı olarak, organik ve mekanik ikiciliğini getirmemeliyiz (Haraway, 1991: 127; (Plumwood, 2004: 182-188). Plumwood da Haraway ile aynı görüşe sahipti bu konuda. Doğayı ve insanı anlamak için yönelimsel tavır sergilemek ve olumlama yapmak Plumwood için önemlidir. Yönelimsel tavıra sahip olarak zaten mekanizmacı tavrın tam tersi hareket edilmiş olur ve farklılıklar da kabul görür.

Plumwood, aklın dışlamalarının çok yönlü olduğunu ifade eder. Doğanın ise çok değişken bir yapıda olduğunu öne sürer. Ayrıca esnekliğin sadece doğa da değil akıl kavramında da olduğuna dem vurur. Benlik ve öteki ikiciliği Plumwo-

od'a göre benlik ve rasyonalitenin anahtarıdır. Doğa, insanı amacına ulaştıran bir araç olarak görülmemelidir. Araçsallık, dünya ile ilişki kurma yöntemidir. Bu noktada Plumwood, araçsallık, benlik ve öteki ikiciliğini kavratmaya ve anlatmaya çalışmaktadır. Cinsiyete dayalı olan egemenlik yapıları hakkında feminist değerlendirmelerin önemli bir yeri vardır. Bu değerlendirmelerin insan kimliğinin anlaşılmasında da etkili olduğu görüşüne sahiptir. Feministlerin ve onların ifadelerinin ekolojik benlik kavramına ve kavrayışına katkısının büyük olacağı kanaatindedir. Karşılıklı benliğin üzerinde durur ve karşılıklı benliğin doğa ile olan ilişkilerde farklı bir pencereden bakma fırsatı sunacağını, benlik ve öteki ikiciliğini çözeceğini, ortadan kaldıracağını savunmaktadır. Ekolojik benlik için karşılıklı benlik anlayışının bir model olabileceğini ifade etmektedir. Egoist araçsalcı model içinde ötekiye yer yoktur. Benin amaçları ön plana alınır ve o ölçüde hayata devam edilir. Dünyanın araç konuma indirgenmesine Plumwood karşı çıkar. Bu konuda Marilyn Frye'nin ifadesiyle (1983: 67) "*olan her şeyi erkeğin sömüreceği bir kaynak olarak gören*" bir bakışın göstergesidir. "Bu dünya görüşüne sahip olan erkek her şeyi kendine ve kendi çıkarına göre örgütleyen kibirli gözlerle görür". Egoizmin erkek ile bağdaştığını, geleneksel ailede yer alan kadın figürünün ise bunu desteklediğini ve bu durumun araçsal varoluştan geldiğini ifade eder. Ötekinin araçsallaştırılması insani alanı kontrol altına alır ve ikincil grupların araçsallaşmasına sebebiyet verir (Plumwood, 2004: 188-208).

Ekolojik benlik bir çeşit ilişkisel benlik olarak ifade edilebilir. Öncelikli amacı yeryüzünü tanımaktır. Yeryüzü ötekilerini ve topluluğunu geliştirmek ve ötekilere saygı ve sevgi göstermektir. İlişkisel benliğin ötesinde bir konuma sahiptir. İkincil ya da öteki gibi kavramlar olmadan onların amaçladıkları şeyleri de dışlamadan bütünlük oluşturmaya çalışır. Yeryüzü ötekilerini tanımak, akra-balığı ve farklılığı keşfetmek noktasında önemli olan karşılıklılığı beraberinde getirir. Yani aslında burada önemli olan nokta ötekini tanımaktır. Ötekini tanımak tahakkümü ortadan kaldırır (Plumwood, 2004: 208-214).

Ekolojik yaklaşımlar, ilişkisel benliği kabul eder, bağlantıyı ve kaynaşmayı vurgular fakat farklılığı ret ederler. Plumwood'a göre ekolojik benliğin yetkin ve yeterli bir değerlendirmesinin yapılabilmesi için doğanın ötekililiği ve insanın benliğinin sürekliliği en başında kabul edilmesi gerekir. Ekolojik benlikte yeryüzü ötekileri ve doğa araçsal olarak değil esas olarak kendi gelişimi ile bağlantılıdır (Plumwood, 2004: 214-218).

Öteki kanallar kadınları, erillik üzerinden kabul etmekte ya da değerlendirmelerini ona göre yapmaktadırlar. Efendi modeli de bundan dolayı oluşmuştur. Efendi modeli ya farklılığı kabul etmeden asimile eder ya da kendine katar. Her iki durumda da efendinin kurallarının ön planda olduğu ifade edilebilir. Vahşi

doğa aslında benliğin bir parçasıdır. Kimine göre vahşi kabul edilen doğa kiminin yaşamını sürdürdüğü yerdir. Plumwood' da bu konuda aynı görüşe sahiptir. Yeryüzü ötekilerinin tanınması ve onların özerkliğinin önemli olduğunda ısrar eder. İnsan ve doğa arasında derin bir ayrımın olmaması gerektiğini, eko sistemin devamlılığı için doğaya ihtiyaç olduğunu, vahşi doğa kavramının bunlardan dolayı sorunlu olduğunu öne sürmektedir. Vahşi doğada ben ve öteki arasında bir etkileşim vardır. Burada ben kavramı dayatımı yapılmaz. Kendi şartına göre vahşi doğa değerlendirilmelidir (Plumwood, 2004: 218-223).

Akılcı geleneğe sunulan feminist eleştirilerin çevre felsefesinde önemli bir yere sahip olduğu görüşündedir. Akılcı geleneğin yararlı olmayan yönlerini kullandıklarını ya da toplumsal cinsiyet açısından yanlı olmalarının sorunlu olduğu kanaatindedir. Akıl ile duygunun birlikte ele alınması gerektiğinden bahseder. Fakat akılcı savunanlar açısından duygu hayvana ait olduğu savı ile bu durum reddedilir. Akılcı çerçeve yanlı ise rasyonaliteden uzaktır (Plumwood, 2004: 223-233).

SONUÇ

Ekolojinin toplum ve insan hayatı açısından ne denli önemli olduğu anlaşılmalıdır. Feminizmin dört dalgası vardır. Birinci dalgada; özgürlük, eşitlik ve insan hakları kavramlarının etkisi altında kalınmıştır. Mary Wollstonecraft birinci dalga feministler içinde öne çıkmış ve daha sonra ilk feminist olarak anılmıştır. Bu dalga içinde amaç politik yönde kazanım sağlamak olmuştur. İkinci dalgada, kadın üzerindeki tahakkümü ortadan kaldırmayı ve kadını özgürleştirmeyi amaçlamışlardır. Toplumsal ve özel alan eleştirilerinde bulunmuşlardır. Kadının toplumsal alan içinde olmasını ve özel alana mahkûm edilmemesi gerektiği üzerinde durmuşlardır. Aynı zamanda kız kardeşlik kavramını ortaya atarak kadınları genellemeyi ve birleştirmeyi amaçlamışlardır. Üçüncü dalgada, diğer dalgalardan farklı olarak bireysel kimlik anlayışı ön plana çıkmıştır. Kız kardeşlik kavramı etkisini yitirmiştir. Özgürlük, farklılık ve çok kültürlülük kavramları 1980'den itibaren üçüncü dalgada temel konular haline gelmiştir. Dördüncü dalga son dalga olarak adlandırılır. Günümüzde de varlığını devam ettirmektedir. Dördüncü dalga teknolojiyi, interneti ve sosyal medyayı yoğun olarak kullanmaktadır. Bu dönem ile birlikte feminizm bloglar aracılığı ile sesini duyurmaktadır.

Eko feminizm kavram olarak 1970'lerde ortaya çıkmıştır. Feminizm dalgaları içinde üçüncü dalgada olduğu ifade edilir. Ekoloji ve feminizmin ortak noktada birleşmesi ile eko feminizm oluşmuştur. İnsanlık tarihi boyunca çevre sorunları-

nın olduğunun toplumca farkındayız. Bu çevre sorunlarına çözüm arayışlarımız hala devam etmektedir. Eko feminizm, çevre sorunlarına çözüm yolu ararken kadının bakış açısının kullanılması gerektiğini savunan anlayıştır. Hindistan'da oluşan "Chipko hareketi" uygulama noktasından ilk olması açısından çok önemli olup hala insanları etkilemekte ve harekete geçirmektedir. Günümüzde de her geçen gün Chipko hareketine benzer uygulamalar artmaktadır.

Eko feminizm ifadesi, feminist ekolojiyi anlatan ve en çok kullanılan terim olmakla birlikte kavramı adlandırmakta teorisyenler maalesef fikir birliğine varamamıştır. Eko feminizm kadın ve doğanın ikincilleştirilmesine, tahakküm altına alınmasına, ezilmesine ve sömürüsüne karşı olarak ortaya çıkmıştır. Eko feminizm kendi içinde farklı bakış açılarına sahiptir. Kültürel eko feminizm, sosyal eko feminizm, liberal eko feminizm, Marksist eko feminizm ve radikal eko feminizm anlayışları bu bakış açılarının başlıcalarıdır.

Val Plumwood önemli bir çevre aktivisti olarak bilinmektedir. Biyoçeşitliliği korumayı ve ormansızlaşmayı engellemeyi amaçlamaktadır. Kadın, doğa ve diğerlerinin egemenliğinin merkezinde yattığına inandığı ikilikleri açıklamaya, onları eleştirmeye ve onlara bir alternatif sunmaya çalışmıştır. Eleştirel ekolojik feminizmin savunucusudur.

Val Plumwood tarafından kaleme alınan *Feminizm ve Doğaya Hükmetmek* isimli kitapta insan ve doğa ikiciliği üzerine araştırmalar yapmıştır. İkicilikleri eleştirir ve çözüm yolları önerir. Her türlü ikiciliğin ortadan kaldırılması gerektiğini savunur. Akıl-doğa, özne-nesne, erkek-kadın, zihin-beden, özgürlük-zorunluluk, evrensel-tikel, kamusal-özel gibi bütün ikiciliğe yani düalist yapıya karşıdır. Bu noktada çözüm önerisi olarak karşılıklı benlik kavramından bahseder. "Efendi modeline" karşı bir yapı sergiler, hatta "efendi modelini" reddeder. Efendi modelinin ortadan kaldırılması eril tahakkümü ortadan kaldıracaktır.

Kadının ve doğanın ikincilleştirilmesine, erkek tarafından tahakküm altına alınmasına, ezilmesine ve sömürülmesine karşıdır. İnsan kimliğinin sadece erkekten ibaret olmadığını kadının ise yarı erkek olmadığını ifade eder. Cinsiyet eşitliğinin sağlanmasını şiddetle savunur.

Kadının doğa ile eş değer tutulması tavrını eleştirir ve kadının aşağılandığını öne sürer. Aklın tek başına belirleyici olmaması gerektiğini duyu ve duygularında bu süreçte yer alması gerektiği anlayışına sahiptir.

Plumwood'a göre ekolojik benliğin yetkin ve yeterli bir değerlendirmesinin yapılabilmesi için doğanın ötekililiği ve insanın benliğinin sürekliliği en başında kabul edilmesi gerekir. Ötekini tanımak tahakkümü ortadan kaldırır. Yeryüzü ötekilerinin tanınması ve onların özerkliğinin önemli olduğunda ısrar eder.

İnsan ve doğa arasında derin bir ayrımın olmaması gerektiğini, eko sistemin devamlılığı için doğaya ihtiyaç olduğunu, vahşi doğa kavramının bunlardan dolayı sorunlu olduğunu öne sürmektedir.

Akılcı geleneğe sunulan feminist eleştirilerin çevre felsefesinde önemli bir yere sahip olduğu görüşündedir. Akılcı geleneğin yararlı olmayan yönlerini kullandıklarını ya da toplumsal cinsiyet açısından yanlış olmalarının sorunlu olduğu kanaatindedir. Akıl ile duygunun birlikte ele alınması gerektiğinden bahseder.

KAYNAKÇA

- Arat, N. (1992). *Feminizmin ABC'si*, İstanbul, Simavi Yayınları.
- Arslan Öçal, K. (2011). *Dişil Dil ve Eko Feminist Bağlamda Latife Tekin ve Muinar* (Yüksek Lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Atay, H. (2015), *Kapitalizmden Çıkış Denemesi Cochabamba Halk Mücadelesi*. Vira Verita, (1), 19-39. Erişim: 01.06.2022, <http://viraverita.org/sites/default/files/edergiyazilari/kapitalizmden-cikisdenemesi-cochabamba-halk-mucadelesi-hande-atay.pdf>
- Bahro, R. (1997). *Çevreciliğin Manevi Bir Temeli Var mı, Yoksa Sadece Tepkisel Bir Hareket mi?* Çev. T. Bora. Birikim, 97, 21-29
- Banford, A. & Froude, C. K. (2015). "Ecofeminism and natural disasters: Sri Lankan women posttsunami". *Journal of International Women's Studies*, 16(2), 170-187.
- Biehl, J. (1991). *Finding Our Ways: Rethinking Ecofeminist Politics*, Montreal, New York : Black Rose Book.
- Birkeland, J. (1993). "Ecofeminism: Linking Theory And Practice", G. Gaard (Derleyen), *Ecofeminism: Women, Animals, Nature* İçinde, Philadelphia: Temple University Press, 13-59.
- Bookchin, M. (1994). *Özgürlüğün Ekolojisi: Hiyerarşinin Ortaya Çıkışı ve Çözülüşü*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bookchin, M. (1996). *Ekolojik Bir Topluma Doğru*, Çev. A. Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Cangızbay, K. (2016). *Gurvitch: Sosyoloji ve Felsefe*, Ütopya Yayınları.
- Carlassare, E. (1994). "Destabilizing the criticism of essentialism in ecofeminist discourse". In *Capitalism, nature, socialism*, 5, 3(19), s. 220-234.

- Collins, S. D. (1974). *A different heaven and earth. Valley Forge*, Pennsylvania: Judson Press.
- Demir, M. (2013). "Çevre Olarak Konumlandırılmış Kadını ve Doğayı Birlikte Düşünmek", *Doğu Batı Dergisi*, (63), 11-45.
- Doğan, C. (2008). *Yeni Sosyal Hareketler Ekseninde Feminizme Bakış*. Sosyoloji Notları, (5), 29- 36.
- Donovan, J. (2014). *Feminist Teori*. İstanbul: İletişim.
- Ferry, L. (2000). *Ekolojik Yeni Düzen*. İstanbul: Y.K.Y.
- Goldstein, Leslie F. (1982). "Fransız Ütopya Sosyalizminde Erken Feminist Temalar: Aziz Simoniler ve Fourier". *Fikirler Tarihi Dergisi*. 43 (1): 91-108.
- Görmez, Kemal (2020). *Çevre Sorunları*. Mart. 4. Baskı. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Görmez, Kemal (2010). *Çevre Sorunları*. Geliştirilmiş 2. baskı. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Gül, D. K. (2013). "Val Plumwood 'Un Felsefi Animizm: Duyarlı Dünyada Dikkatli Etkileşimler", *Çevresel Beşerî Bilimler*, 3, (s. 93–109), s. 94.
- Güneş G. (2015). *Toplumsal Cinsiyet ve Çevre*. Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları. <https://enviroethics.org/val-plumwood/>
- Haraway, D. (1991). *Simians, Cyborgs and Women: The reinvention of nature*, New York: Routledge
- <https://kendineaitbiroda.wordpress.com/ekofeminizm/>.
- Hooks, B. (2016). *Feminizm herkes içindir*: Tutkulu politika. İstanbul: BGST.
- Kılıç, S. (2008), *Çevre Etiği*. Ankara: Orion Yayınları.
- King, Y. (1990). *Healing the wounds: Feminism, ecology and nature/culture dualism*. In A. M. Jaggar and S. R. Bordo (eds.) *Gender/body/knowledge: Feminist reconstructions of being and knowing*, (p. 115-144). New Jersey: Rutgers University Press.
- Kocataş, A. (1996). *Ekoloji Çevre Biyolojisi*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.
- Levit, N., Robert R.M. V., Martha M., *Feminist Legal Theory*, 2.edition, New York University Press, 2016, p.1.
- Maltaş, A. (2015). *Ekoloji Ekseninde İnsan-Doğa İlişkisi ve Özne Sorunu*. KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 17 (29), 1-8. Erişim: 20.05.2022, <http://dergi.kmu.edu.tr/userfiles/file/Aral%C4%B1k2015/1m.pdf>.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. Çev. O. Akınhay, D. Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mellor, M. (1993), *Sınırları Yıkarak: Feminist Yeşil Bir Sosyalizme Doğru*, Çev: Osman

- Akınbay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Michel, A. (1993). *Feminizm*, Çev. Şirin Tekeli, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993.
- Miles, K. (2018). *Ecofeminism*. <https://www.britannica.com/topic/ecofeminism#ref1187989> (Erişim Tarihi: 01.06.2022).
- Palabıyık, B. (2009). *1980 Sonrası Kadın Yazarların Romanlarında Çevreci Feminizm*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Plumwood, V. (2004) *Feminizm ve Doğaya Hükmetmek*, Çevirmen Başak Ertür, İstanbul: Metis Yayınları.
- Ruether, R. (1975). *New Woman, New Earth: Sexist Ideologies and Human Liberation*, Newyork: Seabury Press, 1975.
- Sevim, A. (2005). *Feminizm*, İstanbul, İnsan Yayınları, 2005.
- tarnet.com.tr
- Tamkoç, G. (1996). “Eko feminizm Amaçları”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, (4), 77-84. Erişim: 20.05.2022, <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iukad/article/view/1023012390>.
- Tong, P. R. (2006). *Feminist Düşünce* (çev. Z. Cırhinoğlu). İstanbul: Gündoğan.
- Ünder, H. (2005), “Çevre Felsefesi”, Felsefe Ansiklopedisi (içinde), CEVİZCİ, A. (der) Ankara: Babil Yayınları.
- Yardımcı, S. (2006). *İnsan-Doğa İlişkisi Ekseninde Derin Ekoloji ve Toplumsal Ekoloji*, Ankara Üniversitesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nden aktaran, Ayaz, H. (2014): Çevreci Eleştiri Üzerine Genel Bir Değerlendirme. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 3 (1), 278-292. Erişim: 20.05.2022, http://www.teke-dergisi.com/Makaleler/1535902975_17ayaz.pdf
- Yılmaz Arslantürk, A. (2018). “Çevrenin Siyasallaşmasında Kadın ve Doğanın Dönüşümü: Eko Feminizm”. *Social Science Development Journal*, 11(3), 312-324.

8. BÖLÜM

5018 SAYILI KAMU MALİ YÖNETİMİ VE KONTROL KANUNU ÇERÇEVESİNDE HARCAMA YÖNETİMİ: BİR İÇERİK ANALİZİ

Doç. Dr. Murat AYDIN

*Uşak Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi,
Muhasebe ve Finans Yönetimi Bölümü*

murat.aydin@usak.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-7211-5208>

GİRİŞ

Kamu hizmetlerinin etkin bir biçimde sunulabilmesi için kamu gelirleri kadar kamu harcamaları da önemlidir. Zira kamu mali yönetimi kamu gelirlerinin yanında kamu harcamalarının etkili, ekonomik ve verimli olmasına da odaklanmaktadır. Kamu harcamaları, modern toplumların sürdürülebilirliğini ve refahını sağlamak için hükümetler tarafından tahsis edilen kaynakların temelini oluşturan bir kavramdır. Bu harcamalar eğitim, sağlık, altyapı, savunma ve diğer birçok alan dâhil olmak üzere çok çeşitli faaliyetleri kapsar ve bu nedenle bir ülkenin ekonomik büyümesi, sosyal eşitliği ve vatandaşlarının refahı üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir. Kamu harcamalarının etkin yönetimi ve kontrolü bir hükümetin temel sorumluluklarından biridir.

1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanununun yerini 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununa bırakması birçok konuda olduğu gibi kamu harcaması kavramında da önemli değişiklikler getirmiştir. Yeni kanun kamu mali yönetiminde köklü bir değişime sebep olmuş ve süreci yönetenlere de değerli bir bakış açısı sunmuştur. Uygulamadan bağımsız sadece mevzuat-

taki yenilikler, başta idare olarak birçok tarafça memnuniyetle karşılanmıştır. Bunun yanında akademik camiyayı da heyecanlandırmıştır. Akademi için bakir ve incelenmesi önem arz eden bir alan olarak görülmüştür. Önceki çalışmalar incelendiğinde kamu harcamalarının; kamu mali yönetimindeki konumu, teknik altyapısı ve mevzuattaki yeri gibi spesifik konuların çalışılmadığı görülmüştür. Bu nedenle literatürde görülen bu boşluğun doldurulmasına katkı sunulacağı düşünülmektedir.

Kamu harcaması, en genel ifade ile devletin en yukarisından en aşağısına kadar tüm kurum, kuruluş ve birimlerince yapılan ve toplumun ihtiyaçlarını karşılayan harcamalardır. Kamu harcamalarını dar anlamda, devletin doğrudan yaptığı harcamaların parasal değeri olarak tanımlayabiliriz. Geniş anlamda ise, bu doğrudan harcamaların ötesinde, devletin bütçede görünmeyen ve dolaylı olarak toplam harcamayı etkileyen unsurların maliyetini içeren bir tanım ifade eder (Ferhatoglu, 2005). Literatür incelendiğinde de kamu harcamalarının dar ve geniş olarak tasnif edildiği görülmüştür. Literatüre göre; kamu harcamaları dar anlamda devlet ve mahalli idarelerin ödediği kamu hizmetlerinin bedeli olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım, harcamayı yapan kişinin hukuki kişiliğine bağlıdır; yani harcamayı yapan bir kamu tüzel kişisi ise bu harcama kamu gideri olarak adlandırılırken, gerçek veya özel hukuk tüzel kişileri tarafından yapılan harcamalar özel gider olarak kabul edilir. Geniş anlamda kamu harcamaları ise devlet bütçesine ek olarak, devlet bütçe sistemi dışında yer alan diğer kamu kurum ve kuruluşlarının harcamalarını içerir. Ayrıca, vergi gelirlerinde uygulanan muaflik ve istisna düzenlemeleri yoluyla devletin vergi gelirlerinden vazgeçtiği kısımları da bu kavramın içinde yer alır. Bu tanım, kamu harcamalarını daha geniş bir perspektiften ele alarak, devletin kaynak kullanımının tüm yönlerini kapsar (Özen ve Köse, 2022).

Bu çalışma 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ve Harcama Yetkilileri Hakkında Genel Tebliğ esas alınmak suretiyle kamu harcamalarının idari süreç içinde teknik olarak işleyişine odaklanmaktadır. Bütçe tahsisinden sonra kamu kaynaklarının hangi aşamalardan geçerek harcandığı ve kamu harcaması ile yetkili olan görevlilerin ortaya konması bu çalışmanın en önemli hedeflerini oluşturmaktadır. Çalışmada doküman inceleme tekniği kullanılmış olup, konu ile ilgili olduğu düşünülen mevzuat mercek altına alınmıştır.

1. İLGİLİ LİTERATÜR

Bu çalışmada literatür ulusal ve uluslararası olarak incelenmiştir. Öncelikle ulusal çalışmaların nitelik ve nicelikleri irdelenmiştir. Ülkemizde yapılan çalışmaların ampirik ağırlıklı olmadığı, kamu harcamalarının hukuki ve mali yönleri ile ele alındığı gözlemlenmiştir. 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun farklı yönleri ile birçok makalenin konusu olduğu görülmüştür. Uluslararası çalışmalarda ise hukuk ve maliye ağırlıklı çalışma sayısının oldukça az olduğu, ekonometrik ve istatistiksel makalelerin önemli bir sayıya sahip olduğu fark edilmiştir. WOS veri tabanında bu çalışma ilgili olan birçok anahtar kelime ile araştırmalar yapılmıştır. Ancak çalışmanın gidişatına uygun bir makaleye rastlanılmamıştır. Bu nedenle "Public Financial Management and Control Law" kelime öbeği tercih edilmek zorunda kalınmıştır. Bu kapsamda, diğer ülkelerin kamu mali yönetimini düzenleyen kanunlarına atıfta bulunan bazı uluslararası çalışmalar incelenmiştir. Bu çalışmanın konusu ile doğrudan ilgili olduğu düşünülen çalışmalar literatür kısmına dahil edilmiştir.

1.1. Ulusal Literatür

Yapılan literatür incelemesinde, 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu üzerine odaklanan pek çok çalışma olduğu, ancak bu çalışmaların sıklıkla genel kamu mali yönetimi reformlarına ağırlık verdiği, kamu harcamaları üzerine yapılan araştırmaların ise görece sınırlı kaldığı görülmektedir. İncelemeler farklı yönleriyle kanunun etkilerini analiz etmiş olsa da, düzenlemenin özellikle kamu harcamalarına dair detayları henüz tam anlamıyla kapsamlı bir incelemeye tabi tutulmamıştır. Bu bağlamda, literatürün daha anlaşılır ve sistematik bir şekilde sunulması için konu başlıkları altında sınıflandırılarak ele alınmıştır. Böyle bir sınıflandırma, çalışmaların hem kendi aralarındaki ilişkileri ortaya koyacak hem de genel literatürün ne yönde ilerlediğini netleştirecektir.

Kamu Harcamaları Üzerine Yapılan Çalışmalar

Kamu harcamalarının ekonomi politikalarıyla ilişkisini ele alan çalışmaların az sayıda olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, bu sınırlı çalışmalar içinde Arslan (2004) önemli bir yere sahiptir. Arslan, 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun kamu harcamalarına etkisini incelemiş ve bu yasal düzenlemenin harcama süreçlerine getirdiği yenilikleri ele almıştır. Arslan'a göre, bu kanun, bütçeleme sürecinde kamu harcamalarına ilişkin daha disiplinli bir yapı öngörse de, uygulamada bazı sorunlar ve belirsizlikler ortaya çıkmıştır.

Özellikle mali kontrol yetkililerinin geniş yetkileri ve mali sorumlulukların net olarak tanımlanmamış olması, kamu harcamalarının etkinliği konusunda eksiklikler doğurmuştur. Bununla birlikte, Arslan'ın çalışması kamu harcama sisteminin bütçe politikaları ile ilişkilendirilmesi, mali saydamlığın artırılması ve sorumlulukların belirlenmesi gibi olumlu yanlarına da vurgu yapmaktadır. Ancak, uygulamada karşılaşılan eksiklikler, bu olumlu yönlerin tam anlamıyla hayata geçirilmesini zorlaştırmaktadır. Sonuç olarak, bütçe denetimi ve kamu harcamalarının yönlendirilmesi, kamu politikalarının başarılı bir şekilde uygulanmasında kritik bir rol oynamaktadır (Karakas, 2011).

Bakkal (2016), kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini inceleyen bir diğer önemli çalışmadır. 1980-2013 dönemi verilerini kullanarak yapılan bu çalışma, cari ve yatırım harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz etmiştir. Bakkal'a göre, cari harcamalar ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemekte ve 5018 sayılı kanunun getirdiği yeni kamu mali yönetimi anlayışı bu etkiyi artırmaktadır. Bu durum, kamu harcamalarının sadece mali disiplin açısından değil, ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkileri bağlamında da önemli olduğunu göstermektedir. Ancak, bu çalışma yatırım harcamalarının etkisine dair daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulduğunu ifade etmektedir.

Akıncı ve Tuncer (2016), Türkiye'de kamu harcamalarının özel tüketim harcamaları üzerindeki etkisini inceleyen önemli bir çalışmadır. Bu çalışmada 2006 ile 2016 dönemini kapsayan zaman serisi analiz yöntemi kullanılarak, kamu harcamaları ile özel tüketim harcamaları arasındaki ilişki ele alınmıştır. Çalışmanın bulguları, uzun vadede kamu harcamaları ile özel tüketim harcamaları arasında anlamlı bir ilişki olmadığını ortaya koymuştur. Bu sonuç, uygulanan mali politikaların Keynesyen etkiler yaratmadığını ve kamu harcamalarının özel tüketim harcamalarını dışlayıcı bir etkisi olduğunu göstermektedir. Bu dışlama etkisini, kamu harcamalarının özel sektördeki tüketim eğilimlerini azalttığı şeklinde yorumlamaktadır. Özellikle kamu harcamalarının özel sektörün kaynaklarını daralttığı ve bu nedenle özel tüketim harcamalarının sınırlı kaldığı sonucuna varılmıştır.

Bütçeleme ve Hesap Verme Sorumluluğu Üzerine Yapılan Çalışmalar

Kamu mali yönetimi reformları çerçevesinde, bütçeleme ve hesap verme sorumluluğu kavramları üzerine yapılan çalışmalar da literatürde geniş yer tutmaktadır. Kaplan (2012), bu konuda önemli bir çalışmaya imza atmış ve hesap verme sorumluluğuna odaklanan bir bütçeleme yaklaşımını savunmuştur. Gele-

nin sağlanması ve kamu kaynaklarının öncelikli kullanımı gibi temel hedeflerin gerçekleştirilmesi amacıyla, hesap verebilirliği merkeze alan yeni bir bütçeleme yaklaşımı önerilmektedir. Kaplan'ın çalışması, kurumsal düzenlemelerin güçlendirilmesi, yöneticilerin performanslarının izlenmesi ve hem iç hem de dış denetim mekanizmalarının daha etkin hale getirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu çerçevede, 5018 sayılı kanunun getirdiği reformların özellikle hesap verme sorumluluğu açısından önemli bir adım olduğu belirtilmektedir.

Kanca (2017) ise bütçeleme süreçlerindeki yetki ve sorumluluk dengesine odaklanmıştır. Kanca'nın çalışması, bütçeleme türlerinin ve kapsamalarının değiştirilmesi, harcama süreçlerinde sorumlulukların netleştirilmesi ve hesap verebilme mekanizmasının güçlendirilmesi gibi unsurları ele almaktadır. Kanca'ya göre, 5018 sayılı kanunla birlikte bütçeleme süreçlerinde daha fazla disiplin sağlanmış, ancak sorumlulukların net olarak tanımlanmaması bazı uygulama sorunlarına yol açmıştır. Bu çalışma, bütçeleme süreçlerinde yetki ve sorumluluk dengesinin kurulmasının, kamu kaynaklarının daha etkin kullanılmasını sağlayacağını ifade etmektedir.

Yılmaz ve Biçer (2010), dünya genelindeki kamu mali yönetimi reformları ile Türkiye'deki reformların benzerliklerini incelemiş ve 5018 sayılı kanunun Türkiye'de mali disiplin ve hesap verebilirlik açısından önemli bir dönüm noktası olduğunu belirtmiştir. Orta vadeli harcama planı üzerinde yoğunlaşan çalışma, reformların mali yönetim sistemine getirdiği yeniliklerin etkilerini değerlendirirken, bu yeniliklerin politika oluşturma ve planlama süreçlerine katkı sağladığını ifade etmektedir.

Karabulut, Yıldız ve Durmuş (2011), 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun kamu kurumlarına ayrılan ödeneklerin mali yıl içinde kullanılması gerektiğini öngören düzenlemesinin, yıl sonuna doğru harcamaları artırıp artırmadığını test eden bir çalışma yapmışlardır. Bu çalışma, Erzurum il merkezindeki kamu kurumlarının yetkililerine yapılan anketler sonucunda, bu düzenlemenin yıl sonunda harcama eğilimini artırdığını göstermektedir. Çalışmada özellikle dikkat çekilen nokta, yıl sonuna yaklaşırken kamu kurumlarının, kullanmadıkları ödenekleri harcama zorunluluğu hissetmeleri ve bunun sonucunda harcama eğilimlerinin artmasıdır. Araştırmacılar, kullanılmayan ödeneklerin iptal edilmemesi gerektiğini ve daha esnek bir harcama planlaması yapılmasının kamu kaynaklarının daha verimli kullanılmasını sağlayacağını önermektedir. Bu bulgu, mali yıl sonuna doğru gereksiz ya da plansız harcamaların önlenmesi açısından önemlidir.

Varol (2008), 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun uygulanması sırasında karşılaşılan karışıklıklara odaklanan bir çalışmadır. Özellikle

le **özel bütçeli idareler** ve **döner sermayeli işletmeler** arasındaki yönetim ve sorumluluklarla ilgili sorunları ele almıştır. Varol, bu iki yapının mali yönetim süreçlerinde karşılaştığı zorlukları inceleyerek, döner sermaye işletmelerinde harcama yetkililerinin atanması konusunda bazı hatalara dikkat çekmiştir. Çalışmada, özellikle yeni üniversiteler tarafından yayımlanan döner sermaye işletmeleri yönetmelikleri ile 5018 sayılı kanun arasındaki tanımlama farklılıklarının sorunlar yarattığı vurgulanmıştır. Bu karışıklıklar, döner sermaye işletmelerinde “işletme müdürü” ve “sayman” gibi görev tanımlarında eksikliklere ve belirsizliklere yol açmıştır. Varol, bu kavramların yeniden tanımlanması gerektiğini ve yetki-sorumluluk dengesinin daha net bir şekilde kurulmasının önemli olduğunu savunmuştur. Özellikle döner sermaye işletmeleri ile ilgili yapılan düzenlemelerde, yöneticilerin sorumluluklarının ve yetkilerinin daha kesin çizgilerle belirlenmesi gerektiğini belirtmiştir.

Tekin (2017), 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nun kamu yönetimi üzerindeki etkilerini derinlemesine ele alan bir çalışmadır. Bu çalışmada, özellikle **üst yöneticilerin yetki ve sorumluluklarının** bu kanunla nasıl şekillendiği ve kanunun getirdiği yeni düzenlemelerin kamu yönetiminde nasıl bir değişim yarattığı incelenmiştir. Tekin, 5018 sayılı kanunun profesyonel ve net bir yönetim anlayışını yansıttığını savunmuş ve bu yasanın kamu yönetiminde hesap verebilirliği güçlendirdiğini vurgulamıştır. Tekin’e göre, 5018 sayılı kanunla birlikte **harcama yetkilileri, mali hizmetler birimi ve iç denetçiler** aracılığıyla kamu kaynaklarının kullanımında sorumluluklar daha açık hale getirilmiştir. Bu yapı, kamu mali yönetiminde profesyonellik düzeyini artırmış, görevlerin daha net bir şekilde belirlenmesine olanak sağlamıştır. Tekin, bu düzenlemelerin, kamu kaynaklarının etkili ve verimli kullanılması açısından önemli olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, kanunun yetki ve sorumluluk dengesine dair yaptığı vurgu, kamu yönetiminde daha etkin bir denetim ve yönetim yapısının oluşturulmasına katkı sağlamıştır.

Mali Kontrol ve Denetim Üzerine Yapılan Çalışmalar

Mali kontrol ve denetim süreçleri, kamu mali yönetimi reformlarının önemli bir parçasıdır. Kesik (2005), harcama öncesi ve harcama sonrası denetim konularını ele almış ve çağdaş mali yönetim anlayışının, harcama öncesinde idarecilere daha fazla inisiyatif verilmesini ve harcama sonrası denetim mekanizmalarının güçlendirilmesini vurgulamaktadır. Kesik’e göre, bu anlayış, mali kaynakların daha etkin ve rasyonel kullanılmasını sağlamaktadır. Kesik’in çalışması, 5018 sayılı kanun ile birlikte mali denetim süreçlerinde önemli değişikliklerin yapıldığını ve bu değişikliklerin mali disiplinin sağlanmasında kritik bir rol oynadığını belirtmektedir.

Bozkurt (2016) ise harcama öncesi kontrol mekanizmalarına odaklanmıştır. Bozkurt’un çalışması, 5018 sayılı kanunun çağdaş mali yönetim ilkelerini Türkiye’ye entegre ederek, mali saydamlık ve hesap verebilirlik ilkelerini güçlendirdiğini savunmaktadır. Bu bağlamda, harcama öncesi kontrol yetkisinin Maliye Bakanlığı ve Sayıştay’dan alınarak, ilgili birimler tarafından yönetilmesi, harcama süreçlerinde daha fazla sorumluluğun yöneticilere devredildiği bir yapıya geçişi ifade etmektedir. Ancak bu yeni yapının etkinliği konusunda çeşitli tartışmalar devam etmektedir.

Bir çalışma, yeni Kamu Mali Yönetim Anlayışının özellikle Anglosakson geleneğe sahip ülkelerde kaynakların verimlilik, etkinlik ve tutumluluk ilkelerine dayalı kullanımını vurgulayan bir yaklaşım olarak ortaya çıktığını ifade etmektedir. Bu yaklaşımın Türkiye’deki öneminin 2000’lerden itibaren arttığını belirtmiştir ve 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nun, mali disiplini artırmak, bütçenin hazırlanmasını iyileştirmek, hesap verme sorumluluğunu güçlendirmek, mali saydamlığı artırmak ve denetimi güçlendirmek için olumlu düzenlemeler içerdiğini açıklamıştır.

Bayar (2008) 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nun getirdiği reformlar çerçevesinde **etkinlik, şeffaflık ve hesap verebilirlik** kavramlarına odaklanan önemli bir çalışmadır. Bayar, kamu maliyesinde bu kavramların artan önemini ele alarak, mali sorumluluğun yalnızca tazmin sorumluluğu anlamına gelmemesi gerektiğini savunmuştur. Bunun yerine, mali sorumluluğun, mali görevin doğru bir şekilde yerine getirilmesi anlamına geldiğini vurgulamıştır. Çalışmada, sorumluların kimler olduğu, sorumluluk kapsamı ve yaptırımlar arasındaki ilişkiler ayrıntılı bir şekilde tartışılmıştır. Bayar, mali sorumluluğun, görevlerin yerine getirilmesi sürecinde daha geniş bir kavramsal çerçevede ele alınması gerektiğini belirtmiştir. Özellikle üst düzey yöneticilerin ve yönetim kurulu üyelerinin idari ve siyasi nitelikli sorumluluklar taşıdığını, ancak mali yaptırımlara tabi olmadıklarını ifade etmiştir. Ancak, bu kişiler doğrudan iş süreçlerini etkileyen kararlar aldıklarında, harcama yetkilileri gibi mali sorumluluk taşımaları gerektiğini savunmuştur. Bayar, harcama yetkilileri, gerçekleştirme görevlileri ve mali hizmetler birimlerinin rollerini açıklayarak, bu aktörler arasındaki yetki ve sorumluluk dengesinin kamu maliyesinin etkinliği üzerinde kritik bir etkiye sahip olduğunu belirtmiştir. Özellikle harcama yetkililerinin mali denetimin asıl muhatapları olduğunu ve gerçekleştirme görevlilerinin yalnız başlarına sorumlu tutulamayacağını vurgulamıştır.

Bazı çalışmalar ampirik metotlar yerine mevzuat temelli analizler üzerine kurulmuştur. Babahanoğlu (2020), 5018 sayılı kanunun kamu harcama prosedürlerine etkilerini incelemiş ve özellikle mülki idare amirlerinin değişen rolle-

rine odaklanmıştır. Ancak, bu çalışmada ampirik verilere dayalı analizler yerine mevzuat odaklı bir inceleme yapılmış, bu da çalışmanın genel geçerliliğini sınırlamaktadır.

Ulusal literatürde yer alan lisansüstü tezler de kamu mali yönetimi ve 5018 sayılı kanun üzerine yapılan araştırmaların önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Güleç (2014), Adnan Menderes Üniversitesi'nde görev yapan harcama yetkililerinin karşılaştığı sorunları ele alan yüksek lisans teziyle bu alandaki önemli bir boşluğu doldurmayı amaçlamıştır. Güleç'in çalışması, harcama yetkililerinin mali sorumlulukları ve yaşadıkları tereddütler üzerine odaklanmış ve bu yetkililere ilişkin genel anlamda olumlu bulgular elde etmiştir. Ancak, cinsiyet ve hizmet yılı gibi değişkenlerin sorumluluk algısı üzerinde farklı etkilere neden olduğu görülmüştür.

Şahin (2012), 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile yapılan reformların Türkiye'deki kamu maliyesi ve bütçe süreçlerine etkilerini inceleyen bir doktora tez çalışması gerçekleştirmiştir. Bu çalışma, özellikle Türk kamu bürokrasisinin bütçe sürecindeki rolünü ve harcamaların disipline edilmesi üzerindeki etkilerini değerlendirmeyi amaçlamıştır. Araştırmanın bulgularına göre, 5018 sayılı kanun, Türk kamu maliyesinde daha disiplinli bir yapı oluşturmayı hedeflemiş ve bütçeleme süreçlerinde mali saydamlık ve hesap verebilirlik ilkelerini ön plana çıkarmıştır. Ancak, Şahin'in çalışması, bu reformların uygulanmasında birtakım zorluklar olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle bütçe sürecinde oluşturulan bürokratik yapının, uygulama aşamasında çeşitli sorunlara yol açtığı ve kamu harcamalarının disipline edilmesinde beklenen etkinliğin tam olarak sağlanamadığı belirtilmiştir. Şahin'in bulguları, reformların teoride olumlu yönlerine rağmen, uygulamada bürokratik engeller ve kurumsal yetersizlikler nedeniyle bazı aksaklıkların yaşandığını göstermektedir. Bu durum, Türkiye'de kamu harcamalarının kontrol altına alınması ve mali disiplinin sağlanması açısından daha kapsamlı ve pratik çözümlerin geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

1.2. Uluslararası Literatür

Uluslararası literatürde kamu mali yönetimi ve denetimi konusundaki çalışmalar, farklı ülkelerdeki reform süreçlerini ve bu süreçlerin mali disiplin, şeffaflık ve hesap verebilirlik üzerindeki etkilerini kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Fransa'da 2001 yılında yürürlüğe giren **Maliye Kanunları Organik Yasası (LOLF)**, kamu yönetimi politikalarında performansla dayalı bütçe yönetimini benimseyen önemli bir reformdur. LOLF, kamu kaynaklarının daha etkin ve ve-

rimli kullanılmasını hedeflemiş, aynı zamanda bütçe denetimi süreçlerinde şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerine vurgu yapmıştır. Fransa'daki bu reform, performans ölçüm araçlarının kullanılmasını ve denetim mekanizmalarının güçlendirilmesini sağlayarak, kamu yönetiminde mali disiplini sağlamada önemli bir adım olarak kabul edilmektedir.

Rusya'da kamu mali denetimi, hem geleneksel hem de dijital yöntemlerle yürütülmektedir. **Ryabova (2019)**, Rusya'da finansal kontrolün yalnızca vergi ve para kontrolü gibi bağımsız denetim türlerini kapsamadığını, aynı zamanda dijital teknolojiler aracılığıyla kamu alım finansmanının doğru ve yasal kullanımını sağlama işlevine de sahip olduğunu belirtmektedir. Dijital finansal kontrol, denetim maliyetlerini düşürmekte ve insan faktörünün denetim süreçlerindeki etkisini azaltarak daha hızlı ve etkili sonuçlar elde edilmesine katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda Rusya, denetim süreçlerinde dijitalleşme ile daha etkili bir mali kontrol mekanizması oluşturmaktadır.

Murphy (2009), Bulgaristan'daki kamu sektörü mali yönetim reformlarını tarihsel ve bağlamsal bir perspektifle ele almıştır. Çalışmada, kamu sektörü denetimi ve mali kontrol reformlarının uygulamaya konulmasında karşılaşılan başarılar ve zorluklar değerlendirilmiştir. Bulgaristan'da uygulanan bu reformlar, mali disiplin sağlamaya yönelik önemli adımlar içermekte, ancak uygulama aşamasında bazı eksiklikler ve uyum sorunları yaşandığı görülmektedir. Reformların başarısı, uygulamanın iyileştirilmesiyle daha etkin hale gelebilecektir.

Sırbistan ise Avrupa Birliği'ne entegrasyon sürecinde, kamu fonlarının şeffaf ve verimli kullanılması için etkin bir mali yönetim ve kontrol sistemi oluşturmak yükümlülüğü altındadır. Bu kapsamda **SAI denetim raporları** ve **Maliye Bakanlığı Merkezi Uyum Birimi**'nin değerlendirmeleri, Sırbistan'da kamu fonlarının kullanımında risk yönetimi süreçlerinin daha resmi bir hale getirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. İç kontrol mekanizmalarının güçlendirilmesiyle kamu mali yönetiminde kalite artışı sağlanması hedeflenmektedir.

Ukrayna'daki kamu mali denetimi konusunda ise **Kaletnik ve Zdyrko (2021)** yolsuzluk ve mali denetim etkinliği arasındaki doğrudan ilişkiyi incelemiştir. Çalışma, ISSAI standartlarına göre denetim türlerini açıklamakta ve kamu mali denetiminin geliştirilmesi için çözüm önerileri sunmaktadır. Bütçe ihlalleri raporlarının kullanılması gerektiğini savunan çalışma, kamu fonlarının daha etkin denetlenmesi ve yolsuzlukla mücadele edilmesi açısından bu raporların önemine dikkat çekmektedir. Ayrıca **Zaikina et al. (2023)**, Ukrayna'da devlet finansal kontrolünü demiryolu taşımacılığı sektörü üzerinden inceleyerek, kamu fonlarının etkin ve şeffaf kullanımını sağlamak amacıyla finansal kontrol mekanizmalarının daha da güçlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu çalışma, kamu

fonlarının doğru yönetilmesi ve demiryolu sektöründe verimliliğin artırılması için etkili finansal kontrol sistemlerinin önemini ortaya koymaktadır.

Daha geniş bir karşılaştırmalı perspektiften bakıldığında, **Tylchyk et al. (2023)**, Fransa, Almanya, Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık ve İsveç gibi ülkelerdeki kamu finansal yönetim sistemlerini incelemiştir. Çalışma, devlet meclislerinin finans politikalarındaki rollerini ve kamu finansal faaliyetlerinin düzenlenmesine dair çeşitli ülkelerdeki yaklaşımları ele alarak, finansal yönetimde yetki dağılımı ve devlet organlarının rolünü analiz etmektedir. Çalışma, kamu finansal yönetim sistemlerinin etkin işleyebilmesi için net yetki ayrımının ve tüm devlet organlarının katılımının önemini vurgulamaktadır.

Son olarak, Brezilya'daki kamu sağlık sistemi üzerine yapılan çalışmalar, mali yönetim reformlarının sağlık sektöründeki etkilerini incelemektedir. **Barbosa, Florencio Tardivo ve Barbosa (2016)**, Brezilya'daki Birleşik Sağlık Sistemi'nin (SUS) iyileştirilmesine yönelik bütçe kontrol mekanizmalarını ve yönetim sorumluluk seviyelerini ele alarak, bu alandaki reformların daha demokratik bir yapı içinde gerçekleşmesi gerektiğini savunmaktadır. Kamu kaynaklarının etkin yönetimi ve denetimi, Brezilya'da sağlık hizmetlerinin kalitesini artırmak ve maliyetleri düşürmek açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmalar, uluslararası literatürde kamu mali yönetimi reformlarının geniş bir yelpazede ele alındığını göstermektedir. Her ülke, kendi bağlamında kamu mali yönetimini geliştirmek ve denetim süreçlerini iyileştirmek için farklı yaklaşımlar geliştirmiştir. Ancak genel olarak mali disiplin, şeffaflık, hesap verebilirlik ve performans dayalı yönetim gibi ortak temalar öne çıkmaktadır.

2. ÇALIŞMANIN YASAL DAYANAKLARI

Bu çalışma, “5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu” ile Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından 2006 yılında yürürlüğe sokulan “Harcama Yetkilileri Hakkında Genel Tebliğ” mevzuatlarını referans alarak kamu harcamalarını odak noktasına almaktadır. Bu iki önemli mevzuat hakkında bazı bilgilerin verilmesi gerektiği düşünülmektedir.

2.1. 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu Hakkında

5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, Türkiye’de kamu mali yönetimi alanında köklü bir reformun temelini oluşturmaktadır. Kanun, kamu

mali yönetiminde etkinlik, verimlilik, mali disiplin, saydamlık ve hesap verebilirlik ilkelerini esas alarak bütçeleme ve harcama süreçlerine dair önemli düzenlemeler getirmiştir. Bu kanunla birlikte, kamu idarelerine verilen harcama yetkileri ve mali sorumluluklar netleştirilmiş, harcamaların planlanması, gerçekleştirilmesi ve denetim süreçleri sistematik bir yapıya kavuşturulmuştur. Özellikle harcama yetkililerinin sorumlulukları belirlenerek, kamu kaynaklarının etkin kullanımı ve kamu zararlarının önlenmesi hedeflenmiştir. 5018 sayılı Kanun, bütçe yönetiminden harcamaların denetimine kadar birçok aşamayı içeren bir düzenleme olup, bu süreçlerde iç ve dış denetim mekanizmalarının güçlendirilmesi ve kamu harcamalarının şeffaf bir şekilde yönetilmesi amaçlanmaktadır. Kanun, aynı zamanda harcama yetkililerinin görev ve sorumluluklarının belirlenmesi ve bu yetkilerin nasıl kullanılacağına ilişkin detaylı hükümler içermektedir.

2.2. Harcama Yetkilileri Hakkında Genel Tebliğ Hakkında

Harcama Yetkilileri Hakkında Genel Tebliğ, 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nun uygulanmasını destekleyen temel düzenlemelerden biridir ve kamu idarelerinde harcama yetkililerinin görev, yetki ve sorumluluklarına ilişkin ayrıntılı hükümler içermektedir. Tebliğ, harcama yetkililerinin kamu kaynaklarının etkin, ekonomik ve hukuka uygun bir şekilde kullanılmasını sağlama sorumluluğunu vurgulamaktadır. Ayrıca, harcama yetkililerinin bütçeden yapılan harcamaları kontrol etme, harcama talimatlarını onaylama ve harcamaların muhasebeleştirilmesini sağlama gibi görevleri bulunmaktadır. Tebliğ, kamu maliyesinde hesap verebilirlik ve mali disiplin ilkelerinin hayata geçirilmesi açısından kritik bir rol oynamakta olup, harcama süreçlerinde şeffaflık ve mali kontrolün sağlanmasına önemli katkılar sunmaktadır. Ayrıca, yetki devri durumlarında dahi harcama yetkililerinin nihai sorumluluklarının devam ettiği ve kamu zararlarının tazminine yönelik düzenlemeler de bu tebliğde net bir şekilde belirtilmiştir.

3. YÖNTEM VE AMAÇ

Çalışmanın temel amacı, kamu harcamalarının idari ve mali süreçlerde nasıl bir yapı oluşturduğunu ve bu süreçlerin nasıl yönetildiğini ortaya koymaktır. Özellikle harcama yetkililerinin görev ve sorumluluklarının, kamu kaynaklarının etkili ve hukuka uygun bir biçimde kullanılmasındaki rolü ele alınmıştır. Yöntem olarak, doküman inceleme tekniği kullanılmış olup, ilgili mevzuatın detaylı bir

analizi yapılmıştır. Bu bağlamda, nitel araştırma deseni kullanılarak, kanunda geçen terimler ve kavramlar analiz edilmiş, içerik çözümlemesi yoluyla kamu mali yönetimi süreçlerinin daha anlaşılır bir şekilde sunulması amaçlanmıştır. Çalışmanın genel hedefi, kamu harcamalarının bütçe ile ilişkilendirilmesi, yetki ve sorumluluklar arasındaki dengenin nasıl kurulduğu ve harcamaların denetim süreçlerine olan etkisinin akademik bir çerçevede ele alınmasıdır.

4. BULGULAR

Çalışmanın bu kısmında “harcama” kelimesi anahtar kelime seçilmiş, 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununda geçen harcama kelimesi ve harcama kelimesinin geçtiği terimler mercek altına alınmıştır. Kanunda bu çalışmanın konusu ile ilgili nasıl bir haritanın olduğu araştırılmıştır.

4.1. Kanunda Geçen “Harcama” Terimleri Analizi

Kanunda, ekleri ile birlikte toplam 84 tane “harcama” ifadesi kullanılmıştır. “Harcama” kelimesi daha çok kelime öbeği şeklinde kanunda geçmektedir. Terim olarak kabul edilen kelime öbekleri içerik analizine dâhil edilmiştir. Diğer “harcama” kelimelerinin ise ayrıca analize tabi olmasının gerekli olmadığı düşünülmüştür. Terimsel değeri olan kelime öbekleri sırasıyla; *harcama yetkisi*, *harcama yetkilisi*, *harcama yapma yetkisi*, *harcama programları*, *ayrıntılı harcama*, *ek harcama*, *harcamalarda tasarruf*, *kişisel harcamalar*, *bütçe harcama*, *uygun harcama*, *harcama birimi*, *harcama talimatı*, *harcama belgeleri*, *harcama öncesi*, *harcama öncesi*, *harcama yetkililiği*, *harcama sonrası*, *ödenek üstü harcama* ve *zorunlu harcama* terimleridir.

Tablo 1. Kanunda Geçen Harcama Terimleri Frekansları

Terimler	Adet	Frekans
Harcama Yetkisi	7	14,58
Harcama Yetkilisi	7	14,58
Harcama Yapma Yetkisi	1	2,08
Harcama Programları	4	8,33
Ayrıntılı Harcama	6	12,5
Ek Harcama	1	2,08
Harcamalarda Tasarruf	2	4,17

Kişisel Harcamalar	1	2,08
Bütçe Harcama	1	2,08
Ödenek Üstü Harcama	1	2,08
Uygun Harcama	1	2,08
Harcama Birimi	4	8,33
Harcama Talimatı	5	10,42
Harcama Belgeleri	1	2,08
Harcama Öncesi	2	4,17
Harcama Yetkililiği	1	2,08
Harcama Sonrası	2	4,17
Zorunlu Harcama	1	2,08
Toplam	48	100

Kaynak: İlgili Kanundan Hareketle Tarafımızca Oluşturulmuştur.

Tablo 1’de kanunda geçen ve anlamlı olduğu düşünülen terimlerin isimleri temel bir çerçevede yer almaktadır. Bu temel çerçeve, kamu harcamalarının yönetimi, izlenmesi ve denetlenmesi için önemli prensipleri içerir. Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nda yer alan terimler ve kavramlar, bu genel çerçevenin altında düzenlenir ve yönetilir. Bu unsurların tümü, kamu harcamalarının şeffaf, hesap verebilir ve etkin bir şekilde yönetilmesini sağlamak amacıyla bir araya getirilir. Bu prensipler, kamunun kaynaklarının etkin ve verimli bir şekilde kullanılmasını ve toplumun genel çıkarlarının korunmasını hedefler. Ayrıca tabloda harcama terimlerinin kanunda geçme sayıları ve frekansları hakkında bilgiler verilmiştir.

Harcama terimlerinin farklı sıklıklarda ortaya çıkması, “Harcama Yetkisi” ve “Harcama Yetkilisi” gibi terimlerin %14.58’lik bir frekansa sahip olmasıyla belirginleşiyor. Bazı terimler sadece bir kez görülüyor ki bu da onların genel tablo içinde daha az belirleyici olduğunu gösteriyor, örneğin “Harcama Yapma Yetkisi” veya “Kişisel Harcamalar” gibi terimler %2.08’lik bir frekansa sahip. “Harcama Talimatı” ise %10.42’lik bir frekansa sahip, harcama süreçlerinin düzenlenmesinde kritik bir rol oynadığını gösterebilir. Bu veriler, hangi terimlerin daha sık veya daha az sıklıkla görüldüğünü gösterirken, belirli terimlerin daha sık geçmesinin, o terimin daha fazla önem taşıdığını veya daha sık karşılaşıldığını vurguluyor.

4.1.1. Harcama Yetkisi ve Anlamdaş Diğer Terimler

“Harcama yetkisi” terimi kanunda 7 ayrı yerde geçmektedir. Ayrıca “harcama yetkilisi” terimi de 7 ayrı yerde bulunmaktadır. Bu iki terime çok yakın olan “harcama yapma yetkisi” ile “harcama yetkililiği” terimleri ise kanunda yalnızca

birer kez geçmektedirler. Toplam 9 kanun maddesini işgal eden bu terimler en fazla 31. Maddede kendilerine yer bulmuşlardır.

Tablo 2. Harcama Yetkisi ve Benzer Terimler

		Adet
Harcama Yetkisi	Madde 3 (k) bendi	7
	Madde 13 (b) bendi	
	Madde 31	
Harcama Yetkililiği	Madde 60 (n) bendi	1
Harcama Yapma Yetkisi	Madde 12	1
Harcama Yetkilisi	Madde 31	7
	Madde 32	
	Madde 33	
	Madde 35	
	Madde 60 (n) bendi	
	Madde 61	

Kaynak: İlgili Kanundan Hareketle Tarafımızca Oluşturulmuştur.

İlk olarak 3. Maddede, tanımlar kısmının (k) bendinde harcama biriminin tanımında “Kamu idaresi bütçesinde ödenek tahsis edilen ve harcama yetkisi bulunan birimi” denilmek suretiyle harcama yetkisinin harcama biriminde olduğu ifade edilmiştir. Madde 13’te “Bütçe ilkeleri” başlığı bulunmakta ve bütçe ilkeleri hüküm altına alınmaktadır. Bu maddenin (b) bendinde “Kamu idarelerine bütçeyle verilen harcama yetkisi, kanunlarla veya Cumhurbaşkanlığıkararnameleriyle düzenlenen görev ve hizmetlerin yerine getirilmesi amacıyla kullanılır” denilmiştir. Yani harcama yetkisinin bütçe ile doğduğu, ne amaçla kullanıldığı vurgulanmıştır. Özellikle Md. 31 “harcama yetkisi” başlığı ile ifade edilmektedir. Zira 31. Madde bu çalışmanın konusu ile en ilgili kısımdır. Bu maddede harcama yetkisi ve harcama yetkilisi birlikte zikredilmiş ve başlık olarak yerini almıştır. Öncelikle “Bütçeyle ödenek tahsis edilen her bir harcama biriminin en üst yöneticisi harcama yetkilisidir” ifadesi üst yöneticinin harcama sürecinin en önemli

kısımında olduğunu göstermektedir.

Ancak harcama yetkilisinin belirlenemediği bazı durumlar veya bazı kamu idareleri bulunabilmektedir. Bu durumda “Teşkilât yapısı ve personel durumu gibi nedenlerle harcama yetkililerinin belirlenmesinde güçlük bulunan idareler ile bütçelerinde harcama birimleri sınıflandırılmayan idarelerde harcama yetkisi, üst yönetici veya üst yöneticinin belirleyeceği kişiler tarafından” hükmü ile sorumluluk üst yöneticiye bırakılmıştır.

Daha ileri durumlarda örneğin, mahalli idareler ve bazı kamu idareleri için “mahalli idarelerde İçişleri veya Çevre ve Şehircilik Bakanlığının, diğer idarelerde ise Hazine ve Maliye Bakanlığının uygun görüşü üzerine yürütülebilir” hükmü devreye girmektedir. Bu iki durumun da ötesindeki uygulamalarda kurul, komite ve komisyon gibi kurumsallığı gerektiren tüzel kişiliklerin sorumluluk sahibi olduğu yine aynı maddede ifade edilmiştir. Bu durum ise “yönetimkurulu, icra komitesi, komisyon ve benzeri kurul veya komite kararıyla yapılan harcamalarda, harcama yetkisinden doğan sorumluluk kurul, komite veya komisyona ait olur” hükmü ile ortaya konmaktadır. Üniversitelerde en üst yönetici yani rektörler harcama yetkilisi olarak hareket etmektedirler.

Şekil 1. Harcama Yetkisi Süreci

Şekil 1’de de görüleceği gibi, TBMM’de bütçe kanununun onaylanması ile her kamu idaresine harcama yetkisi doğmuş olur. 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununda; harcama yetkisi, harcama yapma yetkisi ve harcama yetkililiği -ki üçü de aynı anlamı taşımaktadır- harcama yetkilisine geçmektedir. Yani kanunda belirtilen ve her kamu idaresi için miktarı tayin edilen bütçeyi harcama yetkisi en üst yöneticiye geçmiş olur.

Bununla birlikte bir başka önemli konu ise üst yöneticilerin kim olduğudur. Yine kanunun 11. Maddesinde “Bakanlıklarda ve diğer kamu idarelerinde en üst yönetici, il özel idarelerinde vali ve belediyelerde belediye başkanı üst yöneticidir” denilmesiyle harcama yetkisine sahip üst yönetim kadrosu da belirlenmiştir.

Maddenin devamında bakanlıklarda ise Cumhurbaşkanının üst yöneticileri belirleme yetkisini ifade etmektedir. Madde 31’de “Genel yönetim kapsamındaki kamu idarelerinde; idareler, merkez ve merkez dışı birimler ve görev unvanları itibarıyla harcama yetkililerinin belirlenmesine, harcama yetkisinin bir üst yönetim kademesinde birleştirilmesine ve devredilmesine ilişkin usûl ve esaslar Hazine ve Maliye Bakanlığınca belirlenir” hükmüne istinaden Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından bir genel tebliğ yayımlanmıştır. 2006 yılında yürürlüğe giren “Harcama Yetkilileri Hakkında Genel Tebliğ” harcama yetkililerini; genel bütçeli idareler, özel bütçeli idareler, sosyal güvenlik kurumları, mahalli idareler ve merkez dışı birimler bağlamında ayrıntılı şekilde belirlemiştir.

4.1.2. Harcama Çeşitleri

Kanunda harcama ile ilgili kelime öbeklerinden ve harcama çeşidi olarak görülen terimlerden bazıları; ayrıntılı harcama, kişisel harcama, uygun harcama, zorunlu harcama ve ödenek üstü harcamadır. Bu terimler harcamanın niteliği hakkında fikir vermektedir. Kanunun 5 yerinde “ayrıntılı harcama”, 1 yerde “kişisel harcama”, 1 yerde “uygun harcama”, 1 yerde “zorunlu harcama” ve 1 yerde “ödenek üstü harcama” terimleri yer almaktadır. Ancak bu kısımda çalışmanın konusu bağlamında en önemli harcama türü ayrıntılı harcamadır.

Tablo 3. Harcama Çeşitleri

		Adet
Ayrıntılı Harcama	Madde 20 (a) bendi	
	(c) bendi	
	Madde 60 (c) bendi	5
	Madde 70	
Kişisel Harcama	Madde 24	1
Uygun Harcama	Madde 30	1
Zorunlu Harcama	Ek Madde 6	1
Ödenek Üstü Harcama	Madde 70	1

Kaynak: İlgili Kanundan Hareketle Tarafımızca Oluşturulmuştur.

Ayrıntılı harcama, ilk olarak 20. Maddede “Genel bütçe kapsamındaki kamu idareleri, ayrıntılı harcama programlarını hazırlar ve vize edilmek üzere Cumhurbaşkanlığına gönderir. Bütçe ödenekleri, Cumhurbaşkanlığı tarafından belirlenecek esaslar çerçevesinde, nakit planlaması da dikkate alınarak vize edilen ayrıntılı harcama programları ve serbest bırakma oranlarına göre kullanılır” hükmü geçmektedir. Buradan kamu idarelerinin, bütçe kalemlerinin tamamını dikkate alarak ayrıntılı bir program hazırlamaları gerektiği anlaşılmaktadır. Cumhurbaşkanlığına gönderildikten sonra vize edilir ve serbest bırakma oranlarına göre kullanılmaya başlanır. Madde 60 ayrıntılı harcama programlarının mali hizmetler birimi tarafından hazırlanacağını ifade etmektedir.

Kişisel harcama kanunda, sadece “örtülü ödenek” başlıklı 24. Maddede geçmektedir. Örtülü ödenek Cumhurbaşkanlığı bütçesine koyulduğunu ifade etmesinin yanında “Örtülü ödenek, bu amaçlar dışında, Cumhurbaşkanının ve ailesinin kişisel harcamaları ile siyasi partilerin idare, propaganda ve seçim ihtiyaçlarında kullanılamaz. İlgili yılda bu amaçla tahsis edilen ödenekler toplamı, genel bütçe başlangıç ödenekleri toplamının binde beşini geçemez” hükmü ile Cumhurbaşkanı ve ailesinin kişisel harcamalarına tahsisinin mümkün olmadığını ifade etmektedir. Uygun harcama terimi 30. Maddede “Bütçe politikası, gelir ve giderlerin izlenmesi” başlığı altında yer almaktadır. Burada “Bilgi, belge ve hesap durumlarını ibraz etmeyen veya uygun harcama yapmayan kamu idareleri ve diğer kuruluşlarla ilgili olarak gerekli önlemleri almaya Cumhurbaşkanı yetkilidir” ifadesi ile kanuna aykırı hareket edilmesi ve harcama yetkisinin aşılmasına atıfta bulunmaktadır. Madde 70’de ödenek üstü harcama durumunda “Kamu zararı oluşturmamakla birlikte bütçelere, ayrıntılı harcama programlarına, serbest bırakma oranlarına aykırı olarak veya ödenek gönderme belgelerindeki ödenek miktarını aşan harcama talimatı veren harcama yetkililerine, her türlü aylık, ödenek, zam ve tazminat dahil yapılan bir aylık net ödemeler toplamının iki katı tutarına kadar para cezası verilir” hükmü yaptırımın çeşidini belirlemektedir.

4.1.3. Denetim Açısından Harcama

İlgili kanunun, harcama konusunu denetleme açısından da ele aldığı görülmüştür. Bu bağlamda dikkat çeken kelime öbekleri; harcamalarda tasarruf, harcama öncesi ve harcama sonrası terimleridir. “Harcamalarda tasarruf” terimi kanunda 2 ayrı yerde geçmektedir. “Harcama öncesi” terimi 2 yerde ve “harcama sonrası” terimi de 2 ayrı yerde bulunmaktadır.

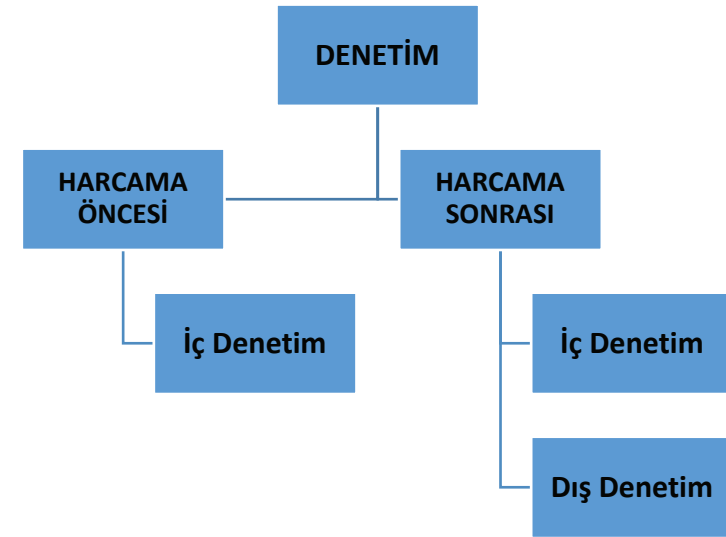
Tablo 4. Harcamanın Denetimi

		Adet
	Madde 21	
Harcamalarda Tasarruf	Madde 30	2
	Madde 55	
Harcama Öncesi	Madde 58	2
	Madde 64	
Harcama Sonrası	Madde 68	2

Kaynak: İlgili Kanundan Hareketle Tarafımızca Oluşturulmuştur.

Ödenek aktarmaları başlıklı 21. Maddede “harcamalarda tasarrufu sağlamak, dengeli ve etkili bir bütçe politikasını gerçekleştirmek üzere genel bütçe ödeneklerinin yüzde onunu geçmemek kaydıyla, merkezî yönetim kapsamındaki kamu idarelerinin bütçeleri arasındaki ödenek aktarmalarına ilişkin yetki ve işlemler ile usul ve esaslar merkezî yönetim bütçe kanununda belirlenir” ifadeleri ile ödenekler arası aktarmaların mümkün olduğu ancak harcamalarda tasarruf için yüzde onluk bir sınırın olduğu ifade edilmiştir. Kamu harcamalarının etkili, ekonomik ve verimli kullanılması için getirilen müesseselerden birisi de iç kontroldür. İç kontrol kanunda; iç denetim ve ön mali kontrol sistemlerinden oluşmaktadır. “Harcama öncesi” ve “harcama sonrası” terimleri harcamaların denetimine işaret etmektedir. “Harcama öncesi” terimi kanunda yerini “İç” ifadesine bırakmıştır.

Madde 58’de yer alan “Harcama öncesi kontrol” terimi “Ön mali kontrol” olarak değiştirilmiştir. Harcama öncesi teriminin, denetim sistemini daralttığı düşüncesi ile daha kapsamlı ifadelerle yerini bıraktığı görülmektedir. Kanunda 2 ayrı yerde “harcama sonrası denetim” geçmektedir. Madde 64’te, iç denetçilerinin görevleri yer almaktadır. Maddenin (c) bendinde iç denetçinin görevlerinden birisi “Harcama sonrasında yasal uygunluk denetimi yapmak” denilmiştir. Harcama sonrası denetimin diğer kanadı ise dış denetim olarak ifade edilen Sayıştay denetimidir. Madde 68 bu konuyu düzenlemektedir. Bu maddede “Sayıştay tarafından yapılacak harcama sonrası dış denetimin amacı, genel yönetim kapsamındaki kamu idarelerinin hesap verme sorumluluğu çerçevesinde, yönetimin malî faaliyet, karar ve işlemlerinin; kanunlara, kurumsal amaç, hedef ve planlara uygunluk yönünden incelenmesi ve sonuçlarının. Türkiye Büyük Millet Meclisine raporlanmasıdır” hükmü ile harcama sonrası denetimin önemli bir aşamasını ortaya koymaktadır.

Şekil 2. Harcamalarda Denetim

Şekil 2’de görüleceği gibi kanun, denetimi harcama öncesi ve harcama sonrası diye ikiye ayırmaktadır. Esasen iç kontrol sistemi denetimsel faaliyetlerin ana bileşenidir. Zira madde 55’te “İç kontrol; idarenin amaçlarına, belirlenmiş politikalara ve mevzuata uygun olarak faaliyetlerin etkili, ekonomik ve verimli bir şekilde yürütülmesini, varlık ve kaynakların korunmasını, muhasebe kayıtlarının doğru ve tam olarak tutulmasını, malî bilgi ve yönetim bilgisinin zamanında ve güvenilir olarak üretilmesini sağlamak üzere. idare tarafından oluşturulan organizasyon, yöntem ve süreçle iç denetimi kapsayan malî ve diğer kontroller bütünüdür” tanımıyla iç denetim ve ön mali kontrolü de kapsadığı ifade edilmektedir. Madde 55’in dipnotunda “harcama öncesi” teriminin “iç” terimi ile değiştirildiği belirtilmektedir. Bu durumda kanunun bir önceki halinde “iç kontrol” yerine “harcama öncesi kontrol” terimi yer almakta idi. Kanunun önceki şeklinde iç kontrolün sadece harcama öncesi kontrolü ve denetimi ifade ettiği anlaşılmaktadır. Değişiklikten sonra iç kontrolün bir alt birimi olan iç denetimin de harcama sonrasına teşmil edildiği anlaşılmaktadır. Yani iç denetçinin görevleri arasında hem harcama öncesi denetim hem de harcama sonrası denetim yer almaktadır. O halde kanundan, harcama öncesi yalnızca iç denetim yapılabileceği, harcama sonrasında ise hem iç denetim hem de Sayıştay denetimi olarak da tabir edilen dış denetimin yapılabileceği anlaşılmaktadır.

4.1.4. Harcama Birimi ve Süreci

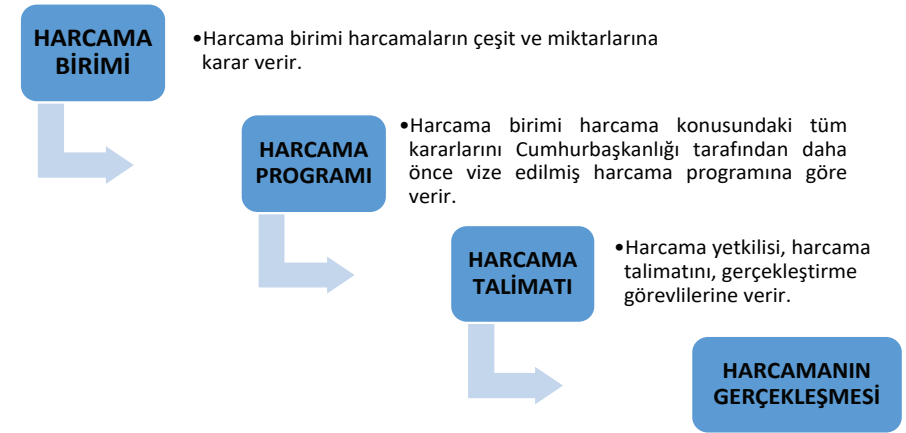
Harcama birimi, kamu idarelerinin harcamayı fiilen yapan kısmıdır. Zira madde 3'te “Kamu idaresi bütçesinde ödenek tahsis edilen ve harcama yetkisi bulunan birim” olarak tanımlanmıştır. “Harcama birimi” terimi kanunun 4 yerinde geçmektedir. Harcama sürecinin tamamlayıcısı olarak kabul edilen diğer terimler ise; harcama talimatı, harcama programları, harcama belgeleri ve ek harcama ödenekleridir. Örneğin harcama talimatı 5 yerde, harcama programları 4 yerde, harcama belgeleri 1 yerde ve ek harcama 1 yerde geçmektedir.

Tablo 5. Harcama Sürecine Dair Terimler

		Adet
Harcama Birimi	Madde 3	
	Madde 31	4
	Ek Madde 6	
Harcama Talimatı	Madde 32	
	Madde 33	5
	Madde 34	
	Madde 70	
Harcama Programları	Madde 20	
	Madde 70	4
	Madde 77	
Harcama Belgeleri	Madde 34	1
Ek Harcama	Madde 20	1

Kaynak: İlgili Kanundan Hareketle Tarafımızca Oluşturulmuştur.

Esasen Tablo 5 harcama sürecinin nasıl şekillendiği konusunda önemli bilgiler vermektedir. Harcama birimi yukarıda tanımlandığı üzere, müstakil her bir kamu idaresi bu vasıfları haizdir. Yani ödenek tahsis edilmiş her bir kamu idaresi harcama birimi olarak ifade edilmiştir. Harcama biriminin harcama yetkilisi en üst yönetici olarak belirlenmiştir.

Şekil 3. Harcama Süreci ve Gerçekleşmesi

Şekil 3 ise kamu mali yönetiminde harcamanın nasıl gerçekleştirildiği gösterilmektedir. Harcama birimi, harcama programına sadık kalmak zorundadır. Zira harcama programlarını mali hizmetler birimi ayrıntılı bir şekilde hazırlamakla yükümlüdür. Madde 20’de “Genel bütçe kapsamındaki kamu idareleri, ayrıntılı harcama programlarını hazırlar ve vize edilmek üzere Cumhurbaşkanlığına gönderir. Bütçe ödenekleri, Cumhurbaşkanlığı tarafından belirlenecek esaslar çerçevesinde, nakit planlaması da dikkate alınarak vize edilen ayrıntılı harcama programları ve serbest bırakma oranlarına göre kullanılır” denilmesi ve madde 60’ta ise mali hizmet biriminin görevleri arasında. “Mevzuatı uyarınca belirlenecek bütçe ilke ve esasları çerçevesinde, ayrıntılı harcama programı hazırlamak ve hizmet gereksinimleri dikkate alınarak ödeneğin ilgili birimlere gönderilmesini sağlamak” ifadelerinin yer alması, harcama programlarının bütçe tahsisi sırasında hazırlanıp vize edildiğini göstermektedir.

Madde 32, harcama talimatını konu edinmektedir. Orada “Bütçelerden harcama yapılabilmesi, harcama yetkilisinin harcama talimatı vermesiyle mümkündür. Harcama talimatlarında hizmet gerekçesi, yapılacak işin konusu ve tutarı, süresi, kullanılabilir ödeneği, gerçekleştirme usulü ile gerçekleştirmeye görevli olanlara ilişkin bilgiler yer alır” hükmü bulunmaktadır. Bu hükme göre harcama yetkilisi talimat ve onay vermeden harcama süreci başlamamaktadır. Talimat ise ayrıntılı bir şekilde -konu, tutar, süre ve usul- verilmelidir. Harcama talimatı gerçekleştirme görevlilerine verildikten sonra harcama işlemi görevliler tarafından yerine getirilmektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Makalenin temel odak noktası, kamu harcamalarının idaresi ve denetimine ilişkin yasal düzenlemelerin analizidir. İncelenen yasal metin, harcama yetkisinin bütçeden geldiğini vurgulamakta ve her kamu idaresine belirli bir harcama yetkisi tanımaktadır. Bu yetki, harcama yetkilisinin kim olacağına dair farklı durumlar için çeşitli düzenlemeler öngörmekte ve üst yönetici tarafından belirlenmesine izin vermektedir. Ayrıca, özel kurumlar veya mahalli idareler için bu yetkiyi belirleme konusunda ilgili bakanlıkların onayına ihtiyaç duyulabilmektedir. Her harcama birimi, bütçeden ayrılan ödenekle birlikte harcama yapma yetkisine sahiptir. Bu durum, harcama birimlerinin yetki ve sorumluluklarını belirlemede ve harcama süreçlerini düzenlemektedir. Harcama süreci, ayrıntılı harcama programlarının hazırlanması ve Cumhurbaşkanlığı tarafından belirlenen esaslar doğrultusunda vize edilmesiyle başlamaktadır. Harcama yetkilisi, harcama talimatı vererek harcama sürecini başlatmaktadır. Bu talimatlar, harcama işlemlerini yürütecek görevlilere konu, tutar, süre ve usul gibi detayları içermektedir.

Harcamaların denetimi, harcama öncesinde ve sonrasında gerçekleştirilmektedir. İç kontrol sistemleri, harcama öncesi denetimi sağlarken, harcama sonrasında ise iç denetim ve Sayıştay denetimi yoluyla gerçekleştirilmektedir. Böylece, harcama süreçleri mali açıdan ve hukuki yönden denetlenerek kamunun hesap verebilirliği sağlanmaktadır. Tüm bu düzenlemeler, kamusal kaynakların etkin ve şeffaf bir şekilde yönetilmesini amaçlamakta ve genel olarak kamu idarelerinin hesap verebilirliğini artırmayı hedeflemektedir. Bu yasal çerçevenin altında, kamu kaynaklarının etkin bir biçimde kullanılması ve toplumun genel çıkarlarının korunması ön planda tutulmaktadır. Harcama birimleri ve yetkililer arasındaki bu net çerçeve, kamu harcamalarının izlenmesi, denetlenmesi ve yönetilmesi açısından temel bir yapı oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akıncı, A., & Tuncer, G. (2016). Kamu Harcamaları İle Özel Tüketim Harcamaları Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 8 35-55
- Arslan, A. (2004). 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi Ve Kontrol Kanunu İle Kamu Harcama Sisteminde Yapılan Düzenlemeler. *Maliye Dergisi*, 145(1), 1-44
- Aysun, Ö., & Köse, C. B. (2022). Türkiye’de Kamu Harcaması Bileşenlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisi. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 32-52
- Babahanoğlu, N. (2020). Kamu Mali Yönetiminde Reform Bağlamında Kamu Harcama Prosedürü Ve Mülki İdare Amirlerinin Değişen Roller. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 114-130
- Bakkal, H. (2016). Türkiye’de Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi Ve Yeni Kamu Mali Yönetiminin Rolü. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(10), 125-138
- Barbosa, A. P., Florencio Tardivo, C. R., & Barbosa, E. C. (2016). Control Mechanisms of the SUS Management In Light of the Complimentary Law No. 141, 2012. *Administracao Publica E Gestao Social*, 8(1), 66-74
- Bayar, D. (2008). Mali sorumluluk nedir. *Maliye Dergisi*, 154 12-28
- Bozkurt, C. (2016). 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi Ve Kontrol Kanununun İç Kontrol Bağlamında Değerlendirilmesi. *Denetişim*, (3), 29-40
- Corbett, A. (2010). Public Management Policymaking in France: Legislating the Organic Law on Laws of Finance (LOLF), 1998–2001. *Governance*, 23(2), 225-249
- Elo, S., & Kyngäs, H. (2008). The qualitative content analysis process. *Journal of Advanced Nursing*, 62(1), 107–115. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.2007.04569.x>
- Ergen, Z. (2016). Kamu Mali Yönetiminde Yeniden Yapılanma: Muhasebe-İ Umumiye Kanunundan 5018 Sayılı Kanuna Bütçe Ve Harcama Usullerinde Dönüşüm. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 8(1), 46-58
- Ferhatoğlu, E. (2005). Bir Kamu Harcaması Türü Olarak Vergi Harcaması Ve Türk Kurumlar Vergisi Açısından Değerlendirilmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 77-93

- Güleç, S. (2014). Harcama Yetkilisinin 5018 sayılı kanuna göre kamu zararından doğan sorumluluğu: Adnan Menderes Üniversitesi örneği. Yüksek lisans tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
- Hazine ve Maliye Bakanlığı, K. M., & No, T. (2006). Harcama Yetkilileri Hakkında Genel Tebliğ.
- Heald, D. (2012). Why is transparency about public expenditure so elusive? *International Review of Administrative Sciences*, 78(1), 30–49.
- International Monetary Fund (IMF). (2021). *Fiscal Transparency Code*. Washington, D.C.: International Monetary Fund. <https://www.imf.org/en/Publications/Policy-Papers/Issues/2021/06/30/Fiscal-Transparency-Code-462155>
- Kaletnik, H., & Zdyrko, N. (2021). Public financial control in Ukraine: state, problems, prospects. *Economic Annals-XXI*, 187(1-2), 163-176
- Kanca, O. C. (2017). 5018 sayılı Kanun üzerine bir değerlendirme. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 493-505
- Kaplan, R. (2012). Türk Kamu Harcama Yönetiminde Hesap Verme Sorumluluğu. TC Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı,
- Karabulut, K., Yıldız, Ş., & Durmuş, S. (2011). 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetim Kontrol Kanunu nun KMYKK Kamu Harcamalarını Artırma Etkisi Erzurum da Bir Uygulama. *Ekev Akademi Dergisi*, 15(48), 373-384
- Karakaş, M. (2011). Kamu Harcamalarında Sayıştay Tarafından Yapılan Denetime Tarihsel Bir Bakış Ve 5018 Sayılı Kanun Çerçevesinde Sayıştay'da Yapılan Düzenlemeler. Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, 51-70
- Kesik, A. (2005). 5018 sayılı kamu mali yönetimi ve kontrol kanunu bağlamında ve AB sürecinde Türk kamu iç mali kontrol sistemi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 94-114
- Kikavets, V. V., & Tsaregradskaya, Y. K. (2023). Financial Control As A Factor Of Effective Public Procurement Management. *Law Enforcement Review*, 7(2), 85, 95
- Murphy, D. S. (2009). The Evolution of Public Sector Financial Management in Bulgaria. *International Journal of Managerial and Financial Accounting*, 1(4), 370, 378
- OECD. (2015). *Performance Budgeting in OECD Countries*. OECD Publishing.
- OECD. (2017). *OECD Budget Transparency Toolkit: Practical Steps for Supporting Openness, Integrity and Accountability in Public Financial Management*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264282070-en>
- OECD. (2018). *OECD Best Practices for Performance Budgeting* (GOV/PGC/

SBO(2018)7). Organisation for Economic Co-operation and Development.

- Özen, A., & Köse, C. B. (2022). Türkiye’de kamu harcaması bileşenlerinin ekonomik büyümeye etkisi. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 32-52.
- Proeller, I., & Siegel, J. (2021). Public management reforms in Germany: New steering model and financial management reforms. In S. Kuhlmann, I. Proeller, D. Schimanke, & J. Ziekow (Eds.), *Public administration in Germany* (pp. 393–410). Palgrave Macmillan.
- Ryabova, E. V. (2019). Public Financial Control: Searching of Nature. *Law: J. Higher Sch. Econ.*, 103
- Siverekli, E. (2014). Türkiye’de Kamu Harcamalarının Denetiminde Bütçenin Rolü: 2006-2013 Dönemi Analizi. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(2),
- Stamatović, M., Maksimović, S., & Sućeska, A. (2020). Risk Management As a Part of the Internal System of Financial Controls–Practice in the Public Sector of Serbia. *Emc Review-Economy And Market Communication Review*, 20(2), 431, 451
- Şahin, D. (2012). 5018 Sayılı Kanun Çerçevesinde Kamu Bürokrasisinin Bütçe Sürecindeki Yeni Rolü ve Harcamaları Disipline Edici Etkisi. Doktora tezi, Anadolu Üniversitesi,
- Tekin, Ö. F. (2017). 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi Ve Kontrol Kanunu’nun Yeni Kamu Yönetimi İlkeleri Bağlamında İncelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, (14), 199, 218
- Tylchuk, V., Matselyk, T., Hryshchuk, V., Lomakina, O., Sydor, M., & Leheza, Y. (2023). Administrative and Legal Regulation of Public Financial Activity.
- Queyranne, M. (2012, Şubat 29). *Implementation of the LOLF in France: A Thwarted Ambition?* IMF PFM Blog.
- Varol, A. (2008). Harcama Yetkilileri ile İlgili Bazı Çelişkiler ve Çözüm Önerileri. *Sayıştay Dergisi*, (70), 43, 50
- Yılmaz, H. H., & Biçer, M. (2010). Türkiye’de Mali Reformlar Sonrası Değişen Politika Oluşturma, Planlama, Bütçeleme Süreci ve Orta Vadeli Harcama Sisteminin Uygulanabilirliği. *İktisat İşletme ve Finans*, 25(287),
- Zaikina, H., Nikitin, V., Demenko, O., Vitaliy, O., & Bilyk, V. (2023). Financial Control as a Kind of State Control over the Activities of Public Railway Transport. *Cuestiones Políticas*, 41(78),

9. BÖLÜM

GELENEKSEL KAMU YÖNETİMİNDEN YENİ KAMU YÖNETİMİNE GEÇİŞTE YÖNETİŞİM VE KATILIM SORUNSALI

Dr. Müge ALGAN

Bağımsız Araştırmacı

mugealgan@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0001-8959-1174>

Simge SATIRLI

Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi

Çalışma İlişkileri ve İnsan Kaynakları Bölümü

simgesatirli24@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0006-8677-7727>

GİRİŞ

Kamu yönetimi disiplini, süregelen tarihsel süreçte önemli ölçüde değişimlere uğramıştır. Geleneksel ve Klasik kamu yönetimi anlayışından Yeni Kamu Yönetimi anlayışına (New Public Management) oradan da yönetişim (Governance) yaklaşımına doğru geçişte yaşanan dönüşüm devletin rolü, işleyişi ve toplum ile olan ilişkisi anlayışını temelden etkilemiştir. Kamu yönetiminde 20.yüzyılın son çeyreğinde başlayan ve 21.yüzyılda hız kazanan bu dönüşüm sadece yönetim tekniklerinin değişiminden oluşmamaktadır. Aynı zamanda meşruiyet, hesap verilebilirlik ve katılımcılık gibi temel değerlerin yeniden oluşma sürecini yansıtmaktadır. Bu bağlamda vatandaş ve devlet ilişkisinin niteliği ve halkın karar alma süreçlerine dahil olması kritik bir öneme sahiptir. Bu çalışmanın temel

araştırma amacı bu dönüşüm sürecinde yönetim yaklaşımı ile katılım sorununun çözülüp çözülmediği ve halkın kamu politikalarının belirlenmesinde etkin bir şekilde rol alıp almadığı, alınan kararlara katılıp katılmadığıdır.

Kamu yönetimi anlayışı 19.yüzyılın sonları ve 20.yüzyılın başlarında ortaya çıkmış ve yaklaşık yüz yıl boyunca egemen bir yönetim anlayışı olarak kalmıştır. Max Weber'in bürokrasi teorisi ve Woodrow Wilson'ın "The Study of Administration" adlı çalışması kamu yönetimi anlayışına temel oluşturan en önemli yapı taşlarından biri olmuştur (Weber, 1947, s.328-340; Wilson, 1887, s.197-222). Wilson'a göre, Siyaset ve yönetim dikotomisini ortaya koyarak kamu yönetiminin bilimsel bir disiplin olarak incelenmesi ve bu anlamda görüşlerin, çalışmaların genişletilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu ayrım aynı zamanda da kamu yönetiminin temel ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir (Wilson, 1887, s.209-210). Weber ise, ideal bürokrasi modelini hiyerarşi, kurallar sistemi, kayıtsızlık ilkesi ve liyakat sisteminin temel özelliklerini alarak tanımlamıştır (Weber, 1947, s.330-334).

Türkiye'deki klasik kamu yönetimi anlayışının kökeni Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerine kadar dayanmaktadır. Tanzimat'ın ilanı ile başlayan modernleşme girişimleri çoğu alanda kendisini hissettirmiştir. Yerel yönetimler açısından bakıldığında ilk modern adım 1864 yılında yayımlanan 'Vilayet Nizamnamesi' olarak kendini göstermiştir. Bu bilgiler doğrultusunda ise, Osmanlı tarihinde de yerel yönetimlerin Batılı devletler kadar geçmişe dayanmamaktadır (Güven ve Dülger, 2017, s.45). Osmanlı devletinde yerel yönetimler denildiği zaman belediyeler, il özel idareleri akla gelmektedir. Yerel yönetim sistemlerinin modernleşmesi ile Batıda oluşan Osmanlı devletine entegre edilmiş bir sistem olan Belediye sistemi ilk etapta gözümüzün önüne gelmektedir. Ardından da Osmanlı'da oluşan ve günümüze kadar gelen sistemi yansıttığı da aşıkardır. Osmanlı devletinde, klasik kurumların modernleşme ile beraber il özel idareleri, belediyeçilik ve köylerin yönetimi şeklinde sıralanabilmektedir (Güven ve Dülger, 2017, s.45).

Küreselleşmenin ve yaşanan ekonomik krizlerin de etkisiyle 1980'li yıllar klasik kamu yönetiminin sorgulanmasına neden olmuştur. Postmodern kamu yönetimi, çoğulculuk ve yerellik söylemi ile işlemeye başlamış düzenleyici devlet modeline geçişi sağlamıştır. Ağ yapıları ve müzakere süreçleri yönetim tercihi haline gelmiş vatandaş aktif katılımcı olarak tanımlanmıştır. Hesap verebilir bir devlet modeli oluşturulurken vatandaş katılımının ön plana alınması amaçlanmıştır. Yeni Kamu Yönetimi ise esnek, girişimci, sonuç odaklı bir kimliğe büründürülürken vatandaş müşteri olarak görülmüştür. Devlet, verimlilik kaygısı ve işletmecişik prensipleri ile donatılarak görevlerinin özel sektöre devri sağ-

lanmıştır.

Postmodern yönetim yaklaşımı ve Yeni Kamu Yönetimi yaklaşımları birbirlerinden farklılık göstermekle birlikte temelde klasik kamu yönetiminin değişmesini ve devletin dönüşmesini talep etmiştir. Bu yeni yönetim anlayışı kamu hizmetlerinin sunumundan kamu çalışanlarının çalışma yöntemlerine kadar birçok klasik yöntemi değiştirmiştir. Bu iki yeni yaklaşım sonucu uygulanan neoliberal politikalar kamu hizmetlerinin özel sektör tarafından sunulmasına, vatandaşın müşteri olarak görülmesine, kamu personelinin özel sektör çalışanı gibi konumlandırılmasına neden olmuştur.

Bu kitap bölümü üç yönetim yaklaşımını farklı yönleri ile incelemeye çalışmakta ve Postmodern ve Yeni Kamu Yönetimi yaklaşımlarının yönetim modelinin vatandaşı nasıl konumlandığını araştırmaktadır. Klasik kamu yönetiminin temel eleştiri noktalarından hareketle bu bölüm yeni yönetim unsurları ile vatandaşın kamu politikalarının belirlenmesine katılım sağlama durumunu araştırmaktadır.

1. KLASİK KAMU YÖNETİMİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

Klasik kamu yönetiminin temel karakteristik özellikleri hiyerarşik yapı ve merkeziyetçilik anlayışı ile başlayan kural odaklılık ve formalite ile beraber devam eden siyaset yönetimi ve ayrımı, kapalılık ve sınırlı katılım ve en son kamu yararı ve tarafsızlık ile son bulan özellikler ile sıralanabilen bir kronolojik yapısı mevcuttur.

1.1. Hiyerarşik Yapı ve Merkeziyetçilik

Weber'e göre, bürokrasinin piramit şeklinde yukarıdan aşağıya doğru otomatik yerleşiminin olduğu bir yapıda örgütlenmesi gerektiğini savunmuştur (Weber, 1947, s.331-333). Türkiye'de özellikle merkezi yönetim yapılanmasında daha çok belirgin olduğu ve yerel yönetimlerin özerkliğinin sınırlı olduğu savunulmuştur (Eryılmaz, 2016).

1.2. Kural Odaklılık ve Formalite:

Yönetim: Yönetimin evrensel ilkeler ile inşa edilebilir olduğu ve bu ilkelerin her yerde geçerli olduğu savunulmaktadır. Bu yaklaşım aynı zamanda da katı

prosedürler ve yazılı kurallar sistemini ön plana çıkarmıştır (Gulick ve Urwick, 1937, s.10-15).

1.3. Siyaset ve Yönetim Ayrımı

Politika yapımı ile politika uygulamaları birbirinden ayrı alanlar olduğu ve bürokrasinin politik süreçlerinden ayrılması, sentezlenmesi ve teknik bir uzmanlık alanı olarak görülmesi gerektiği savunulmuştur (Wilson, 1887, s.209-210; Goodnow, 1900, s.18-20).

1.4. Kapalılık ve Sınırlı Katılım

Klasik model olarak kamu yönetimi profesyonel bir uzmanlık alanı olarak tanımlandığından, vatandaş katılımını sınırlı olarak yer vermektedir (Ostrom, 1974, s. 7-9).

1.5. Kamu Yararı ve Tarafsızlık

Klasik yaklaşım olarak ise, kamu yönetiminin genel kamu yararını objektif bir şekilde belirleyebileceğini aynı zamanda da bu yönde de hareket etmesi gerektiği varsayılmıştır (Denhardt ve Denhardt, 2000, s.549-551).

1960'lerden itibaren klasik kamu yönetimi modeli ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Bu bağlamda da Waldo (1948, s.201-205)'ya göre klasik yaklaşımın değer yüklü olduğunu ve bilimsellik iddiasının yanıltıcı olduğunu savunmuştur. Yönetimin evrensel ilkelerinin aslında 'atasözü' niteliğinde olduğunu ve birbirleri ile çeliştiği gösterilmiştir (Simon, 1947, s.20-24). Ostrom'a göre ise, geleneksel bürokrasi modelinin demokratik temsil ve hesap verebilirlik açısından sorunlu olduğunu, birden çok sisteme dayalı olarak tasarlanan yönetim sistemlerinin daha verimli olabileceğini ileri sürmüştür (Ostrom, 1973, s.11-32). Türkiye bağlamında bakıldığında ise, klasik kamu yönetimi modelinin ağır işleyen, hantal, değişime dirençli ve vatandaş ihtiyaçlarına duyarlı bir yapı yarattığı görüşü ön plandadır (Kösecik ve Özgür, 2005, s.23-26).

2. POST MODERN DÖNEMDE KAMU YÖNETİMİ ANLAYIŞI

2.1. Postmodernizm ve Kamu Yönetimi

1970'lerden itibaren sosyal bilimlerde yaşanan köklü bir değişim kısacası eski anlayıştan yeni anlayışa geçiş aşamasında, kamu yönetimi disiplini de derinden etkilemiştir. Postmodern düşüncede ise, modernizmin temel varsayımları olarak evrensellik, objektiflik, rasyonaliteyi sorgulamış ve çoğulculuk, yerellik, öznellik ve söylem analizini ön plana çıkarmıştır (Lyotard, 1984, s.31-37). Fox ve Miller'a göre postmodern kamu yönetimini "söylemsel" bir alan olarak yeniden kavramsallaştırılmasına olanak tanımış ve "özgün söylem" (authentic discourse) kavramının gelişmesine katkıda bulunmuştur. Aynı zamanda da bu yaklaşım, kamu yönetiminin objektif karardan ziyade iletişimsel süreçte inşa edilebilen bir olgu olduğunu savunmaktadır (Fox ve Miller, 1995, s.1-15).

Farmer'a göre ise, Postmodern kamu yönetiminin temel özellikleri bakımından bakıldığında ötekine yer açma, çoğulluğu kabul etme, büyük anlatıların reddedilmesi ve oyunculuk (imaginization) olarak tanımlamaktadır (Farmer, 1995, s.225-248). Postmodern yaklaşım, yönetim anlayışında köklü bir kırılma yaratmıştır. Modern bürokrasinin 'her yer ve durum için geçerli' saydığı evrensel ilkeler ve katı kurallar yerine; yerel koşullara, anlık durumlara ve pratik işlevselliğine öncelik veren, bağlama duyarlı ve esnek bir yönetim modelini öne çıkarmıştır (Yıldırım, 2009, s.395). Bu dönüşüm tarihi değişiklikler ile seyretilmiştir.

2.2. Tarihsel Dönem Değişiklikleri

I. 1970'ler Kriz ve Sorgulama Dönemi

1973 yılında yaşanan petrol krizinden sonra karşılaşılan ekonomik durgunluk refah devleti modelinin sürdürülebilirliğini sorgulanır hale getirmiştir. Bu dönemde ayrıca kamu sektörünün verimsizliğinin yaygın bir şekilde eleştirilir olduğu ve özel sektör yönetim tekniklerinin alternatif olarak sunulduğu savunmuştur (Hood ve Jackson, 1991, s.1-10).

Türkiye'de ise bu durum 1970'lerde gelişen siyasal istikrarsızlık, ekonomik kriz ve toplumsal kutuplaşmalar ile geçmiştir. Bu dönemde devletin kapasitesinin sorgulandığı ve 12 Eylül Askeri müdahale sonrasında ekonomik liberalleşmenin hız kazandığı ifade edilmektedir (Sezen, 2011, s.156-159).

II. 1980’ler- Neoliberal Dönüşümün Başlangıcı

Amerika Birleşik Devletleri’nde Reagan ve İngiltere’de Thatcher’ın yönetiminde olduğu dönemde, ‘devletin çok büyüdüğü’ fikri hakimdi ve her iki lider de devleti küçültmek için harekete geçti. Bu amaçla, devlete ait kurumları özel sektöre özelleştirme adı altında ve kamu hizmetlerinin de tıpkı özel bir şirket gibi piyasa kurallarına ve rekabete göre yönetilmesi için politikalar uyguladılar. Yönetime işletme mantığını getiren bu yaklaşım, Yeni Kamu Yönetimi anlayışının da başlangıç noktası olmuştur (Savoie, 1994, s.223-238). “Reinventing Government” adlı çalışmada, “kürek çeken değil dümen tutan hükümet” metaforuyla doğrudan devletin hizmet eden değil düzenleyici ve yönlendirici bir rol üstlenmesi gerektiği savunulmuştur (Osborne ve Gaebler, 1992, s.19-20).

Bu anlayış sonucunda kamu yönetiminin işleyişi sorgulanarak devletin küçültülmesi yaklaşımı benimsenmiştir. Devletin ekonomik hayat içerisindeki yeri sınırlandırılmış ve özelleştirme, piyasalaştırma gibi yöntemlerle kamu hizmetlerinin sunumu özel sektöre açılmıştır. Bu tam da Dünya Bankası’nın Afrika Raporu ile kalkınma sorununa önerdiği devletin görevlerinin özel sektöre devrinin sağlanması formülünün uygulanmasıdır (World Bank, 1989). Böylece devlet sadece “dümeni tutmakla” sınırlandırılarak neoliberal politikaların tüm dünyada uygulanması sağlanmıştır. Bu yönetim değişikliği “yönetişim” ile yapılırken bu yöntem değişikliğinin sunucuları da Dünya Bankası gibi küresel aktörler olmuştur.

III. 1990’lar Yönetişim Paradigmasının Yükseliş Evresi

Soğuk savaşın sona ermesi ile beraber hızlanan küreselleşmenin ve bilgi teknolojilerinin gelişimi ile kamu yönetimi anlayışında yeni paradigmlar ortaya çıkması için alt yapı oluşturulması sağlanmıştır. Küresel aktörler yeni yönetim modelini yönetişim (Governance) olarak belirlemiş ve devletin bu yöntem ile gücünün azaltılmasına yol açılmıştır (Rhodes, 1996, s.652-667). Yönetişim, “devlet ve toplum arasındaki koordinasyon ve yönetme biçimlerinin çeşitlendirilmesi” olarak tanımlanarak, hiyerarşik devlet kontrolünden ağ yönetimi (network government) anlayışına geçiş vurgulanmıştır (Pierre ve Peters, 2000, s.14-36).

Türkiye’de 1990’lar ise yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, sivil toplulukların gelişmesi ve Avrupa Birliği uyum sürecinin başlamasıyla karakterize edilmiştir. Bu dönemde “iyi yönetişim” ifadesinin Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF), Avrupa Birliği (AB), Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) gibi küresel kuruluşlar ile şekillenmiştir. Bu aktörler, ekonomik krizlerin başlıca nedeni olarak ‘yönetim zafiyetlerini’ gösterirken, ülkelerin kalkınması için ‘iyi yönetişimin’ vazgeçilmez bir gereklilik olduğunu ileri sürmüştür (Ataay, 2006, s.123-132).

IV. 2000’ler ve Sonrası Yönetişim ve Katılım Sorunu

Yönetişim ile dünyayı şekillendiren küresel aktörlerden biri olan OECD, vatandaş katılım sürecini planlamanın ve uygulamanın yollarını düzenleyen kılavuz dokümanlar yayınlamakta ve ülkelerde bu kuralların uygulanmasını amaçlamaktadır. Bunun için on adımlı bir yol geliştiren OECD, vatandaşın kamu politikalarına katılımının sağlanması için izlenecek yolu aşağıdaki on adım ile belirlemektedir (OECD, 2022).

- 1.Problemin ve katılımın belirlenmesi:** Vatandaşlar, karar alma, politikayı uygulama gibi politika döngüsü boyunca aktif olarak yer almalıdır.
- 2.Beklentilerin tanımlanması:** Vatandaşlardan istenen girdileri veya katkıları ve bunların nihai karar üzerindeki etkisini tanımlamak için katılım sürecinin beklenen sonuçlarının veya sonuçlarının net bir şekilde anlaşılması gerekir.
- 3.Hedef grubun belirlenmesi:** Demografik özelliklere dayalı belirli bir topluluk ve sivil toplum kuruluşlarından işletmelere veya akademiye kadar çeşitli paydaşlar gibi farklı türde gruplar bir katılım sürecine dahil olması sağlanmalıdır.
- 4.Katılım yönteminin seçilmesi:** Yönetişim, tüm tarafların sürece katılımını gerektirir. Toplantılar, seminerler bilgi paylaşmak için katılımcı bütçeleme ve temsili müzakere süreçleri.
- 5.Doğru dijital araçların seçilmesi:** Dijital araçlar, vatandaşların ve paydaşların farklı şekillerde etkileşime girmesine ve girdilerini göndermesine olanak tanıyabilir. Katılım yöntemini kolaylaştıracak şekilde seçilmelidirler. Politika yapıcılar mevcut “dijital uçurumları” akılda tutmalı, dijital araçları dağıtmak için gereken teknik, insani ve finansal kaynakları planlamalı ve şeffaf ve hesap verebilir araçları seçmelidir. Mümkün olduğunda, yüz yüze yöntemlerin yanı sıra dijital araçlar da seçilmelidir.
- 6.Süreç hakkında iletişim kurmak:** Halkla iletişim, vatandaşları işe almaktan sürecin şeffaflığını sağlamaya, belirli bir politika konusu hakkında bilgi edinmenin faydalarını daha geniş bir kitleye yaymaya kadar yolun her adımında yardımcı olabilir. Sade bir dil kullanan sürekli, açık ve anlaşılır iletişim en etkili olanıdır.
- 7.Katılım sürecinin uygulanması:** Herhangi bir katılımcı sürecin uygulanmasıyla ilgili genel hususlar vardır: yeterli bir zaman çizelgesi hazırlamak, gerekli kaynakları belirlemek, kapsayıcılık ve erişilebilirliği sağlamak ve bir vatandaşın katılımcı bir süreçteki yolculuğunu dikkate almak.

8.Vatandaş girdisini kullanma ve geri bildirim sağlama: Katılımcı sürecin bir parçası olarak alınan girdiler dikkatli ve saygılı bir şekilde değerlendirilmeli ve başlangıçta öngörüldüğü şekilde kullanılmalıdır. Herhangi bir girdi veya öneri kullanılmazsa veya uygulanmazsa açık gerekçelerle birlikte. Katılımcılara girdilerinin durumu ve katılımlarının nihai sonucu hakkında bilgi vermek, geri bildirim döngüsünün kapatılmasına yardımcı olur.

9.Katılım sürecinin değerlendirilmesi: Değerlendirme yoluyla, katılımcı bir sürecin kalitesi ve tarafsızlığı ölçülebilir ve daha geniş kamuoyuna gösterilebilir. Değerlendirme aynı zamanda kamu yetkililerine ve uygulayıcılara neyin iyi gidip neyin gitmediğine dair kanıt ve dersler sağlayarak öğrenme fırsatı yaratır.

10.Katılım kültürünün teşvik edilmesi: Geçici katılım süreçlerinden katılım kültürüne geçiş, kurumsallaşmış katılım mekanizmalarının yerleştirilmesi, vatandaşların katılımın ötesinde demokratik “kaslarını” kullanma fırsatlarının çoğaltılması ve canlı bir sivil alanın korunmasıyla desteklenebilir.

OECD bu adımlar ile katılımı sağlamaya çalışırken teknolojinin hızlı değişimi yönetim ve katılım boyutunu bambaşka bir hale getirmiştir. 21.Yüzyılın ilk yirmi yılı, e-devlet uygulamaları(e-government), e-yönetişim(e-governance), katılımcı bütçelemeleri, dijital demokrasi araçlarının yaygınlaştırılmasına önem verilmiştir (Mergel vd., 2019, s.3). OECD’nin “Citizens and Partners” raporunda, bilgilendirme, danışma ve aktif katılım düzeyleri gibi bilgileri tanımlamış olmakla beraber vatandaş katılımlarının farklı biçimlerini kavramsallaştırmıştır (OECD, 2001, s.23-45). OECD’nin bu kılavuzlarına rağmen vatandaşın kamu politika belirleme süreçlerine etkin katıldığını söylemek güçtür. Yönetişim uygulamalarına bakıldığında karar verme masasına sermaye, sanayi ve özel sektör gibi avantajlı grupların vatandaşlar gibi dezavantajlı gruplardan daha çok söz sahibi olduğu görülmektedir. Örneğin Avrupa Komisyonu tarafından görüşe açılan politika belgelerine şirketlerin ve ticari birliklerin diğer taraflardan daha çok görüş bildirdiği görülmektedir. Bu görüşlerin politika belirleyiciler tarafından mevzuata yansıtıldığı ancak vatandaş görüşlerinin her zaman politika belgelerine yansımadağı görülmektedir (Algan, 2025, s.29-30).

Türkiye’de 2000’li yıllara bakıldığında, bu süreçte kamu yönetiminde önemli değişimlerin tartışıldığı ve köklü reform girişimlerinin yoğunlaştığı bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Bu dönemdeki yeniden yapılanma çabalarının temel dinamiklerinden birini ise, Avrupa Birliği üyelik süreci ve bu sürecin bir gerekliliği

olan AB anlaşmasına uyum sağlama hedefi oluşturmuştur (Ökmen ve Canan, 2009, s.140-141).

3. YENİ KAMU YÖNETİMİ

3.1. Yeni Kamu Yönetimi Tanımı ve Tarihçesi

Yeni kamu yönetimi (YKY) 1980’lerden itibaren Angola- Sakson ülkelerde ortaya çıkan ve kamu sektörünü özel sektör mantığıyla yeniden yapılandırmayı hedefleyen değişim anlayışıdır. Bu terimi ilk defa akademik literatüre kazandıran ve KYK’nin yedi bileşenini tanımlayan Hood’a göre, profesyonel yönetim, açık yönetim performans standartları, çıktı kontrolleri, kamu örgütlerinin bölünmesi, rekabet anlayışı, özel sektör yönetim tarzlarının uygulanması ve kaynakların kullanımında disiplin olarak listelenmektedir (Hood, 1991, s.3-4).

Pollitt ve Bouckaert’a göre ise KYK; “verimlilik, etkinlik ve ekonomiklik” (3E) ekseninde yeniden yapılanma süreci olarak tanımlanmış ve bu değişimin OECD ülkelerinde farklı biçimlerde uygulandığı ifade edilmiştir. Kamu Yönetimi Reformu: Karşılaştırmalı Bir Analiz ile (Public Management Report-A Comparative Analysis) araştırmalarına derinlik katan yazarlar 3E kavramını; Ekonomiklik/Tasarrufluluk (Economy), Verimlilik (Efficiency) ve Etkinlik (Effectiveness) öne çıkarmıştır. Bu kavramlar KYK’nin tam merkezinde yer almaktadır (Pollitt ve Bouckaert, 2004, s.8-10). Barzelay’a göre ise KYK yüzeysel bir araç kutusu (toolkit) veya sadece bir dizi teknik düzenlemeden ibaret değildir. KYK çok daha derin ve paradigmatik bir dönüşümdür. Bu dönüşüm ontolojik ve epistemolojik temelleri değiştirmiştir.

a) Ontolojik Değişim (Varlık Temeli): “Kamu yönetimi nedir?” ve “kamu kurumları ne iş yapar?” sorularının cevapları kökünden değişmiştir. Geleneksel anlayışta kamu yönetimi, kurallara ve hiyerarşik yapıya bağlı (bürokratik) bir yapıya bağlıyken; KYK ile beraber “hizmet üreten”, “sonuç odaklı” ve “piyasa benzeri” profesyonel bir bakış açısı ile yeniden yapılandırılmış ve tanımlanmıştır. Kısacası kurumların ve anlayışların tanımı ve doğası değişmiştir.

b) Epistemolojik Değişim (Bilgi Temeli): Kamu yönetiminde KYK ile “başarıyı nasıl biliriz ve nasıl ölçeriz?” sorularının cevapları da değişmiştir. Geleneksel kamu yönetiminde başarı; prosedürlere ve kurallara uygunluk ile ölçülürken (süreç odaklılık), KYK ile bilginin kaynağı değişmiştir. Artık başarıyı tanımlarken; “verimlilik, etkinlik, vatandaş memnuniyeti ve performans göstergeleri gibi yeni ölçütlerle tanımlanabilir ve sonuç odaklı

hale gelmiştir.

Kısacası Berzalay YKY anlayışının sadece küçük iyileşmeler değil, kamu yönetiminin temel kimliğini ve ne iş yaptığını, nasıl başarıya odaklandığını ve başarıyı nasıl anladığını kökten, kapsamlı bir devrim niteliğinde bir değişim olduğunu savunmuştur (Barzelay, 2001, s.1-15).

3.2. Değişim Sebepleri ve Amaçları

YKY'nin çıkışında birçok faktör etkili olmuştur. Ekonomik etkenler, ideolojik değişim ve kamu tercihi gibi faktörler kamu yönetimlerinin dönüşümünde etkili olmuştur.

a) Ekonomik kriz ve Mali Baskılar

1970'li yıllar, Batı ekonomileri açısından oldukça sıra dışı ve zorlayıcı bir dönem olarak tarihe geçmiştir. Bu dönem, iktisat literatüründe 'stagflasyon' kavramıyla tanımlanan ve geleneksel ekonomi teorilerinin öngöremediği bir krizle damgasını vurmuştur. Stagflasyon, kelime anlamıyla durgunluk (stagnation) ve enflasyonun (inflation) bir arada yaşandığı ikilemli bir ekonomik durumu ifade etmektedir. Normalde ekonomik durgunluk dönemlerinde enflasyonun düşmesi beklenirken, 1970'lerde tam tersine ekonomik büyüme durmuş, işsizlik artmış ancak aynı zamanda fiyatlar da hızla yükselmeye devam etmiştir. Hughes'un analizinde de detaylı bir şekilde ele alındığı üzere, bu beklenmedik ekonomik kriz, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan ve yerleşen refah devleti modelinin temellerini ciddi anlamda sarsmıştır.

Savaş sonrası dönemde ise, Batı demokrasileri, refah devleti anlayışının bir gereği olarak sosyal güvenlik sistemlerine, sağlık hizmetlerine, eğitime ve çeşitli sosyal yardım programlarına oldukça yüksek miktarlarda kamu kaynağı aktarmıştır. Bu harcamalar, ekonominin istikrarlı bir şekilde büyüdüğü ve dolayısıyla vergi gelirlerinin de sürekli arttığı dönemlerde sürdürülebilir olarak ön görülmekteydi. Ancak 1970'lerdeki ekonomik krizle birlikte bu denge bozularak, ekonomik durgunluk nedeniyle vergi gelirleri ya eskisi gibi artmamaya başlamış ya da doğrudan azalmıştır.

Öte yandan, kamu harcamaları aynı düzeyde devam ettiği için devlet bütçelerinde ciddi açıklar oluşmaya başlamıştır. Bu gelişmeler, akademik ve siyasi çevrelerde yoğun tartışmalara yol açmış ve 'mali kriz' kavramını gündem haline getirmiştir. Mali kriz, temelde devletin gelir ve gider dengesinin bozulması ile kamu maliyesinin sürdürülemez hale gelmesi an-

lamına gelmektedir. Devletin kasasının, üstlendiği sosyal ve ekonomik sorumlulukları karşılamaya yetmediği açıkça görülmeye başlanmıştır. Bu bağlamda, refah devletinin o güne kadar sürdürdüğü cömert harcama politikalarının artık savunulabilir olmadığı yönünde güçlü bir eleştiri dalgası ortaya çıkmıştır. (Hughes, 2012, s.36-39).

b) İdeolojik Değişim ve Neoliberal Düşüncenin Yükselişi

1970'lerin sonlarına doğru dünya genelinde yaşanan ekonomik krizler, devletin ekonomideki yerinin sorgulanmasına neden olmuştur. Bu dönemde neoliberal fikirler hızla yayılmaya başlamış ve piyasanın devletten çok daha verimli çalıştığı düşüncesi kabul görmüştür (Peters, 2001, s.2-5). Bu değişimde özellikle Friedrich Hayek ve Milton Friedman gibi ünlü iktisatçıların fikirleri oldukça etkili olmuştur. Bu düşünürlerin savunduğu "minimal devlet" ve "serbest piyasa" fikirleri zamanla siyasi tartışmaların tam merkezine oturmuştur. Neoliberal yaklaşımın temel fikri oldukça nettir. Devlet ekonomiye mümkün olduğunca az müdahale etmeli, özelleştirmeler yapılmalı, rekabet ortamı güçlendirilmeli ve piyasaya konan kısıtlamalar azaltılmalıdır. Bu fikirlerin en çarpıcı örneklerini İngiltere'de Margaret Thatcher ve Amerika'da Ronald Reagan dönemlerinde görülmektedir.

c) Kamu Tercih Teorisi ve Bürokrasiye Güvensizlik

Neoliberal dönüşümü destekleyen teorik dayanaklar da vardı elbette. Bunlardan biri William Niskanen'in 1971'de yayınladığı çalışmasıydı. Niskanen'in "Bureaucracy and Representative Government" adlı kitabında ortaya attığı fikir oldukça ilgi çekici olarak kabul edilebilir. Bürokratlar aslında sürekli olarak kurumlarının bütçelerini büyütme çalışıyorlar düşüncesini savunmaktaydı (Niskanen, 1971, s.36-42). Niskanen'e göre bunun mantıklı bir açıklaması vardı. Bürokratlar da sonuçta rasyonel davranan insanlardı ve daha büyük bütçeler demek daha fazla güç, prestij, yüksek maaş ve iyi kariyer fırsatları demektir. Tıpkı özel sektörde şirketlerin kâr peşinde koşması gibi, kamu kurumları da bütçe peşinde koşuyordu. Bu tür teoriler, kamu sektörüne olan güveni ciddi şekilde sarsmış ve "belki de bu işleri özel sektör daha iyi yapar" düşüncesini güçlendirmiştir.

d) Küreselleşme Baskısı ve Değişim Zorunluluğu

1980'lerden sonra küreselleşme hız kazandıkça, devletler kendilerini büyük bir baskı altında bulmuştur. Uluslararası rekabette geri kalmak istemeyen

ülkeler, kamu sektörlerini daha verimli, daha esnek ve daha az masraflı hale getirmek zorunda kalmıştır (Kettl, 2000, s.3-8). Bu konuda Yeni Zelanda, İngiltere ve Avustralya öncü ülkeler olmuştur. Bu ülkelerin reformları başka ülkelere örnek teşkil etmiştir. Küreselleşme, moda bir kelime olmanın ötesinde; sermayenin serbest dolaşımını, ticaretin artmasını ve ekonomilerin iç içe geçmesini gündeme getirmiştir. Bu yeni dünyada yabancı yatırımları çekmek ve ekonomik büyümeyi sürdürmek isteyen ülkelerin yapması gereken kamu harcamalarını kontrol altına almak, vergileri düşürmek ve piyasa dostu politikalar uygulamak olmuştur.

e) Türk Kamu Yönetiminin Dönüşümü

Türkiye'ye baktığımızda, bu YKY'ye geçiş 24 Ocak 1980 kararlarıyla başlayan ekonomik açılım süreciyle birlikte ilerlemiştir (Sözen ve Algan, 2009, s.212-215). 24 Ocak kararları, Türkiye için gerçek anlamda bir dönüm noktası olmuştur. Yıllarca uygulanan “içe dönük” sanayileşme modeli terk edilmiş ve “dışa açık” bir ekonomiye geçilmiştir. Bu süreçte IMF ve Dünya Bankası'nın Türkiye üzerindeki etkisi giderek artmıştır. Özellikle 1990'lardan sonra bu kurumların tavsiyeleri ve şartları doğrultusunda kamu yönetiminde köklü değişiklikler yapılmıştır. Kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi, kamu harcamalarının sıkı denetimi, bütçe açıklarının azaltılması, Merkez Bankası'nın özerkliğinin güçlendirilmesi ve kamu hizmetlerinde özel sektörün payının artırılması bu dönemin başlıca uygulamaları olmuştur. Türkiye için bu dönüşüm sadece teknik bir değişim olmamıştır. Aslında devletin toplum ve ekonomideki rolü temelden yeniden tanımlanmıştır. Bu süreç, küresel ekonomiye entegrasyonun derinleşmesini sağlamış ve uluslararası kurumların politika yapımındaki etkisinin artmasıyla el ele yürümüştür.

3.3. Katılım Sorunsalı Devam Ediyor mu?

YKY'nin de katılım sorunsalına çözüm ürettiğini söylemek güçtür. Hatta YKY'nin müşteri temelli yaklaşımı “vatandaş” haklarına da gölge düşürebilmektedir. YKY, geleneksel bürokratik modelin hantallığını aşmak için özel sektördeki etkinlik, verimlilik ve rekabet ilkelerini kamuya taşımayı amaçlar. Ancak bu ekonomik rasyonaliteye dayalı odaklanma, yönetimdeki demokratik katılım ve kamusal diyalog gibi siyasi değerlerin geri planda kalmasına yol açar. YKY, vatandaş müşteri olarak tanımlayarak ona tüketici rolü vermektedir. Müşteri,

pasif bir hizmet tüketicisidir. Odak noktası, hizmetin kalitesi (hız, maliyet, performans) ve bireysel memnuniyettir. Müşteri, yönetim kararlarını etkilemez, yalnızca sunulan hizmeti değerlendirir veya seçer. Böylece YKY, vatandaş rolünün ihmal ederek demokratik anlamda kullanılacak katılım hakkının kullanılmasına engel olmaktadır. Vatandaşın sadece hizmet alıcısı değil, aynı zamanda kamu politikalarının ve kurallarının “oluşturulmasına” etkin ve aktif olarak katılan, hakları ve sorumlulukları olan bir “yurttaş” (citizen) olarak görülmesi gerekmektedir. Bu nedenle YKY, bu siyasi katılım boyutunu zayıflatmaktadır.

YKY'nin etkinlik (efficiency) ve verimliliği artırma yaklaşımı katılımın “maliyet” olarak görülmesine neden olur. Geniş, tabandan gelen katılımcı süreçler (halk toplantıları, diyalog, müzakere) zaman alıcıdır, karmaşıktır ve maliyetlidir. YKY'nin performans mantığı, bu tür süreçleri “bürokrasiye geri dönüş” veya “verimsiz bir maliyet” olarak görme eğilimindedir.

YKY, yönetimi siyasetten ayırarak depolitize eder (depoliticization). Bu yaklaşım teknokratik yaklaşım ile birleşince siyasi karar alma süreçlerini (kamu çıkarının ne olduğu gibi tartışmaları) bir kenara bırakıp, en iyi teknik çözüme odaklanılmasına neden olur. Böylece vatandaş karara katılmaktan uzaklaştırılır çünkü “uzmanların” karar vermesi daha optimaldir.

YKY, tüm bu unsurları ile kamu hizmeti ve kamu çıkarının da tanımını değiştirmektedir. Demokratik diyalog yerine, çoğunlukla ekonomik başarı ve maliyet-fayda analizi gibi performans ve verimlilik odaklı nesnel görüş yönetime ve hizmet sunumuna hâkim olur. YKY'deki katılım sorunu, yönetimin odağının demokrasi ve meşruiyetten, piyasa (etkinlik ve müşteri memnuniyeti) ve işletmecilik (verimlilik ve performans) değerlerine kaymasından kaynaklanır. Bu durum, daha sonra ortaya çıkan ve katılımcılığı bir ilke olarak vurgulayan ‘Yeni Kamu Hizmeti (YKH)’ gibi yaklaşımların temel eleştiri noktasını oluşturmaktadır.

4. DEĞERLENDİRME

Klasik Kamu Yönetimi, Postmodern Dönem ve YKY kamu yönetiminin dönüşümünün temel dönüşüm taşları olmuştur. Her dönemin kendine özgü bir özelliği, öncelikleri ve çalışma tarzı bulunmaktadır. Bunu aşağıdaki tabloda karşılaştırmalı bir analiz ile görmek mümkündür.

Tablo 1. Klasik Kamu Yönetimi- Postmodern Dönem Kamu Yönetimi ve Yeni Kamu Yönetimi Özellikleri Karşılaştırma Analiz Tablosu.

Özellik/Boyut	Klasik Kamu Yönetimi	Postmodern Dönem Kamu Yönetimi	Yeni Kamu Yönetimi (YKY)
Temel Paradigma	Weber'ci bürokrasi, rasyonalite, evrensellik	Çoğulculuk, söylem analizi, yerellik	Yönetimcilik, piyasa odaklılık, müşteri memnuniyeti
Devletin Rolü	Doğrudan hizmet sunucusu, "kürek çeken"	Koordinatör, düzenleyici, "ağ yöneticisi"	Yönlendirici, "dümen tutan"
Örgütlenme Yapısı	Hiyerarşik, merkeziyetçi, dikey	Ağ yapıları, polisentrik, yatay	Esnek, girişimci, yarı-özerk birimler
Karar Alma Mekanizması	Yukarıdan aşağıya, teokratik	Müzakereye dayalı, katılımcı, diyalojik	Yönetici inisiyatifi, performans bazlı
Vatandaş Tanımı	Pasif alıcı, "yönetilen"	Aktif katılımcı, "söylem ortağı"	Müşteri, "hizmet tüketicisi"
Kontrol Mekanizması	Girdi kontrolü, prosedürler, kurallar	Söylensel meşruiyet, çoklu hesap verebilirlik	Çıktı/sonuç kontrolü, performans ölçümü
Motivasyon Anlayışı	Kamu hizmeti ethosu, güvenlik	Özerklik, anlam arayışı, kimlik politikaları	Maddi teşvikler, kariyer ilerlemesi
Hesap Verebilirlik	Hiyerarşik, siyasi kontrol	Çoklu paydaşlara, sosyal hesap verebilirlik	Performans, müşteri memnuniyeti
Meşruiyet Kaynağı	Yasallık, teknik uzmanlık	Katılımcılık, söylensel hakikat	Verimlilik, etkinlik, ekonomiklik
Değerler	Eşitlik, tarafsızlık, istikrar	Çeşitlilik, inkluzyon, yerellik	Verimlilik, etkinlik, kalite
Türkiye'de Uygulama	1923-1980 arası baskın model	1990'lardan itibaren etkili, AB uyum süreci	2000'ler sonrası yaygın, kısmi/eksiklik uygulama

Tablo, kamu yönetiminin son yüzyıldaki dönüşümünü oldukça çarpıcı bir şekilde özetlemektedir. Bu anlamda kamu yönetiminde üç farklı dönem

görülmektedir. Bu dönemlerin kendine özgü bir mantığı, öncelikleri ve çalışma tarzı bulunmaktadır. Klasik dönemde kamu yönetimi Weber'in bürokrasi anlayışına dayanmıştır. Yönetimde rasyonel ve evrensel duruş önemli iken ve kuralları netti. Devletin nasıl çalışması gerektiği konusunda kesin fikirler vardı. Postmodern dönemde ise bu katı yapı sorgulanmaya başlanarak "çeşitlilik", "söylem analizi" ve "yerellik" gibi kavramlar öne çıkmıştır. YKY dönemine geldiğimizde ise tamamen farklı bir yönetim sistemi hâkim olmuştur. Bu yönetimde işletmecilik, piyasa odaklılık ve müşteri memnuniyeti ön plana çıkmıştır (Osborne ve Gaebler, 1992).

Bu dönüşümler esnasında en çarpıcı değişim devletin rolünde yaşanmıştır. Klasik anlayışta devlet "hizmet sunucusu" ve "kürek çeken" bir yapıdır ve ekonomik faaliyetleri üstlenmektedir. Postmodern dönemde bu rol sorgulanmaya başlanmış ve devlet artık bir "koordinatör" ve "düzenleyici" haline getirilmiştir. Ancak asıl radikal değişim YKY ile olmuş ve devlet artık bir "yönetici" ve "dümen tutan" rolüne indirgenmiştir (Rhodes, 1996). Yani devlet artık kürek çekmekte sadece gemiyi yönlendirmektedir.

Bu değişim kamu hizmetlerinin sunumunda değişiklikler yaratmıştır. Devlet hizmetleri mutlaka kendisi sunmak zorunda değildir ve kamu hizmeti sunumunu özel sektöre, sivil topluma veya yerel yönetimlere devredebilir. Önemli olan hizmetin sunulmasını sağlamaktır, kimin sunduğu YKY'de artık değil önemli değildir. Hatta neoliberal politikalar bu hizmetlerin piyasalaşmasını ve özel sektör tarafından sunulmasını gerektirmektedir.

Klasik bürokraside örgütlenme hiyerarşik, merkeziyetçi ve katı kurallara dayalıdır. Bu yapı istikrar sağlamasına rağmen sistemi yavaşlatmaktaydı ve esnek değildi. Postmodern dönemde bu yapı eleştirilmeye başlanarak ağ yapıları, polisentrik (çok merkezli) sistemler ve yatay organizasyonlar gündeme geldi. YKY ile birlikte ise tamamen esnek, girişimci ve yarı-özerk birimler hâkim olmaya başladı (Pollitt ve Bouckaert, 2004).

Karar alma mekanizmalarında da benzer bir değişim yaşandı. Klasik dönemin "yukarıdan aşağıya, teokratik" karar alma tarzı, önce "müzakereye dayalı, katılımcı" bir yapıya, sonra da "yönetici inisiyatifi ve performans dayalı" bir sisteme dönüştü. Bu, yöneticilere çok daha fazla özerklik verdi ama aynı zamanda sonuç odaklı bir hesap verebilirlik getirdi. Belki de en tartışmalı değişim vatandaşın nasıl algılandığıyla ilgili oldu. Klasik dönemde vatandaş pasif bir "yönetilen" konumunda iken Postmodern dönemde bu algı değişti ve vatandaş "katılımcı" olarak görülmeye başlandı; "söylem ortağı" oldu. Ancak YKY ile birlikte vatandaş artık bir "müşteri" ve "hizmet tüketicisi" olarak tanımlandı (Denhardt ve Denhardt, 2000). Bu değişim hem olumlu hem de olumsuz yan-

lar taşıyordu. Olumlu tarafı, vatandaşın tercihlerinin ve memnuniyetinin önem kazanmasıydı. Olumsuz tarafı ise vatandaşlığın sadece “hizmet tüketimi” ne indirgenmesiydi. Nitekim YKY kapsamında artan neoliberal politikalar vatandaşın politikalara katılımını sağlamazken onun vatandaşlık hakkını da elinden alarak onu sadece müşteri olarak tanımladı.

Klasik dönemde kontrol mekanizması girdiye dayalı kontrol ile sınırlıyken prosedürlere ve kurallara uyulması temel yönetim yöntemi idi. Postmodern dönemde bu sistem eleştirilerek “söylemsel meşruiyet” ile “çoklu hesap verebilirlik” kavramları gündeme geldi. YKY döneminde ise tamamen farklı bir anlayış yerleşerek çıktı ve sonuç kontrolü, performans ölçümü gibi kavramlar kamu yönetiminin temeline oturtuldu (Hood, 1991). Artık önemli olan prosedürlere uyulup uyulmadığı değil, sonuçların ne olduğuydu. Bu yaklaşım verimliliği artırdı ama aynı zamanda ölçülemeyen değerlerin (adalet, eşitlik gibi) ihmal edilmesine neden oldu.

Klasik bürokraside motivasyon tamamen “kamu hizmeti ethosu”na ve güvenliğe dayanmaktayken memurlar işlerini “görev bilinci”yle yapıyorlardı. Postmodern dönemde bu anlayış da sorgulandı ve “özerklik”, “anlam arayışı” ve “kimlik politikaları” gibi kavramlar öne çıktı. YKY ile birlikte ise tamamen farklı bir motivasyon sistemi geldi. Bu sistem maddi teşvikler ve kariyer ilerlemesi gibi kavramları öne çıkardı (Le Grand, 2003). Bu değişim, kamu çalışanlarının artık özel sektör çalışanları gibi değerlendirilmesi anlamına geliyordu. Kamu çalışanlarının performansı ölçülüyor, başarılı olanlara ödüller veriliyor, başarısız olanlar cezalandırılıyordu. Bu sistemin verimliliği artırdığı savunuldu ancak bu yönetim şekli kamu hizmetinin özünü tamamen değiştirdi.

Klasik dönemde meşruiyet “yasallıktan” geliyordu; “teknik uzmanlık” önemliydi. Postmodern dönemde bu yeterli görülmedi ve “katılımcılık” ile “söylemsel hakikat” gibi kavramlar öne çıktı. YKY döneminde ise meşruiyet “verimlilik”, “etkililik” ve “ekonomiklik”ten gelmeye başladı (Pollitt, 1990). Klasik dönemin “eşitlik, tarafsızlık, istikrar” gibi değerleri, önce “çeşitlilik, ırklar arasının ve yerellik” gibi değerlerle, sonra da “verimlilik, etkililik, kalite” gibi değerlerle yer değiştirdi.

Tablonun son satırı ise, Türkiye’nin bu dönüşümdeki yerini göstermektedir. Türkiye’de 1923-1980 yıllarında klasik kamu yönetimi hakimdi ve Cumhuriyet’in kuruluşundan 1980’lere kadar Weber’ci bürokrasi anlayışı uygulandı. 1980’li yıllarda uygulanmaya başlanan neoliberal politikalar özelleştirmeler ile kamu hizmetinin sunumunu değiştirirken kamu personelinin de özel sektör çalışanları gibi davranmasını gündeme getirdi. Bu dönüşüm yıllar önce Dünya Bankası kredileri ile başlayan AB uyum süreci ile devam eden kamu yönetiminin

dönüşümünü ve devletin küçültülmesini hızlandırdı. 1990’lardan itibaren AB uyum süreci ve küresel aktörlerin *kredi koşulları* postmodern unsurların kamu yönetiminde uygulanmasını sağladı. 2000’li yıllardan sonra ise YKY uygulamaları yaygınlaştı (Eryılmaz, 2010; Sözen ve Algan, 2009). Türkiye’nin bu dönüşümü oldukça hızlı ve sorunlu oldu. Klasik dönemin kurumları ile işleyen kamu yönetimi sistemi küresel aktörlerin *taşınabilir* postmodern ve YKY unsurlarına maruz kaldı. Bu dönüşüm kârlılık ve verimlilik artışı amacını güderken kamu yönetiminin *özünü* zarar verdi.

Kamu yönetiminin bu köklü değişimi Weber’in rasyonel bürokrasisinden, piyasa odaklı yönetim anlayışına geçerken sadece teknik bir değişimi değil aynı zamanda da devletin, vatandaşın ve kamu hizmetinin anlamının temelden yeniden tanımlanmasına neden olmuştur. Bu yönetim ve yöntem değişikliği ise devletin etkin işlemlerini sağlamak yerine kamu hizmeti sunumunu özel sektöre devretmekle sınırlı kalmıştır. Bu dönüşümde sadece vatandaşın hakları kısıtlanmakla kalmamış kamu çalışanları da neoliberal politikalarla etkilenmiştir. Postmodern ve YKY yönetim anlayışı devletin küçültülmesini sağlamış ancak etkinliği sağlayamamıştır. Özellikle vatandaşın kamu politikalarına katılımı ve politikaların vatandaşın talepleri doğrultusunda belirlenmesi amaçlanırken vatandaşlık hakları yerini müşteri olmakla sınırlı hak ve yükümlülüklerle devretmiştir.

KAYNAKÇA

- Algan, M. (2025). Where is the Public? IV. International Malatya Scientific Research Congress Book, Malatya.
- Ataay, F. (2006). Türkiye’de yönetim ve “sivil toplum” tartışmaları üzerine bir değerlendirme. *Memleket Siyaset Yönetim*, 1(1), 123-142.
- Aucoin, P. (1990). Administrative reform in public management: Paradigms, principles, paradoxes and pendulums. *Governance*, 3(2), 115-137.
- Balcı, A., Nohutçu, A., Öztürk, N. K., & Coşkun, B. (2008). *Kamu yönetiminde çağdaş yaklaşımlar*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Barzelay, M. (2001). *The new public management: Improving research and policy dialogue*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Clarke, J., ve Newman, J. (1997). *The managerial state*. London: Sage Publications.
- Denhardt, R. B. ve Denhardt, J. V. (2000). “The New Public Service: Serving Rather than Steering”, *Public Administration Review*, 60(6): 549-559. <https://doi.org/10.1111/0033-3352.00117>

- Donald J. Savoie. (1994). *Thatcher, Reagan, and Mulroney: In Search of a New Bureaucracy*. University of Pittsburgh Press.
- Eryılmaz, B. (2016). *Kamu Yönetimi: Düşünceler, Yapılar, Fonksiyonlar, Politikalar*. 9. Baskı, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Eryılmaz, B. (2010). *Kamu yönetimi: Düşünceler, yapılar, fonksiyonlar, politikalar*. Seçkin Yayıncılık.
- Farmer, D. J. (1995). *The language of public administration: Bureaucracy, modernity, and postmodernity*. Tuscaloosa, AL: University of Alabama Press.
- Fox, C. J., ve Miller, H. T. (1995). *Postmodern public administration*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Gulick, L., ve Urwick, L. (1937). *Papers on the science of administration*. New York: Institute of Public Administration.
- Güven, A., ve Dülger, B. (2017). Osmanlı'dan günümüze yerel hizmet sunan klasik kurumların dönüşümü. *Enderun Dergisi*, 1(1), 44-53.
- Goodnow, F. J. (1900). *Politics and Administration*. New York: Macmillan.
- Hood, C. (1991). A public management for all seasons? *Public Administration*, 69(1), 3-19. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9299.1991.tb00779.x>
- Hood, C., ve Jackson, M. (1991). *Administrative argument*. Aldershot: Dartmouth.
- Kettl, D. F. (2000). *The global public management revolution*. Washington, DC: Brookings Institution Press.
- Köseçik, M., ve Özgür, H. (2005). Yeni kamu işletmeciliği yaklaşımında yönetim. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 21-42.
- Lane, J. E. (2000). *New public management*. London: Routledge.
- Le Grand, J. (2003). *Motivation, agency, and public policy: Of knights and knaves, pawns and queens*. Oxford University Press.
- Lyotard, J. F. (1984). *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Mergel, I., Edelmann, N., ve Haug, N. (2019). Defining digital transformation: Results from expert interviews. *Government Information Quarterly*, 36, 101385. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2019.06.002>
- Niskanen, W. A. (1971). *Bureaucracy and Representative Government*. Chicago: Aldine-Atherton.
- OECD (2022). *OECD Guidelines for Citizen Participation Processes*. Paris.
- OECD (2001). *Citizens as Partners: Information, Consultation and Public Participation in Policy-Making*. Paris: OECD Publishing.

- Ostrom, V. (1973). *The intellectual crisis in American public administration*. Tuscaloosa, AL: University of Alabama Press.
- Osborne, D., ve Gaebler, T. (1992). *Reinventing government: How the entrepreneurial spirit is transforming the public sector*. Reading, MA: Addison-Wesley. ISBN-10: 0201523949
- Ökmen, M., & Canan, K. (2009). Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde Türk kamu yönetimi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 16(1), 139-171.
- Pierre, J., ve Peters, B. G. (2000). *Governance, politics and the state*. Basingstoke: Macmillan.
- Pollitt, C. (1990). *Managerialism and the public services: The Anglo-American experience*. Basil Blackwell.
- Pollitt, C., ve Bouckaert, G. (2004). *Public management reform: A comparative analysis* (2nd ed.). Oxford: Oxford University Press.
- Rhodes, R. A. W. (1996). The new governance: Governing without government. *Political Studies*, 44(4), 652-667. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.1996.tb01747.x>
- Savas, E. S. (2000). *Privatization and public-private partnerships*. New York: Chatham House Publishers.
- Sezen, S. (2011). *International versus domestic explanations of administrative reforms: The case of Turkey*. *International Review of Administrative Sciences*, 77(2), 155-175. Doi: [10.1177/0020852311399229](https://doi.org/10.1177/0020852311399229)
- Simon, H. A. (1947). *Administrative behavior: A study of decision-making processes in administrative organization*. New York: Macmillan.
- Sözen, S., ve Algan, B. (2009). *İyi yönetim*. T.C. İçişleri Bakanlığı.
- Uysal, Y. (2022). Osmanlı Devleti'nden günümüze yerel yönetimlerin değişimi ve dönüşümü üzerine değerlendirmeler. B. Darıcı (Edt.), *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Alanında Uluslararası Araştırmalar X* (ss. 228-248). İstanbul: Eğitim Yayınevi.
- Waldo, D. (1948). *The administrative state: A study of the political theory of American public administration*. New York: Ronald Press.
- Weber, M. (1947). *The theory of social and economic organization* (A. M. Henderson ve T. Parsons, Çeviri). New York: Oxford University Press.
- Wilson, W. (1887). The study of administration. *Political Science Quarterly*, 2(2), 197-222. Doi: [10.2307/2139277](https://doi.org/10.2307/2139277)
- World Bank (1989). *Sub-Saharan Africa Report*. Washington D.C <https://documents1.worldbank.org/curated/en/498241468742846138/pdf/multi0page.pdf>
- Yıldırım, M. (2009). Modernizm, postmodernizm ve kamu yönetimi. *Uluslararası İn-*

10. BÖLÜM

TÜRK İSTİHBARAT RAPORLARI IŞIĞINDA 1930'LAR TÜRKİYE'SİNDE YMCA YAZ KAMPLARININ EĞİTSEL VE İDEOLOJİK İŞLEVLERİ (Suadiye Kampı Örneği)

Arş. Gör. Dr. Nihal ESEN

Fırat Üniversitesi

Tarih Bölümü

nsafak@firat.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-5630-5581>

GİRİŞ

Misyonerlik, Hristiyanlığı yaymak amacıyla dini bir kimlikle yürütülen faaliyetleri ifade eder. Ancak bu faaliyetler, özellikle sömürgecilik çağında, yalnızca inanç temelli değil; aynı zamanda siyasi, ekonomik ve kültürel hedefler de taşımıştır. Misyonerler, görev yaptıkları toplumların dil, din ve kültürlerini öğrenerek stratejik biçimde hareket etmiş; öğretmen, doktor, din adamı ya da sosyal hizmet görevlisi kimlikleriyle farklı alanlarda etkili olmuşlardır. Bu doğrultuda okul, hastane, matbaa gibi kurumlar kurmuş; basılı yayınlar ve sportif etkinlikler aracılığıyla Batılı değerleri ve Hristiyan inancını yaymayı amaçlamışlardır (Arıç, 2012:106-107).

19. yüzyılın önde gelen Protestan misyoner örgütlerinden American Board, Osmanlı topraklarındaki ilk misyonerlerini 1820'lerin başında görevlendirmiştir. Pliny Fisk ve Levi Parsons adlı bu öncüler, Batı Anadolu başta olmak üzere çeşitli bölgelerde dini yapıyı incelemiş, misyonerlik açısından uygun zeminleri belirlemeye çalışmışlardır. İzmir, Sakız Adası, Mısır, Lübnan ve Kudüs gibi

merkezlerde yürüttükleri gözlemler, sonraki misyoner faaliyetlerinin temelini oluşturmuştur. Bu çalışmaların nihai amacı, yerel halklar arasında Protestan inancının yayılmasını sağlayacak yöntemleri geliştirmektir (Turan, 2024: 51).

1930'lu yıllarda İstanbul'daki misyoner faaliyetler kapsamında dikkat çeken kurumlardan biri, Amerikan Board'un Bible House adıyla bilinen merkezidir. Bu yapı, Kitâb-ı Mukaddes'in yaygınlaştırılması ve Protestan topluluklara yönelik dini eğitim çalışmalarıyla öne çıkmıştır. Ancak faaliyetlerinin yalnızca dinsel çerçevede kalmadığı, özellikle genç nesiller üzerinde etkili olmaya yönelik çeşitli stratejiler geliştirdiği yönünde devlet makamlarının dikkatini çeken unsurlar olmuştur. Emniyet arşivlerinde yer alan bazı raporlarda, bu merkezin laiklik ilkesinin sağladığı serbestlikten faydalanarak yeni kuşaklara yönelik ideolojik bir etki kurmaya çalıştığı değerlendirilmeleri yer almaktadır. Benzer biçimde YMCA (Genç Hristiyan Erkekler Derneği) de bu dönemde sosyal yardım, dil ve meslek eğitimi gibi faaliyetler aracılığıyla gençler üzerinde etkili olmuş; spor ve kültürel etkinliklerle kurulan ilişkiler aracılığıyla üyelik sistemi içinde dini yönlendirmelerde bulunduğu tespit edilmiştir. Söz konusu raporlarda, bu kurumların özellikle Amerika merkezli yapılarla organik bağlarını sürdürdükleri, İstanbul'da şube açarak faaliyetlerine devam ettikleri ancak devlet tarafından gözetim altına alındıkları belirtilmektedir (Arıç, 2012:111).

1930'lu yıllar, Türkiye Cumhuriyeti'nin laiklik ve milliyetçilik eksenli ideolojik yapılanmasının en keskin biçimde şekillendiği dönemlerden biridir. Bu süreçte gençliğe yönelik eğitim politikaları, sadece bireysel terbiye değil, aynı zamanda yeni rejimin değerleri doğrultusunda kolektif bir kimlik inşasını hedeflemiştir. Tam da bu tarihsel bağlamda faaliyet gösteren Young Men's Christian Association (YMCA) —ya da dönemin belgelerinde geçen adıyla Genç Hristiyanlar Cemiyeti— kendine özgü pedagojik programları ve gençlik faaliyetleriyle dikkat çekmiştir. Cemiyetin yaz kampları, yüzeyde sportif ve sosyal faaliyetler barındırır da gerçekte genç bireyleri Hristiyan ahlakı, disiplin ve Batı normlarıyla şekillendirmeyi amaçlayan çok katmanlı bir eğitim alanı işlevi görmüştür. Bu çalışmada, YMCA'nın 1930'lar Türkiye'sindeki yaz kampı faaliyetleri incelenerek, bu kampların eğitsel işlevleri ile taşıdığı ideolojik yük arasındaki ilişki çözümlenecek; erken Cumhuriyet'in milli terbiye anlayışıyla söz konusu faaliyetler arasındaki gerilimli sınırlar ortaya konulacaktır. YMCA kamplarının, fiziksel eğitimden sosyal liderlik yetiştirmeye, dini ibadetlerden kültürel tartışmalara kadar uzanan kapsamı, onları sadece birer sportif etkinlik değil, aynı zamanda ideolojik bir gençlik mühendisliği projesi haline getirmiştir.

1. YMCA'NIN ULUSLARARASI YAPISI VE KURULUŞ AMACI

YMCA'nın kökeni, 17. yüzyılda İngiltere'de genç erkeklerin oluşturduğu dua ve dini sohbet gruplarına dayanmaktadır. Bu topluluklar, gençlerin manevi gelişimlerini güçlendirmeyi ve onları ahlaki disiplin içerisinde yetiştirmeyi hedeflemiştir (Ninde et al., 1892, ss. 356–357). Bu miras üzerine inşa edilen cemiyet, 6 Haziran 1844'te George Williams öncülüğünde Londra'daki Hitchcock & Co. Mağazasında çalışan on iki genç tarafından kurulmuş; kent yaşamında yalnız kalan genç erkeklere İncil merkezli bir ahlak ve dayanışma ortamı sunmayı amaçlamıştır (BCA 490.01/594.49.2.12). Williams'ın girişimi, Protestan gençleri bir araya getirerek onları misyonerlik faaliyetleri doğrultusunda yönlendirmiş ve bu durum, örgütün başından itibaren Hristiyan karakterini belirgin kılmıştır (Culum, 1953, p. 250). Zamanla YMCA, gençlerin fiziksel, zihinsel ve ruhsal gelişimini bütüncül bir şekilde destekleyen uluslararası bir model haline gelmiştir. Örgütün gençlere yönelik programları, bedensel, zihinsel-sosyal ve ruhsal-manevi boyutları esas alan üç temel prensibe dayanmaktadır. “Physique” fiziksel gelişimi, “social” zihinsel ve toplumsal yönleri, “spiritual” ise dini-manevi boyutu temsil etmektedir (BCA 490.01/594.49.2.13). Bu yaklaşım doğrultusunda cemiyetin temel amacı, gençleri Hristiyan ahlakı çerçevesinde şekillendirmek ve onları İsa'ya hizmet etmeye yönlendirmek olmuştur. Bu üç temel prensip şu şekilde sıralanmıştır:

1. Gençlerin bedenî kemale erişmesi,
2. Fikrî inkışaflarının sağlanması,
3. Ruhî ve dinî ahlâklarının yükseltilmesi (BCA 490.01/594.49.2. 13)

Bu prensiplerin uygulanması için çalışanların misyoner kimliğe sahip olması zorunlu kılınmıştır. Cemiyet, fiziksel gelişimi desteklemek üzere spor salonları, banyo-duş alanları gibi mekanlar oluşturmuş, bu alanlar genellikle kilise işlevi de gören salonlarla birleştirilmiştir. Ayrıca sosyal yardımlaşma amacıyla işsiz gençlere yardım sağlanmış, barınma ve geçici istihdam sunulmuş; bu süreçte gençlerin cemiyetle ve Hristiyan değerleriyle bağ kurmaları hedeflenmiştir (BCA 490.01/594.49.2. 13)

Başlangıçta dua toplantıları ve Kutsal Kitap okumaları derneğin temel yöntemlerini oluşturmuş, ilk gönüllü sekreterler John C. Symons ve William Creese'in ardından 1845 yılında T. H. Tarleton ilk maaşlı sekreter olarak görev almıştır (Ninde vd., 1892: 36–39). Dernek kısa sürede genişlemiş, özellikle W. E. Shipton'un 1851'den itibaren üstlendiği öncü rol sayesinde hem İngiltere'de hem de Avrupa genelinde etkili bir yapı kazanmıştır. Shipton, yeni şubelerin kurulmasında ve İncil çalışmalarının yaygınlaşmasında belirleyici olmuştur (Ninde

et al., 1892, s. 39–40). 1850'li yıllardan itibaren YMCA, Kanada'nın Montreal ve ABD'nin Boston şehirlerine ulaşmış, ardından Avrupa kıtasında hızla örgütlenmeye başlamıştır. 1854 Buffalo Konferansı'nda Osmanlı topraklarında da iki şubenin mevcut olduğu belirtilmiş, böylece cemiyet Batı Avrupa sınırlarının ötesine geçerek Osmanlı coğrafyasında da yer edinmiştir (Ninde et al., 1892, s. 41–42; 441, Açıkse, 2003: 216). Amerikan İç Savaşı sırasında, YMCA cephedeki askerlere manevi destek sunmak üzere özel ekipler oluşturmuş; savaş sonrası dönemde ise gençlerin eğitimi, istihdamı ve fiziksel gelişimini destekleyen daha kapsamlı bir kurumsal yapıya dönüşmüştür. 1866'daki Albany Konferansı ile bu dönüşüm resmileşmiş ve cemiyet modern anlamda bir sivil toplum kuruluşu haline gelmiştir (Ninde et al., 1892, s. 40–41; 46–48). 1870'lerden itibaren federatif bir yapılanma benimseyen YMCA, yerel derneklere özerklik tanırken uluslararası düzeyde koordinasyon sağlayan bir ağ kurmuştur. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında cemiyetin yayılmacı vizyonu Amerika'da hem maddi hem de manevi teşviklerle desteklenmiş; kısa sürede dünya çapında binlerce şube açılmıştır. YMCA'nın küresel yayılma stratejisi, çoğu zaman Amerikan dış politikasının sivil bir uzantısı olarak işlev görmüş; Hindistan, Çin, Japonya ve çeşitli Avrupa ülkelerinde yaygın teşkilatlanmalar kurmuştur (BCA 490.01/594.49.2.14). Cemiyetin ABD'deki yapısı genellikle Protestan papazlarca yönetilmiş; göçmen gençleri Protestanlaştırmak amacıyla zengin bağışçılardan sağlanan kaynaklar bu doğrultuda kullanılmıştır. 1890 yılına gelindiğinde dünya genelinde 4150 şubeye ulaşmıştır (Ninde et al., 1892, s. 46–47). 1930'lara gelindiğinde YMCA 56 ülkede faaliyet gösteren devasa bir örgüt haline gelmiştir. Toplamda 9.784 şubesi, 1,6 milyondan fazla üyesi ve yaklaşık 243 milyon dolarlık bir mali varlığa sahipti (BCA 490.01/594.49.2.12). Amerika'daki faaliyetleri başta hükümetler ve halk olmak üzere geniş kitleler tarafından desteklenmiş; cemiyet özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası teşkilatlanmasını büyük ölçüde genişletmiştir.

YMCA'nın gelişim süreci, kuruluş yıllarındaki dar kapsamlı evanjelist amaçlardan uzaklaşarak modern toplumun beklentilerine uyum sağlayan daha geniş bir vizyona evrilmiştir. Başlangıçta dini misyonerlik hedefiyle hareket eden örgüt, 19. yüzyılın sonlarından itibaren kendisini “bütün insanın gelişimi” anlayışıyla tanımlamaya başlamış; bedensel, zihinsel, sosyal ve manevi yönleri bütünleştiren programlar uygulamıştır. Bu süreçte üyelik koşulları farklı inanç, yaş ve cinsiyet gruplarını kapsayacak biçimde esnetilmiş, spor ve sosyal etkinlikler aracılığıyla sekülerleşen toplumlarda da geniş bir kabul görmüştür. Böylece YMCA, dini kimliğini tamamen kaybetmeden, eğitim, spor ve sosyal hizmet alanları üzerinden modernleşme projelerinin simgesel kurumlarından biri haline

gelmiştir (Zald ve Denton, 1963: 218-219). Dolayısıyla YMCA'nın bu genel yönelimi, Türkiye'deki faaliyetlerini değerlendirirken göz önünde bulundurulması gereken önemli bir çerçeve sunmaktadır.

2. YMCA'NIN TÜRKİYEDE ÖRGÜTLENMESİ VE KURUMSAL YAPI

YMCA, Osmanlı topraklarında ilk olarak İstanbul'da faaliyet göstermeye başlamıştır. İlk görünürlüğü 19. yüzyıl sonlarında olmuştur. Sonraları İzmir, Adana gibi diğer Osmanlı şehirlerinde de örgütlenmiştir. YMCA, özellikle II. Meşrutiyet yıllarında etkinlik kazanmıştır. İstanbul'da resmi olarak faaliyete geçiş yılı 1913 olarak kayıtlara geçmiştir (Toprak, 1994: 4). YMCA'nın Türkiye'deki ilk temsilcisi olan Lawson P. Chambers, 1910 yılında The Orient'te yayımladığı makalesinde örgütün temel amacını, ateizme karşı Hristiyan değerleri savunmak ve bu çerçevede özellikle gençleri kazanmak olarak tanımlamıştır. Başlangıçta yalnızca Hristiyanlara açık olan cemiyet, 1913 yılında yayınladığı tanıtım broşüründe din ayrımı yapmaksızın “ahlak sahibi herkesin” cemiyete üye olabileceğini ilan etmiştir (Özer, 2020: 142). Tepebaşı semtinde, Fresko Apartmanı'nı merkez olarak kullanmıştır. YMCA, Osmanlı'daki ilk kurumsal varlığını 1914 yılında Pera (Beyoğlu)'da açtığı şube ile başlatmış, ardından faaliyete geçen Sultanahmet Şubesi ise Cumhuriyet'in ilanını takip eden dönemin başlarına dek etkinliğini sürdürmüştür (Bayrak, 2010: 163). 1920 yılına gelindiğinde cemiyetin bazı şubelerinin kapatıldığını görüyoruz. Bunlardan biri de cemiyetin Cağaloğlu şubesi olup, ruhsatsız eğitim-öğretim yaptığı gerekçesi ile kapatılmış fakat o dönem İstanbul'da bulunan Amiral Bristol'un şikayetine sebep olmuştur (BCA, 25.132.17/180.9.).

Mütareke döneminde, İstanbul'daki Amerikan kaynaklı sivil toplum kuruluşlarının etkinliklerinde belirgin bir artış gözlemlenmiştir. Kadınlara yönelik hizmet sunmayı amaçlayan YWCA (Young Women's Christian Association) ise, Pera'da Haziran 1919'da faaliyete geçerek bu dönemdeki sosyal yardım girişimlerine dahil olmuştur. 1920 yılında YMCA, Himaye-i Etfâl Cemiyeti'ne bağlı yetimhanelerde çocuklara yönelik beden eğitimi ve oyun temelli bir program başlatarak faaliyet alanını genişletmiş; bu doğrultuda örgütün İstanbul şubesi 21 Ocak 1921'de resmi olarak açılmıştır. Diğer yandan kadınlara yönelik faaliyet yürüten YWCA'nın İstanbul'daki merkezi, 1924'te Ankara hükümeti tarafından alınan bir kararla kapatılmıştır (Ata, 2016: 877).

1930'ların başından itibaren ise Türkiye'nin Amerikalı Dostları Derneği ile

Hayır İşlerine Yardım Derneği arasında kurulan iş birliği kapsamında, çocuk refahı, sosyal hizmetler, cezaevi reformları, spor alanları ve sağlık tesislerine yönelik çeşitli projeler hayata geçirilmiştir. 1925–1930 yılları arasında bu projelere toplamda 277.967,43 dolar tutarında kaynak aktarılmış; bu meblağın yaklaşık 120.000 doları Ankara'daki Türk Ocağı Merkez binasının inşasına tahsis edilmiştir (Ata, 2016: 878). YMCA İşgal yıllarında (1918–1923) faaliyetlerini artırmış, Cumhuriyet döneminde ise seküler bir çizgiye kaymıştır. Ancak Amerika'dan aldığı maddi destek giderek azalmış, bir süre sonra Beyoğlu şubesi kapatılmış ve binası Cumhuriyet Halk Partisi'nin Kültür Ocağı / Halkevi hizmetine verilmiştir. Cemiyetler Kanunu'na göre 27 Aralık 1939 tarihi itibarıyla YMCA'nın Türkiye'deki faaliyetleri sona ermiştir. Kısa bir süre sonra ise aynı binada Amerikan Lisan ve Ticaret Derneği adı altında yeni bir yapı kurulmuş, bu yapı uzun süre dil kursu şeklinde faaliyet göstermiştir (Toprak, 1994: 8; Ata, 2016: 878).

1930'larda Türkiye'de uygulanan gençlik eğitim programı üç ana eksen üzerine dayanıyordu: Zihinsel (fikirî), bedensel ve ahlaki-dini gelişim (BCA 490.01/594.49.2.14). Terbiye-i fikriye kapsamında gençlerin kitap okuması, doğa gözlemleri yapması, mesleki beceriler edinmesi ve topluma faydalı bireyler olarak yetişmeleri teşvik edilmiştir. Terbiye-i bedeniye başlığı altında ise günlük hijyen alışkanlıkları, spor faaliyetleri, doğa kampları ve sağlık kontrolleri yer almış; her bireyin temiz yaşam yeminine uyması ve kendi davranışlarını izleyerek denetlemesi istenmiştir. Terbiye-i ahlakiye ve diniyye kısmında ise gençlerin günlük ibadetlerini yerine getirmeleri, kutsal metinleri okumaları ve aile-toplum yaşamına uyumlu değerler edinmeleri amaçlanmıştır. Özellikle misafirperverlik, hoşgörü ve kamu hizmetlerine gönüllü katılım gibi ilkeler ön planda tutulmuştur (BCA 490.01/594.49.2.15-23).

Cemiyet beyannamesinde bireylerin sosyal sorumluluk bilinciyle yetişmesi hedeflenmiş; faaliyet alanları sosyal, sportif, kültürel, iktisadi ve ahlaki-liderlik eğitimleri olarak beş başlık altında toplanmıştır (BCA 490.01/594.49.2.24-25).

1. Sosyal Faaliyetler ve Eğlence Ortamı (İçtimai Alan): Cemiyet, bireylerin huzurlu ve temiz bir sosyal çevre içinde arkadaşlık kurabilecekleri, konserler, amatör tiyatrolar, çeşitli oyunlar (satranç, dama, bilardo vb.) ve sohbet toplantıları ile desteklenen bir yaşam alanı sunmayı hedeflemiştir. Böylece üyelerin hem zihinsel hem de sosyal yönden gelişmeleri amaçlanmıştır.
2. Beden Eğitimi ve Sağlık (Bedeni Alan): Basketbol, voleybol, hentbol, tenis, güreş, boks ve atletizm gibi sporlarla bedensel gelişim teşvik edilmiştir. Ayrıca tıbbi muayeneler, kamp ve yüzme faaliyetleri, soğuk banyo gibi sağlık uygulamaları ve sağlıklı yaşam konularında uzman doktorlarca

verilen konferanslarla üyelerin fiziksel refahı gözetilmiştir.

3. Zihinsel ve Akademik Gelişim (Fikirî Alan): Özellikle eğitim hayatını tamamlamış gençlerin mesleki ve fikirî gelişimlerini desteklemek amacıyla; Türkçe, İngilizce ve Fransızca dil dersleri ile birlikte muhasebe, ticaret, daktilografi ve müzik (örneğin keman) gibi alanlarda kurslar verilmiş; konferanslar ve müzakereler düzenlenmiştir.
4. Ekonomik Bilinç ve Mesleki Yönlendirme (İktisadi Alan): Gençlerin meslek sahibi olmalarını kolaylaştırmak ve iktisadi bilinç kazandırmak amacıyla tasarruf, girişimcilik ve ticaret gibi konularda konferanslar düzenlenmiş, iş bulmalarına yardım edilmiş ve uygun görülen durumlarda iş bağlantıları kurulmuştur.
5. Ahlaki ve Karakter Eğitimi (Ahlaki Alan): Bireylerin ahlaki karakterlerini güçlendirmek, liderlik vasıflarını geliştirmek ve hizmet anlayışı kazandırmak amacıyla konferans ve tartışma grupları oluşturulmuştur. Cemiyet, içki ve zararlı alışkanlıklardan uzak durmayı, irade ve vicdan gelişimini teşvik etmeyi ön planda tutmuş, aynı zamanda dünya barışı ve insanlık kardeşliği idealine vurgu yapmıştır.

YMCA'nın bu çok yönlü eğitsel sistemi, bireysel gelişimin ötesinde toplumsal dönüşüm hedeflemiş; Batı değerleriyle uyumlu, disiplinli ve sorumlu bireyler yetiştirmeye çalışmıştır. Ancak bu yapı, Türkiye Cumhuriyeti'nin milli terbiye ve laiklik ilkeleriyle çeliştiği için devletin güvenlik ve eğitim birimleri tarafından yakından izlenmiştir (BCA 490.01/594.49.2).

Hristiyanlar Cemiyeti'nin (Young Men's Christian Association–YMCA) Türkiye'deki faaliyetleri, 1930'lu yıllarda yalnızca bir sosyal ya da eğitimsel girişim olarak değil, doğrudan misyonerlik ve kültürel etki yaratma girişimi olarak değerlendirilmiştir. Cemiyetin yapısına dair en somut bilgilerden biri, 12 Temmuz 1931 tarihli Emniyet-i Umumiye Riyaseti'nin raporunda yer almaktadır. Bu belgede, İstanbul'daki idare heyetinde görev alan kişilerin tamamının yabancı uyruklu olduğu görülmektedir. Heyet başkanlığına İngiliz vatandaşı ve Robert Kolej'de öğretmenlik yapan Bernard Atubini getirilmiş; Amerika vatandaşı Don Bürke ikinci başkanlığı yürütmüş, diğer üyeler arasında İngiliz vatandaşı vaiz Vilyam Kilork ve Hollanda vatandaşı Henek Tomans da yer almıştır (BCA 490.01/594.49.2.5-6).

Cemiyet, özellikle spor, konferanslar, müzikli etkinlikler, kamp organizasyonları ve dil eğitimi gibi araçlarla gençlere ulaşmakta; bu etkinlikler vesilesiyle dolaylı fakat sistemli bir misyonerlik faaliyeti yürütmektedir. 1931 yılına ait bir istatistiğe göre İstanbul'daki şubelerinde 173 Türk, 83 Ermeni, 65 Yahudi, 138

Rum ve 131 ecnebi olmak üzere toplam 590 üye kayıtlıdır 1932 ve 1933 yıllarında ise Beyoğlu şubesinde 350'ye yakın üye bulunmakta, bu üyelerin %29'unu Türk ve Müslüman gençler oluşturmaktadır (BCA 490.01/594.49.2.8). Bu durum, cemiyetin sadece azınlık gruplara değil, doğrudan Müslüman nüfusa da etki etmeye başladığını göstermesi bakımından önemlidir.

Cemiyetin faaliyetleri yalnızca yerel düzeyle sınırlı kalmamış, Türkiye genelindeki diğer Amerikan misyoner kurumlarıyla doğrudan bağlantılar kurmuştur. Bible House, Robert Kolej, Göztepe ve Bursa Amerikan Mektepleri, bu ağın aktif parçaları arasında sayılmıştır. Ayrıca 1932 yılında Üsküdar Amerikan Koleji'nde düzenlenen bir kongreye Türkiye'nin çeşitli şehirlerinden 21 cemiyet üyesi katılmış, bu kişilerin bir kısmı öğretmen ve askerî muallim olarak Anadolu'ya gönderilmiştir (BCA 490.01/594.49.2.8). Yönetimsel olarak cemiyetin 12 kişilik bir idare komitesi bulunmaktadır. Bu komite içerisinde en yetkili pozisyon "kâtib-i umumi"liktir ve bu görevi uzun süre Harry Baker yürütmüştür. Beyoğlu şubesindeki beden terbiyesi işleri ise, Amerika'da eğitim almış Ali İlhami adlı bir Türk'e verilmiştir. Cemiyetin "İsa'nın öğretilerini zorla değil ilimle yayma" ideali etrafında şekillendiği beyan edilmişse de faaliyetlerinin milli eğitim politikalarıyla çeliştiği açıkça ortadadır (BCA 490.01/594.49.2.9).

Finansal olarak cemiyetin önemli bir kısmı Amerika'dan gelen yardımlara dayansa da bu destek zamanla ciddi biçimde azalmıştır. 1931 sonrasında yıllık gelir 6000 liraya düşerken, bütçe açıkları nedeniyle faaliyetlerde kısıtlamalar yapılmak zorunda kalınmıştır. Yardım kaynaklarının %20 oranında azaldığı, Amerikan fonlarının da 4000 dolara kadar düştüğü belirtilmektedir (BCA 490.01/594.49.2.10-11).

1930'lu yıllarda cemiyetin dini faaliyetlerinin neredeyse sona erdiği, yalnızca yabancı dil eğitimi, daktilo, muhasebe, beden eğitimi gibi pratik kurslarla sınırlı hale geldiği ifade edilmiştir. Kızlar kısmı "Taavün Yurdu" adı altında yeniden teşkil edilerek yerli mevzuata uydurulmaya çalışılmıştır. Ancak cemiyetin Türkiye'deki merkezini göstermesi, kanuna aykırı bir durum teşkil ettiğinden bu faaliyetler resmi anlamda tartışmalıdır (BCA 490.01/594.49.2.10). Arşiv belgelerinde, cemiyetin faaliyetlerinin "dini ve siyasi propaganda" amacı taşımadığı; esasen gençliği terbiye etmeyi hedeflediği yönünde beyanlarda bulunulduğu görülmektedir (BCA 490.01/594.49.2.25). Ancak, devletin bu açıklamalardan tam anlamıyla tatmin olmadığı ve cemiyetin çalışmalarını yakından izlemeyi sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

2.1. YMCA'NIN Kamp Uygulamaları ve Suadiye Yaz Kampı

YMCA'nın gençlik kampları, 20. yüzyılın başlarından itibaren örgütün uluslararası faaliyetlerinde merkezi bir yer edinmiştir. İlk deneme kampı 1907'de İngiltere'de düzenlenmiş, Baden-Powell'in 1908'de Birkenhead YMCA'da yaptığı izcilik sunumuyla hareket hızla yayılmış ve kısa sürede on binlerce genci içine almıştır. İzcilik bağımsız bir örgütlenme olarak gelişse de YMCA ile yakın bağlarını sürdürmüş; birçok ülkede YMCA'lar izci grupları kurmuş, ulusal izci birlikleri oluşturmuş ve uluslararası YMCA kampları düzenlemiştir. Bu süreçte özellikle 1914 Oxford ve 1923 Avusturya Pörschach konferanslarında gençlik çalışmalarının her cemiyetin asli görevi olduğu vurgulanmış, kamplar ve açık hava etkinlikleri spor, İncil dersleri ve sosyal programlarla birlikte gençlerin hem bedensel hem de ahlaki gelişiminde önemli bir araç haline gelmiştir. Böylelikle YMCA, yalnızca dini telkinlerle sınırlı bir gençlik hareketi olmaktan çıkarak modern gençlik kültürünün inşasında etkin bir rol üstlenmiştir. Bu uluslararası birikim ve tecrübeler, Türkiye'de düzenlenmeye başlanan YMCA kamplarına da yön vermiştir (Muukkonen, 2021: 7-8.)

Amerikan kaynaklı YMCA'nın 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı-Türkiye coğrafyasında yürüttüğü sosyal yardım ve misyonerlik faaliyetlerinin en dikkat çekici unsurlarından birini yaz kampları oluşturmuştur. Bu kamplar, savaşın ve göçün yıkıcı etkilerini yaşayan çocuklara yönelik çok boyutlu bir rehabilitasyon, eğitim ve kültürel asimilasyon ortamı sunmuştur. YMCA'nın Türkiye'de kurduğu başlıca kamplar Derince, İzmir-Develiköy, İstanbul-Suadiye ve Adana merkezli olarak gerçekleştirilmiştir. Aşağıda bu kamplar mekansal, zamansal, sosyolojik ve işlevsel bağlamda özetlenmektedir.

YMCA'nın (Young Men's Christian Association) Türkiye'deki faaliyetleri içerisinde kamp uygulamaları, özellikle savaş mağduru çocuklara yönelik kapsamlı bir sosyal yardım ve misyonerlik girişimi olarak dikkat çekmektedir. İlk olarak 1919 yazında Derince'de kurulan ve "Erkek Öğrenci Kampı" adıyla faaliyet gösteren kamp, tehcir ve savaş nedeniyle mağdur olmuş Ermeni yetimlere yönelik bir rehabilitasyon alanı olmuştur. Başlangıçta 100 çocukla faaliyete başlayan kamp, kısa sürede 500'ü aşkın katılımcıya ulaşmıştır. Barınma, beslenme, sağlık hizmetleri ve ahlaki eğitim gibi unsurların yanı sıra İngilizce öğretimi ve günlük ibadet pratikleriyle misyonerlik yönü de ağır basan bu kamp, YMCA'nın Türkiye'deki ilk ve model nitelikli uygulaması olmuştur. 1920 yılında İzmir'in Develiköy bölgesinde açılan Tarım Kampı ise Ermeni ve Rum yetimlerden oluşan yaklaşık 300 çocuğu ağırlamıştır. Tarımsal üretim, beden eğitimi, temel sağlık uygulamaları ve ahlaki-dini eğitim bu kampın temel işlevleri arasında yer almıştır. (Uçar: 2013: 1178-1188). Benzer biçimde, Adana'da kurulan kamplar da

savaş sonrası dönemde özellikle Ermeni yetimlere yönelik kapsamlı bir destek sunmuştur. 1920 yazında Adana'da açılan ilk kampta 265 çocuk yer almış; bir yıl sonra açılan ve "Johnson Kampı" adı verilen ikinci kampta ise bu sayı 350'ye ulaşmıştır (Uçar, 2013: 1196-120).

Suadiye Yaz Kampı ise YMCA'nın Türkiye'deki en uzun soluklu sosyal yardım projelerinden biri olarak 1920 yazında İstanbul Suadiye'de kurulmuş ve 1930'lara kadar kesintisiz faaliyet göstermiştir. Kamp, yalnızca bir yaz tatili alanı değil, YMCA'nın fiziksel, zihinsel, ahlaki ve dini gelişimi hedefleyen çok boyutlu eğitim anlayışının örneğidir. 1920 Şubat ayında Derince Kampı'nın başarısı üzerine başlatılan proje, Papaz C. F. H. Crathern, W. E. Bristol ve E. C. Stevens tarafından yürütülmüştür. Haziran 1920'de faaliyete geçen Suadiye Kampı, altmış çadırdan oluşan ve her biri on çocuk kapasitesine sahip bir yerleşim planına göre yapılandırılmıştır. Kamp alanı, ulaşım imkânlarının elverişli oluşu ve doğal çevre koşullarının uygunluğu nedeniyle "Suadiye Çamlar" mevkiinde konumlandırılmıştır. Eğitim ve sağlık hizmetlerinin yürütülmesi amacıyla geniş çadırlar tahsis edilmiş, ayrıca Amerikan Kızılhaç'ına ait bir hastane çadırı kurulmuştur. Kamp faaliyetlerine Robert Kolej ve Beyrut Üniversitesi öğrencileri gönüllü olarak destek sağlamıştır. 1920 yılı itibarıyla kamp, üç dönem halinde yaklaşık iki bin yetim çocuğa hizmet verecek biçimde planlanmıştır. Katılımcı profilinde Ermeni, Rum, Türk, Musevi ve Rus kökenli yetim çocuklar yer almış; ilk grup, İzmit Bardizag'tan gelen 130 kişilik bir kafileden oluşmuştur. Günlük program kapsamında bayrak töreni, sabah jimnastiği, İngilizce dersleri, çeşitli eğitim etkinlikleri, spor faaliyetleri ve Protestanlık esaslı ahlaki terbiyeye yönelik uygulamalar gerçekleştirilmiştir. YMCA üyelerine yönelik paralel bir ücretli kamp da organize edilmiş, ancak ilk aşamada yeterli katılım sağlanamamıştır. Aynı yıl, İstanbul'daki yetimhanelerden getirilen 398 Türk çocuğu da programa dahil edilmiştir. Spor Alemi dergisinin aktardığına göre, açık havaya en çok ihtiyaç duyan bu grubun kampa katılımı, çocukların fiziksel gelişimine ve genel sağlık durumlarına olumlu katkı sağlamıştır. (Uçar,2013: 1188-1193).

1930 senesi yaz kampına ilişkin olarak İstanbul Y.M.C.A. (Genç Hristiyanlar Cemiyeti) kamp müdürü tarafından İstanbul YMCA idare heyetine sunulan bir rapor kampın genel seyri, hedefleri ve uygulanan programlar hakkında mühim bilgiler içermektedir. Kampın bu dönemde diğer senelere kıyasla daha yüksek bir muvaffakiyetle yürütüldüğü belirtilmektedir. Bu muvaffakiyet, teşkilata karşı artan ilgi ve güvene bağlanmakta; kamp programının sistematikliği, disiplini, yemek düzeni, kampçılarla yapılan görüşmeler, emniyet tedbirleri ve ebeveynlerle temaslar bu başarıda etkili unsurlar olarak rapora yansımaktadır (BCA 490.01/594.49.2.48).

Cumhuriyet döneminde faaliyet gösteren Genç Hristiyanlar Cemiyeti'nin (YMCA) yaz kampları, yalnızca dini veya sportif nitelikli etkinlikler olarak değil, çocuk ve gençlerin bedensel, zihinsel ve ahlaki gelişimlerini hedefleyen kapsamlı eğitim alanları olarak değerlendirilmelidir. Bu çerçevede, 1930 yılında düzenlenen İstanbul Yaz Kampı'na ilişkin söz konusu teftiş raporu, dönemin gençlik politikaları ile misyonerlik faaliyetlerinin kesişim noktasını yansıtan önemli bir belge niteliği taşımaktadır. 1930 yılı İstanbul Yaz Kampı'na ilişkin olarak hazırlanan bu teftiş raporu, kampın fiziksel aktiviteleri, sağlık hizmetleri, yüzme eğitimi, liderlik programları, çokkültürlü katılımcı yapısı, organizasyon biçimi, hedefleri ve başarı ölçütleri hakkında ayrıntılı bilgiler içermektedir. Bu kapsamda, kampın temel faaliyet alanları aşağıda ayrı başlıklar hâlinde incelenmiştir.

1. Eğitimsel Hedefler ve Organizasyon Yapısı

Kampın hedefleri açık biçimde tanımlanmıştır: gençlere açık hava ortamında istirahat ve bedensel gelişim fırsatı sunmak, onları iş birliğine dayalı bir aile ortamında sosyalleştirmek, fiziksel ihtiyaçlara duyarlılık kazandırmak ve liderlik potansiyellerini artırmak (BCA 490.01/594.49.2.41). Özellikle liderlik eğitimi kampın temel öncelikleri arasındadır. Nitekim liderlerin çoğu daha önceki kamplarda deneyim kazanmış, iyi eğitimli ve atletik yeterliliğe sahip kişilerden oluşmaktadır. Bu durumun, kampın genel başarısını önemli ölçüde etkilediği görülmektedir (BCA 490.01/594.49.2.42).

2. Fiziksel ve Atletik Faaliyetler

Katılımcılar yaş gruplarına göre ikiye ayrılmış; 12–16 yaş grubu ile 16 yaş üzeri grup için ayrı programlar geliştirilmiştir. Bu yaş grupları arasında voleybol, basketbol, futbol ve beyzbol gibi sporlar düzenli biçimde oynanmıştır. Cuma günleri dışarıdan gelen misafirler için atletik gösteriler yapılmış, tenis, kroket, klak-golf gibi daha elit oyunlar da programa dahil edilmiştir (BCA 490.01/594.49.2.42).

Yüzme eğitimi ise kampın en faydalı yönlerinden biri olarak öne çıkmıştır. Katılımcıların yalnızca %30'u kamp öncesinde yüzme bilirken, kamp sonunda bu oran %100'e yaklaşmıştır. Üç ayrı seviyede açılan yüzme sınıfları, her gün saat 11.00–12.00 arasında eğitmen eşliğinde gerçekleştirilmiştir. Yüzme başarısı gösteren katılımcılara cankurtaran eğitimi de verilmiştir (BCA 490.01/594.49.2.42).

3. Sağlık, Hijyen ve Muayene Hizmetleri

Kamp doktorunun düzenli muayeneleri sayesinde sağlık durumu titizlikle takip edilmiştir. Kamp süresince ciddi bir sağlık problemi yaşanmamış, yal-

nızca küçük çaplı spor sakatlanmaları gözlenmiştir. Beyzbol oyunu sırasında yaşanan hafif bir incinme dışında tüm katılımcıların sağlıklı biçimde kampı tamamladığı belirtilmiştir (BCA 490.01/594.49.2.43).

4. Kültürel ve Mesleki Eğitim Kursları

Her sabah saat 09.00–10.00 arasında öğrencilerin ilgisine göre farklı kurslar açılmıştır. Bunlar arasında marangozluk, oyun liderliği, atletizm, kamp bilgisi, musiki, astronomi ve cankurtarma kursları yer almaktadır. Ayrıca Türkçe, İngilizce ve Fransızca müzakere gruplarında sosyal ve ahlaki konular üzerinde tartışmalar yapılmış, günlük konuşmalardan önce “sada-
kat” konulu kısa vaazlar sunulmuştur (BCA 490.01/594.49.2.44).

5. Kamp İstatistikleri ve Katılımcı Profili

1930 kampı beş devre hâlinde gerçekleştirilmiş, toplam 203 katılımcıdan 70'i doğrudan cemiyet azası, 117'si öğrenci ve 52'si iş sahibi gençlerden oluşmuştur. Katılımcıların 46'sı Türk, 28'i Rum, 2'si Ermeni, 57'si Musevi ve 30'u yabancı uyrukludur (BCA 490.01/594.49.2.45). Bu dağılım, cemiyetin faaliyetlerini çokkültürlü ve çok dilli bir ortamda yürüttüğünü göstermektedir.

6. Gözlemler ve Duygusal Geri Bildirimler

Raporun sonunda yer verilen bireysel hikâyeler, kampın gençler üzerindeki olumlu etkisini açık biçimde ortaya koymaktadır. Kamp ortamına yabancı olan bir çocuğun, liderlerin ilgisiyle kısa sürede ortama uyum sağladığı, yüzme öğrenerek özgüven kazandığı ve hayatında büyük bir değişim yaşadığı anlatılmaktadır (BCA 490.01/594.49.2.45-46). Yine bazı velilerin kampı ziyaret ettikten sonra programı “ahlaki terbiye açısından örnek” olarak nitelendirdiği ve çocuklarını tekrar göndermek istedikleri ifade edilmektedir. Son olarak, kamp yöneticisi tarafından bazı öneriler sıralanmıştır: Yemekhane düzeninin iyileştirilmesi, mutfak ekipmanlarının yenilenmesi, yeni yatak ve baraka eklenmesi, sağlık koşullarının geliştirilmesi, deniz sporları için duş ve soyunma alanlarının inşa edilmesi, kamp liderlerinin daha iyi eğitim alması ve tanıtım faaliyetlerinin artırılması (BCA 490.01/594.49.2.52).

2.2. Devletin Gözlemleri Ve Resmi Tepkiler

Suadiye Kampı ve benzeri YMCA etkinliklerinin görünürdeki pedagojik niteliği, Cumhuriyet yönetiminin dikkatinden kaçmamıştır. 1930'lu yıllarda Maarif Vekâleti, Emniyet ve Cumhuriyet Halk Fırkası gibi devletin farklı kurum-

ları bu faaliyetlerin yalnızca eğitimsel bir çerçeve taşımadığını, aynı zamanda kültürel ve ideolojik yönlendirme potansiyeli barındırdığını vurgulayan raporlar hazırlamıştır.

Cumhuriyet Halk Fırkası, Emniyet ve Maarif Vekâleti raporlarında yer alan 1931 tarihli belgelerde; kız çocuklarına yönelik açılan dershaneler, Amerikalı misyonerlerin etkinlikleri, kiliselerde düzenlenen konferanslar ve “lisan kursları” aracılığıyla yürütülen örtük dinî eğitim faaliyetleri ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Devlet, bu faaliyetleri millî terbiyeye aykırı bulmuş ve potansiyel bir tehlike olarak değerlendirmiştir. 1930'lu yıllarda Genç Hristiyanlar Cemiyeti'nin İstanbul'daki örgütlenme çalışmaları, Cumhuriyet yönetimi açısından hem eğitim politikaları hem de ideolojik bütünlük bakımından ciddi bir sorun olarak görülmüştür. Nitekim, 26 Mart 1931 tarihli ve Cumhuriyet Halk Fırkası İstanbul Vilayet İdare Heyeti tarafından Maarif Eminliği'ne gönderilen belgede, cemiyetin İstanbul'da kız çocukları için açtığı bir dersane aracılığıyla yürüttüğü faaliyetler ayrıntılı biçimde değerlendirilmiştir. Cemiyetin teşkilatlanma biçimi, eğitim programı ve çalışma esasları üzerine yapılan detaylı tahkikat sonucunda hazırlanan raporun “mucib-i intibah” olduğu, yani ciddiyetle dikkate alınması gerektiği vurgulanmıştır. Raporda, bu faaliyetlerin kamuoyunca bilinmesine rağmen gerekli önleyici tedbirlerin alınmadığı ifade edilmiş; özellikle öğretmenlerin bu yapılanmalarla ilişkileri olduğuna dikkat çekilmiştir. Belge, okul çağındaki çocukların ve gençlerin bu tür dini cemiyetlere yönelmesinin engellenmesinin bir zorunluluk olduğunu belirtirken, Maarif Eminliği'nden daha fazla hassasiyet ve denetim talep etmektedir. (BCA 490.01/594.49.2.1).

Genç Hristiyanlar Cemiyeti'nin Türkiye'deki faaliyetleri, dönemin Cumhuriyetçi yönetimi tarafından yalnızca dinî bir örgütlenme olarak değil, aynı zamanda kültürel ve ideolojik bir tehdit olarak değerlendirilmiştir. 5 Eylül 1931 tarihli arşiv belgesinde, cemiyetin özellikle Amerikan misyonerleriyle bağlantılı olarak gençler arasında bedenî, fikrî ve ruhî gelişim ilkeleri çerçevesinde örgütlendiği; bu ilkelerden özellikle üçüncüsünün—yani ruhî ve dinî ahlâkın Hristiyan esaslara göre şekillendirilmesinin—cemiyetin temel gayesi olduğu vurgulanmaktadır (BCA 490.01/594.49.2.2-3). Bu amaç doğrultusunda cemiyetin İstanbul'da açtığı merkez ve şubelerin, özellikle genç kızlara yönelik özel yapılanmalarla desteklendiği ve bu yapılar içerisinde Amerikalı misyonerlerin görev aldığı belirtilmiştir. Cemiyetin dini propaganda faaliyetlerini “lisan dershanesi” gibi masum görünen adlar altında sürdürdüğü, kiliseleri konferans salonlarına dönüştürerek gençlerin ahlâkî değerlerini dönüştürmeyi hedeflediği ifade edilmiştir. Belge, cemiyetin mali yapısına da ışık tutmakta; Amerika'daki merkez teşkilat, üye aidatları ve yerel Türk destekçilerinden sağlanan yardımların her yıl toplanarak

İstanbul'daki kurumlara dağıtıldığını ortaya koymaktadır. Bu yönüyle cemiyetin görünüşte yardım ve eğitim faaliyeti yürütürken, aslında gençleri milliyetçilikten uzaklaştırmaya yönelik bir “manevî dönüşüm” hedeflediği; bunun da Türk gençliğini Hristiyanlaştırma çabasıyla birleştiği açıkça dile getirilmiştir. Belgede, bu faaliyetlerin Türk millî terbiyesiyle bağdaşmadığı ve gençliğin bu tür yapıların etkisine bırakılmaması gerektiği yönünde sert uyarılar yer almaktadır (BCA 490.01/594.49.2.3-4).

SONUÇ

1930'lu yıllarda Türkiye'de faaliyet gösteren Genç Hristiyanlar Cemiyeti (YMCA), modernleşme ve milli kimlik inşasının hız kazandığı bir dönemde, Cumhuriyet yönetiminin laiklik ve milliyetçilik ilkeleriyle kesişen hassas bir alanda varlık göstermiştir. Cemiyetin görünürde pedagojik, sportif ve sosyal yardım odaklı çalışmaları; gerçekte Batı değerlerini, Hristiyan ahlakını ve Amerikan tarzı toplumsal örgütlenme biçimlerini genç kuşaklara aktaran örtük bir kültürel diplomasi aracı niteliği taşımıştır. Bu durum, devletin resmi organları tarafından yakından izlenmiş; cemiyetin faaliyetleri zamanla bir eğitim veya sosyal hizmet girişimi olmanın ötesinde, ideolojik bir yönlendirme aracı olarak değerlendirilmiştir.

YMCA'nın Suadiye Yaz Kampı örneğinde görüldüğü üzere, cemiyetin eğitim programı bedensel, zihinsel ve ruhsal gelişimi bütünleştiren bir pedagojik sistem üzerine kurulmuştur. Ancak bu model, gençliği “Hristiyan ahlakı” merkezli bir kişilik inşası etrafında şekillendirdiği için, Cumhuriyet'in laik ve milli terbiyeye dayalı eğitim anlayışıyla doğrudan çatışmıştır. Arşiv belgeleri, devletin bu çelişkinin farkında olduğunu ve cemiyetin faaliyetlerini “milli terbiyeye aykırı” bir unsur olarak değerlendirdiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte, YMCA'nın Türkiye'deki faaliyetleri tamamen misyonerlik çerçevesinde de okunamaz. Zira cemiyetin zaman içinde dinsel görünümünü törpüleyerek sosyal, kültürel ve eğitsel bir kimliğe büründüğü; spor, sağlık, dil eğitimi ve liderlik kurslarıyla sekülerleşen bir gençlik pedagojisi geliştirdiği görülmektedir. Bu yönüyle YMCA, Batı'daki sivil toplum geleneğinin erken bir temsilcisi olarak, Cumhuriyet'in toplumsal dönüşüm sürecinde önemli bir işlev görmüştür.

Sonuç olarak, 1930'lar Türkiye'sinde YMCA örneği, modernleşme, laiklik ve ideolojik eğitim politikalarının kesiştiği karmaşık bir alanı temsil etmektedir. Devletin gözetim politikaları ile sivil cemiyetlerin pedagojik faaliyetleri arasın-

daki bu gerilim, erken Cumhuriyet döneminde eğitimin yalnızca bir öğrenim süreci değil, aynı zamanda bir ideolojik mücadele alanı olarak görüldüğünü göstermektedir. Dolayısıyla YMCA'nın yaz kampları, sadece gençlik eğitimi bağlamında değil; aynı zamanda Türkiye'nin kendi ulusal kimliğini inşa ederken dış kültürel etkilerle kurduğu mesafeyi anlamak bakımından da önemli bir tarihsel örnek teşkil etmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA. 490.01/594.49.2

BCA. 25.132.17/180.9

Araştırma Eserleri

- Açıkses, E. (2003). Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik faaliyetleri. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Arıg, A.S. (2012). Dünden Bugüne İstanbul'daki Misyonerlik Faaliyetleri, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi CTAD, Yıl 8, Sayı 15, ss.105-119.
- Ata, B. (2016). “Amerikalı İşadamı, Hayırsever ve Diplomat Charles R. Crane'in Türkiye'deki Kültür ve Eğitim Faaliyetleri”. Kuruluşundan 90. Yılına Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu. C 2. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları. 853-888.
- Bayrak, T. (2011). İzciliğin Türkiye'ye Gelişi Ve Günümüzdeki Görünümü. İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 3(20), 153-175.
- Cullum, A. L. (1953). “The Religion of the Y.M.C.A.”, Philippine Studies, Vol. 1., 3/4. 249-269. <https://archium.ateneo.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3581&context=phstudies> 16.09.2025.
- Muukkonen, M. 2021: YMCA: Its birth, expansion and activities up to 1955, https://www.ieg-ego.eu/en/threads/transnational-movements-and-organisations/international-religious-and-humanitarian-movements/martti-muukkonen-ymca-its-birth-expansion-and-activities-up-to-1955#InsertNoteID_185_marker186, E.T. 10.09.2021
- Ninde, H. S., Bowne, J. T., & Uhl, E. (Eds.). (1892). A hand-book of the history, organization, and methods of work of the Young Men's Christian Associations. New York: The International Committee of Young Men's Christian Associations.

- Özer, İ. (2020). Genç Hristiyanlar Cemiyeti (YMCA) Ve Türkiye Misyonu Faaliyetleri. Tarih Biliminde Akademik Çalışmalar. (Ed. Zafer Gölen), Iype, Cetinje-Montenegro.
- Toprak, Z. (1994). ““Vay Em Si Ey (YMCA) Jimnastikhaneleri,” Toplumsal Tarih 1:2 (1994), ss.8-12.
- Turan, Ö. Van'da Amerikan Misyonerler ve Ermeniler, Van'da Katliam, Yıkım Ve İşgal: Tehcüre Giden Yol (26-27 Mayıs 2022) Bildiriler Kitabı. Ed. Dilşen İnce Erdoğan. Ankara: TTK
- UÇAR, A. (2013), Hristiyan Gençler Cemiyeti ve Türkiye'deki Faaliyetleri (1910-1939). Doktora Tezi, İstanbul İstanbul: Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zald, Mayer N. / Denton, Patricia: From Evangelism to General Service: The Transformation of the YMCA, in: Administrative Science Quarterly 8,2 (1963), pp. 214–234. URL: <https://www.jstor.org/stable/2390900> [10.06.2025]

11. BÖLÜM

YABANCILAR İÇİN TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE DİNLEME STRATEJİLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Dr. Samet ASLAN

Munzur Üniversitesi Edebiyat Fak.

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

smtaslan23@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0200-2985>

GİRİŞ

Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi, Türkçeyi anadili dışında öğrenen bireylere dilin yapısal, sözcüksel ve iletişimsel boyutlarını kazandırmayı hedefleyen disiplinler arası bir alandır. Bu süreç, dilbilgisi kurallarının sistematik biçimde aktarılmasını, sözcük dağarcığının geliştirilmesini ve etkili iletişim becerilerinin kullanıma dönük olarak öğretilmesini kapsamaktadır (Koç, 2024, s. 875). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminin her geçen gün daha yaygın hale geldiği gözlemlenmektedir. Özellikle, 1984 yılında Ankara Üniversitesi çatısı altında kurulan Ankara TÖMER ile birlikte, yabancılara Türkçe öğretimi daha kurumsal bir yapıya kavuşmuştur (Boylu ve Başar, 2018: 32; Özdemir & Çangal & Özdemir, 2017, 331). Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi kavramı dilimizde yerini aldı. Bu kavram Türkçe'yi ana dili olmayan bireylere öğretmeyi amaçlar ve bu süreçte dilbilgisiyle birlikte dört temel becerinin geliştirilmesi önem taşır. Yabancı dil, sürekli olarak ana dile karşı bir uyum ve mücadele içindedir (Başkan, 2006: 12). Yabancılara Türkçe öğretimi için hazırlanan ders kitapları, içerik ve kazanımlarını Avrupa Dil Portfolyösü'nün standartları ve seviye tanımlayıcıları doğrultusunda yapılandırmaktadır. Bu yaklaşım, dil öğretim sürecinin uluslararası ölçekte uyumlaştırılmasını ve öğrencilerin dil yeterliliklerinin şeffaf bir biçimde belgelenebilmesini sağlamaktadır (Erdoğan, 2022, 142). Yabancı Dil

Olarak Türkçe öğretimi, dil öğrenen bireylerin hem iletişim becerilerini geliştirmeye hem de Türkçeyi aktif bir şekilde kullanabilmelerini sağlamaya yönelik bir süreçtir. Bu süreçte temel dil becerilerinden biri olan dinleme, önemli bir rol oynar. Dinleme eğitimi, hem ana dilde hem de yabancı dilde etkili iletişim kurabilmenin temel unsurlarından biridir. Dil öğrenimi, iletişim kurma arzusunun da yanısıra ve başarılı bir dil öğretimi, dört temel dil becerisinin birbiriyle uyum içinde öğretilmesiyle mümkün olur (Altunkaya, 2018:199). Dinleme, sadece dil girdilerini almak değil, aynı zamanda anlam oluşturma, analiz yapma ve iletişimdeki bağlamı doğru şekilde algılamayı içeren karmaşık bir süreçtir. Bu nedenle, etkili dinleme stratejilerinin gelişimi, dil öğreniminde başarıyı artıran önemli bir faktör olarak öne çıkar.

Dinleme stratejilerinin planlanması ve uygulanması, öğrencilerin dil anlayışlarını güçlendirmekle kalmaz; aynı zamanda onların dil öğrenim süreçlerini daha keyifli ve verimli hale getirir. Eğitim bilimleri, dil bilimi ve psikoloji gibi alanların katkılarıyla zenginleşen bu süreç, öğrencilerin dikkat, algılama ve anlamlandırma becerilerini desteklemek için disiplinlerarası bir yaklaşıma dayanır. Türkçe'nin ses yapısına ve doğru telaffuzuna vurgu yapan stratejiler, öğrencilerin sadece dil bilgisi düzeyinde değil, aynı zamanda iletişimde akıcılık açısından da gelişmelerine katkı sağlar. Bu bağlamda, dinleme stratejilerinin etkili bir şekilde kullanılması, yabancı dil öğretiminin temel bileşenlerinden biridir.

Dinleme becerisi, birçok araştırmacı tarafından dört temel dil becerisi arasında geliştirilmesi en zor olan ancak geliştirilebilir bir yeti olarak değerlendirilmektedir (Kurt, 2023; Doğan, 2008; Epçaçan, 2013; Tabak & Göçer, 2014; Cihangir, 2004; Kemiksiz, 2015) ve genellikle eğitim-öğretim sürecinde ders kitapları aracılığıyla kazandırılmaya çalışılmaktadır. Böylelikle dinleme becerisinin geliştirilmesi, sadece öğrencilerin dil anlayışını ilerletmekle kalmaz, aynı zamanda diğer temel dil becerilerinin (konuşma, okuma ve yazma) gelişimine de doğrudan katkıda bulunur. Özellikle yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde, dinleme stratejilerinin kullanımı, öğrencilerin hem dilbilimsel hem de kültürel unsurları daha iyi kavramalarına yardımcı olur. Bu süreç, doğru telaffuz, vurgu, tonlama ve ses birimlerinin algılanmasını kolaylaştırırken; öğrencilerin Türkçeyi gerçek yaşam bağlamlarında etkili bir şekilde kullanabilmelerine olanak tanır. Bu nedenle, dinleme stratejilerinin bilinçli bir şekilde tasarımı ve uygulaması, dil öğretiminde hem yöntembilimsel hem de eğitsel bir gereklilik olarak öne çıktığı görülmektedir.

ÇALIŞMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Bu çalışmanın amacı, yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde dinleme stratejilerinin etkililiğini disiplinlerarası bir perspektifle incelemek ve bu stratejilerin öğrenci başarısına, dil edinim süreçlerine ve bütünleşik beceri gelişimine olan katkılarını değerlendirmektir. Çalışma, nitel bir derleme (literatür taraması) şeklinde tasarlanmıştır. 2000-2025 yılları arasındaki akademik kaynaklar (makaleler, tezler, kitaplar) doküman analizi yöntemiyle incelenmiştir.

BULGULAR

Dinleme Stratejilerinin Tanımı ve Türleri

Dinleme stratejileri, dil öğrenim sürecinde bireylerin işitsel girdileri anlamlandırma, analiz etme ve bu girdilere tepki verme süreçlerini optimize etmek amacıyla bilinçli olarak uyguladıkları yöntemler ve tekniklerin toplamıdır (Yıldız ve Kılıç, 2015: 18). Bu stratejiler, bireyin dinlediği materyali daha etkili bir şekilde kavrayabilmesi ve içeriği anlamlandırabilmesi için zihinsel süreçleri harekete geçiren yöntemler olarak tanımlanır. Dinleme, dil öğreniminde yalnızca bilgi alım süreci değil, aynı zamanda anlam oluşturma ve analiz becerisi geliştirme açısından da kritik bir beceridir. Bu nedenle, dinleme stratejileri, öğrencilerin dinleme sürecindeki dikkat, hafıza, odaklanma ve bilgiyi işleme gibi becerilerinin güçlendirilmesini sağlar (Yılmaz, 2019: 280). Stratejiler genellikle önceden planlama, dinleme sırasında etkinlik ve sonrasında değerlendirme aşamalarını içeren sistematik bir süreç olarak ele alınmaktadır.

Dinleme stratejileri genel olarak bilişsel, üstbilişsel ve sosyal-duygusal olmak üzere üç ana kategoriye ayrılmaktadır. Bilişsel stratejiler, öğrencilerin kelime dağarcığı genişletme, bilgiyi analiz etme ve yapılandırma becerilerini desteklerken, üstbilişsel stratejiler bireyin dinleme amacını belirleme, plan yapma ve dinleme sürecini kontrol etmesine odaklanır. Sosyal-duygusal stratejiler ise, dinleme sırasında öğrencinin kendine güvenini artırma, işbirliği yapma ve duygusal süreçleri yönetme becerilerini geliştirmeye yöneliktir. Bunlara ek olarak etkileşimli dinleme öğretimi de vardır. Bu dinleme öğretimi, dinleyicinin aktif bir rol üstlenerek konuşmacıyla işbirliği içinde iletişim sorunlarını çözdüğü, anlamları müzakere ettiği ve belirli etkileşim hedeflerini gerçekleştirdiği bir dinleme biçimidir. Bu süreçte, dinleyici tepkileri bilginin anlamına odaklanırken, katılım ilkeleri öğrencilerin etkileşim içerisindeki konumlarını belirler (Ryan, 2022: 367). Bu stratejilerin bir arada uyum içinde kullanılması, hedef dili öğrenme sürecinde dinleme becerisini hem dilsel hem de iletişimsel

yeterlilik açısından daha etkili hale getirdiği görülmektedir.

Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Dinlemenin Önemi

Bir dilde yeterlilik, bireyin anlama ve ifade etme temeline dayalı temel dil becerilerini etkili bir şekilde kullanabilmesiyle ölçülür (Karatay, 2011: 21). Temel dil becerilerden dinleme de, dil öğreniminde temel becerilerden biri olarak, öğrencilerin hedef dili anlama ve bu dilde iletişim kurma yetkinliklerini doğrudan etkilediği görülür. Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde de dinleme becerisi, dilin yapısal özelliklerini, fonetik unsurlarını ve gerçek hayattaki kullanımını öğrencilere aktarmada kritik bir rol üstlenir. Dinleme eğitimi, öğrencilerin dinlediğini doğru anlayıp değerlendirmesini sağlamayı hedefler. İnsan, daha anne karını dinlemeye başlayarak, ilk anlama sürecini dinleme yoluyla gerçekleştirir. Dinleme, önce dil öğrenmenin bir yöntemi, ardından bilgi edinmenin aracı olur (Doğan, 2008: 267). Türkçe, kendine özgü ses yapısı, vurgu düzeni ve eklemeli dil yapısıyla yabancı dil öğrencileri için başta karmaşık görünebilir. Ancak etkili dinleme uygulamaları, bu zorlukların aşılmasını sağlamakla birlikte, öğrencilerin Türkçe'yi daha doğal bir şekilde öğrenmesine yardımcı olur. Dinleme becerisi, dili anlamının ötesinde, konuşma, telaffuz, ritim ve tonlama gibi iletişimde esas unsurların doğru biçimde kazanılmasını da destekler. Dinleme, yalnızca bireyin pasif bir şekilde dili işitmesi değil, aynı zamanda duyulanı anlamlandırmaya ve bağlama uygun şekilde yorumlamaya yönelik aktif bir süreçtir (Yılmaz, 2019: 280). Bu yüzden, Türkçe öğretiminde dinlemeye önem verilmesi, öğrencilerin dört temel dil becerisi arasında güçlü bir denge kurmasına yardımcı olur. Dilin kültürel öğelerini de içerebilen dinleme materyalleri, öğrencilere Türk toplumunun sosyal ve kültürel bağlamlarını anlamada önemli katkılar sağlar. Dinleme becerisinin geliştirilmesiyle Türkçe öğrenen bireyler, yalnızca dilsel yeterlilik değil, aynı zamanda iletişimde akıcılık ve bağlama duyarlılık gibi beceriler de kazanır. Bu da dil öğretiminde dinlemenin yalnızca destekleyici değil, merkezi bir rol üstlendiğini gösterir.

Etkili bir dinleme eğitimi, diğer dil becerileri olan okuma, yazma ve konuşma üzerinde doğrudan katkılar sağlamaktadır. Dinleme, öğrencilerin hedef dile ait kelime dağarcığına ve dilbilgisel yapılarla maruz kalmasını sağlayarak, özellikle okuma becerisindeki anlamlandırma ve çözümleme süreçlerini destekler (Yılmaz, 2019: 282). Yazma becerisi açısından, dinleme yoluyla edinilen doğru cümle yapılarına, ifadelerin bağlama uygun kullanımına ve sözdizimsel doğruluğa ilişkin bilgi, öğrencilere yazılı üretimlerinde rehberlik eder. Konuşma yetisi üzerinde ise dinleme, öğrencilerin hedef dile ait fonetik özellikleri, vurgu, tonlama ve ritim gibi önemli unsurları edinmesini kolaylaştırır ve iletişimde akıcılığı

ğın geliştirilmesine katkıda bulunur. Başka bir ifadeyle, dinleme eğitimi, dilin bütüncül edinim sürecini destekleyerek diğer dil becerilerinin birbirleriyle organik bir şekilde ilişkilendirilmesi ve öğrencilerin daha güçlü bir dilsel yeterlilik geliştirmesi bakımından kritik bir rol oynamaktadır

Eğitim Sürecinde Dinleme Stratejilerinin Kullanımı

Dinleme sürecindeki stratejiler genel olarak üç temel aşamadan oluşmaktadır: dinleme öncesi, dinleme sırası ve dinleme sonrası (Demirel, 2003: 73-74; Doğan, 2016: 21; Akkaya ve Ünal, 2016: 2-73; Akyol, 2010: 14). Bu üç temel aşama eğitim süreçlerinde de kullanılmaktadır. Çünkü eğitim süreçlerinde dinleme stratejilerinin kullanımı, öğrencilerin dil gelişim sürecini destekleyen en önemli yöntemlerden biridir. Dinleme stratejileri, öğrencilere dil girdilerini etkin bir şekilde işlemeyi ve anlamlandırmayı öğretmek için dil becerilerinin genel gelişimine katkı sağlar. Özellikle Türkçe gibi kendine özgü ses yapısı ve dil bilgisel özellikler sunan bir dile yönelik öğretimde, dinleme stratejilerinin bilinçli bir şekilde uygulanması, öğrencilerin dil girdilerini doğru algılamasına ve bu girdilerden anlamlı öğrenme çıktıları elde etmesine yardımcı olur. Bu dinleme stratejileri (Akyol, 2010: 20), öğrencilerin sadece duyduklarını mekanik olarak takip etmesini değil, aynı zamanda dinleme sürecinde dilin bağlamsal ve kültürel özelliklerini kavrayarak aktif bir şekilde öğrenmelerini de hedefler. Böylece, dinleme becerisi sadece pasif bir süreç olmaktan çıkar, dil öğrenme sürecinin merkezi bir bileşeni olarak ortaya çıkmaktadır.

“Diller için Avrupa Ortak Başvuru Metni”, öğrencilerin yaşam boyu öğrenme temelinde dil yeterliklerini belirlemek için standart ölçütler sunar. Yabancı dil olarak Türkçe dinleme eğitiminde, bu metindeki dil düzeylerinin gerektirdiği dinleme becerilerinin kazandırılması hedeflenir. Bu amaçla, bilişsel ve üstbilişsel stratejiler etkili bir yöntem olarak görülmektedir. Dinlediğini anlama stratejileri bilgiyi kazanma, depolama, geri çağırma ve kullanma basamaklarından oluşur (Vandergrift, 1997; O'Malley, Chamot & Kupper, 1989). Dinleme stratejileri ise dinleme öncesi, sırası ve sonrası olmak üzere üç aşamada uygulanır (Keçik ve Uzun, 2004):

- **Önemli ya da ilgili bilgiyi seçme:** Dinlenen içerikte gerekli bilgilere odaklanma.
- **Konuşma durumunu anlama ve değerlendirme:** Konuşma bağlamını ve amacını kavrama.
- **Sözcükleri tanıma-anlama:** Kullanılan kelimenin anlamını çözme.
- **Çıkarımlarda bulunma:** Doğrudan belirtilmeyen bilgileri tahmin etme.

- Sesleri tanıma-anlama: İştilen sesleri ayırıştırma ve anlamlandırma.
- Konu ve alt konuları saptama: Metnin ana fikrini ve detaylarını belirleme.
- Parçalar üstü birimleri tanıma-anlama: Vurgu, tonlama ve ezginin anlamını çözüme.
- Söz diziminden kaynaklanan anlam özelliklerini anlama: Cümle yapısından anlam çıkarma.
- Metindeki birimler ve bölümler arası ilişkileri kavrama: Fikirler arasındaki bağlantıyı çözümlenme.

Strateji, belirli bir amaca ulaşmak için izlenen yol, kullanılan yöntem ve tekniklerin bütünüdür. Dil öğreniminde kullanılan stratejiler, Oxford (1990) tarafından doğrudan ve dolaylı stratejiler olarak iki gruba ayrılmıştır. Hatırlama, bilişsel ve telafi stratejileri doğrudan; üstbilişsel, duyuşsal ve sosyal stratejiler ise dolaylı stratejiler kategorisinde yer alır (Altunkaya, 2018: 200). Vandergrift ve Goh'a (2012) göre dinleme eğitimi, beş temel aşamada üstbilişsel süreçlere dayanarak gerçekleştirilmektedir. İlk aşama olan Dinleme Öncesi Planlama/Tahmin aşamasında, öğrencilere dinlenecek metnin konusu ve türü hakkında bilgi verilmekte; öğrenciler konu ile ilgili tahminler yaparak zihinsel bir planlama sürecine girerler. İlk Dinleme-İlk Doğrulama aşamasında, metin ilk kez dinlenir, öğrenciler tahminlerini duyduklarıyla karşılaştırarak yanlışlıklarını düzeltir ve anladıkları yeni bilgileri not alırlar. Bu süreçte sınıf içi etkileşim önemlidir, öğrenciler arkadaşlarıyla notlarını paylaşarak eksikliklerini tamamlar. İkinci Dinleme-İkinci Doğrulama aşamasında, öğretmen metni ikinci kez dinletir ve öğrencilerin eksik anlamalarını gidermek için sınıf tartışması yapılır; burada izleme, değerlendirme ve problem çözme süreçleri devreye girer. Üçüncü Dinleme-Son Doğrulama aşamasında, metin üçüncü kez dinlenir ve kalan anlaşılmayan noktalar açıklığa kavuşturulur. Bu aşamada izleme ve problem çözmeye yönelik üstbilişsel süreçler kullanılır. Son aşama olan Yansıtma ve Hedef Belirleme aşamasında ise öğrenciler önceki dinleme deneyimlerinden yola çıkarak bir sonraki dinleme için hedefler belirlerler. Bu süreç, eksik yönleri telafi ederek, değerlendirme ve planlama becerilerinin geliştirilmesini destekler. Dinleme stratejilerinin eğitim sürecine entegrasyonu, stratejik bir planlama ve öğrencilerin ihtiyaçlarının dikkate alınmasını gerektirir. Özellikle bilişsel ve üstbilişsel stratejilerin kullanımı, öğrencilerin dinleme sürecini daha iyi kontrol etmelerine, ana fikirleri ayıklamalarına, detayları fark etmelerine ve dinleme etkinliğini değerlendirmelerine olanak tanır. Dinleme öncesi hedef belirleme ve içeriği tahmin etme, dinleme sırasında dikkat odaklama ve not alma, dinleme sonrasında ise duyduklarını analiz etme ve değerlendirme gibi yöntemler, strateji kullanımını sistematik bir hale getirir (Vandergrift ve Goh, 2012). Yine bunlara ek olarak yabancılar Türkçe

öğretiminde otantik materyal stratejisi dinleme becerisinin geliştirilmesine katkı sağlayabilir. Bu materyaller, öğrencilerin bilişsel ve psikolojik süreçlerini desteklerken, bireysel öğrenme hızına ve grup çalışmalarıyla etkileşime uygun stratejiler sunmaktadır (Miçooğulları, 2021: 14). Bu stratejiler, öğrencilere dinleme sürecinde bir rehberlik sağlamakla kalmaz, aynı zamanda onların dilsel farkındalığını artırarak hedef dile dair daha derin ve uzun vadeli bir öğrenme sağladığını gösterir. Eğitim sürecine dinleme stratejilerinin etkili bir şekilde dahil edilmesi, öğrencilerin dinleme becerilerinde hem yeterlilik hem de özgüven kazanmalarına doğrudan katkı sağladığı anlaşılr.

Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Dinleme Becerisine Yönelik Yeni Yaklaşımlar

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde, dil becerilerinin bütünleşik bir şekilde geliştirilmesi hedeflenirken dinleme becerisi, iletişimsel yeterliliğin temel taşlarından birini oluşturmaktadır. Geleneksel yöntemlerin sınırlılıklarını aşmak amacıyla, günümüzde dijital dönüşüm ve öğrenme kuramlarındaki ilerlemeler ışığında yenilikçi pedagojik yaklaşımlar benimsenmektedir. Bu bağlamda, dinleme eğitiminde teknoloji entegrasyonu, otantik materyal kullanımı, disiplinlerarası iş birliği ve bireyselleştirilmiş öğrenme ortamları ön plana çıkmakta; öğrenenlerin dil edinim süreçlerini zenginleştirerek etkileşimli ve kalıcı bir öğrenme deneyimi sunmaktadır. eknoloji destekli dinleme uygulamaları (podcast, sesli kitaplar, interaktif uygulamalar ve yapay zeka tabanlı ses tanıma sistemleri) aracılığıyla öğrencilerin gerçek zamanlı dinleme pratiği yapmaları sağlanmaktadır (Ağca ve Aktaş, 2024; Miçaoğulları, 2021; Kurt, 2023; İnal ve Çakır).

- Otantik materyallerin (günlük konuşma kayıtları, filmler, haberler ve kültürel içerikler) kullanımıyla dilin doğal kullanımına maruz kalma imkânı sunulmaktadır.
- Disiplinlerarası yaklaşımlar (psikodilbilim, nörodilbilim, eğitim bilimi) ile dinleme sürecindeki bilişsel ve duyuşsal faktörler desteklenmektedir.
- Etkileşimli teknikler (tartışma, rol yapma, senaryo tabanlı uygulamalar) aracılığıyla dinleme becerisi iletişimsel bağlamda geliştirilmektedir.
- Kişiselleştirilmiş öğrenme yöntemleri (bireysel dinleme planları, geri bildirim mekanizmaları) ile öğrenci ihtiyaçlarına uygun stratejiler tasarlanmaktadır.
- Çoklu ortam entegrasyonu (görsel-işitsel materyaller, sanal gerçeklik) yoluyla bağlamsal anlama ve kalıcı öğrenme desteklenmektedir.

Dilbilim ve Sesbilimin Dinleme Stratejilerine Katkısı

Dili bilimsel yönden inceleyen dilbilim (Dilber, 2017: 778) ve sesbilim, dil öğrenim süreçlerinde dinleme becerisinin geliştirilmesine yönelik stratejilerin oluşturulmasında önemli bir teorik ve pratik altyapı sunar. Dilbilim, dilin genel yapılarını, gramerini, kelime kullanımını ve anlam yaratım süreçlerini anlamaya çalışırken, sesbilim (phonetics) ve sesbilgisi (phonology) disiplinlerinin ilgi alanları Türkçede farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bazı araştırmacılar “phonetics” için “sesbilim” (Börtlü, 2024; Selen, 1979; Demircan, 1979; Aksan, 1980; Konrot, 1984; Topbaş, 1991), “phonology” için ise “sesbilgisi” veya “görevsel/gelişmeli sesbilim” terimlerini kullanmaktadır. Diğer bazı araştırmacılar ise “phonetics” için “sesbilgisi”, “phonology” için “sesbilim” (Vardar, 1978, 1980; Demirezen, 1990) terimlerini tercih etmiştir. Başka bir ifadeyle sesbilim dilin ses yapısını, telaffuz özelliklerini, vurgu ve tonlamayı analiz eder. Bu iki disiplin, yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde, öğrencilerin hedef dile uygun dinleme stratejileri geliştirmesine rehberlik eder. Türkçenin eklemeli yapısı ve ses uyumu kuralları, öğrencilerin dinlerken kelimeler arasındaki ilişkileri anlamalarına yardımcı olabilir. Öğretim sürecine dahil edilen sesbilim odaklı bir yaklaşımda ise, Türkçe’deki ünlü uyumu veya vurgunun kelimenin anlamını nasıl etkilediği gibi konular dinleme materyalleriyle desteklenerek öğrencilerin dikkatine sunulabilir. Böylece dinleme sırasında dilin temel yapısal özelliklerini algılamak ve anlamlı bir şekilde işlemlendirmek daha kolay hale gelmektedir.

Dilbilim ve sesbilimin katkısı, özellikle dinleme materyallerinin tasarımında kendini gösterir. Seslerin, ünlü ve ünsüzlerin oluşum esnasında doğru betimlenmesi oldukça önemlidir. (Ögeyik, 2008: 44). Farklı bağlamlarda kullanılan ifadeler arasındaki anlam farklarının açıklandığı materyaller, öğrencilerin dilin bağlamsal kullanımlarını ve kültürel ipuçlarını anlamasına yardımcı olabilir. Sesbilim açısından ise, bireylerin Türkçenin doğru telaffuzuna ve ritmine aşina olması için otantik dinleme materyalleri kullanılabilir. Örneğin, bir diyalogdaki vurgu ve tonlama değişimlerinin anlam üzerinde yarattığı etkiler dinleme etkinlikleriyle detaylandırılabilir. İzleme ve duyma gibi temel dinleme etkinliklerinin yanında seslerin doğru telaffuz edilmesini modelleyen etkinliklere yer verilerek, öğrencilerin hem işitsel hem de fonetik farkındalıklarının geliştirilmesi sağlanabilir. Bu tür odaklanmış stratejiler, öğrencilere sadece Türkçeyi anlamalarını değil, aynı zamanda konuşulduğu bağlamda anlam yaratmalarını öğretir. Bunun yanı sıra, sesbilim ve dilbilim ışığında geliştirilen dinleme stratejileri, farklı seviyelerdeki öğrencilere hitap edecek çeşitli yöntemlerin uygulanmasını sağlar. Örneğin, başlangıç seviyesindeki bir öğrenci için Türkçenin temel ses sistemi-ne odaklanan etkinlikler düzenlenirken, ileri seviyedeki bir öğrenci için seslerin

bağlam içerisindeki değişimini ve prosodik özelliklerini inceleyen stratejiler uygulanabilir. Bu süreçte, dilbilimsel yapıların anlam oluşturmadaki temel işlevi vurgulanırken, sesbilimsel özelliklerden tonlama, vurgulama ve kelime içerisindeki ritim gibi unsurların dinlemedeki işlevi açıklanabilir. Özetle, dilbilim ve sesbilim, hem dinleme stratejilerinin tasarlanmasında hem de bu stratejilerin öğrencilere aktarılmasında teorik bir çerçeve ve pratik bir yol sunarak (Aydemir, 2019: 93), hedef dili öğrenme sürecini daha verimli ve anlamlı hale getirmektedir.

Disiplinlerarası Yaklaşım ile Dinleme Öğretimi Etkililiğinin Artması

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde modern ve yenilikçi yaklaşımlara yönelik çalışmaların sayısı zamanla artış göstermektedir (Alver, 2019; Barın, 2004; Calp, 2017; Özkan-Demir-Özdemir, 2017; Göçen, 2023; Altun, 2019; Güneş, 2011). Okuma, dinleme, yazma ve konuşma becerilerine yönelik modern yaklaşımlar yabancı dil olarak Türkçe öğretimini daha efektif bir hale getirmektedir. Dinleme öğretiminin etkililiği de, sadece dil öğretim metotlarından değil, aynı zamanda disiplinlerarası bir bakış açısıyla birden fazla alanın bir araya getirilerek oluşturulan bütüncül bir yaklaşımla artırılabilir. Eğitim bilimleri, dil bilimi, psikoloji, iletişim ve kültür çalışmaları gibi farklı disiplinlerin sağladığı teorik ve pratik katkılar, dinleme becerisinin geliştirilmesine yönelik kapsamlı stratejilerin uygulanmasını mümkün kılar. Bu yaklaşım, öğrencilerin yalnızca duyduklarını anlamasını değil, aynı zamanda iletişimsel yeterliliklerini artırmasını hedefler. Psikolojinin katkısıyla öğrencilerin dikkat ve odaklanma süreçleri yönetilebilirken, iletişim bilimleri dinleme etkinlikleri sırasında sözlü olmayan işaretlerin nasıl algılanacağına dair bilgiler sunar. Böylece dinleme öğretimi, salt dilsel bir etkinlik olmaktan çıkar ve öğrencilere çok boyutlu bir dil deneyimi sağlayan bir süreç haline gelir.

Disiplinlerarası yaklaşım, dinleme materyallerinin çeşitlendirilmesini ve öğrencilerin farklı ihtiyaçlarına uygun hale getirilmesini sağlar. Dil bilimi ve sesbilim alanlarının katkısıyla otantik materyallerden faydalanılarak Türkçenin ses yapısı, vurgu ve tonlama gibi özellikleri etkili bir şekilde öğretilir. Aynı zamanda, kültürel çalışmalar sayesinde dinleme materyallerine Türk kültürüne ait unsurlar dahil edilerek öğrencilerin hem dili hem de kültürü anlama becerileri artırılabilir. Bu tür materyaller, öğrencilerin dinleme sırasında karşılaştıkları ifadelerin bağlamını daha iyi kavramalarını sağlar. Türkçede yaygın olarak kullanılan deyimler ve atasözleri, dinleme etkinlikleri sırasında sunulabilir ve bu ifadelerin kültürel anlamı üzerinde durulabilir. Bu yaklaşımla, öğrenciler hem dil bilgisi hem de kültürel farkındalık kazanır. Psikolojinin sağladığı bilgiler, dinleme öğretimine özel stratejilerin geliştirilmesinde önemli bir destek sunar.

Özellikle, öğrencilerin dikkat ve hafıza süreçlerinin dinleme etkinlikleri sırasında nasıl daha etkili yönetilebileceği konusunda rehberlik edebilir. Bireylerin bilgiyi işleme süreçlerindeki farklılık göz önünde bulundurularak, dinleme öncesinde dinleme amacını belirlemek ve dinleme sırasında not alma gibi etkinlikler önerilebilir. Ayrıca, duygusal faktörler de göz ardı edilmemelidir. Etkili bir dinleme öğretimi için öğrencilerin kendine güvenlerini artıran ve stres seviyelerini düşüren bir öğrenme ortamı oluşturmak önemlidir. Disiplinlerarası bir yaklaşım bu tür pedagojik sorunların çözümünde kapsamlı yöntemler sunar. Disiplinlerarası yaklaşım bağlamında nörolingüistik ve psikolingüistik, dinleme öğretiminin etkililiğini artırmada önemli katkılar sağlar. Nörolingüistik, beynin dil işleme süreçlerini inceleyerek dinleme becerisi sırasında bilişsel mekanizmaların nasıl çalıştığını anlamaya yardımcı olur. Özellikle dinleme sırasında beyindeki işitsel korteksin ve dil merkezlerinin nasıl aktif hale geldiğine dair bilgiler, öğretim yöntemlerinin daha etkili bir şekilde tasarlanmasını sağlar (Temizyürek ve Kanal, 2022: 64). Psikolingüistik ise, dilin zihinsel temsili ve işlenmesi üzerine yoğunlaşarak öğrencilerin dinleme süreçlerinde karşılaştıkları zorlukları anlamaya yardımcı olur (Özbay ve Barutçu, 2013: 933). Örneğin, bir öğrencinin dikkatini sürdürmesi veya geçmiş bilgilerini kullanarak yeni duyduğu içerikleri anlamlandırması, psikolingüistik perspektiften analiz edilebilir. Bu iki disiplinin sağladığı veriler, öğrencilerin bireysel farklılıklarına uygun dinleme stratejileri belirlenmesine olanak tanır ve öğrencilerin dil girdilerini hem bilinçli hem de otomatik süreçlerle daha iyi işlemesini destekleyen yöntemler oluşturulmasını sağlar. Böylece nörolingüistik ve psikolingüistik katkılarıyla dinleme becerisinin yalnızca dil öğrenimindeki rolü değil, aynı zamanda bilişsel ve nörofizyolojik temelleri de dikkate alınarak öğretim süreci daha verimli hale getirilir.

Bu çok boyutlu yaklaşım, dinleme öğretiminde uygulanan yöntemlerin doğrudan öğrenci başarısına yansımaları sağlar. Örneğin, öğretmenler eğitim bilimlerinden alınan bilgilerle dinleme odaklı derslerini daha organize bir şekilde planlayabilir, dil bilimi ve sesbilim yardımıyla içeriklere özgün fonetik öğeler ekleyebilir, psikolojik analizlerle ise öğrencilerin bireysel farklılıklarını dikkate alarak öğretimi kişiselleştirebilir. Bütün bu disiplinlerin bir araya getirildiği bir yapı içerisinde, dinleme becerisi, zengin içerik ve metodolojik çeşitlilikle desteklenir ve bu da öğrencilerin dil gelişim süreçlerini hızlandırır.

Dinleme Öğretiminde Kullanılan Stratejilerin Öğrenci Başarısına Etkileri

Avrupa Ortak Başvuru Metni'nde (AOBM) yer alan seviyeler, dinleme beceri düzeylerinin belirlenmesinde temel alınmakta ve bu düzeylere göre öğrencilerin hangi kurda yer alacağı tespit edilmektedir. Bu süreç, öğrencilerin dil yeterlilik-

lerini daha sağlıklı değerlendirmeye ve uygun seviyede eğitim almalarını sağlamaya yardımcı olmaktadır (İbsar, 2023: 65). Bu dil düzeylerinin belirlenmesinde yabancı dil öğretiminde kullanılan dinleme stratejileri de, öğrencilerin dil öğrenim süreçlerindeki başarısını doğrudan etkileyen önemli araçlardır. Dinleme stratejileri, öğrencilerin dil girdilerini daha etkili bir şekilde analiz etmesini ve anlam oluşturmalarını destekleyerek dilin öğrenilme sürecini hızlandırır. Bu stratejiler, özellikle dinleme sürecinde dikkat düzeyini artırma, bilgiyi önceden yapılandırma ve duyulan içerikten ana fikirler çıkarma gibi bilişsel becerilerin gelişimine katkı sunar. Dinleme becerisi, öğrencinin duyduğu kelimeleri tanıması ve telaffuz özelliklerini doğru şekilde algılaması açısından büyük önem taşır. Bu süreçte, öğrenciden hedef dilde dinlediği mesajı doğru anlaması ve iletiyi doğru bir şekilde iletebilmesi beklenir (Tüm, 2016: 125). Örneğin, öğrencilerin dinleme öncesinde metnin genel bağlamını tahmin etmeleri veya not alma gibi üstbilişsel stratejileri kullanmaları, öğrenilen bilgilerin işlenmesini kolaylaştırır. Bu da dinleme materyalli derslerde öğrencilerin katılımını ve öğrenilen bilgilerin uzun süreli hafızaya kaydedilme oranını artırır. Etkili bir dinleme stratejisi kullanımı, öğrencilerin dil becerisi gelişimine doğrudan yansıyan, hem anlam oluşturma hem de detayları fark etme becerilerini güçlendirir.

Dinleme stratejilerinin öğrenci başarısına katkılarının biri, bu stratejilerin diğer dil becerileriyle (okuma, yazma, konuşma) olan bütünleştirici rolüdür. Özellikle konuşma ve yazma gibi üretken beceriler, etkili bir dinleme becerisi geliştirilmeden tam anlamıyla ilerleyemez. Dinleme sırasında duyulan ifadelerin ve doğru telaffuzların modellenmesi, öğrencilerin konuşma becerilerini geliştirirken iletişimde akıcılık kazanmalarını sağlar. Aynı şekilde, öğrencilerin dinleme yoluyla kelime dağarcıklarını genişletmesi ve gramer yapılarını öğrenmesi, yazma sırasında daha doğru ve zengin ifadeler kullanmalarına imkan tanır. Ayrıca, Türkçenin fonetik yapısına yönelik olarak oluşturulan dinleme materyalleri, vurgu ve tonlama gibi unsurları öğrencilere kazandırarak doğru telaffuzun temelini oluşturur. Dolayısıyla, dinleme stratejileri yalnızca dinleme başarısını artırmakla kalmaz, aynı zamanda dil öğreniminin tüm bileşenlerini besleyen bir temel sağlar.

Dinleme stratejilerinin bilinçli bir şekilde kullanılması, öğrencilerin bağımsız öğrenme becerilerinin gelişmesine de katkıda bulunur. Özellikle disiplinlerarası katkılarla zenginleştirilen stratejiler, öğrencilerin öğrenme süreçlerini daha iyi organize etmelerini sağlar (Yılmaz, 2019: 280). Psikolojik analizler doğrultusunda dikkat ve algı süreçleri üzerinde çalışan öğrenciler, dinleme sürecinde odaklanma ve bilgiyi filtreleme alışkanlıkları kazanır. Ayrıca, her bir öğrencinin farklı öğrenme stillerine uyarlanabilen dinleme stratejileri, bireysel ihtiyaçlara uygun

bir öğrenme ortamı oluşturur. Bu durum, öğrencilere daha fazla öz yeterlilik kazandırarak dil öğrenimindeki motivasyonu artırır ve akademik başarıya olumlu şekilde yansır. Dinleme stratejilerinin bu çok yönlü etkileri, onların yabancı dil öğretimi sürecinde yalnızca bir araç değil, aynı zamanda başarıyı destekleyen bir rehber olduğunu göstermektedir.

Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Dinleme Stratejileri İçin Uygulama Önerileri

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde etkili bir dinleme eğitimi için stratejik uygulamaların planlanması, öğrencilerin dil gelişimlerini desteklemede kritik öneme sahiptir. İlk olarak, dinleme stratejilerinin eğitim sürecine sistematik bir şekilde entegre edilmesi gerekmektedir. Eğitim süreci, dinleme öncesi, dinleme sırası ve dinleme sonrası olmak üzere üç aşamaya (Demirel, 2003: 73-74; Doğan, 2016: 21) bölünerek stratejik bir tasarım oluşturulmalıdır. Dinleme öncesinde, öğrencilerin dinleyecekleri malzemeye ilgili ön bilgi edinmesi, hedef kelimeleri tanınması ve bağlama yönelik tahminlerde bulunması sağlanmalıdır. Bu aşama, öğrencilerin dikkatlerini odaklamalarına ve dinleme sırasında bilgiyi daha etkin bir şekilde işlemelerine olanak tanır. Özellikle görsel materyallerin dinleme öncesi kullanımı, öğrencilerin bağlamı anlamalarına yardımcı olabilir ve aktif bir öğrenme sürecini başlatır.

Türkçenin yabancı dil olarak öğretilmesindeki temel hedef, dinleme, konuşma, okuma ve yazma gibi temel dil becerilerinin geliştirilmesidir. Bu amaç doğrultusunda, öğretim programları hazırlanmakta, seviyelere uygun ders materyalleri tasarlanmakta ve derslerde uygulanmaktadır (Güven, 2023: 99). Dinleme sırasında ise kullanılan bu materyallerin niteliği oldukça önemlidir. Türkçenin ses yapısını, tonlama ve vurgu özelliklerini doğru bir şekilde aktaran, otantik ve günlük hayata uygun içeriği barındıran materyallerin tercih edilmesi önerilmektedir. Öğrencilere farklı zorluk seviyelerinde dinleme materyalleri sunarak, hem başarı duyguları desteklenebilir hem de dilin karmaşık yapılarına aşina olmaları sağlanabilir. Başlangıç seviyesinde öğrencilere açık bir telaffuz ve net bir dil kullanan içerikler sunulabilirken, ileri seviyede ise daha doğal ve hızlı konuşmalar içeren materyaller tercih edilmelidir. Ayrıca, dinleme sırasında öğrencilere rehberlik edecek not alma, hedef bilgiye odaklanma ve anlam çıkarma gibi stratejilerin öğretilmesi, dinleme becerisinin geliştirilmesine doğrudan katkı sağlayacaktır.

Dinleme sonrasında, öğrencilerin duydukları materyali daha derinlemesine analiz edebilecekleri etkinlikler düzenlenmelidir. Dinleme sonrasında içerikle ilgili sorular cevaplanabilir, duyulan kelime ve ifadeler farklı bağlamlarda kul-

lanılabilir ve dinlenen materyalin özeti çıkarılabilir. Bunların yanı sıra, öğrencilerden duydukları sözcükleri tekrar etmeleri ve öğrendikleri bilgileri kendi cümleleriyle ifade etmeleri istenebilir. Bu tür etkinlikler, öğrencilerin duyduklarını anlamlandırmalarına ve bilgiyi uzun süreli hafızalarına kaydetmelerine yardımcı olur. Ayrıca, dinleme sonrası değerlendirme etkinlikleriyle öğrencilerin geliştirdikleri stratejilerin etkinliği ölçülerek gerektiğinde yeni stratejiler önerilebilir ve öğrencilerin bu süreçte daha özgüvenli bir şekilde ilerlemesi sağlanabilir. Bu noktada Türkçe sözlüklerin dijital ağ ortamına aktarılmış olması oldukça önemlidir (Koç, 2025, 148). Yabancılar Türkçe sözcüklerin dijital ortamlarda yapılandırılması ve sesli dil materyallerinde düşük frekanslı sözcüklerin kullanımını önemli bir pedagojik strateji olarak öne çıkarmaktadır. Bu yaklaşım, öğrenenlerin günlük iletişimde sık karşılaşılan dil yapılarına aşinalık kazanmalarını sağlamakta; aynı zamanda, dijital sözlük ve dinleme araçları aracılığıyla sözcük dağarcığının sistematik bir şekilde genişletilmesine olanak tanımaktadır.

Disiplinlerarası bir yaklaşım benimsenerek, dinleme stratejilerinin etkili bir şekilde uygulanması için farklı alanların katkıları dikkate alınmalıdır. Dilbilim, sesbilim, psikoloji ve eğitim bilimleri gibi disiplinlerden elde edilen teorik bilgilere dayalı bir öğretim sürecinin planlanması, öğrencilerin dikkat, algı ve anlam oluşturmalarını güçlendirecek materyaller ve yöntemler kullanılmasını sağlayabilir. Ayrıca, dinleme stratejilerinin, diğer dil becerileriyle ilişkilendirilerek öğretim sürecine bütüncül bir şekilde entegre edilmesi önemlidir. Dinleme sırasında kullanılan otantik materyaller, aynı zamanda okuma, yazma ve konuşma gibi becerilere de altyapı hazırlamalıdır. Böylece, Türkçenin bir yabancı dil olarak öğretiminde dinleme stratejilerinin etkili bir şekilde uygulanması, öğrencilere hem dilsel hem de kültürel yeterlilik kazandırmanın önünü açtığı görülecektir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde dinleme stratejilerinin etkili olarak kullanılması, hem öğrencilerin dil becerileri hem de genel dil öğrenme süreçleri üzerinde önemli bir etki yaratmaktadır. Dinleme, dil öğreniminin sadece pasif bir beceri olmadığını; aksine, anlam oluşturma, analiz, hafıza ve dikkat gibi bilişsel mekanizmaları aktif biçimde devreye sokan bir süreç olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda, dinleme stratejilerinin belirlenmesi, öğrencilere uygun materyallerin seçilmesi ve bu stratejilerin sınıf içi uygulamalarda etkili bir şekilde kullanılması, öğrencilerin dört temel beceri arasında güçlü bir bağlantı kurmasını sağlamaktadır. Türkçe gibi kendine özgü ses sistemi, durak, vurgu ve tonlama özellikleri olan bir dilin öğreniminde, doğru belirlenmiş stratejiler sayesinde öğ-

renicilerin dil becerilerinin doğal bir şekilde gelişimi desteklenebilir.

Dinleme stratejilerinin disiplinlerarası bir yaklaşımla ele alınmasının, bu becerinin geliştirilmesine yönelik başarılı sonuçlar ortaya koyduğunu göstermektedir. Eğitim bilimleri, dil bilimi, psikoloji ve sesbilim gibi disiplinlerden yararlanılarak geliştirilen materyaller, stratejiler ve yöntemler, öğretim süreçlerini bütüncül bir yaklaşımla zenginleştirmektedir. Dil biliminin sağladığı gramer ve anlam bilgisiyle sesbilimin sunduğu vurgu ve ritim analizleri birleştiğinde, öğrencilerin iletişimde başarılı olmalarını sağlayacak bütünlük bir dil eğitimi söz konusu olur. Bu disiplinlerin katkıları sadece öğrencilerin dinleme odaklı becerilerini değil, aynı zamanda, yazma, konuşma ve okuma gibi dilin diğer temel bileşenlerini de geliştirici bir rol üstlenir. Bu durum, dinleme becerisinin öğretim sürecinde merkezi bir rol üstlendiğini, dil öğretiminin diğer bileşenlerini de dolaylı olarak şekillendirdiğini göstermektedir.

Dinleme stratejilerinin gerek öğrencilerin dil gelişimi gerek öğrenme alışkanlıkları üzerinde yarattığı olumlu etkiler, öğrencilerin dil girdilerini işleyebilme yeteneklerini geliştirmiştir. Günlük hayatta kullanılan otantik materyallerin sınıf içi dinleme etkinliklerine entegre edilmesi, öğrencilerin hem dilsel hem de kültürel farkındalık kazanmalarına olanak tanımaktadır. Özellikle, Türkçenin fonetik zorluklarının üstesinden gelinmesinde, tonlama ve vurgu gibi unsurların etkili bir şekilde öğretim sürecine dahil edilmesi öğrencilere önemli avantajlar sağlamıştır. Ayrıca, dinleme stratejilerinin bireysel ve kültürel farklılıkları dikkate alarak çeşitlendirilmesi, öğrencilerin bireysel başarısını artırıcı yönde etkiler yaratmış ve bağımsız öğrenme becerilerinin gelişimine katkıda bulunduğu görülmüştür. Bu sonuçlar, dinleme stratejilerinin yalnızca öğretim sürecini değil, aynı zamanda öğrenmeye yönelik bireysel motivasyon ve öz yeterliliği artırmada da kilit bir rol oynadığını göstermektedir.

Değerlendirme sürecinde Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde dinleme becerisine ilişkin çalışmalara daha stratejik bir yaklaşım gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Dinleme stratejilerinin geliştirilmesi, yalnızca sınıf içi performansları artırmakla sınırlı kalmaz; aynı zamanda, öğrencilerin Türkçeyi günlük hayata uyarlayabilme yetisini güçlendirir. Hedef dilin bağlamsal özelliklerine dayalı olarak zenginleştirilmiş materyal kullanımı, öğrenim sürecine doğrudan katkı sağlamaktadır. Ayrıca, bu süreçte öğrencilere rehberlik eden bir öğretim metodolojisi benimsenmesi, öğrencilerin aktif ve bilinçli öğrenciler olmalarına katkıda bulunur. Tüm bu unsurlar değerlendirildiğinde, disiplinlerarası bir çerçevede tasarlanmış dinleme stratejilerinin, Türkçenin bir yabancı dil olarak öğretilmesinde vazgeçilmez bir araç olduğu ve öğrencilerin dilsel başarılarını desteklemek için temel bir zemin oluşturduğu ortaya konulmuştur. Bu neden-

le, bu stratejilerin daha sistematik ve hedef odaklı bir şekilde geliştirilmesi ve uygulanması, yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde öğrenci başarılarının uzun vadede artırılmasına doğrudan katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Ağca, H., & Aktaş, E. (2024). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Podcast (Sesli Yayın) Kullanımının Dinleme Kaygısına ve Dinleme Öz Yeterlik Algısına Etkisi. *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 374-399. <https://doi.org/10.31464/jlere.1520761>
- Akkaya, N. ve Ünal, E. (2016). *Sözlü iletişim*. Fatma Susar Kırmızı (Ed.), İlk ve ortaokullarda Türkçe öğretimi 2015 programına uygun içinde (ss. 61-73). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Aksan, D. (1978). Türkiye Türkçesi gelişmeli sesbilimi. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D. (1980). *Her yönüyle dil: Ana çizgileriyle dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akyol, H. (2010). *Yeni programa uygun Türkçe öğretim yöntemleri (3. baskı)*. Ankara: Pegem Akademi.
- Altun, M. (2019). *Yabancı dil olarak türkçe öğretiminde yeni yaklaşımlar* (Kitap Bölümü). Dil Kullanıcı Bağlamında Kuramdan Uygulamaya, Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi: Editör Asuman Akay Ahmed- Aslı Fişekcioğlu, Nobel Yayınları.
- Alver, M. (2019). *Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde esas alınan ilkeler ile kullanılan yöntem ve teknikler*. İ. Erdem, B. Doğan ve H. Altunkaya (Ed.), Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi (13- 42). Ankara: Pegem Akademi.
- Barın, E. (2004). Yabancılar türkçe öğretiminde ilkeler. *Türkiyat Araştırmaları*(1), 19-30.
- Başkan, Ö. (2006). *Yabancı dil öğretimi ilkeler ve çözümler*. İstanbul: Multilingual.
- Boylu, E. ve Başar U. (2018). Yabancı dil olarak türkçe öğretiminin kültürel boyutu: Türkçe kalıp sözlerin Farslara öğretimi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, sy. 43, ss. 31-52.
- Börtlü, G. (2024). Hangi sesbilim?. *Dil Ve Edebiyat Dergisi*, 20 (2), 91-104.
- Calp, M. (2017). Yabancılar Türkçe öğretiminde alternatif bir yöntem: İşitsel-dilsel yöntem. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 5(4), 207

- 611-633.
- Cihangir, Z. (2004). Üniversite öğrencilerine verilen etkin dinleme becerisi eğitiminin dinleme becerisine etkisi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 237-251.
- Çağlayan Dilber, N. (2017). Dilbilim kavramları ışığında Türkçe öğretimi. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 5(4), 777-786.
- Demirel A. (2019). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde çeşitli dilbilim alanlarından hareketle iletişimsel yaklaşım doğrultusunda sınav hazırlanması. *Hacettepe Üniversitesi Yabancı Dil Olarak Türkçe Araştırmaları Dergisi*(5), 77-94.
- Demirel, Ö. (2003). *Türkçe ve sınıf öğretmenleri için Türkçe öğretimi* (5. baskı). Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Demirezen, M. (1990). Sesbilimi ve uygulama alanları. *Dilbilim Araştırmaları*. Ankara: Hitit Yayınevi.
- Doğan, Y. (2008). İlköğretim yedinci sınıf öğrencilerinin dinleme becerisini geliştirmede etkinlik temelli çalışmaların etkililiği. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(2), 261-286.
- Doğan, Y. (2016). *Dinleme eğitimi* (4. baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Epçaçan, C. (2013). Temel bir dil becerisi olarak dinleme ve dinleme eğitimi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Türkçenin Eğitimi Öğretimi Özel Sayısı)*, (11), 331-352.
- Erdoğan, T. (2022). Yabancılar Türkçe öğretiminde yeterlilik ve olasılık kipinin olumsuzluk görünümü. *Uluslararası Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Dergisi*, 5(2), 141-152.
- Göçen, G. (2023). Yabancılar Türkçe öğretiminde yaklaşım, yöntem ve teknikler. *Yurt Dışında Türkoloji Ve Türkçe Öğretimi 2*, Editör: Yakup Çınar- Önder Çangal, Kırklareli: Fenomen Yayıncılık.
- Güneş, F. (2011). Dil öğretim yaklaşımları ve Türkçe öğretimindeki uygulamalar. *MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ*, Cilt/Volume: 8 ♦ Sayı/Issue: 15, s. 123 – 148.
- Güneş, H. (2018). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde dinleme eğitimi. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 6(3), 198-207.
- Güven, B. (2023). Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi ders kitaplarında dinleme metinleri: “yabancılar için Türkçe” adlı ders kitabı örneği. *Uluslararası Dil Ve Çeviri Çalışmaları Dergisi*, 3(2), 97-110.
- İbsar, F. (2023). Yabancılar Türkçe öğretiminde dinleme sürecinin ölçülüp değerlendirilmesi üzerine öğretmen görüşleri. *RumeliDE Dil Ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*(Ö12), 66-77.

- İnal, M., & Çakır, R. (2021). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Çoklu Ortam Materyallerinin Kullanımı. *Journal of Interdisciplinary Education: Theory and Practice*, 3(2), 87-112. <https://doi.org/10.47157/jietp.954946>.
- Karatay, H. (2011). *Süreç temelli yazma modelleri: Planlı yazma ve değerlendirme. İçinde* (Ed.: Murat Özbay). Yazma eğitimi (s. 21-43), Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Keçik, İ. ve Uzun, L. (2004). *Türkçe sözlü ve yazılı anlatım*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kemiksiz, Ö. (2015). Türkçe derslerindeki dinleme metinlerinde dinleme yöntem/teknik-metin türü ilişkisi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 4 (1), 15-30.
- Koç, A. (2025). Türk Sözlükçülük Geleneğinde Dijital Dönüşüm. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(40), 145-159. <https://doi.org/10.54600/igdirsosbilder.1719541>
- Koç, A. (2024). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde yeni metod ve yaklaşımlara yönelik öneriler. 1. International Mardin Scientific Research And Innovation Congress, 23-25 December 2024, Mardin. p. 875-880.
- Konrot, A. (1991). Sesbilgisi çalışmalarında nesnellik. *Dilbilim ve Türkçe*. Ankara: Kurtuluş Basımevi.
- Kurt, Ö. (2023). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde etkileşimli dinleme. *Uluslararası Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Dergisi*, 6 (1), 4-16.
- Miçooğulları, M. (2021). Yabancılar Türkçe öğretiminde dinleme becerisi: otantik materyal olarak TRT Dinle ve Radyo Tiyatroları. *Uluslararası Karamanoğlu Mehmetbey Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 3 (Özel sayı 1), 14-21.
- Ögeyik, M. (2012). Türkçe’de sesbilim betimlemesi ve dil öğretiminde kullanımı için bir örnek çalışma: Jaklın Kornfilt, *Turkish. Hayef Journal of Education*, 5(2), 39-57.
- Özbay, M., & Barutçu, T. (2013). Dil psikolojisi Ve Türkçe öğretimi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (11), 933-973.
- Özdemir, C. & Çangal, Ö. & Özdemir, S.(2017). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde yardımcı öğretmenin rolü. IX. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, 02.10.2017-04.10.2017, s. 330-339.
- Özkan, T., Demir, K., & Özdemir, A. (2017). Yabancı dil olarak Türkçe öğreticileri için yenilikçi ve uygulanabilir teknolojik yöntem önerisi. *The Journal Of International Lingual Social And Educational Sciences*, 3(2), 143-150.
- Selen, N. (1979). *Söyleyiş sesbilimi, akustik sesbilim ve Türkiye Türkçesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Tabak, G. & Göçer, A. (2014). Dinleme becerisinin geliştirilmesinde parçadan bütüne ve bütünden parçaya işlemler. *International Journal of Language Academy*, 2 (1), 127-135.
- Temizyürek, F. & Kanal, Y. (2022). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde alternatif bir model önerisi: neuro-linguistic programming (NLP). *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 10(3), 64-79.
- Topbaş, S. (1991). Konuşma sorunlu çocuklarda sesbilgisel çözümleme. 12 Kasım 1991, I. Özel Eğitim Sempozyumu Bildirisi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Topbaş, S., & Kopkallı, H. (1994). “Sesbilim” ve “sesbilgisi” terimleri üzerine. *Dilbilim*
- Tüm, G. (2016). Yabancılar Türkçe ders kitaplarındaki dinleme etkinliklerinin avrupa ortak başvuru metnine uygunluğu üzerine bir çalışma. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 4(2), 125-142.
- Vandergrift, L. & Goh, C. (2012). *Teaching and learning second language listening: Metacognition in action*. New York: Routledge.
- Vardar, B. (1980). *Dilbilim ve dilbilgisi terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.
- Yıldız, N. & Kılınç, A. (2015). Dinleme stratejileri öğretiminin beşinci sınıf öğrencilerinin dinlediğini anlama becerilerine etkisi. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ERZSOSDE)*, ÖS-II, 17-34.
- Yılmaz, V. E. (2019). “Dinleme” becerisinin geliştirilmesi çerçevesinde yeni arayışlar ve teknikler. *İletişim Kuram Ve Araştırma Dergisi*, (48), 278-290.

12. BÖLÜM

OTONOM KAMYON TEKNOLOJİSİNİN ULUSLARARASI VE TÜRKİYE’DEKİ UYGULAMALARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Bağımsız Araştırmacı Serkan AYCİL

İstanbul PTT Başmüdürlüğü,

Muhasebe ve Finans Müdürlüğü

sserkan.aycil@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3540-5548>

GİRİŞ

Otonom kamyon taşımacılığı sürücüsüz araç teknolojileri arasında en çok ilgi gören alanlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Yük taşımacılığında kritik bir işlev üstlenen kamyonlar, özellikle inşaat ve madencilik gibi sektörlerde ağır ve hacimli malzemelerin güvenli bir biçimde taşınmasına aracı olmaktadır (Sjoberg, 2022: 97). Bu bağlamda otonom sistemlerin uygulanabilirliği; güvenlik, kentsel çevrenin iyileştirilmesi, maliyetlerin azaltılması ve zaman tasarrufu gibi çeşitli koşullara bağlı olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu teknolojinin önünde birtakım engeller bulunmaktadır. Kamuya açık yolların otonom kullanıma açılması, teknik cihazların henüz seri üretime geçmemesi, yasal düzenlemelerdeki noksanlıklar, kullanıcılardaki güven düzeyinin düşük olması ve Otonom Araç “AV altyapısının” henüz gelişmemiş olması söz konusu engeller arasında yer almaktadır (Strikos, 2025: 7). Buna rağmen yapılan araştırmalar uzun mesafeli yük taşımacılığında otonom kamyonların gerekliliğini ortaya koymaktadır. Buna göre, kamyonların binek araçlara kıyasla karayoluna 10.000 kat daha fazla zarar (aşınma, çökme, altyapı hasarı vb.) verdiği tespit edilmiş ve karayolunda oluşan kazaların %10’unun kamyonlardan kaynaklanan kazalardan oluştuğu raporlanmıştır. Yine trafiğin karmaşılaştığı zaman aralığında kamyonların yol kapasite-

sini %40 oranında düşürdüğü belirtilmektedir (Ley, Tikalsky, Cavalline, Delatte ve Tayebi, 2024: 6). Bu nedenle otonom kamyonların entegrasyonu yalnızca verimliliği artırmakla kalmayıp insan hatası başta olmak üzere kazaların azaltılması, trafik akışının optimize edilmesi ve çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması açısından önemli katkılar sunmaktadır (Taştan ve Kaymaz, 2021: 196-202). Sürüş otomasyonu seviye ve tanımları Tablo 1’de özetlenmiştir.

Tablo 1. Sürüş otomasyonu seviyeleri ve tanımları

Otonom Sürüş Seviyeleri	Açıklama
Seviye 0 (Sürüş Otomasyonu Yok)	Sürücü sürüşten %100 sorumludur. Otomasyon yoktur.
Seviye 1 (Sürücü Destek)	Sürücü her zaman kontrol altındadır. Yalnızca direksiyon simidini, hızlanmayı ve frenlemeyi kontrol edebilir.
Seviye 2 (Kısmi Sürücü Destegi)	Sistem, eller serbest sürüşe izin verir. Otopilot direksiyon ve hız kontrolünü üstlenebilir. Sürücü her an kontrolü ele almaya hazırdır.
Seviye 3 (Koşullu Sürüş Otomasyonu)	Sistem, eğitildiği alanda (trafik sıkışıklığı, park etme ve yüksek hızlı otoyollarda) araç sürüşünü tamamen devralabilir. Belirlenen alan sona erdiğinde sürücü kontrolü ele almak durumundadır.
Seviye 4 (Yüksek Sürüş Otomasyonu)	Sistem, eğitildiği alanda sürücüsüz çalışır. Bazı zor durumlarda araç manuel kontrol edilebilir. Acil bir durum karşısında ise araç yol kenarında güvenli bir biçimde duracaktır.
Seviye 5 (Tam Sürüş Otomasyonu)	Tamamen otonom çalışan bu sistemde araç, her koşulda insan tarafından kullanılmıyormuş gibi sürüşe olanak tanır.

Kaynak: (T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı Haberleşme Genel Müdürlüğü, 2024: XXVI; Strikos, 2025: 3.)

Seviye 0’dan Seviye 5’e kadar sıralanan sürüş otomasyonu araçların güvenliğini, verimliliğini ve kullanıcı deneyimini tanılamaktadır. Yalnızca teknik bir dönüşüm olmayan sürüş otomasyonunun topluma entegre olabilmesi için özellikle Seviye-3 ve sonrası için yasal düzenlemeler yapılması gerekmektedir.

Çalışmanın amacı, otonom kamyon taşımacılığının uluslararası uygulamalarını, teknolojik gelişmelerini ve test süreçlerini inceleyerek Türkiye’de yürütülen projeleri ortaya koymaktır. Otonom kamyon teknolojisinin dünya genelindeki ve Türkiye’deki önemine değinen bu çalışmanın karşılaştırmalı bir bakış açısıyla paydaşlara mevcut durumu değerlendirme, uluslararası gelişmelerle yerel uygulamaları karşılaştırma ve

geleceğe dair öngörülerde bulunma konusunda kapsamlı bir analiz imkânı sunmayı hedeflemektedir.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Kögler, Majdalani ve Vierecki (2015), yaptığı çalışmada Körfez İşbirliği Konseyi (GCC) ülkelerinde otonom kamyonların kullanım potansiyelini ortaya koymayı ve bu teknolojinin benimsenmesini kolaylaştıracak stratejileri incelemeyi amaçlamıştır. Bu kapsamda bölgesel politikalar, kamyon taşımacılığı altyapısı ve teknolojik gelişmeler dikkate alınarak uluslararası örnekler üzerinden işgücü yapısı, maliyet ve güvenlik gibi konular analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, otonom kamyonların uzun vadede %15-20 oranında maliyet avantajı sağlayacağını, düşük nitelikli yabancı işgücüne olan bağıllığı azaltacağını bunun yanı sıra yakıt verimliliği ve trafik güvenliğini artıracağını ortaya koymaktadır. Buna göre, GCC ülkelerinin mevcut teknolojiden maksimum fayda sağlayabilmeleri için AR-GE odaklı stratejiler geliştirerek yasal konularda düzenlemeler yapmaları gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Chottani, Hastings, Murnane ve Neuhaus (2018), yaptığı çalışmada otonom kamyon teknolojisinin lojistik sektörüne etkilerini ve ABD’ye getireceği değişimi incelemiştir. Bu kapsamda sektör yöneticileriyle görüşülerek maliyet-etkinlik modellemeleri üzerinden çok boyutlu değerlendirmeler yapılmıştır. Elde edilen bulgular, otonom kamyonların uzun mesafeli taşımacılıkta verimliliği artırarak 7/24 kesintisiz lojistik desteği sağlayacağını ortaya koymaktadır. Ancak mevcut dönüşümün yalnızca taşımacılıkla sınırlı kalmayacağı aynı zamanda depolama, demiryolu, liman ve aracı/broker gibi lojistik alt sektörlerini de etkileyeceği öngörülmektedir. Buna göre kısa vadede dikkat çekici bir unsur olarak görülen otonom kamyonların, uzun vadede lojistik sektöründe yapısal değişimlere yol açacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Andersson ve Ivehammar (2019), çalışmasında otonom binek araç ve kamyonların topluma sağlayacağı faydaları çevresel, ekonomik ve sosyal açılardan incelemiştir. Fayda-maliyet analizi çerçevesinde yürütülen çalışmada, önceli araştırmalarda kullanılan parametrelerden faydalanılarak duyarlılık analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgular, en önemli faydanın otomobillerde seyahat süresinin kısalması, kamyonlarda ise sürücü maliyetlerinin ortadan kalması olduğunu ortaya koymuştur. Buna göre otonom araçların sağlayacağı faydaların maliyeti aşması durumunda, bu teknolojinin tercih edilmesi için sübvansiyon ve teşvik gibi kolaylıklara ihtiyaç duyulmayacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Sternberg, Chen, Hofmann ve Procki (2020), yaptığı çalışmada otonom kamyonların tedarik zinciri üzerindeki etkilerine odaklanarak kullanılan teknolojinin kabul edilmesine etki eden faktörleri analiz etmiştir. İsveç odaklı bir vaka analizine dayanan çalışmada lojistik sektörü hizmet sağlayıcıları, sendika temsilcileri, akademisyenler ve teknoloji üreticileriyle görüşülmüştür. Elde edilen bulgular, otonom sürüş teknolojisi ile işgücünün en belirleyici faktör olduğunu ortaya koymuştur. Bu olgu sektörde büyük bir kırılmanın yaşanmasına ve geleneksel taşıma yöntemlerinin yerini doğrudan teknolojiyi üreten aktörlere bırakacağına işaret etmektedir. Buna göre teknolojik yenilik olarak görülen otonom kamyonların, sektörde köklü bir değişime neden olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Dilaver, Küçükerman ve Hasırcı (2022), yaptığı çalışmada geleneksel ticari kamyon tasarımının kullanıcı merkezli tasarım yaklaşımıyla modern, teknolojik ve yenilikçi yapıya nasıl dönüştürülebileceğini incelemiştir. Bu kapsamda, BMC firmasına ait Tuğra model kamyonları kullanan şoförlerle yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiş; ardından mühendis ve tasarımcı gibi uzman kadroyla görüşülerek çalışmanın nitel ve nicel verileri toplanmıştır. Elde edilen bulgular ergonomi, konfor, kullanıcı deneyimi ve güvenlik unsurlarının hem geleneksel hem de otonom araçlarda kritik bir öneme sahip olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca otonom teknolojiye geçiş sürecinde kullanıcı alışkanlıklarının yanı sıra kültürel ve sektörel dinamiklerin de dikkate alınması gereken önemli bir unsur olduğu vurgulanmıştır. Buna göre, kullanıcı merkezli tasarım yaklaşımının gerçekleştirilen yenilikleri, kullanıcı ihtiyaçlarıyla uyumlu hâle getirdiği ve bu yaklaşımın sistematik olarak uygulanmasının, otonom araçların benimsenme sürecini hızlandırabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Collie, Decker, Fishman, Wegscheider, Wiesinger ve Sridhara (2022), yaptıkları çalışmada otonom kamyon taşımacılığının ABD genelindeki en uygun rotaları belirleyerek bu rotaları ekonomik, operasyonel ve teknik açıdan incelemiştir. BCG GAMMA'nın geliştirdiği bir gösterge paneli kullanılarak 2.200'den fazla rota; durak altyapısı, hava koşulları, mesafe ve yük hacmi gibi kriterlere göre analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, Dallas-Atlanta ve Atlanta-Miami gibi uzun mesafeli rotaların otonom taşımacılık için en uygun rotalar olduğunu ortaya koymuştur. Buna göre stratejik bir çözüm olarak ortaya çıkan otonom kamyon taşımacılığının başarılı olabilmesi için doğru rota seçimi, kamu-özel sektör iş birliği ve uygun yasal altyapının sağlanması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Sioberg (2022), çalışmasında otonom kamyonların otomobillere göre neden daha hızlı ticarileşerek yaygınlaştığını incelemiştir. Nitel araştırma yöntemiyle yürütülen çalışmada proje, rapor, şirket açıklamaları ve teknik verilerden faydalanılarak bulgular elde edilmiştir. Elde edilen bulgular, sürücü açısından kaynak-

lanan talebin otonom kamyonlara olan ilgiyi artırdığını ortaya koymuştur. Uzun mesafeli taşımacılık maliyetlerini azaltan bu teknolojinin, çevreye olan duyarlılığı da önemli ölçüde artırdığı tespit edilmiştir. Bu nedenle otonom taşımacılık teknolojisinin kısa vadede kamyonlar açısından avantajlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak, mevcut teknolojinin yaygınlaşabilmesi için altyapı, güvenlik ve mevzuat konularının bütüncül olarak ele alınması ve buna göre çözüm önerilerinin geliştirilmesi vurgulanmıştır.

Hasiri ve Kermanshah (2024), tarafından gerçekleştirilen çalışmada, otonom kamyon teknolojileri üzerine yapılan çalışmalar sistemli bir biçimde incelenmiştir. Literatür taraması yapılarak gerçekleştirilen araştırmanın verileri tematik olarak sınıflandırılmıştır. Elde edilen bulgular, otonom kamyonlara olan ilginin hızla arttığını ortaya koymuş, söz konusu teknolojinin yalnızca teknik açıdan değil maliyet, sistem entegrasyonu ve toplumsal kabul bağlamında da ele alındığını göstermiştir. Sonuç olarak, hazırlanan çalışmanın mevcut olguyu sistematik bir biçimde ortaya koyduğu ve gelecekte bu alanda yapılacak araştırmalara temel oluşturduğu vurgulanmıştır.

2. YÖNTEM

Çalışma nitel araştırma yöntemiyle yürütülmüş, veri toplama aracı olarak doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Doküman analizi, belirlenen amaç doğrultusunda kaynaklara erişim sağlama, okuma ve değerlendirme sürecini kapsamaktadır (Deniz, Karaca ve Yurtcu, 2023: 180).

2.1. Araştırma Sorusu

- Otonom kamyon teknolojileri uluslararası düzeyde nasıl uygulanmakta ve yapılan testler nelerdir?
- Türkiye'deki otonom kamyon teknolojilerinin geliştirilme ve test süreçleri ne yönde ilerleme kaydetmiştir?
- Türkiye'de Seviye-4 ve üzeri otonom kamyon teknolojilerinin ticarileşebilmesi için hangi stratejilere ihtiyaç duyulmaktadır?

Bu sorulara yönelik elde edilen bulgular, sonraki bölümlerde ayrıntılı bir biçimde sunulmuştur.

2.2. Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışma, 2015-2025 yılları arasında kamusal alanda erişilen veriler üzerinden oluşturulmuştur. Henüz kamusal erişime açılmamış, kamyon testleri dışında kalan diğer otonom sürüş testleri, patent aşamasında olan çalışmalar ve stratejik olarak gizliliği bulunan test süreçleri ise çalışma kapsamı dışında bırakılmıştır. Ayrıca, Türkçe ve İngilizce dilleri haricindeki diğer dillerde yayımlanan dokümanlarda çeviri sürecinde yaşanacak anlam kayıpları olasılığı da sınırlılıklardan biri olarak değerlendirilmiştir.

2.3. Güvenirlik ve Geçerlik

Araştırmanın güvenilirlik ve geçerliğini sağlamak için akademik yayımlar, sektör dokümanları ve resmî raporlar birarada analiz edilmiştir. Sonrasında ise farklı yıllara ait veriler kullanılarak zaman karşılaştırması yapılmış ve kamuya açık kaynaklar aracılığıyla eğilimlerin doğruluğu kontrol edilmiştir. Son olarak çalışmada kullanılan veriler kaynakça bölümünde tam künyeleriyle birlikte sunulmuştur.

2.4. Veri Toplama Süreci

Çalışma kapsamında, otonom kamyon teknolojilerinin gelişim ve uygulama düzeylerini ortaya koymak için karşılaştırmalı literatür taraması yapılmıştır. İkincil kaynaklardan elde edilen veriler üzerinden yürütülen bu çalışmada ilk önce dünya genelindeki otonom taşımacılıkla ilgili hakemli akademik yayınlar, sektör raporları (ABD Ulaştırma Bakanlığı, OECD, Dünya Bankası vb.), güvenilir haber kaynakları, resmî belgeler, kamuya açık teknik dokümanlar, yönetmelikler (T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, TÜBİTAK ve Resmî Gazete vb.) ve sektörel analizlere erişilmiş ve elde edilen bulgular sistematik bir biçimde incelenmiştir. Kaynaklara ulaşım sürecinde “autonomous truck, driverless freight transport, otonom kamyon, Seviye-4 sürüş ve Turkey autonomous vehicle test” anahtar kelimeleri kullanılarak arama yapılmıştır. Belge seçiminde ise güvenilirlik, erişilebilirlik ve kapsam olmak üzere üç ölçüt esas alınmıştır. İçerik açısından uygun bulunan dokümanlarla çalışmanın literatürü oluşturulmuştur. Ardından, 2015-2025 yılları arasında farklı ülkelerde gerçekleştirilen araç testleri, özel sektör girişimleri ve yasal düzenlemeler kapsamlı olarak detaylandırılarak grafik ve tablolar aracılığıyla görselleştirilmiştir.

2.5. Analiz Süreci

Çalışmayla birlikte toplanan veriler Braun ve Clarke’nin (2006) önerdiği tematik analiz yöntemiyle incelenmiştir. İlk önce konuyla ilgili 135 dokümana ulaşılmış, içerik açısından anlamlı bulunmayan belgeler elendikten sonra 76 doküman üzerinden analiz süreci gerçekleştirilmiştir. Ardından anlamlı bulunan ifadelerden yola çıkılarak kodlama işlemi yapılmış ve benzer kodlar birleştirilerek temalar oluşturulmuştur. Bu kapsamda, ulaşılan veriler; test süreçleri, teknolojik seviye, kullanıcı deneyimi, yasal süreç, ülke karşılaştırması ve Türkiye’deki uygulamalar gibi altı tema altında sınıflandırılarak yorumlanmıştır. Uluslararası alanda yapılan uygulamalar Tablo 2’de, Türkiye’deki gelişmeler ise ayrı bir başlık altında detaylandırılmıştır. Sektör eğilimlerini göstermek için de grafiksel verilerden faydalanılmıştır.

3. OTONOM SÜRÜŞ TESTLERİNİN DÜNYADAKİ GELİŞİMİ VE TEST SÜREÇLERİ

Otonom araç teknolojisinin kullanılmasının ön koşullarından biri yol güvenliğinin artırılmasıdır. Trafik kazalarının önemli bir kısmı insan hatasından kaynaklandığı için bu tür hataları ortadan kaldıracak otonom sürüş sistemine ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak bu sistemin etkin ve güvenli bir biçimde işleyebilmesi, araçların çevresel koşulları doğru, güvenilir ve noksansız bir biçimde algılamasına bağlıdır. Bu nedenle otonom araç teknolojisinin güvenliğini ölçmek amacıyla kapsamlı ve sistematik testler yapılmaktadır. Yapılan bir çalışmada, otonom araçların güvenlik derecesinin geleneksel araçların güvenlik derecesine kıyasla istatistiksel olarak anlamlı kabul edilebilmesi için yaklaşık 18 milyar kilometrelik bir test mesafesine ihtiyaç duyulduğu öngörülmektedir. Bu bulgu, otonom araç teknolojisinin geliştirilmesinde test süreçlerinin ne denli kritik bir rol üstlendiğini ortaya koymaktadır (Strikos, 2025: 31). Ayrıca liman, maden sahası ve kent içi taşımacılığın hâlâ sürücülü kamyonlarla devam etmesi, bu alanda faaliyette bulunan şoförlerin işsiz kalma riskini düşürmektedir (Ley, Tikalsky, Cavalline, Delatte ve Tayebi, 2024: 6).

Otonom sürüş teknolojisi alanında öncü ülkeler arasında yer alan Singapur, 2015 yılından itibaren otonom araç testlerini yürütmektedir. Bu kapsamda insansız teknolojilerle uğraşan şirket sayısı 13’e çıkmış ve 2016 yılında halka açık otonom taksi hizmeti sunulmuştur. 2017 yılında ise AV test merkezi kurulmuştur. Kurulan merkezde otomobil, minibüs, otobüs, kamyon ve yol yapım araçları gibi 40’tan fazla araç türü test edilmiştir. Nanyang Teknoloji Üniversitesi’ndeki Test

ve Araştırma Mükemmeliyet Merkezi (CETRAN) tarafından sertifikalandırılan 10 sürüş aracına ise halka açık yollarda çalıştırılabilmesi için onay verilmiştir (Strikos, 2025: 33). Singapur'da Kara Taşımacılığı Kurumu'ndan alınan özel izinle birlikte Seviye-3 ve Seviye-5 arası otonom araçlar belirli koşullar altında veya belirlenmiş alanlardaki kamu yollarında test edilebilmektedir (Ministry of Transport, 2021: 12). Bu doğrultuda ilk otonom kamyon testi ise 2017 yılında, batı sahil yolunun 10 kilometrelik bir bölümünde başarılı bir biçimde gerçekleştirilmiştir (Strikos, 2025: 33).

Otonom araç teknolojisinin gelişmesine yönelik yatırımlar gerçekleştiren bir diğer ülke Dubai'dir. Dubai 2017 yılından itibaren 3 şirketle birlikte otonom araç testleri gerçekleştirmektedir. Şirketlerden biri başarılı bir biçimde bir prototipi test edip piyasaya çıkarmışken bir diğeri EvoCargo N1'in testlerini kısıtlı bir bölgede önceden belirlenmiş rotada tamamlamıştır. Şirket, kapsamlı testlerin tamamlanmasının ardından 2025 yılı itibarıyla otonom kamyonları aktif olarak kullanmayı hedeflemektedir (Strikos, 2025: 30).

Almanya, otonom sürüş düzenlemeleri konusunda Avrupa'da öncü olan bir ülkedir. Bu kapsamda 2015 yılında otonom ve bağlantılı sürüş konusunda bir G7 bildirgesi yayınlamış ve 2017 yılında belirli koşullar altında kamuya açık yollarda Seviye-3 otonom araçların kullanımını yasallaştırmıştır. 2018 yılında Çin ile otonom ve bağlantılı sürüş alanında iş birliğine ilişkin ortak niyet beyanı imzalamıştır (Ministry of Transport, 2021: 8). Atlas L4 projesiyle birlikte 2022 yılından itibaren otonom kamyonlar kamuya açık yollarda test edilmiştir. Nisan 2024'te Seviye-4 testi için izin verilmiş ve Mayıs 2025'te testler başarıyla tamamlanmıştır (Trasporto Europa, 2025).

Çin, otonom sürüş teknolojileri alanındaki denemelerine 2018 yılından sonra hız kazandırmış ve özellikle Pekin'de çok sayıda test gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda 2024 yılında 116 test aracıyla yaklaşık 2 milyon kilometre yol kat edilmiştir (Ministry of Transport, 2021: 6; Strikos, 2025:32).

Malezya'da ise 2020 yılı itibarıyla Cyberjava bölgesinde kamuya açık yollarda otonom araç testlerine izin verilmektedir. Henüz erken aşamada olmasına rağmen test sürüşleri aktif bir biçimde sürdürülmektedir (Strikos, 2025: 33).

Otonom araç testlerini eyaletlerinin tamamında gerçekleştiren Avustralya'da, 2016 yılından itibaren 32 farklı otonom araç denemesi gerçekleştirmiştir (National Transport Commission, 2020: 5).

Rusya, 2015 yılından itibaren Kamaz şirketi öncülüğünde otonom kamyonların geliştirilmesi için çalışmalara başlamış ve yürütülen çalışmalara Eğitim ve Bilim Bakanlığı tarafından 300 milyon ruble fon desteği sağlanmıştır. Bu bağ-

lamda 2018 yılında Moskova ile Tataristan arasında araçların deneysel olarak kullanılabilmesini sağlayan özel bir yasa çıkarılmıştır. Ardından 2020 yılında, yasanın kapsamı genişletilerek otonom araç ve kamyonların işletilmesine yönelik deneysel yasal düzenlemeler 38 bölgeye yayılmıştır. Son olarak, Kamaz 2023 yılında Neva M-11 otoyolunda otonom kamyon testlerine başlamıştır (Strikos, 2025: 29-31).

Birleşik Krallık, kamuya açık yollarda otonom araçların test edilmesine ilişkin uygulama kurallarını 2015 yılında yayınlamıştır.

Buna göre sürüş testlerinin Birleşik Krallık yasalarına uygun olması durumunda, izin veya teminat senedi alınmasına gerek kalmadığı açıkça belirtilmiştir. Ayrıca aracın kontrolünü yeniden ele almaya hazır, yetenekli ve istekli bir sürücü ile yola elverişli bir araç ve uygun sigorta koşullarının bulunması da gerekmektedir. Uygulama kurallarına dayanan Hükümet, Eylül 2019'da CAVPASS (Güvenlik ve Emniyeti Sağlamak İçin Bağlantılı ve Otonom Araç Süreci) projesini duyurmuştur. Bu proje, otonom araçların güvenli bir biçimde ticarileşmesine yönelik başlatılan ilk kapsamlı güvenlik çerçevesi olarak öne çıkmaktadır (Ministry of Transport, 2021: 14).

Kanada, 1 Mart 2018'de yürürlüğe giren MVSA (Motorlu Taşıt Güvenliğini Güçlendirme) yasası ile otonom araç teknolojileri için gerekli olan değişiklikleri yapmıştır. Kanada pazarında otonom araçların satışı ve ithalatı için esneklik sağlayan yeni düzenleme araç güvenliği standartlarının geçici olarak değiştirmesine, askıya alınmasına ya da muaf tutulmasına olanak tanımaktadır (Ministry of Transport, 2021: 5).

Güney Kore, Ekim 2019'da yayınladığı "Geleceğin Araç Endüstrisini Geliştirme Stratejisi" ile otonom araçlara yönelik ulusal bir vizyon belirlemiş ve 2024 yılına kadar altyapıyı otonom sürüşe uygun hâle getirmek için çalışmalar başlatmıştır. 2027 yılına kadar ise tamamen Seviye-4 otonom araçların ana yollarda ticarileşmesini sağlayacak ve 2030 yılına kadar trafik kazalarına bağlı ölümleri %75 oranında azaltmayı hedeflemektedir (Ministry of Transport, 2021: 21).

Japonya, otonom araç teknolojisi konusundaki yaklaşımını Almanya'ya benzer biçimde düzenlemektedir. Bu bağlamda Seviye-3 ve Seviye-4 araçlar için uygun yasal zemin hazırlayan Japonya, sektörü geliştirici politikalar üreterek inovasyonu teşvik etmektedir (Ministry of Transport, 2021: 10).

ABD, otonom araç teknolojisinin düzenlenmesi ve test edilmesi konusunda öncü çalışmalar yürüten ülkelerden biridir. Bu bağlamda Kaliforniya, 2014 yılında Department of Motor Vehicle (Motorlu Taşıtlar Dairesi) aracılığıyla AVT (Otonom Araç Testi) düzenlemelerini oluşturmuş ve 2018 yılında Seviye-4 ve

Seviye-5 otonom araç testlerine izin vermiştir. 2021 yılında ise 60 şirket otonom araç testi iznine sahip olmuştur (Ministry of Transport, 2021: 16).

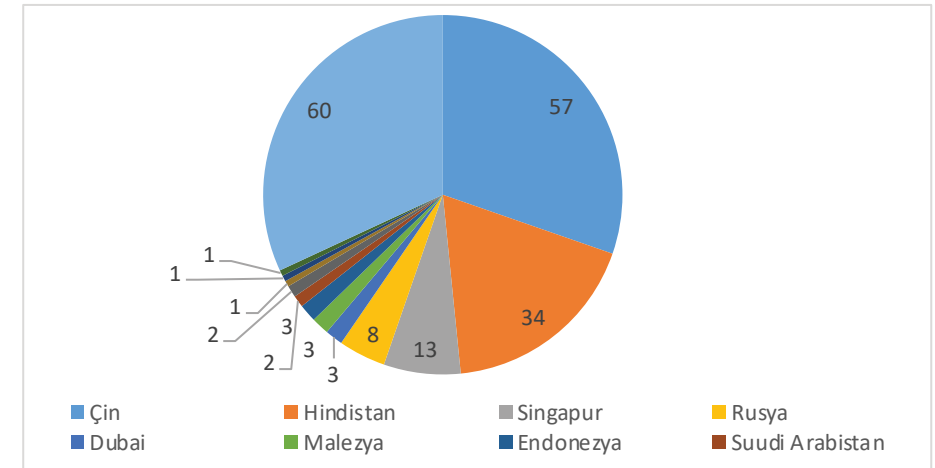
İsveç, otonom araç teknolojilerinin İskandinav ülkeleriyle iş birliği yaparak ilerletmektedir. Yapılan test çalışmaları İsveçli ve Norveçli şirketlerin iş birliğini içermektedir. PostNord adına gerçekleşen denemede yılda yaklaşık 200 milyon paket alıcılarına teslim edilmiştir (Zsöfle, 2025).

Tablo 2. Otonom Kamyon Testini Başlatan ve Seviye-4 Üzeri Uygulamayı Tamamlayan

Ülke	Başlangıç	Uygulama Alanı	Mesafe (mil-km)	Tamamlanma	Uygulama Alanı	Mesafe (mil-km-metre)
ABD	2015	Nevada Eyaleti		2021	Arizona	80 mil
Almanya	2015	Denkendorf-Stuttgart arası		2024	Allershausen-Fürholzen arası	9 mil
Avustralya	2015			2022	Melbourne	370 km
İsveç	2016	Kristineberg Madeni		2019	Jönköping	300 Metre
Çin	2017			2023	Şanghay	39 mil
Singapur	2017	Batı sahil yolu	10 km			
Güney Kore	2018	Uiwang-Inchon arası	40 km			
Birleşik Krallık	2019	Cambridge-Huntingdon arası	21 mil			
Japonya	2019	Nakashari bölgesi	1,5 km	2023	Tokyo-Nagoya	270 km
Rusya	2020	Nenetski-Doğu Messoyakh		2025	St. Petersburg-Kazan	1600 km
Dubai	2022	Dubai South Lojistik Bölgesi				

Kaynak: (FUSO, 2015; Elkins, 2023; PR Newswire, 2021; Die Autobahn, 2024; Phys.org, 2015, Transurban, 2024; Autostat, 2025; Government of Dubai, 2024; Frangoul, 2018; Kottasova, 2019; Japan Wire, 2019; Gasgoo, 2023; Kryuchkov, 2021, Ministry of Transport, 2021; Peterson, 2025).

Tablo 2’de Seviye-4 ve üzeri otonom kamyon testlerine başlayan ve uygulamayı tamamlayan ülkelerin bilgileri yer almaktadır. Bu kapsamda test sürecini en erken başlatan ülkelerden biri olan ABD, 2015 yılında başlattığı testleri 2021 yılında Arizona eyaletinde 80 mil uzunluğundaki bir güzergâhta tamamlamıştır. Almanya 2015 yılında başlattığı çalışmaları 2024 yılında Allershausen- Fürholzen arasında 9 mil mesafe ile sonuçlandırmıştır. Avustralya ise test sürecini 2022 yılında Melbourne bölgesinde 370 km uzunluğundaki güzergâhta tamamlamıştır. İsveç, 2016 yılında Kristineberg Madeni’nde başlattığı testleri 2019 yılında Jönköping’de 300 metre uzunluğundaki karmaşık bir parkurda tamamlamıştır. 2017 yılında testler başlayan Çin, süreci 2023 yılında Şanghay’da 39 mil mesafe ile gerçekleştirmiştir. Testlere 2019 yılında başlayan Japonya, 2023 yılında Tokyo-Nagoya arasında 270 km’lik bir güzergâhta süreci tamamlamıştır. Bunun yanı sıra Birleşik Krallık, Dubai, Güney Kore ve Singapur farklı tarihlerde testler gerçekleştirmelerine rağmen henüz tamamlanmış bir uygulamaya geçmemiştir. Rusya ise 2020 yılında Nenetski-Doğu Messoyakh arasında testlere başlamış ve uzun mesafeli olan testi 2025 yılında St. Petersburg-Kazan arasındaki 1600 km’lik güzergâhta tamamlamıştır.

Şekil 1. Otonom Ulaşım Şirketlerinin Sayısı (Strikos, 2025: 27).

Şekil 1’de otonom araç teknolojileri konusunda faaliyette bulunan şirket sayılarına ilişkin veriler sunulmuştur. Toplam 13 ülkenin kamuya açık verileri üzerinden yapılan değerlendirmede ABD, Çin ve Hindistan’ın 151 şirket ile pazarın yaklaşık %80’ini elinde bulundurduğu görülmektedir. Singapur ve Rusya’nın sırasıyla 13 ve 8 şirket ile %11’lik paya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşın Brezilya, Dubai, Endonezya, Malezya, Mısır, Sırbistan, Suudi Arabistan ve Türkiye’de ise daha sınırlı faaliyetlerde bulunulduğu görülmektedir.

4. OTONOM KAMYON TEKNOLOJİSİNİN TÜRKİYE’DEKİ GELİŞİMİ VE TEST SÜREÇLERİ

Türkiye’de bir binek aracın ortalama fiyatı yaklaşık olarak 38.642 USD olup dünya ortalamasına yakın seviyededir. Otonom araçların fiyatı ise 179.900 USD ve üzeri bir seviyede olduğu için bu fiyat düzeyi, Türkiye’deki kullanıcılar açısından erişilebilirliğin önünde önemli bir engel teşkil etmektedir. Türkiye’de henüz AV üretimi bulunmadığından sınırlı sayıda araç ithal edilmektedir. Bu durum ise ithalat maliyetleri ve erişim zorlukları nedeniyle AV’lerin yurtiçindeki fiyatlarının daha da artmasına neden olmaktadır. Ancak buna rağmen Türkiye’de otonom araç teknolojisini araştırmaya ve geliştirmeye yönelik çalışmalar yapılmaktadır (Strikos, 2025: 36). Bu kapsamda 2016 yılında otonom otobüs projesini başlatan Otokar, 2018 yılından itibaren İstanbul Okan Üniversitesi Mühendislik Fakültesi ile iş birliğine gitmiş ve dört aşamadan oluşan otonom otobüs testinin ikinci aşamasını 2021 yılında başarıyla tamamlamıştır (İstanbul Okan Üniversitesi, 2025). Anadolu Isuzu, Leo Drive ile gerçekleştirdiği iş birliği kapsamında, sekiz metrelik tam elektrikli otobüs olan (Seviye-3 otonom araç) Novociti Volt modelini yolculu ve yolcusuz senaryolar üzerinden Gebze Teknik Üniversitesi kampüsünde test etmiştir (ISUZU, 2024).

Ford Otosan ile Avusturya merkezli AVL firması iş birliğiyle geliştirilen Platooning-otonom konvoy projesi 2019 yılında üç farklı senaryo ile test edilmiştir. Birinci senaryoda, arkadaki aracın öndeki aracı 15 metre mesafe ve 70 km/s hız ile takip etmesi sağlanmıştır. İkinci senaryoda arkadaki araç, öncü aracın yavaşlayıp durmasıyla eşzamanlı olarak yavaşlayıp duracak biçimde senkronize edilmiştir. Üçüncü senaryoda ise sol şeritten gelerek iki aracın arasına giren yabancı araca göre takip mesafesi yeniden ayarlanmış ve yabancı araç aradan çıktıktan sonra test araçları arasındaki mesafenin tekrar ilk hâline dönmesi sağlanmıştır (Cankı, 2019; VİDYOTO, 2022). Yapılan testlerden başarılı sonuç alınmış ve otonom araç testlerinin ilk aşaması başarıyla tamamlanmıştır.

5G MOBIX Projesi, 10 farklı ülkeden 59 ortağın katılımıyla gerçekleşen uluslararası bir iş birliği çalışmasıdır. Projeye Türkiye’den Turkcell, Ford Otosan, Ericsson TR ve TÜBİTAK BİLGEM katılım sağlamıştır. Proje kapsamında 9-10 Mayıs 2022 tarihleri arasında Edirne İpsala Gümrük Kapısı’nda gerçekleştirilen testlerde TÜBİTAK BİLGEM’in geliştirdiği “Otonom Tır Rotalama” senaryosu uygulanmıştır. Bu senaryo ile birlikte gümrük sahasına giren tırların yol kenarına yerleştirilen sensörler ve bulut tabanlı sistemler aracılığıyla X-Ray tarama alanına kadar otonom sürüş gerçekleştirmesi sağlanmıştır. Sahada test edilen sistem projenin başarılı bir biçimde çalıştığını göstermiştir.

Otonom araç teknolojilerinin yasal çerçevesini oluşturmak amacıyla 2024

yılında önemli bir mevzuat değişikliğine gidilmiştir. Bu bağlamda 1 Aralık 2024 tarihinde yürürlüğe giren ve Avrupa Birliği’nin (AB) EU/2019/2144-EU/2022/1426 sayılı regülasyonları ile uyumlu olacak biçimde hazırlanan yönetmelik kapsamında üreticilere, otonom sistemlere ilişkin tip onayı alma kolaylığı ve teknik bilgi sağlama yükümlülüğü getirilmiştir (Ford Otosan, 2024: 33; Resmî Gazete, 2024). Bu doğrultuda Ford Trucks’ın Türkiye’de geliştirdiği Seviye-4 Otoyol Pilotu teknolojisine sahip ilk kamyon, Yavuz Sultan Selim Köprüsü ve Kuzey Çevre Otoyolu’nun işletmecisi olan ICA’nın hazırladığı trafiğe kapalı yolda test edilmiştir. Araç şerit takibi başta olmak üzere, dur-kal, şerit değiştirme, hız ve mesafe ayarı gibi karmaşık fonksiyonları yerine getirerek testi başarılı bir biçimde tamamlamıştır. Trafik güvenliğinin artırılması ve işletme maliyetlerinde tasarruf sağlaması amacıyla geliştirilen bu projenin, insan hatasından kaynaklanan riskleri en aza indirmesi, yakıt tüketimini %10 oranında azaltması ve ağır ticari araç sürücülüğü ihtiyacını asgariye indirmesi hedeflenmektedir (Ford Otosan, 2024: 95).

Tablo 3. Türkiye’de Yapılan Otonom Kamyon Testleri

Kurum	Uygulanan Testler	Tarih	Açıklama
Ford Otosan-AVL	Platooning-Otonom Konvoy	17 Eylül 2019	Toplam üç senaryoda test edildi. Üçüncü araca göre hızlanma, 15 metre mesafe ve 70 km/s
Turkcell, Ford Otosan, Ericsson TR ve TÜBİTAK BİLGEM	“Otonom Tır Rotalama” senaryosu	9-10 Mayıs 2022	Türkiye-Yunanistan sınır koridorunda test edilmiştir
Ford Trucks	Seviye-4 Otoyol Pilotu	7 Eylül 2024	Yavuz Sultan Selim Köprüsü-Kuzey Çevre Otoyolu arasında trafiğe kapalı alanda

Kaynak: (Cankı, 2019; VİDYOTO, 2022; Ford Otosan, 2024: 95; TÜBİTAK BİLGEM, 2025).

Tablo 3’te 2019-2024 yılları arasında Türkiye’de gerçekleştirilen otonom kamyon testleri görülmektedir. İlk dönemlerde sürüşe dair temel senaryolar denenirken sonraki süreçte Otonom Tır Rotalama ve Seviye-4 otonom testleri gibi ileri düzey uygulamalara geçilmiştir.

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Çalışmaya konu ülke örnekleri incelendiğinde, otonom araç testlerinin yalnızca teknolojik yeterlilikle sınırlı kalmadığı, toplumsal kabul başta olmak üzere altyapı uygunluğu ve yasal düzenlemeler gibi çok boyutlu unsurlar çerçevesinde ele alınması gerektiği anlaşılmaktadır. ABD, Almanya, Çin ve Rusya’nın test süreçlerini tamamlayıp Seviye-4 ve üzeri uygulamalara geçiş yapmaları, bu ülkelerin kamu-özel sektör iş birliğini etkin bir biçimde kullandığını göstermektedir. Bu bağlamda Rusya’nın otonom testleri 1600 km’lik mesafede tamamlaması ise otonom kamyon teknolojisinin geldiği seviyeyi göstermesi açısından oldukça anlamlıdır.

Türkiye’deki uygulamalar otonom araç teknolojilerine geçişte önemli adımların atıldığını göstermektedir. Buna göre Anadolu Isuzu, Ford Truck ve Otokar gibi öncü firmaların gerçekleştirdiği testlerin, özel sektör yatırımları ve akademik iş birliğiyle desteklendiği görülmektedir. Ford Trucks’un geliştirdiği Seviye-4 otonom kamyon projesi ise Türkiye’nin bu alandaki teknik kapasitesini göstermektedir. Şu an sınırlı ve kontrollü gerçekleşen testlerin yakın gelecekte kamuya açık yollarda da gerçekleştirileceğine dair güçlü bir eğilim ve beklenti söz konusudur.

Resmî gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren 2024 tarihli yönetmelik hem AB regülasyonuna uyum sağlama açısından hem de Türkiye’de otonom araç teknolojisinin ticarileşme sürecinin önünü açması açısından önemli bir atımdır. Bunun yanı sıra mevzuatın uygulanabilir olması, denetlenmesi ve toplum tarafından kabul görmesi sürecin başarısı açısından önemli bir gösterge olarak ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda otonom kamyon teknolojisinin yaygınlaştırılmasına yönelik öneriler geliştirilmiştir:

- Türkiye’de kamuya açık yollarda Seviye-3 ve üzeri araç testlerinin yapılabilmesi için daha kapsamlı yasal düzenlemeler yapılabilir.
- Otonom kamyonlar için önceden belirlenen alanlarda (maden sahası, sanayii bölgesi, askeri alan, liman vb.) pilot uygulamalar başlatılabilir.
- Uygulamanın ileri seviyede olduğu ABD, Almanya, Çin ve Rusya ile devlet düzeyinde iş birliği yapılabilir.
- Yerli yazılım ve donanım geliştirilmesine yönelik üniversitelerle yapılan iş birliği geliştirilebilir, yapılan iş birliğinin kapsamı artırılabilir.
- Akıllı yol sistemleri, navigasyon destek sistemi ve 5G iletişim altyapısının yaygınlaştırılarak güvenli ve etkin kullanılmasına yönelik girişimlerde bulunulabilir.
- Uzun mesafeli yük taşımacılığında kullanılması hedeflenen otonom kam-

yon teknolojisinin işsizliğe neden olmayacağı yönündeki bilimsel ve teknik bilgiler kamuoyuna aktarılabilir.

Otonom kamyon teknolojisinin gelişimini, teknik ilerlemenin yanında altyapı çalışmaları, yasal düzenlemeler ve toplumsal kabulde değerlendirilerek gerekmektedir. Türkiye’nin bu alanda ilerleme kaydedebilmesi için ulusal ve uluslararası düzeyde iş birliği yapması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Andersson, P. ve Ivehammar, P. (2019). Benefits and costs of autonomous trucks and cars. *Journal of Transportation Technologies*. 9, 121-145. <https://doi.org/10.4236/jtts.2019.92008>.
- Autostat. (2025). Navio self-driving truck travelled from Saint Petersburg to Kazan in 24 hours. <https://eng.autostat.ru/news/26593/> (Erişim tarihi: 18.08.2025).
- Braun, V. ve Clarke, V. (2006). Psikolojide tematik analiz kullanımı. *Psikolojide Nitel Araştırma*, 3 (2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Cankı, B. (2019). Ford Otosan ve AVL’nin otonom konvoy projesi başarıyla test edildi. <https://www.donanimhaber.com/ford-otosan-ve-avl-nin-otonom-konvoy-projesi-basariyla-test-edildi--114273> (Erişim tarihi: 21.08.2025).
- Chottani, A., Hastings, G., Murnane, J. ve Neuhaus, F. (2018). Distraction or disruption? Autonomous trucks gain ground in US logistics. *Travel, Transport & Logistics Practice*. <https://www.mckinsey.com.br/~media/McKinsey/Industries/Travel%20Transport%20and%20Logistics/Our%20Insights/Distracti-on%20or%20disruption%20Autonomous%20trucks%20gain%20ground%20in%20US%20logistics/Distracti-on-or-disruption-Autonomous-trucks-gain-ground-in-US-logistics-final.pdf> (Erişim tarihi: 07.08.2025).
- Collie, B., Decker, J., Fishman, J. Wegscheider, A. K. Wiesinger, M. ve Sridhara, R. (2022). *mapping the future of autonomous trucking*. BCG X Kodiak. <https://web-assets.bcg.com/ec/4b/231803df4bc49abfcae575b25c95/bcg-mapping-the-future-of-autonomous-trucking-oct-2022.pdf>
- Deniz, M., Karaca, N. ve Yurtcu, O. (2023). Okul Yöneticilerinin karar verme stillerine dair araştırmaları: 2014-2022 yılları arasındaki lisansüstü tezlerinin incelenmesi. *Ulakbilge*, 11(81), 176-185. doi.: 10.7816/ulakbilge11-81-06
- Die Autobahn. (2024). Erster autonomer truck auf der autobahn – erfolgreiche testfahrt von MAN. <https://www.autobahn.de/aktuelles/aktuell/erster-autono->

- [mer-truck-auf-der-autobahn-erfolgreiche-testfahrt-von-man](#) (Erişim tarihi: 11.08.2025).
- Dilaver, N., Küçükerman, Ö. ve Hasırcı, D. (2022). User-centered approaches in conventional and autonomous truck design and future effects on environmental design. *Journal of Architectural Sciences and Applications*, 7, 104-113. <https://doi.org/10.30785/mbud.1023350>
- Elkins, M. (2023). TuSimple completes first fully unmanned road test in China with autonomous heavy-duty truck. <https://ca.investing.com/news/stock-market-news/tusimple-completes-first-fully-unmanned-road-test-in-china-with-autonomous-heavy-duty-truck-432SI-3022546> (Erişim tarihi: 22.08.2025).
- Ford Otosan. (2024). *2024 entegre faaliyet raporu*. İstanbul.
- Frangoul, A. (2018). Hyundai's autonomous truck just made a 40-kilometer trip on a South Korean highway. <https://www.cnbc.com/2018/08/22/hyundais-autonomous-truck-just-made-a-40-kilometer-trip-on-a-highway.html> (Erişim tarihi: 11.08.2025).
- FUSO. (2015). World premiere on US highway: Daimler Trucks drives first autonomous truck on public roads. <https://www.mitsubishi-fuso.com/en/news-main/press-release/2015/05/05/world-premiere-on-us-highway-daimler-trucks-drives-first-autonomous-truck-on-public-roads> (Erişim tarihi: 22.09.2025).
- Gasgoo. (2023). TuSimple completes inaugural L4 autonomous truck testing on Tokyo-Nagoya expressway. <https://autonews.gasgoo.com/icv/70029104.html> (Erişim tarihi: 19.08.2025).
- Government of Dubai. (2024). Dubai south and evocargo drive Innovation in UAE's autonomous vehicle sector with successful first-stage trials. <https://mediaoffice.ae/en/news/2024/july/17-07/dubai-south-evocargo> (Erişim tarihi: 24.08.2025).
- Hasiri, A. ve Kermanshah, A. (2024). Exploring the role of autonomous trucks in addressing challenges within the trucking industry: A comprehensive review. *Systems*, 12(9), 1-23. <https://doi.org/10.3390/systems12090320>
- ISIZU. (2024). Anadolu Isuzu'nun otonom elektrikli otobüsü, sürüş testlerini başarıyla geçti. <https://www.isuzu.com.tr/kurumsal/haberler/anadolu-isuzunun-otonom-elektrikli-otobusu-surus-testlerini-basariyla-gecti/10589> (Erişim tarihi: 07.08.2025).
- İstanbul Okan Üniversitesi. (2025). Otokar ve Mühendislik Fakültemizden Türkiye'nin ilk sürücüsüz otobüsü. <https://www.okan.edu.tr/haber/3185/otokar-ve-muhendislik-fakultemizden-turkiyenin-ilk-surucusuz-otobusu/> (Erişim tarihi: 25.08.2025).

- Japan Wire. (2019). Volvo unit demonstrates driverless truck in Japan. <https://english.kyodonews.net/articles/-/12114> (Erişim tarihi: 01.09.2025).
- Kottasova, I. (2019). A truck without a cab and driver takes to the road in Sweden. <https://edition.cnn.com/2019/05/15/tech/einride-self-driving-trucks/index.html> (Erişim tarihi: 11.09.2025).
- Kögler, U., Majdalani, F. ve Vierecki, R. (2015). *Trucking to the future how GCC governments can open the road for autonomous trucks*. Strategy & Formerly Booz & Company. <https://www.strategyand.pwc.com/m1/en/reports/trucking-to-the-future.pdf>
- Kryuchkov, V. (2021). *Development and deployment of highly and fully automated vehicles*. 9th Meeting of the Working Group on the Asian Highway.
- Ley, M. T., Tikalsky, P., Cavalline, T., Delatte, N. ve Tayebi, S. (2024). *Autonomous truck corridors: Concept and implementation plan*. Lova State University Institute for Transportation
- Ministry of Transport. (2017). *Singapore to start truck platooning trials*. PSA The World's Port of Call.
- Ministry of Transport. (2021). *Autonomous vehicle background paper two*. New Zealand.
- National Transport Commission. (2020). *Lessons learned from automated vehicle trials in Australia*. Melbourne.
- Peterson, P. (2025). Autonomous trucks in 2025: A global snapshot of deployment, use cases, and what comes next. <https://www.searates.com/blog/post/autonomous-trucks-in-2025-a-global-snapshot-of-deployment-use-cases-and-what-comes-next> (Erişim tarihi: 10.09.2025).
- Phys.org. (2015). Daimler tests self-driving truck on German highway. <https://phys.org/news/2015-10-daimler-self-driving-truck-german-highway.html?utm> (Erişim tarihi: 25.08.2025).
- PR Newswire. (2021). TuSimple Becomes First to Successfully Operate Driver Out, Fully Autonomous Semi-truck on Open Public Roads. <https://www.pr-newswire.com/news-releases/tusimple-becomes-first-to-successfully-operate-driver-out-fully-autonomous-semi-truck-on-open-public-roads-in-china-301852732.html> (Erişim tarihi: 25.08.2025).
- Resmî Gazete. (2024). Tam otonom araçların otonom sürüş sistemine ilişkin motorlu araçların tip onayı hakkında yönetmelik (Sayı 32739). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2024/12/20241201-1.htm>
- Sjoberg, K. (2022). Automated trucks overtake self-driving cars. *IEEE Vehicular Technology Magazine*, 17(1), 94-97. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4103538>

- Sternberg, H. S., Chen, H., Hofmann, E., ve Prockl, G. (2020). Autonomous trucks: A supply Chain adoption perspective. In proceedings of the 53rd Hawaii International Conference on System Sciences (pp. 4534-4539). Hawaii International Conference on System Sciences (HICSS). <https://doi.org/http://hdl.handle.net/10125/64296>
- Strikos, E. (2025). *Autonomous vehicle readiness ranking*. TENET Consult.
- T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı Haberleşme Genel Müdürlüğü. (2024). *Otonom araçlar mevcut durum analizi raporu*. Ankara.
- Tastan, Y., ve Kaymaz, H. (2021). Otonom araçların önündeki zorluklar. *International Journal of Advances in Engineering and Pure Sciences*, 33(2), 195-209. <https://doi.org/10.7240/jeps.741594>
- Transurban. (2024). Automated truck trial. <https://cavs.transurban.com/automated-truck-trial> (Erişim tarihi: 05.0.12025).
- Trasporto Europa. (2025). Positive outcome for Atlas-L4 autonomous truck driving programme. <https://www.trasportoeuropa.it/english/positive-outcome-for-atlas-l4-autonomous-truck-driving-programme/> (Erişim tarihi: 07.10.2025).
- TÜBİTAK BİLGEM. (2025). 5G-MOBIX. <https://robotik.bilgem.tubitak.gov.tr/projeler/5g-mobix/> (Erişim tarihi: 08.10.2025).
- VIDYOTO. (2022). Ford Otosan ve AVL Türkiye'de otonom kamyonlar geliştiriyor. <https://www.vidyoto.com/ford-otosan-ve-avl-turkiyede-otonom-kamyonlar-gelistiriyor/> (Erişim tarihi: 16.08.2025).
- Zsöfla, P. (2025). Swedish freight technology company Einride has achieved another milestone in autonomous transport: the first-ever cabless, electric, fully autonomous border crossing without a human driver onboard. The demonstration took place on 25 September at the Ørje crossing between Sweden and Norway. <https://trans.info/en/einride-crossing-border-422879> (Erişim tarihi: 01.10.2025).

13. BÖLÜM

YAPAY ZEKÂ SİSTEMLERİNDE ALGORİTMİK ÖNYARGI: RİSK ALANLARI, TESPİT YÖNTEMLERİ VE AZALTMA STRATEJİLERİ

Arş. Gör. Tuba SARI

Akdeniz Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi,
Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü
tubasari@akdeniz.edu.tr
<https://orcid.org/000-0003-3608-865X>

Doç. Dr. Tayfun YÖRÜK

Akdeniz Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi,
Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü
tayfun@akdeniz.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-4900-5705>

GİRİŞ

Yapay zekâ sistemlerinin kamusal ve özel alanlardaki karar verme süreçlerine giderek daha fazla nüfuz etmesi, algoritmaların toplumsal yaşam üzerindeki etkilerine yönelik tartışmaları daha görünür hale getirmiştir. Günümüzde algoritmik sistemler, sağlık hizmetlerinden adli süreçlere, finansal değerlendirmelerden eğitim teknolojilerine kadar geniş bir yelpazede kritik kararları şekillendirmekte; bu durum, algoritmik önyargıyı yalnızca teknik bir sorun olmaktan çıkarıp çok boyutlu bir toplumsal mesele hâline getirmektedir. Algoritmik önyargı, verinin yapısal özelliklerinden modelleme tercihinin, kurumların teşvik sistemlerinden kullanıcı davranışlarına kadar uzanan geniş bir ekosistemde ortaya çıkmakta ve sonuçları bireysel ayrımcılığın ötesinde sistematik eşitsizliklere kadar ulaşabilmektedir (Friedman & Nissenbaum, 1996; Sánchez-Monedero & Dencik, 2022).

Bu bölümde algoritmik önyargının ortaya çıkışı, toplumsal eşitsizlikleri nasıl yeniden ürettiği ve buna yönelik teknik ile yönetsel çözüm yaklaşımları incelenecektir. Ayrıca kritik uygulama alanları, tespit ve azaltma yöntemleri ile kurumsal-etik çerçeveler ve geleceğe dönük araştırma yönelimleri bütüncül biçimde değerlendirilecektir. Bu bölümü diğer çalışmalardan ayıran temel nokta, algoritmik önyargının yalnızca tek bir kaynağa indirgenemeyecek kadar karmaşık bir dinamiğe sahip olduğunun kabul edilmesidir. Algoritmalar çoğu zaman eğitim verilerindeki örüntüleri yeniden üretmekte, tasarım sürecinde yapılan tercihler belirli grupların sistematik olarak dezavantajlı konuma düşmesine yol açmakta ve hatta bazı durumlarda sistemlerin kullanım bağlamı, teknik düzeyde tespit edilmesi güç olan yeni önyargı biçimleri üretebilmektedir (Mehrabi vd., 2022; Obermeyer vd., 2019). Bu nedenle algoritmik önyargı hem hesaplamalı hem sosyal hem de kurumsal boyutlarıyla eşzamanlı olarak ele alınması gereken sosyoteknik bir olgudur.

Bu kapsamlı çerçeve, algoritmik önyargının yalnızca mevcut problemlerin tespiti değil, aynı zamanda gelecekteki sosyoteknik dönüşümlerin nasıl şekillenmesi gerektiğine ilişkin eleştirel bir perspektif geliştirmeyi hedeflemektedir. Böylece algoritmik karar sistemlerinin toplumdaki etkilerini anlamak ve daha adil yapay zekâ uygulamalarının geliştirilmesine katkıda bulunmak için bütüncül bir tartışma zemini sunulmaktadır.

1. KRİTİK UYGULAMA ALANLARI VE ÖRNEK VAKALAR

Günümüzde algoritmaların farklı toplumsal alanlarda yaygın şekilde kullanılmaya başlanması, beraberinde ciddi etik, adalet ve eşitlik sorunlarını da gündeme getirmektedir. Özellikle adli sistem, istihdam, sağlık hizmetleri, finansal kararlar ve sosyal medya gibi kritik uygulama alanlarında algoritmik kararların tarafsızlığı tartışmalı hale gelmiştir. Bu bölümde, çeşitli sektörlerde karşılaşılan algoritmik önyargı örnekleri ele alınmakta; bu teknolojilerin mevcut eşitsizlikleri nasıl yeniden ürettiği ve toplumsal adaleti nasıl olumsuz etkileyebildiği somut vakalarla incelenmektedir. Amaç, algoritmik sistemlerin karar süreçlerinde neden dikkatli ve denetimli bir şekilde kullanılması gerektiğine dair farkındalık yaratmaktır.

1.1. Adli Sistemde Algoritmik Önyargı

Adli sistemde algoritmaların kullanımı özellikle risk değerlendirme araçları bağlamında giderek yaygınlaşmaktadır. Bu araçlar tutukluluk kararlarından

şartlı tahliye kararlarına kadar çeşitli adli süreçlerde kullanılmaktadır. Ancak bu sistemlerin uygulanması mevcut toplumsal eşitsizlikleri pekiştirme ve adaletsizlikleri kalıcılaştırma riski taşımaktadır.

ProPublica'nın 2016 yılında COMPAS (Correctional Offender Management Profiling for Alternative Sanctions) risk değerlendirme aracı üzerine yaptığı kapsamlı inceleme, adli algoritmik sistemlerdeki ırksal önyargının önemli bir örneğini ortaya koymuştur. Yapılan araştırma kullanılan sisteme göre siyahi sanıkların beyaz sanıklara kıyasla tekrar suç işleme riski açısından neredeyse iki kat daha fazla hatalı sınıflandırıldığını göstermiştir (Angwin vd., 2016). COMPAS algoritması geçmiş verilerden öğrendiği için polis uygulamalarındaki tarihsel önyargıları ve yapısal eşitsizlikleri yeniden üretmiştir.

Benzer şekilde otomatik hâkim karar destek sistemlerinin de ciddi önyargı sorunları taşıdığı görülmüştür. Green ve Chen'in araştırması adli karar destek sistemlerinin hâkimlerin kararlarında belirli gruplar aleyhine sistematik sapmalar oluşturduğunu göstermiştir. Çalışmalarında algoritmaların önerdiği sonuçların hâkimlerin algı ve yargılarını nasıl etkilediği incelenmiş ve sistem önerilerinin özellikle marjinal gruplar için daha fazla olumsuz sonuç doğurabildiği tespit edilmiştir. Araştırmacılar algoritmaların "tarafsız hakem" olarak algılanmasının tehlikelerine dikkat çekerek, bu sistemlerin mevcut adli yapıdaki eşitsizlikleri pekiştirme potansiyeline sahip olduğunu vurgulamışlardır (Green & Chen, 2019).

1.2. İstihdam ve İşe Alım Süreçlerinde Önyargı

Video tabanlı işe alım sistemleri algoritmik önyargı açısından önemli riskler barındırmaktadır. HireVue gibi platformlar adayların video mülakatlarını analiz ederek yüz ifadeleri, ses tonu ve kullanılan kelimeler üzerinden "başarı olasılığı" hesaplamaktadır. Ancak bu sistemler belirli kültürel normları ve iletişim tarzlarını diğerlerine üstün tutma eğiliminde olup, kültürel ve etnik azınlıklar için önemli ölçüde dezavantajlar yaratabilir.

LinkedIn'in aday önerme algoritmaları da benzer sorunlarla karşılaşmıştır. Platform işverenler ve adaylar arasındaki mevcut bağlantı kalıplarını öğrenmekte ve benzer önerilerde bulunmaktadır. Halihazırda az temsil edilen grupların görünürlüğünü de daha da azaltabilmektedir. Buna karşın LinkedIn bu sorunu fark ederek algoritmalarını düzenlemeye başlamış ve eşitsizlikleri azaltmak için temsil dengesini iyileştirmeye yönelik adımlar atmıştır (Geyik vd., 2019).

Özgeçmiş tarama ve filtreleme algoritmalarının da önyargılı sonuçlar ürettiği görülmüştür. Raghavan ve arkadaşlarının yaptığı araştırma otomatik özgeçmiş

tarama sistemlerinin belirli sosyoekonomik ve eğitim geçmişlerini diğerlerine göre sistematik olarak ayrıcalıklı hale getirdiğini ortaya koymuştur (Raghavan vd., 2020). Araştırmayla algoritmaların belirli üniversite isimleri, prestijli şirketlerde çalışma deneyimi ve standart endüstri terminolojisi kullanımı gibi faktörlere aşırı değer verdiği tespit edilmiştir. Farklı sosyoekonomik geçmişlere sahip adaylar için önemli bir dezavantaj oluşturmuş ve işyeri çeşitliliğini önemli ölçüde sınırlandırmıştır. Araştırmanın sonucunda özgeçmiş tarama algoritmalarındaki bu önyargıları azaltmak için farklı göstergelere ve daha kapsayıcı değerlendirme kriterlerine odaklanan alternatif yaklaşımların gerekliliği vurgulanmaktadır.

1.3. Sağlık Hizmetlerinde Algoritmaların Etkisi

Sağlık alanında algoritmik karar destek sistemlerinin kullanımı giderek yaygınlaşmaktadır. Bu sistemler teşhis, tedavi planlama ve kaynak tahsisi gibi kritik kararlarda sağlık profesyonellerine yardımcı olmaktadır. Bu algoritmaların tarihsel sağlık verileri üzerinde eğitilmesi, mevcut sağlık eşitsizliklerini yeniden üretme ve pekiştirme riskini de taşımaktadır.

Dermatolojik hastalıkların teşhisinde kullanılan derin öğrenme modelleri, çoğunlukla açık cilt tonlarından oluşan veri setleriyle eğitildiğinde, koyu cilt tonlarındaki lezyonları teşhis etmekte zorluk çekmektedir. Bu durum koyu tenli hastalarda cilt kanseri gibi ciddi hastalıkların geç teşhisine ve dolayısıyla sağ kalım oranlarında eşitsizliklere yol açabilmektedir.

1.4. Finansal Hizmetler ve Kredi Değerlendirmede Eşitsizlikler

Finansal hizmetler sektörü kredi skorlama ve risk değerlendirme için algoritmik sistemlere giderek daha fazla güvenmektedir. Bu sistemler kredi başvurularının değerlendirilmesinde, sigorta primlerinin belirlenmesinde ve finansal ürünlerin pazarlanmasında yaygın olarak kullanılmaktadır. Fakat bu algoritmaların tasarımı ve uygulanması, finansal kapsayıcılık ve adalet açısından önemli sorunlar doğurabilmektedir.

Kredi skorlama algoritmaları genellikle geçmiş kredi geçmişi, ödeme davranışları ve borç seviyesi gibi faktörlere dayanmaktadır. Bu yaklaşım, tarihsel olarak finansal sisteme kısıtlı erişimi olan grupları dezavantajlı duruma düşürebilmektedir. Bartlett ve arkadaşlarının mortgage onayları üzerine yaptığı araştırmada fintech şirketlerinin algoritmik kredi değerlendirmelerinde azınlık gruplarına karşı %5-9 arasında bir fiyat ayrımcılığı yaptığını göstermiştir (Bartlett vd., 2019).

Özellikle alternatif veri kaynaklarını kullanan yeni nesil kredi skorlama sistemleri geleneksel kredi geçmişi olmayan kişilere fırsat sunma potansiyeli taşısa da, bu sistemler de önyargılardan tamamen arınmış değildir. Sosyal medya verileri, alışveriş davranışları ve hatta konum verileri gibi alternatif veriler kullanıldığında toplumsal eşitsizlikler yine algoritmik kararlara sızabilmektedir.

1.5. Sosyal Medya ve İçerik Önermede Önyargı

Sosyal medya platformları ve içerik önerme sistemleri kullanıcı deneyimini kişiselleştirmek için karmaşık algoritmalar kullanmaktadır. Kullanılan algoritmalar kullanıcının ilgisini çekebilecek içerikleri tahmin ederek etkileşimi artırmayı amaçlamaktadır. Ancak çoğu zaman “yankı odaları (echo chamber)” ve “filtre balonları (filter bubble)” oluşturarak toplumsal kutuplaşmayı derinleştirme riskini de taşımaktadır.

YouTube öneri algoritması kullanıcıları daha uç görüşlere yönlendirme potansiyeli nedeniyle eleştirilmiştir. Ribeiro ve arkadaşlarının araştırması platformun öneri sisteminin kullanıcıları giderek daha radikal içeriklere yönlendirebildiğini göstermiştir. Bu sebeple kullanıcıların bilgi çeşitliliği kısıtlanmakta ve toplumsal kutuplaşmayı artırabilmektedir (Ribeiro vd., 2020).

Dil modelleri ve metin üretme sistemleri de algoritmik önyargının önemli örneklerini sunmaktadır. Büyük dil modelleri internet üzerindeki metinlerle eğitildiklerinde, toplumda var olan cinsiyet, ırk ve diğer önyargıları öğrenip yeniden üretebilmektedir. Caliskan ve arkadaşlarının çalışması, bu modellerin kültürel önyargıları nasıl kodladığını göstermiştir. Örneğin kadınların bakım rolleriyle, erkeklerin ise kariyer ve bilimle daha fazla ilişkilendirildiği tespit edilmiştir (Caliskan vd., 2017).

2. ALGORİTMİK ÖNYARGIYI TESPİT ETME VE ÖLÇME YÖNTEMLERİ

Algoritmik karar sistemlerinin toplumsal kullanımının artması, bu sistemlerdeki önyargıların sistematik biçimde ölçülmesini zorunlu kılmıştır. Algoritma çıktılarının adilliliğinin değerlendirilmesi etik olduğu kadar teknik bir gereklilik de taşır. Bu bölümde, önyargı tespitine yönelik istatistiksel ölçütler, adalet metrikleri arasındaki gerilimler, açıklanabilirlik yöntemleri, dokümantasyon uygulamaları ve topluluk temelli yaklaşımlar bütüncül biçimde ele alınmaktadır. Böylece, önyargı tespit sürecinin çok boyutlu yapısı ile bu süreçte karşılaşılan temel güçlükler akademik bir çerçevede değerlendirilmiştir.

2.1. İstatistiksel Ölçüm Yaklaşımları

Algoritmik önyargının tespiti makine öğrenimi modellerinin adaletini değerlendirmek için kritik bir süreçtir. Çeşitli istatistiksel yöntemler modellerin farklı demografik gruplar arasında adil sonuçlar üretip üretmediğini ölçer. Başlıca ölçütler arasında demografik parite, eşit fırsat, eşit oran, tahmin paritesi, kalibrasyon ve kontrfaktüel adalet yer alır.

Demografik Parite ölçütü modelin pozitif sonuçlarının (örneğin, bir sınıflandırma kararının) farklı demografik gruplar arasında eşit dağılmasını gerektirir. Örneğin bir işe alım algoritmasında kadın ve erkek adayların kabul edilme oranları aynı olmalıdır. Bu yaklaşım toplu düzeyde eşitlik sağlamayı amaçlar ve özellikle işe alım veya reklam hedefleme gibi alanlarda kullanılır. Ancak gruplar arasında nitelik veya taban oranları farklıysa, demografik parite adaletsiz sonuçlara yol açabilir; örneğin, daha az nitelikli bir grup zorla eşitlenirse hak eden bireyler dezavantajlı hale gelebilir.

Hardt ve diğerleri tarafından önerilen eşit fırsat ölçütü gerçekten olumlu sonuçta hak kazanan bireylerin (örneğin bir krediyi geri ödeyebilecek kişiler) pozitif tahmin alma olasılığının gruplar arasında eşit olmasını hedefler. Bir kredi onay algoritmasında ödeme yapabilecek kadın ve erkeklerin onaylanma oranları dengelenmelidir (Hardt vd., 2016). Bu ölçüt finansal hizmetler ve eğitim gibi fırsat eşitliğinin kritik olduğu alanlarda etkilidir. Buna karşın yanlış negatif oranlarını dikkate almaması ve veri etiketlerinde önyargı bulunması durumunda yanıltıcı sonuçlar vermesi sınırlılıklarındandır.

Tahmin Paritesi modelin pozitif tahminlerinin doğruluğunun (precision) farklı gruplar arasında eşit olmasını gerektirir. Sağlık alanında tıbbi teşhis algoritması kullanılırken kanser teşhisi konan kadın ve erkek hastaların gerçekten kanser olma olasılıkları aynı olmalıdır. Bu ölçütün sınırlılıklarına bakıldığında parite modelin güvenilirliğini değerlendirmede etkilidir fakat taban oranlarındaki farklılıklar nedeniyle yanıltıcı olabilir.

Kalibrasyon ölçütü modelin tahmin olasılıklarının gerçek sonuçlarla uyumlu olmasını ve bu uyumun gruplar arasında eşit olmasını sağlar. Risk tahmini yapılan bir modelde %70 risk puanı verilen bireylerin gerçekten %70 olasılıkla riskli olması ve bu oranın tüm gruplarda tutarlı olması gerekir. Kalibrasyon tahminlerinin güvenilirliğini artırsa da diğer adalet ölçütleriyle çelişebilir.

Kusner vd. tarafından önerilen Kontrfaktüel Adalet ölçütü, bir bireyin cinsiyet gibi hassas özelliklerinin değişmesi durumunda model tahminlerinin değişmemesini gerektirir. Maaşları tahmin eden bir modelde cinsiyet değiştirildiğinde maaş tahmini sabit kalmalıdır (Kusner vd., 2018) lending, hiring, and predictive

policing. In many of these scenarios, previous decisions have been made that are unfairly biased against certain subpopulations, for example those of a particular race, gender, or sexual orientation. Since this past data may be biased, machine learning predictors must account for this to avoid perpetuating or creating discriminatory practices. In this paper, we develop a framework for modeling fairness using tools from causal inference. Our definition of counterfactual fairness captures the intuition that a decision is fair towards an individual if it is the same in (a. Nedensel çıkarım temelli bu yaklaşım önyargının kök nedenlerini anlamada güçlüdür ancak veri ve hesaplama gereksinimleri yüksektir.

Mitchell vd. bu ölçütlerin aynı anda sağlanamayacağını göstermiş, algoritma tasarımcılarının bağlama uygun ölçüt seçmesi gerektiğini vurgulamıştır. Örneğin tıbbi teşhis için eşit fırsat, reklam hedeflemede ise demografik parite tercih edilebilir. Ancak veri kalitesi, etiket önyargısı ve taban oranlarındaki farklılıklar gibi sınırlamalar, ölçütlerin etkinliğini kısıtlayabilir (Mitchell vd., 2021a). Algoritma tasarımcıları belirli bir bağlam için en uygun adalet metriğini seçmesi gerekmektedir.

2.2. Adalet Metriklerinin Çeşitliliği ve Çelişkileri

Adalet metrikleri farklı adalet anlayışlarını temsil eder. Toplu düzeyde eşitlik, algoritma sonuçlarının gruplar arasında dengeli dağılımını hedefler; örneğin bir burs dağıtım algoritmasında farklı etnik grupların seçilme oranları eşitlenir. Bireysel fırsat eşitliği benzer özelliklere sahip bireylerin eşit muamele görmesini sağlar; örneğin bir çevrimiçi sertifika programında aynı başarı düzeyindeki katılımcıların sertifika alma olasılıkları eşittir. Prosedürel adalet süreçlerin tarafsızlığını vurgular; örneğin bir içerik öneri algoritmasının öneri kriterleri kullanıcılar için anlaşılır olmalıdır. Bu çeşitlilik metriklerin farklı bağlamlara uyarlanabilirliğini artırır (Barocas et al., 2023).

Bağlamsal uygunluk metrik seçiminde belirleyicidir. Bir kâr amacı gütmeyen kuruluşun bağış dağıtım algoritmasında toplu eşitlik, kaynakların adil dağılımını sağlarken, bir sigorta poliçesi algoritmasında bireysel fırsat eşitliği, benzer risk profillerine sahip bireylerin eşit prim ödemesini garanti eder. Ancak adalet tanımları çelişebilir. Mitchell ve diğerleri, toplu eşitlik sağlandığında bireysel fırsat eşitliğinin ihlal edilebileceğini göstermiştir. Örnek olarak bir gruptaki doğal farklılıklar zorla eşitlenirse, daha nitelikli bireyler dezavantajlı olabilir (Mitchell vd., 2021a).

Önyargılı veriler, örneğin bir eğitim algoritmasında tarihsel eşitsizlikler,

sonuçları çarpıtabilir. Büyük dil modellerinde metin çıktılarındaki kültürel önyargılar geleneksel yöntemlerle tespit edilemeyebilir; bu nedenle yeni ölçütler geliştirilmektedir (Weidinger et al., 2021). Etik düzeyde toplu eşitliğin bireysel hakları göz ardı edebilmesi ve prosedürel adaletin karmaşık sistemlerde tarafsızlığı garanti edememesi nedeniyle, bağlama özgü adalet yaklaşımları bu çelişkilerin yönetilmesinde zorunlu hale gelmektedir. Wachter ve arkadaşları algoritmaların değerlendirilmesinde hem sonuç hem de prosedürel adalete odaklanan çok boyutlu bir yaklaşım önermişlerdir. Araştırmacılar, yalnızca algoritmanın ürettiği sonuçlara değil, aynı zamanda bu sonuçların nasıl elde edildiğine de odaklanılması gerektiğini vurgulamışlardır. Çalışma algoritmaların hem nihai kararlarının adil olmasını hem de bu kararlara giden sürecin şeffaf ve savunulabilir olmasını sağlamak için kullanılabilecek adalet metrikleri sunmaktadır (Wachter vd., 2021)2021.

2.3. Denetlenebilirlik ve Şeffaflık Mekanizmaları

Algoritmik sistemlerin denetlenebilirliği ve şeffaflığı önyargıyı tespit etmenin önemli bir bileşenidir. Açıklanabilir yapay zeka (XAI) yaklaşımları, algoritmaların kararlarını insanların anlayabileceği şekilde açıklamayı amaçlar. LIME (Local Interpretable Model-agnostic Explanations) ve SHAP (SHapley Additive exPlanations) değerleri karmaşık modellerin bireysel tahminlerini açıklamak için yaygın olarak kullanılan tekniklerdir.

Raji ve arkadaşları tarafından önerilen algoritma denetim çerçevesi (SMA-CTR), algoritmik sistemlerin yaşam döngüsü boyunca denetlenebilmesi için sistematik bir yaklaşım sunmaktadır. Araştırmacılar, denetim süreçlerinin veri toplama, model geliştirme, sistem entegrasyonu ve izleme aşamalarının tamamını kapsaması gerektiğini savunmaktadır. Bu yaklaşım, önyargıların yalnızca algoritmanın kendisinde değil, sistemin bütününde aranması gerektiğini vurgulamaktadır (Raji vd., 2020a).

2.4. Veri ve Model Dokümantasyonu

Model kartları ve veri seti belgelendirme, algoritmik sistemlerin şeffaflığını ve denetlenebilirliğini artırmak için geliştirilmiş dokümantasyon yaklaşımlarıdır. Gebru ve arkadaşları tarafından önerilen veri seti kartları veri setlerinin içeriği, toplama yöntemleri, önerilen kullanımları ve kısıtlamaları hakkında standardize edilmiş bilgiler sunar. Bu yaklaşım veri bilimcilerin kullandıkları veri setlerin-

deki potansiyel önyargıları daha iyi anlamalarına ve belgelenmelerine olanak tanır (Gebru vd., 2021).

Model kartları ise Mitchell ve arkadaşları tarafından geliştirilen makine öğrenmesi modellerinin performansını, kullanım senaryolarını ve kısıtlamalarını belgelemeye yönelik bir çerçevedir. Model kartları modelin farklı demografik gruplar üzerindeki performansını ve potansiyel önyargılarını şeffaf bir şekilde raporlamayı teşvik eder. Bu belgelendirme yaklaşımı modellerin sorumlu bir şekilde kullanılmasını ve potansiyel zararlı etkilerin önceden tespit edilmesini sağlayabilir (Mitchell vd., 2021a).

2.5. Topluluk Katılımı ve Katılımcı Değerlendirme

Costanza-Chock topluluk odaklı tasarım ve değerlendirme yöntemlerinin algoritmik sistemlerin en çok etkilediği toplulukların bakış açılarını sürece dahil etmenin kritik önemini vurgulamıştır (Costanza-Chock, 2020a). Algoritmalar yalnızca teknik performansları değil aynı zamanda sosyal bağlamlarını ve gerçek dünya etkilerini de dikkate alan bütüncül bir değerlendirme sunmaktadır. Etkilenen toplulukların katılımı uzmanların göremeyebileceği önyargı türlerinin tespit edilmesine olanak tanır ve algoritmaların toplumsal etkilerinin daha kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesini sağlar.

3. ALGORİTMİK ÖNYARGIYI AZALTMA STRATEJİLERİ

Algoritmik önyargıyı azaltma makine öğrenmesi sistemlerinin adil ve etik olmasını sağlamak için çok yönlü yaklaşımlar gerektirir. Adil veri toplama önyargıyı azaltmanın temelidir. Temsili veri setleri oluşturmak için farklı demografik gruplardan dengeli örnekler toplanmalıdır. Örneğin bir eğitim platformunun öğrenci performans algoritması, kırsal ve kentsel bölgelerden eşit temsiliyet sağlayarak bölgesel eşitsizlikleri önleyebilir. Sınıf dengesizliğini düzeltmek için sentetik veri üretimi veya yeniden örnekleme teknikleri kullanılabilir (Chawla et al., 2002).

Algoritma tasarımı önyargıyı azaltmada kritik bir aşamadır. Adversarial debiasing, hassas özellikleri (örn. cinsiyet) modelden ayırmak için karşıt ağlar kullanır; örneğin bir burs tahsis algoritması cinsiyet etkisini nötralize edebilir. Fair representation learning veriyi adil temsillerle kodlayarak önyargıyı azaltır (Zemel et al., 2013). Bu teknikler, algoritmaların adil kararlar üretmesini sağlar.

Adalet odaklı tasarım, optimizasyon süreçlerine kısıtlamalar ekler. Constrained optimization adalet ölçütlerini (örn. toplu eşitlik) hedef fonksiyonuna dahil eder. Bir sigorta algoritması prim dağılımını dengelemesi buna örnek olarak verilebilir. Fairness regularizers model kaybına adalet cezaları ekleyerek önyargıyı azaltır (Kamishima et al., 2012).

Kurumsal politikalar da adil sistemler için yapılandırılmış yaklaşımlar sunar. Model kartları algoritmaların performansını ve sınırlamalarını belgeleyerek şeffaflığı artırır. Bir sağlık algoritması demografik performans farklarını raporlayabilir (Mitchell et al., 2019). Etki değerlendirme araçları ise toplumsal etkileri analiz eder.

4. ALGORİTMİK YANLILIĞIN KURAMSAL TEMELLERİ

Algoritmik yanlılık, bilgi sistemleri, etik, hukuk ve toplumsal yapı kuramlarının kesişiminde yer alan çok katmanlı bir olgudur. Bu bölümde, yasal düzenlemeler, etik ilkeler ve yönetim mekanizmalarının algoritmik karar süreçlerindeki rolü disiplinlerarası biçimde değerlendirilmektedir.

4.1. Yasal, Etik Düzenlemeler ve Yönetişim Modelleri

Algoritmik sistemlerin çeşitli alanlardaki karar alma süreçlerinde ortaya çıkması, potansiyel önyargıları ele almak için kapsamlı düzenleyici çerçevelerin geliştirilmesini gerektirmiştir. Bu çerçeveler, yapay zeka (YZ) sistemlerinde adaleti, şeffaflığı ve hesap verebilirliği sağlamayı amaçlamaktadır.

4.2. Uluslararası Yasal Yaklaşımlar ve Standartlar

Avrupa Birliği, yakın zamanda yürürlüğe giren YZ Yasası aracılığıyla YZ sistemlerinin düzenlenmesinde öncü bir rol üstlenmiştir. Bu mevzuat, YZ düzenlemelerine risk temelli bir yaklaşım getirerek YZ uygulamalarını potansiyel zararlarına göre kategorize etmektedir (Veale & Zuiderveen Borgesius, 2021). Kritik altyapı veya kolluk kuvvetlerinde kullanılanlar gibi yüksek riskli YZ sistemleri, sağlam veri yönetimi, şeffaflık ve insan gözetimi hükümleri dahil olmak üzere katı gerekliliklere tabidir.

Genel Veri Koruma Yönetmeliği (GDPR), bu çerçeveyi algoritmik profilemeyi ele alan özel hükümlerle tamamlamaktadır. GDPR'nin 22. Maddesi, söz

konusu kararların yasal veya benzer şekilde önemli etkiler doğurması halinde bireylere “yalnızca otomatik işlemeye dayalı bir karara tabi olmama hakkı” tanımaktadır (Kaminski & Malgieri, 2021). Bu hüküm, potansiyel olarak önyargılı algoritmik karar vermeye karşı önemli güvenceler oluşturmakta ve sonuçta ortaya çıkan otomatik kararlar için anlamlı bir insan gözetimi gerektirmektedir.

4.3. Türkiye'deki Düzenlemeler ve Gelişmeler

Türkiye, algoritmik sistemlere yönelik düzenleyici yaklaşımını öncelikle 2016 yılında yürürlüğe giren Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (KVKK) aracılığıyla geliştirmiştir. Avrupa'daki çerçeveler örnek alınmakla birlikte, Türkiye'nin algoritmik yönetime yaklaşımı halen gelişme aşamasındadır. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi tarafından yayınlanan Türkiye'nin Ulusal Yapay Zeka Stratejisine (2021-2025) göre, ülke, algoritmik karar vermede önyargı ve adalet konularını ele almak da dahil olmak üzere yapay zeka sistemleri için düzenleyici çerçevesini geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Türkiye'nin Ulusal Yapay Zeka Stratejisi (2021-2025), bu zorlukları kabul etmekte ve YZ yönetimi için daha sağlam etik ve yasal çerçeveler geliştirmeyi planlamaktadır (Dijital Dönüşüm Ofisi, 2021). Strateji, yüksek riskli uygulamalar için algoritmik hesap verebilirlik ve şeffaflık gerekliliklerine özellikle dikkat ederek sorumlu YZ gelişimini vurgulamaktadır.

4.4. Yapay Zekâ Etik Çerçeveleri

Resmi yasal düzenlemelerin ötesinde, YZ sistemlerinin geliştirilmesi ve konuşlandırılmasına rehberlik etmek için çeşitli etik çerçeveler ortaya çıkmıştır. IEEE Otonom ve Akıllı Sistemler Etiği Küresel Girişimi, etik olarak uyumlu tasarım için kapsamlı standartlar geliştirmiş, insan hakları, refah, hesap verebilirlik, şeffaflık ve kötüye kullanım farkındalığı için ilkeler oluşturmuştur (IEEE, 2022).

Sorumlu YZ Gelişimi için Montreal Bildirgesi, gizlilik, özerklik, adalet ve demokratik katılım gibi ilkeleri ifade eden bir başka önemli etik çerçeveyi temsil etmektedir (Morandín-Ahuerma, 2023). Bu bildirge, algoritmik önyargıyı azaltmanın bir yolu olarak YZ geliştirme süreçlerinde çeşitliliğin ve kapsayıcılığın önemini vurgulamaktadır.

4.5. Sorumluluk Paylaşımı ve Kurumsal Sorumluluk

Algoritmik önyargı için sorumluluk sorusu, hesap verebilirliği birden fazla paydaş arasında dağıtan kurumsal yapılar aracılığıyla giderek daha fazla ele alınmaktadır. IBM'in YZ Etik Kurulu, YZ geliştirme ve dağıtımının etik gözetimini sağlamak için tasarlanmış bir kurumsal yönetim örneğini temsil etmektedir (Floridi vd., 2021). Bu organ, yüksek riskli YZ uygulamalarını incelemekte ve kuruluş genelinde sorumlu YZ uygulamaları için yönergeler oluşturmaktadır.

Facebook (şimdi Meta) Gözetim Kurulu, algoritmik sistemler tarafından alınan içerik moderasyon kararlarının bağımsız olarak incelenmesini sağlayan başka bir yönetim modeli sunmaktadır (Klonick, 2021). Öncelikle algoritmik önyargıdan ziyade içerik yönetişimine odaklanmış olsa da, bu model algoritmik karar verme sistemleri için bağımsız gözetim mekanizmalarının değerini göstermektedir.

5. ALGORİTMİK ÖNYARGI ÇALIŞMALARININ GELECEĞİ

Algoritmik önyargı çalışması, bilgisayar bilimleri, hukuk, etik ve sosyal bilimlerin kesişme noktasında yer alan ve hızla gelişen bir alanı temsil etmektedir. Yapay zekâ sistemleri, önemli karar alma süreçlerine giderek daha fazla dâhil oldukça, yeni zorluklar ve araştırma yönleri ortaya çıkmaya devam etmektedir. Bu bölümde algoritmik önyargı çalışmalarında gelecek vaat eden yönler incelenmektedir.

Algoritmik önyargı üzerine yapılan araştırmalar gelişmeye devam ederken, ortaya çıkan yaklaşımlar yalnızca sorunları tanımlamanın ötesine geçerek sürdürülebilir, eşitlikçi çözümler geliştirmeye doğru ilerlemektedir. Bu ileriye dönük çerçeveler, önyargıyı ele almanın yalnızca teknik müdahaleler değil, aynı zamanda yapay zeka sistemlerinin nasıl yönetildiği, tasarlandığı ve değerlendirildiği konusunda temel değişiklikler gerektirdiğini kabul etmektedir. Aşağıdaki bölümler, teknoloji, karar verme gücü ve algoritmik sistemlerden en çok etkilenen topluluklar arasındaki ilişkiyi yeniden tasarlayan umut verici yönleri araştırmaktadır.

5.1. Topluluk Odaklı Kontrol Sistemleri

Algoritmik önyargıyı ele almak için umut verici bir yön, algoritmik sistemler üzerindeki kontrolü onlardan en çok etkilenen topluluklara kaydırmayı

içerir. Katell ve diğerleri (2020) "event-title": "FAT* '20: Conference on Fairness, Accountability, and Transparency", "ISBN": "978-1-4503-6936-7", "language": "en", "page": "45-55", "publisher": "ACM", "publisher-place": "Barcelona Spain", "source": "DOI.org (Crossref, topluluk denetimi için bir çerçeve olarak "algoritmik etki değerlendirmeleri" önermekte ve etkilenen toplulukların dağıtımdan önce algoritmik sistemleri değerlendirip şekillendirebilecekleri resmi süreçler yaratmaktadır. Çalışmaları, yalnızca teknik etkisizleştirme yöntemlerine odaklanmak yerine, algoritmik yönetişimde gücü yeniden dağıtmanın önemini vurgulamaktadır.

Costanza-Chock (2020b), bu toplum merkezli yaklaşımı temel alarak, marjinalleştirilmiş toplulukları tasarım süreçlerinin merkezine yerleştiren "tasarım adaleti" çerçevesini geliştirmiştir. Algoritmik sistemlere uygulanan bu yaklaşım, hem sorunun tanımını hem de teknik çözümünü algoritmik zarar görme olasılığı en yüksek olanlarla birlikte oluşturmayı içerir.

Green (2022) tarafından yapılan ampirik araştırma, topluluk gözetim kurullarının uygulamada nasıl işlediğini incelemekte ve algoritmik hesap verebilirlik mekanizmaları olarak hem potansiyellerini hem de sınırlamalarını tanımlamaktadır. Çalışmaları, topluluk denetiminin değerli bir gözetim sağlayabileceğini, ancak anlamlı karar verme gücünden yoksun, yalnızca sembolik katılım biçimlerinden kaçınmak için dikkatli bir kurumsal tasarım gerektirdiğini öne sürmektedir.

5.2. Katılımcı Tasarım Yöntemleri

Katılımcı tasarım yöntemleri, farklı bakış açılarını yalnızca değerlendirme aşamasında değil, geliştirme süreci boyunca entegre ederek toplum kontrolüne tamamlayıcı bir yaklaşım sunar. Sloane ve diğerleri (2022), adalet ölçütlerinin geliştirilmesine yönelik katılımcı yaklaşımları belgeleyerek, etkilenen paydaşlarla işbirliğine dayalı atölye çalışmalarının, teknik ekiplerin aksi takdirde gözden kaçırabileceği, bağlama uygun adalet tanımlarını nasıl ortaya çıkarabileceğini göstermektedir.

Martin ve arkadaşları (2022) bu katılımcı yaklaşımı eğitim verilerinin geliştirilmesine genişleterek, önyargıların kaynağında ele alınmasına yardımcı olabilecek topluluk temelli veri toplama ve açıklama yöntemleri önermektedir. Araştırmaları, katılımcı veri uygulamalarının yalnızca önyargıları azaltmakla kalmayıp, aynı zamanda daha çeşitli bilgileri dâhil ederek genel sistem performansını da iyileştirebileceğini göstermektedir.

Raji ve diğerleri (2020b), gelecekteki uygulamalara bakarak, problem formü-

lasyonundan dağıtım ve izlemeye kadar makine öğrenimi yaşam döngüsü boyunca topluluk katılımını entegre eden “katılımcı ML” için çerçeveler önermektedir. Çalışmaları, algoritmik önyargıyı etkili bir şekilde ele almak için katılımcı yöntemlerin tek seferlik müdahaleler yerine sistematik olarak entegre edilmesi gerektiğini öne sürmektedir.

Topluluk kontrolü ve katılımcı tasarıma yönelik bu yeni yaklaşımlar, algoritmik önyargının ele alınmasının yalnızca teknik bir zorluk olarak değil, demokratik yönetim ve güç dağılımının temel bir sorusu olarak anlaşıldığı bir geleceğe işaret etmektedir. Algoritmik sistemler fırsatlara ve kaynaklara erişime giderek daha fazla aracılık ettikçe, bu sistemleri kimin kontrol ettiği ve bunlardan kimin yararlandığı sorusu, algoritmik adaletin sağlanması için daha da merkezi hale geliyor.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Algoritmik önyargı, yapay zekâ sistemlerinin teknik yapılarından çok daha öteye geçen; veri, modelleme tercihleri, kurumsal yapı ve toplumsal bağlam arasındaki çok yönlü etkileşimlerden doğan karmaşık bir olgudur. Bu bölümde sunulan analizler, önyargının tek bir bileşenin hatası olarak görülemeyeceğini; aksine, sosyoteknik sistemlerin bütününe yayılan çok katmanlı süreçlerin bir sonucu olduğunu göstermektedir. Kritik uygulama alanlarından tespit yöntemlerine, azaltma stratejilerinden teorik yaklaşımlara kadar geniş bir alana yayılan tartışmalar, algoritmik önyargının hem bireysel hem kurumsal hem de toplumsal düzeyde somut etkiler ürettiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Kritik uygulama alanlarına ilişkin örnekler, algoritmik kararların özellikle sağlık hizmetleri, finansal değerlendirmeler, istihdam süreçleri ve adli sistem gibi yüksek etkili bağlamlarda mevcut eşitsizlikleri derinleştirebileceğini göstermektedir. Obermeyer ve arkadaşlarının (2019) işaret ettiği ölçüm önyargısında görüldüğü üzere; yalnızca verinin yapısal özellikleri değil, aynı zamanda veriyle ilişkilendirilen kavramsal seçimler de sistematik ayrımcılığı yeniden üretebilmektedir. Benzer biçimde tarama ve öneri sistemlerinin belirli grupları sistematik olarak dezavantajlı hâle getirmesi, önyargının uygulama bağlamı ve kullanıcı etkileşimleri aracılığıyla da güçlenebileceğini göstermektedir.

Önyargının tespiti için kullanılan istatistiksel adalet ölçütleri, açıklanabilirlik araçları ve denetim mekanizmaları, mevcut risklerin belirlenmesinde önemli araçlar sunmakla birlikte, tek başlarına yeterli değildir. Mehrabi ve çalışma arkadaşlarının (2022) vurguladığı gibi, adaletin farklı matematiksel tanımlarının

birbiriyle çelişebilmesi, teknik araçların bağlamdan bağımsız şekilde uygulanamayacağını göstermektedir. Bu durum, adalet kavramının hem teknik hem de sosyo-kültürel boyutlarının birlikte değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Azaltma stratejilerine ilişkin tartışmalar ise, teknik çözümlerin veri ön işleme, modelleme sırasında adalet kısıtlamaları veya çıktı sonrası düzeltmeler aracılığıyla önemli katkılar sağlayabileceğini ortaya koymuştur. Ancak bu müdahalelerin etkili olabilmesi için, kurum içi teşvik mekanizmalarının, organizasyonel çeşitlilik yapısının ve karar alma süreçlerinin de yeniden ele alınması gerekmektedir. Aksi takdirde, yalnızca teknik düzeyde yapılan iyileştirmeler, önyargının toplumsal ve kurumsal kaynaklarını görünmez hâle getirme riskini taşır.

Kuramsal çerçeveler, algoritmik önyargının sosyoteknik niteliğini anlamak açısından kritik bir rol oynamaktadır. Friedman ve Nissenbaum’un (1996) değerlerin teknolojiye nasıl gömülü hâle geldiğini açıklayan yaklaşımı ile Sánchez-Monedero ve Dencik’in (2022) politik ve yönetsel yapıların etkisini vurgulayan çalışmaları birlikte ele alındığında, algoritmik önyargının teknik bir aksaklıktan çok, güç ilişkilerinin dijital ortamlarda yeniden üretimi olarak da değerlendirilebileceği görülmektedir. Bu bağlamda algoritmik adalet, yalnızca yazılımsal düzeltmelerle sağlanabilecek bir hedef olmaktan çıkarak, toplumsal değerlerin, hukuki normların ve kurumsal sorumluluğun kesişim noktasına yerleşmektedir.

Gelecek araştırma alanları, önyargının henüz yeterince anlaşılmamış ya da yeni ortaya çıkan biçimlerine odaklanmayı gerektirmektedir. Yeniden üretilen önyargı örüntülerinin uzun vadeli toplumsal etkilerinin modellenmesi, kültürel bağlama özgü adalet algılarının değerlendirilmesi, çoklu adalet ölçütlerini dengeleyen dinamik yaklaşım modellerinin geliştirilmesi ve farklı demografik gruplar üzerindeki farklılaştırılmış etkilerin sistematik olarak analiz edilmesi bu kapsamda öne çıkan araştırma gündemleridir. Ayrıca, disiplinler arası çalışmaların ve topluluk katılımını temel alan yöntemlerin yaygınlaşması, algoritmik sistemlerin hem tasarım hem değerlendirme süreçlerinde daha kapsayıcı bir yaklaşımın benimsenmesini mümkün kılacaktır.

Sonuç olarak, algoritmik önyargının azaltılması yalnızca teknik yöntemlerle çözülebilecek bir problem değildir; daha geniş bir etik, sosyal ve kurumsal dönüşüm gerektirmektedir. Bu çalışma, algoritmik sistemlerin toplumsal etkilerinin çok boyutlu analizine katkı sunarak, daha adil, hesap verebilir ve bağlama duyarlı yapay zekâ uygulamalarının geliştirilmesi için kapsamlı bir çerçeve ortaya koymaktadır. Bu çerçevenin, araştırmacıların, politika yapımcıların ve uygulayıcıların daha sorumlu ve içgörü odaklı yaklaşımlar geliştirmesine katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

- Angwin, J., Larson, J., Mattu, S., & Kirchner, L. (2016). Machine Bias: There's software used across the country to predict future criminals. And it's biased against Blacks. ProPublica. <https://www.propublica.org/article/machine-bias-risk-assessments-in-criminal-sentencing>
- Barocas, S., Hardt, M., & Narayanan, A. (2023a). Fairness and machine learning: Limitations and opportunities. MIT press. [https://books.google.com/books?hl=tr&lr=&id=ouawEAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA83&dq=Barocas,+S.,+Hardt,+M.,+%26+Narayanan,+A.+\(2021\).+Fairness+and+machine+learning:+Limitations+and+opportunities.+MIT+Press.&ots=2kH-VeURWcV&sig=Ijw_Cv72vMnFjJl_W13d3irCn8](https://books.google.com/books?hl=tr&lr=&id=ouawEAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA83&dq=Barocas,+S.,+Hardt,+M.,+%26+Narayanan,+A.+(2021).+Fairness+and+machine+learning:+Limitations+and+opportunities.+MIT+Press.&ots=2kH-VeURWcV&sig=Ijw_Cv72vMnFjJl_W13d3irCn8)
- Barocas, S., Hardt, M., & Narayanan, A. (2023b). Fairness in Machine Learning: Limitations and Opportunities. *Foundations and Trends in Machine Learning*, 15(3), 257-366.
- Bartlett, R., Morse, A., Stanton, R., & Wallace, N. (2019). Consumer-Lending Discrimination in the FinTech Era. NBER Working Paper.
- Caliskan, A., Bryson, J. J., & Narayanan, A. (2017). Semantics Derived Automatically from Language Corpora Contain Human-Like Biases. *Science*, 356(6334), 183-186. <https://doi.org/10.1126/science.aal4230>
- Chawla, N. V., Bowyer, K. W., Hall, L. O., & Kegelmeyer, W. P. (2002). SMOTE: Synthetic minority over-sampling technique. *Journal of Artificial Intelligence Research*, 16, 321-357. <https://doi.org/10.1613/jair.953>
- Costanza-Chock, S. (2020a). Design Justice: Community-Led Practices to Build the Worlds We Need. The MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/12255.001.0001>
- Costanza-Chock, S. (2020b). Design justice: Community-led practices to build the worlds we need. The MIT Press. <https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/43542>
- Dijital Dönüşüm Ofisi. (2021). Ulusal Yapay Zekâ Stratejisi (2021-2025). Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi Yayını.
- Floridi, L., Cowls, J., King, T. C., & Taddeo, M. (2021). How to Design AI for Social Good: Seven Essential Factors. İçinde L. Floridi (Ed.), *Ethics, Governance, and Policies in Artificial Intelligence* (C. 144, ss. 125-151). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-81907-1_9

- Friedman, B., & Nissenbaum, H. (1996). Bias in computer systems. *ACM Transactions on Information Systems*, 14(3), Article 3. <https://doi.org/10.1145/230538.230561>
- Gebri, T., Morgenstern, J., Vecchione, B., Vaughan, J. W., Wallach, H., Daumé III, H., & Crawford, K. (2021). Datasheets for Datasets. *Communications of the ACM*, 64(12), 86-92. <https://doi.org/10.1145/3458723>
- Geyik, S. C., Ambler, S., & Kenthapadi, K. (2019). Fairness-Aware Ranking in Search & Recommendation Systems with Application to LinkedIn Talent Search. *Proceedings of the 25th ACM SIGKDD International Conference on Knowledge Discovery & Data Mining*, 2221-2231. <https://doi.org/10.1145/3292500.3330691>
- Green, B. (2022). The flaws of policies requiring human oversight of government algorithms. *Computer Law & Security Review*, 45, 105681.
- Green, B., & Chen, Y. (2019). Disparate Interactions: An Algorithm-in-the-Loop Analysis of Fairness in Risk Assessments. *Proceedings of the Conference on Fairness, Accountability, and Transparency*, 90-99. <https://doi.org/10.1145/3287560.3287563>
- Hardt, M., Price, E., & Srebro, N. (2016). Equality of Opportunity in Supervised Learning. *Advances in Neural Information Processing Systems*, 29, 3315-3323. <https://papers.nips.cc/paper/2016/hash/9d2682367c3935defcb1f9e-247a97c0d-Abstract.html>
- Kaminski, M. E., & Malgieri, G. (2021). Algorithmic impact assessments and due process. *Ohio State Law Journal*, 82(4), 1015-1082.
- Kamishima, T., Akaho, S., Asoh, H., & Sakuma, J. (2012). Fairness-Aware Classifier with Prejudice Remover Regularizer. İçinde P. A. Flach, T. De Bie, & N. Cristianini (Ed.), *Machine Learning and Knowledge Discovery in Databases* (ss. 35-50). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-642-33486-3_3
- Katell, M., Young, M., Dailey, D., Herman, B., Guetler, V., Tam, A., Bintz, C., Raz, D., & Krafft, P. M. (2020). Toward situated interventions for algorithmic equity: Lessons from the field. *Proceedings of the 2020 Conference on Fairness, Accountability, and Transparency*, 45-55. <https://doi.org/10.1145/3351095.3372874>
- Kleinberg, J., Mullainathan, S., & Raghavan, M. (2016a). Inherent Trade-Offs in the Fair Determination of Risk Scores (No. arXiv:1609.05807). arXiv. <https://doi.org/10.48550/arXiv.1609.05807>
- Kleinberg, J., Mullainathan, S., & Raghavan, M. (2016b). Inherent Trade-Offs in the Fair Determination of Risk Scores (No. arXiv:1609.05807). arXiv. <https://doi.org/10.48550/arXiv.1609.05807>
- Kleinberg, J., Mullainathan, S., & Raghavan, M. (2017). Inherent Trade-Offs in the Fair Determination of Risk Scores (C. H. Papadimitriou, Ed.; C. 67, s. 43:1-43:23). 245

- Schloss Dagstuhl – Leibniz-Zentrum für Informatik. <https://doi.org/10.4230/LIPIcs.ITCS.2017.43>
- Klonick, K. (2021). Inside the making of Facebook’s Supreme Court. *The New Yorker*, 12.
- Köchling, A., & Wehner, M. C. (2020). Discriminated by an algorithm: A systematic review of discrimination and fairness by algorithmic decision-making in the context of HR recruitment and HR development. *Business Research*, 13(3), 795-848. <https://doi.org/10.1007/s40685-020-00134-w>
- Kusner, M. J., Loftus, J. R., Russell, C., & Silva, R. (2018). Counterfactual Fairness. *Advances in Neural Information Processing Systems*, 30, 4066-4076. <https://doi.org/10.48550/arXiv.1703.06856>
- Martin, K., Shilton, K., & Smith, J. E. (2022). Business and the Ethical Implications of Technology: Introduction to the Symposium. İçinde K. Martin, K. Shilton, & J. Smith (Ed.), *Business and the Ethical Implications of Technology* (ss. 1-11). Springer Nature Switzerland. https://doi.org/10.1007/978-3-031-18794-0_1
- Mehrabi, N., Morstatter, F., Saxena, N., Lerman, K., & Galstyan, A. (2022). A Survey on Bias and Fairness in Machine Learning. *ACM Computing Surveys*, 54(6), 1-35. <https://doi.org/10.1145/3457607>
- Mitchell, M., Wu, S., Zaldivar, A., Barnes, P., Vasserman, L., Hutchinson, B., ... & Gebru, T. (2019, January). Model cards for model reporting. In *Proceedings of the conference on fairness, accountability, and transparency* (pp. 220-229).
- Mitchell, S., Potash, E., Barocas, S., D’Amour, A., & Lum, K. (2021a). Algorithmic Fairness: Choices, Assumptions, and Definitions. *Annual Review of Statistics and Its Application*, 8(Volume 8, 2021), 141-163. <https://doi.org/10.1146/annurev-statistics-042720-125902>
- Morandín-Ahuerma, F. (2023). Montreal declaration for responsible AI: 10 principles and 59 recommendations. <https://osf.io/preprints/sj2z5/>
- Obermeyer, Z., Powers, B., Vogeli, C., & Mullainathan, S. (2019). Dissecting Racial Bias in an Algorithm Used to Manage the Health of Populations. *Science*, 366(6464), 447-453. <https://doi.org/10.1126/science.aax2342>
- Raghavan, M., Barocas, S., Kleinberg, J., & Levy, K. (2020). Mitigating bias in algorithmic hiring: Evaluating claims and practices. *Proceedings of the 2020 Conference on Fairness, Accountability, and Transparency*, 469-481. <https://doi.org/10.1145/3351095.3372828>
- Raji, I. D., Smart, A., White, R. N., Mitchell, M., Gebru, T., Hutchinson, B., Smith-Loud, J., Theron, D., & Barnes, P. (2020a). Closing the Ai Accountability Gap: Defining an End-to-End Framework for Internal Algorithmic Auditing. *Proce-*

- dings of the 2020 Conference on Fairness, Accountability, and Transparency*, 33-44. <https://doi.org/10.1145/3351095.3372873>
- Raji, I. D., Smart, A., White, R. N., Mitchell, M., Gebru, T., Hutchinson, B., Smith-Loud, J., Theron, D., & Barnes, P. (2020b). Closing the AI accountability gap: Defining an end-to-end framework for internal algorithmic auditing. *Proceedings of the 2020 Conference on Fairness, Accountability, and Transparency*, 33-44. <https://doi.org/10.1145/3351095.3372873>
- Ribeiro, M. H., Ottoni, R., West, R., Almeida, V. A. F., & Meira, W. (2020). Auditing radicalization pathways on YouTube. *Proceedings of the 2020 Conference on Fairness, Accountability, and Transparency*, 131-141. <https://doi.org/10.1145/3351095.3372879>
- Sánchez-Monedero, J., & Dencik, L. (2022). The politics of deceptive borders: ‘Bio-markers of deceit’ and the case of iBorderCtrl. *Information, Communication & Society*, 25(3), Article 3. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2020.1792530>
- Sloane, M., Moss, E., Awomolo, O., & Forlano, L. (2022). Participation Is not a Design Fix for Machine Learning. *Equity and Access in Algorithms, Mechanisms, and Optimization*, 1-6. <https://doi.org/10.1145/3551624.3555285>
- Veale, M., & Zuiderveen Borgesius, F. (2021). Demystifying the Draft EU Artificial Intelligence Act—Analysing the good, the bad, and the unclear elements of the proposed approach. *Computer Law Review International*, 22(4), Article 4. <https://doi.org/10.9785/cr-2021-220402>
- Wachter, S., Mittelstadt, B., & Russell, C. (2021). Why Fairness Cannot Be Automated: Bridging the Gap Between Eu Non-Discrimination Law and Ai. *Computer Law & Security Review*, 41, 105567. <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2021.105567>
- Weidinger, L., Mellor, J., et al. (2021). Ethical and social risks of harm from language models. *DeepMind Technical Report*.
- Zemel, R., Wu, Y., Swersky, K., Pitassi, T., & Dwork, C. (2013). Learning Fair Representations. *Proceedings of the 30th International Conference on Machine Learning*, 325-333. <https://proceedings.mlr.press/v28/zemel13.html>

14. BÖLÜM

KÜRESEL NÜKLEER GÜVENLİK REJİMİ YÖNETİMİ: KAVRAMSAL TEMELLER, POLİTİKA ÇIKARIMLARI VE ÜLKE DENEYİMLERİ

Doç. Dr. Elif GENÇ-TETİK

Hitit Üniversitesi

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

elifgenc@hitit.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-6306-8550>

Coşkun Fırat YÜCEL

Uzman Yardımcısı

Nükleer Düzenleme Kurulu

coskunfiratyucel@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0008-0580-4290>

GİRİŞ

Küresel nükleer güvenlik rejimi, nükleer enerjinin barışçıl kullanımında yüksek güvenlik standartlarının sağlanması amacıyla devletler, uluslararası kuruluşlar ve sektör paydaşları arasında oluşturulan çok aktörlü bir yönetim ağıdır. Bu yönetim ağı, nükleer faaliyetlerin güvenli biçimde yürütülmesi için uluslararası standartlar oluşturmakta ve rejimin paydaşları arasında deneyim paylaşımı ile ortak denetim mekanizmalarını teşvik etmektedir. Böylelikle nükleer kazaların önlenmesi ve olası risklerin azaltılması hedeflenmektedir. Bu çalışma, kamu yönetimi ve enerji politikaları perspektifinden hareketle, rejimin işleyişini, etkinliğini ve karşılaştığı yapısal zorlukları uluslararası iş birliği bağlamında analiz etmektedir. Çalışmada, ülke örnekleri bu bağlamda derinlemesine ince-

lenmiştir. Bulgular, rejimin gönüllülük ve bilgi paylaşımı ilkeleriyle önemli ilerlemeler kaydettiğini ancak bağlayıcı yaptırımların sınırlılığı, kapasite eşitsizlikleri ve jeopolitik gerilimler nedeniyle “her yerde yüksek güvenlik” hedefine tam olarak ulaşamadığını göstermektedir.

Bu bölüm üç temel soruya odaklanmaktadır: (i) Nükleer güvenlik rejimi hangi normatif, kurumsal ve teknik temeller üzerine inşa edilmektedir? (ii) Farklı tarihsel ve kurumsal özelliklere sahip ülkelerde (ABD, Fransa/AB, Japonya ve Türkiye) bu rejime uyum süreçleri ne şekilde sürdürülmekte, hangi iyi uygulamalar ve zorluklar ortaya çıkmaktadır? (iii) Akran incelemesi ve bilgi paylaşımı gibi araçlar, küresel ölçekte “her yerde yüksek güvenlik” amacını ne seviyede yerine getirebilmekte; bağlayıcılığı olan yaptırımların ve kapasite farklılıklarının ortaya çıkarttığı kısıtların nasıl üstesinden gelinebilmektedir? Bu sorular üzerinden rejimin güvenlik kültürü, insan faktörü ve teknolojik dönüşümle ilişkili yönlerini de anlamaya yönelik bütüncül bir sorgulama ortaya koymaktadır.

Öncelikle nükleer güvenlik kavramı kuramsal ve tarihsel süreçleriyle birlikte irdelenmekte, nükleer güvenliğin ana unsurları (mevzuat ve düzenleyici çerçeve, tasarım ve mühendislik güvenliği, insan faktörü ve güvenlik kültürü, yeni nesil reaktör yaklaşımı, bütünleşik risk değerlendirmesi) detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. İkinci olarak ABD, Fransa/AB, Japonya ve Türkiye örnekleri üzerinden küresel rejimin sahadaki yansımaları karşılaştırmalı olarak analiz edilmekte; üçüncü bölümde rejimin zafiyetleri, yapısal tikanıklıkları ve geleceğe dönük beklentileri tartışılmaktadır. Son olarak ise UAEA’nın Fundamental Safety Principles belgesi çerçevesinde nükleer emniyet ve güvenlik prensipleri yeniden ele alınarak, araştırma sonuçlarına dayalı olarak küresel nükleer güvenlik rejiminin güçlendirilmesine ilişkin politika önerileri sunulmaktadır. Böylelikle çalışma, kamu yönetimi ve enerji politikaları literatürüne hem kavramsal-analitik bir katkı hem de ülke deneyimleri üzerinden somut bir karşılaştırmalı çerçeve ortaya koymayı hedeflemektedir.

1. NÜKLEER GÜVENLİK (NUCLEAR SAFETY) KAVRAMI

Nükleer güvenlik (*nuclear safety*), nükleer enerji üretimi ve nükleer teknolojilerin kullanımında çalışanların, halkın ve doğal çevrenin radyasyonun zararlı etkilerinden korunmasını sağlamak amacıyla geliştirilen ve sürdürülen kapsamlı bir güvenlik yaklaşımıdır (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, 2020). Bu yaklaşım, nükleer enerji ve radyasyonla ilişkili faaliyetlerin tüm yaşam döngüsü boyunca — saha seçimi, tasarım, inşaat, işletme, bakım, hizmetten çıkarma ve

radyoaktif atık yönetimi — teknik, kurumsal ve insan faktörünü gözetken çok katmanlı önlemlerle; yalnızca iyonlaştırıcı radyasyonun değil, kimyasal, ısı ve mekanik tehlikelerin de olumsuz etkilerinden çalışanları, halkı, çevreyi ve gelecek nesilleri korumayı, kazaları önlemeyi ve meydana gelebilecek olayların sonuçlarını etkin biçimde hafifletmeyi amaçlayan kapsamlı bir koruma sistemini içermektedir (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, 2021). Bu nedenle nükleer güvenlik; teknik tasarım ilkelerinin yanı sıra yönetim, düzenleme, güvenlik kültürü, kriz yönetimi ve sürekli öğrenme mekanizmalarını da içeren yönetsel ve bilişsel unsurları kapsar. Nihai hedef, reaktörlerin güvenli çalıştırılması, radyoaktif maddelerin emniyetle yönetilmesi, atıkların güvenli bertarafı, olası kazaların önlenmesi ve bir kaza gerçekleştiğinde etkilerinin en aza indirilmesidir (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, 2020).

Charles Perrow *Normal Accidents- Living with High-Risk Technologies* adlı eserinde ortaya koyduğu “normal accidents” yaklaşımında temel olarak kompleks teknolojilerde kazaların kaçınılmaz olduğunu ve sistemlerin tasarım aşamasından itibaren güvenlik önlemleriyle donatılması gerektiğini vurgulamaktadır (Perrow, 1984). Perrow pratikteki vakalara bakıldığında bu yaklaşımında haklı çıkmaktadır. Nitekim nükleer güvenlik kavramı da tarihsel süreçte yaşanan ciddi nükleer kazalar sonrasında gelişerek çok daha büyük önem kazanmıştır ve bu alanda yürütülen faaliyetlerde tasarım aşamasından, işletme aşamasına hatta nükleer tesislerin devreden çıkarılması aşamasında dahi alınması gereken güvenlik önlemlerinin üst düzey hassasiyetle yürütülmesinin gerekliliği anlaşılmıştır (Uluslararası Nükleer Güvenlik Grubu (INSAG), 2006). 1979’daki Three Mile Island kazası, 1986’daki Çernobil kazası ve 2011’de yaşanan Fukushima Daiichi kazası gibi kötü tecrübeler nükleer güvenlik önlemlerinin kritikliğini tüm dünyaya göstermiştir. Kazalar sonrasında hem ulusal hem de uluslararası düzeyde güvenlik standartları güçlendirilmiş, bağımsız denetim mekanizmaları kurulmuş ve acil durum müdahale kapasitesi artırılmıştır (OECD Nükleer Enerji Ajansı, 2021).

Nükleer güvenlik yalnızca teknik kontrollerle sağlanabilecek bir alan olmaktan ziyade, aynı zamanda yüksek güvenilirliğe sahip organizasyonlar (High Reliability Organizations-HRO) teorisinin de öngördüğü gibi; insan faktörü, kurumsal davranış kalıpları ve yönetim süreçlerinin güvenlik odaklı yapılandırılmasını gerektirmektedir (Weick & Sutcliffe, 2001). Modern nükleer güvenlik anlayışında sıklıkla kullanılan bazı yeni kavramlar, bu yaklaşımın evrildiği yönü göstermektedir. Örneğin, “safety by design” ilkesi kapsamında güvenliğin yalnızca operasyonel süreçlerde değil, sistemin tasarım aşamasından itibaren entegre edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Benzer şekilde, “beyond design basis

accidents (BDBA)” kavramı ise öngörülemez veya tasarım parametrelerinin ötesine geçen olaylar karşısında reaktörlerin güvenliğini sağlayacak ilave senaryoların değerlendirilmesini içermektedir. Bu kavramlar, özellikle Fukushima sonrasında nükleer güvenliğe yönelik yaklaşımlarda önemli bir paradigma değişimini temsil etmektedir.

Nükleer güvenlik kavramı çalışmada daha önce de belirtildiği üzere yalnızca teknik önlemlerden ibaret olmayan, çok katmanlı ve bütüncül bir yaklaşıma dayanmaktadır. Uluslararası standartlar ve deneyimler göstermektedir ki, etkili bir nükleer güvenlik sistemi; mevzuat, tasarım, işletme, acil durum müdahaleleri ve kültürel unsurların bir arada ve uyumlu biçimde işlemesiyle sağlanır. Bu kapsamda, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) ve Nükleer Enerji Ajansı (OECD/NEA) başta olmak üzere uluslararası kuruluşların ortaya koyduğu çerçeveler, nükleer güvenliğin yalnızca bir hedef değil, aynı zamanda dinamik ve sürekli geliştirilen bir süreç olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca, 2011 yılında meydana gelen Fukushima Daiichi nükleer kazası gibi tecrübeler, mevcut güvenlik protokollerinin sürekli güncellenmesi gerektiğini gözler önüne sermiştir (OECD Nükleer Enerji Ajansı, 2015). Dolayısıyla nükleer güvenlik; (i) mevzuat ve düzenleyici çerçeve, (ii) tasarım ve mühendislik güvenliği, (iii) insan faktörü ve güvenlik kültürü, (iv) yeni nesil reaktörlerde güvenlik yaklaşımları ve (v) bütünlük risk değerlendirmesi ile sürekli iyileştirme süreçlerinden oluşan beş temel unsura dayanmaktadır. İzleyen kısımda bu unsurlar alt başlıklar hâlinde ayrıntılı olarak incelenecek ve her birinin küresel nükleer güvenlik rejimindeki rolü ile karşılıklı etkileşimi ortaya konulacaktır.

1.2. Nükleer Güvenliğin Temel Unsurları

Nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanılabilmesi, yalnızca ileri teknolojiye dayanan reaktör tasarımlarıyla değil, aynı zamanda disiplinlerarası, çok katmanlı ve sürekli güncellenen bir güvenlik mimarisiyle mümkündür. Bu mimari mevzuat ve düzenleyici çerçeveden tasarım ve mühendislik ilkelerine, insan faktöründen yeni nesil reaktör stratejilerine, bütünlük risk değerlendirmelerinden sonuçların kurumsal öğrenme döngülerine aktarılmasına kadar birbirini tamamlayan alt bileşenlerden oluşmaktadır.

Öncelikle, hukuki ve kurumsal temel; devletlerin egemenlik haklarını koruyarak uluslararası yükümlülüklerini yerine getirmelerini sağlayan bağlayıcı sözleşmeler ve IAEA güvenlik standartlarıyla şekillenir. Bağımsız ve yetkin bir düzenleyici otorite tarafından yürütülen lisanslama, denetim ve şeffaf raporlama

süreçleri, güvenlik kültürünün yasal zeminini oluşturur (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, 2018). İkinci katmanda, tasarım ve mühendislik güvenliği yer alır. Derinlemesine savunma, çoklu fiziksel bariyerler ve pasif sistemler gibi ilkeler, tesisin ömür döngüsü boyunca beklenmedik dış etkilere dirençli kalmasını hedefler (OECD Nükleer Enerji Ajansı, 2012).

Üçüncü unsur olan insan faktörü ve kurumsal güvenlik kültürü, teknik sistemlerin ötesine geçerek bireylerin yetkinliği, liderliğin sorumluluk anlayışı ve örgütsel öğrenme kapasitesi üzerine odaklanır (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, 2016). Yeni nesil reaktörlerde doğası gereği güvenli tasarım yaklaşımı ise, pasif soğutma ve kendi kendini güvenli duruma getirme özellikleri sayesinde, kazaların önlenmesinde proaktif bir paradigma sunar (Dünya Nükleer Birliği, 2025). Bununla bağlantılı olarak bütünlük risk değerlendirme ve “tek hata güvenliği” prensibi, Fukushima sonrası dönemde “çoklu hata” senaryolarının da hesaba katıldığı, doğal afet-insan hatası-domino etkisi bileşimlerini kapsayan geniş bir risk perspektifine evrilmiştir (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, 2015).

Son olarak sonuç değerlendirmesi ve sürekli iyileştirme, kaza kök-neden analizlerinden, uluslararası teftiş mekanizmalarından ve paydaş geri bildirimlerinden elde edilen derslerin mevzuata, tasarım kriterlerine ve eğitim programlarına hızla entegre edilmesini sağlayarak döngüsel bir güvenlik yönetimi yaklaşımını kurumsallaştırır (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, 2020). Bu bütüncül çerçeve, nükleer güvenliğin yalnızca ulus-devlet ölçeğinde değil, aynı zamanda sınır aşan boyutta paylaşılan bir sorumluluk olduğuna işaret eder; teknik mükemmeliyet, insan odaklılık ve uluslararası iş birliğini aynı potada eriterek küresel enerji arz güvenliğine kalıcı katkı sağlar.

Bu alt bölümde, önce nükleer güvenlik mimarisinin hukuki zeminini oluşturan mevzuat ve düzenleyici çerçeveye değinilecek; ardından tesislerin tüm ömür döngüsünde güvenliği teminat altına alan tasarım ve mühendislik ilkeleri tartışılacaktır. Üçüncü olarak, insan faktörü ve kurumsal güvenlik kültürünün yüksek güvenilirlik performansındaki belirleyici rolü açıklanacak; dördüncü kısımda yeni nesil reaktörlerdeki güvenlik yaklaşımları ile pasif ve kendini güvenli duruma getiren sistem tasarımları ele alınacaktır. Beşinci aşamada, bütünlük risk değerlendirmesi ve tek-hata güvenliği ilkeleri çerçevesinde Fukushima sonrası geliştirilen çoklu-senaryo analizleri incelenecektir. Böylece takip eden her alt başlık, ortak hedef olan radyolojik risklerin toplum ve çevre açısından kabul edilebilir en düşük düzeye indirilmesine hangi özgül katkıyı sağladığını bütünsel biçimde gösterecektir.

1.2.1. Mevzuat ve düzenleyici çerçeve (legal and regulatory framework)

Nitelikli bir nükleer güvenlik sisteminin en temel unsurlarından biri, kapsayıcı ve şeffaf bir yasal-düzenleyici altyapının varlığıdır. Ulusal yasaların yanı sıra, uluslararası sözleşmeler ve UAEA gibi ulusüstü kuruluşların yayımladığı güvenlik standartları, nükleer tesislerin kurulması, işletilmesi ve devreden çıkarılmasına kadar tüm süreçlerde temel rehber olarak kullanılmaktadır. Etkili bir nükleer güvenlik sisteminin temel direklerinden biri, yalnızca ulusal güvenlik anlayışına değil, aynı zamanda uluslararası yükümlülüklerle dayalı güçlü bir mevzuat sistemine dayanmaktadır. Bu çerçeve, yetki alanlarını ve sorumlulukları netleştirerek, güvenlik kültürünün yasal temellerini oluşturmaktadır (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, 2018).

Etkili bir nükleer güvenlik sisteminin en temel unsurlarından biri, sağlam ve şeffaf bir yasal-düzenleyici altyapının varlığıdır. Ulusal yasaların yanı sıra, Nükleer Güvenlik Sözleşmesi (1994- Convention on Nuclear Safety), Ortak Sözleşme (1997- Joint Convention on the Safety of Spent Fuel Management and on the Safety of Radioactive Waste Management) ve UAEA tarafından yayımlanan güvenlik standartları gibi uluslararası düzenlemeler nükleer tesislerin güvenliğini sağlamak amacıyla ulusların yükümlülüklerini belirler. Bu düzenlemeler, yetkili ve bağımsız bir düzenleyici kurum tarafından uygulanmalı ve denetlenmelidir. Örneğin, Türkiye’de Nükleer Düzenleme Kurumu (NDK) bu alandaki başlıca otoritedir. Düzenleyici ve denetleyici kurumlar tarafından lisanslama süreçleri kapsamında çevresel etki değerlendirmeleri yapılmakta, kamuoyunun sürece katılımı sağlanmakta ve nükleer tesisler yaşam döngüsü boyunca sıkı denetime tabi tutulmaktadır. Ayrıca, UAEA’nın Integrated Regulatory Review Service (IRRS) gibi uluslararası denetim mekanizmaları sayesinde düzenleyici çerçevenin etkinliği küresel ölçekte de değerlendirilmektedir. Mevzuatın teknolojik gelişmeler ışığında güncellenen bir yapıda olması ise güvenliğin dinamik doğasına yanıt vermek açısından büyük önem taşımaktadır.

Uluslararası hukuki düzenlemeler, devletler tarafından genellikle iki şekilde ele alınır: doğrudan uygulama (self-executing) veya uyumlaştırma (transposition). Nükleer güvenlik özelinde ise, çoğu uluslararası düzenleme ve sözleşme, ulusal mevzuata entegre edilerek işlerlik kazanır (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, 2018). Nitekim nükleer güvenlik alanında en büyük sorumluluk birçok uluslararası dokümanda ifade edildiği üzere başta işleticiye ait olmak üzere ulusal-yönetimsel bir sorumluluktur. Devletler, egemenlik ilkesine dayanarak, kendi iç hukuk sistemlerinde uluslararası düzenlemeleri uygulamaya koymak için çeşitli yöntemler benimserler. Bu süreç “uluslararası yükümlülüklerin iç hukuka aktarılması” olarak da adlandırılır. Nükleer güvenlik gibi yüksek risk taşıyan ve

sınır aşan etkileri olabilecek bir alanda, uluslararası düzenlemeler ulusal düzeyde mutlaka detaylandırılır ve uygulama yetkisi bağımsız idari otoritelere verilir (EURATOM, 1957).

Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) tarafından yayımlanan güvenlik standartları ve tavsiyeler, bağlayıcı olmamakla birlikte, uluslararası kabul görmüş en iyi uygulamaları temsil eder. Bu nedenle, devletler kendi düzenleyici çerçevelerini oluştururken bu standartları referans alır ve iç hukuka uyarlamak suretiyle bağlayıcı hale getirirler (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, 2018). Öte yandan Nükleer Güvenlik Sözleşmesi (Convention on Nuclear Safety) gibi uluslararası sözleşmeler ise taraf devletler açısından hukuken bağlayıcıdır. Bu tür sözleşmelerin uygulanabilmesi için, taraf devletler iç hukukta gerekli düzenlemeleri yapar ve uygulamadan sorumlu kurumları belirler. Türkiye örneğinde olduğu gibi, sözleşmelere taraf olunması sonrasında ilgili yükümlülükler Türk hukukuna uyarlanmakta ve uygulama sorumluluğu Nükleer Düzenleme Kurumu (NDK) tarafından yürütülmektedir (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, 1994).

Ayrıca, düzenleyici çerçevenin uyumlaştırılması sadece ilk kabul aşamasıyla sınırlı değildir. Uluslararası gelişmeler, yeni teknolojiler veya kazalardan çıkarılan dersler doğrultusunda sürekli olarak güncellenmesi gerekmektedir. Örneğin, 2011 yılında meydana gelen Fukushima nükleer kazası sonrası, pek çok ülke nükleer güvenlik mevzuatını gözden geçirerek güncellemiş ve UAEA güvenlik gereklilikleriyle daha yüksek uyum sağlanmıştır (ABD Nükleer Düzenleme Komisyonu, 2020).

Sonuç olarak, uluslararası mevzuatın ulusal mevzuata yansıtılması, devletlerin egemenlik haklarını koruyarak uluslararası yükümlülüklerini yerine getirmelerini sağlar. Bu süreç, nükleer güvenlik alanında küresel iş birliğini teşvik etmekle kalmaz, aynı zamanda ulusal güvenlik standartlarını yükselterek toplumsal ve çevresel risklerin azaltılmasına da katkıda bulunmaktadır.

1.2.2. Tasarım ve Mühendislik Güvenliği

Nükleer tesislerin tasarımı, güvenlik ilkesinin başlangıçtan itibaren sistemin içine entegre edilmesini sağlar. Reaktörlerin, yakıt tesislerinin ve atık depolama alanlarının dayanıklı ve emniyetli bir şekilde inşa edilmesi; derinlemesine savunma (defence-in-depth) ilkesinden kaynaklanan çoklu güvenlik bariyerleri pasif ve aktif güvenlik sistemleri gibi önlemleri içermektedir. Fukushima Daiichi kazası sonrasında, doğal afetlere karşı dayanıklılığı artırıcı tasarım değişiklikleri küresel düzeyde öncelik kazanmıştır (OECD Nükleer Enerji Ajansı, 2012).

Nükleer güvenliğin sağlanmasında en önemli yöntem hem kazaları önlemek

hem de sonuçlarını hafifletmek için “derinlemesine savunma” ilkesinin uygulanmasıdır. Derinlemesine savunma, insanlara veya çevreye zarar vermeden önce başarısız olma ihtimali düşünülerek oluşturulan bağımsız koruma seviyelerinin ardışık bir şekilde bir araya getirilmesi ile uygulanır. Eğer bir koruma seviyesi ya da bariyer başarısız olursa, bir sonraki seviye ya da bariyer devreye girecektir. Doğru bir şekilde uygulandığında, derinlemesine savunma tek bir teknik, insani ya da organizasyonel hatanın zararlı sonuçlar doğurmasını engellerken, önemli hasarlara yol açabilecek başarısızlık kombinasyonlarının olasılığını da oldukça düşürür. Farklı savunma seviyelerinin birbirinden bağımsız olarak etkin olması, derinlemesine savunmanın temel bir unsuru olarak öne çıkar (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, 2006).

Fukushima felaketi, yukarıda da belirtildiği üzere nükleer güvenlik açısından oldukça önemli bir ders niteliği taşımaktadır. Bu kaza ile bir enerji kaynağına bağımlı güvenlik sistemlerinin yetersiz kalabileceği ortaya çıkmıştır. Bu durum neticesinde pasif güvenlik sistemlerinin önemini artırmıştır. Pasif sistemler, dışarıdan herhangi bir enerji kaynağı gerektirmeksizin reaktör çekirdeğinin soğutulmasını sağlayabilecek yeteneğe sahiptir. Bu sistemler, doğal afetler veya sebeke kesintileri yaşandığında da tesisin güvenliğini sürdürmesini sağlamaktadır (OECD Nükleer Enerjisi Ajansı, 2015). Bu nedenle çağdaş tasarım-mühendislik yaklaşımları, pasif sistemlerle güçlendirilmiş derinlemesine savunmayı tesis ömrü boyunca sürdürülebilir güvenlik sağlayacak biçimde pekiştirirken, izleyen bölümde ele alınacak insan faktörü ve kurumsal güvenlik kültürüyle birleşerek nükleer tesislerin bütünsel koruma mimarisini tamamlamaktadır.

1.2.3. İnsan Faktörü ve Güvenlik Kültürü

Nükleer güvenlik yalnızca teknik unsurlardan ibaret değildir; insan faktörü her aşamada kritik bir rol oynamaktadır. Fukushima kazasında, karar alma süreçlerindeki yetersizlik ve operatör hataları yaşanan kazanın etkilerini artırmıştır (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, 2015). Çernobil kazası da personelin yetkinliklerinin geliştirilmesi açısından önemli bir ders niteliğindedir çünkü kazada açıkça insan hatası ve yetersiz eğitim ve yetkinlik örneği olarak sıklıkla vurgulanmaktadır. Bu sebeple nükleer tesislerde güvenliğin sağlanabilmesi için insan-makine etkileşimlerinin optimize edilmesi, personel eğitimlerinin ve yetkinliklerinin artırılması gerekmektedir. Bu kapsamda UAEA ve OECD/NEA gibi kuruluşlar başta olmak üzere nükleer alanda faaliyet gösteren birçok organizasyon eğitim ve yetkinliklerin geliştirilmesi yoluyla kurumsal kapasitenin artırılmasına önem vermekte ve bu konuyu nükleer güvenliğin önemli bir bileşeni olarak nitelendirmektedir.

Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı’na (IAEA) göre, “nükleer güvenlik kültürü” (safety culture), nükleer tesislerin ve faaliyetlerin güvenliğini sağlamak amacıyla kuruluşların ve bireylerin sahip olduğu ortak değerler, tutumlar, yetkinlikler ve davranışların bütünü olarak tanımlanmaktadır. Kültür, bir organizasyonun liderlik anlayışından rutin uygulamalara kadar kapsamlı bir alanda önem arz etmektedir. Güvenlik kültürü yalnızca teknik tedbirlerle sınırlı olmayıp tüm kurumsal süreçleri kapsayan bir yaklaşımdır. Güvenlik kültürünün gelişimi için sürekli öğrenme, şeffaflık, açık iletişim ve inisiyatif almayı teşvik edici bir ortam oluşturulur tüm çalışanlar güvenliğin sağlanmasında aktif bir sorumluluk taşır (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, 2016). UAEA’nın sıkça vurguladığı gibi, çalışanların güvenlik sorumluluklarının bilincinde olmaları, potansiyel riskleri önceden tespit etmeleri ve güvenlik önceliklerini karar alma süreçleriyle uyumlu hale getirmeleri gerekmektedir. Ayrıca, nükleer alanda faaliyet gösteren işletmecilerin, düzenleyici otoritelerin ve diğer sistem bileşenlerinin de güçlü bir güvenlik kültürüne sahip olmaları beklenmektedir.

1.2.4. Yeni Nesil Reaktörlerde Güvenlik Yaklaşımları

“Doğası gereği güvenli tasarım” (intrinsically safe design) yaklaşımı doğrultusunda 3. ve 4. nesil reaktörler olası bir kaza durumunda kendi kendini güvenli bir duruma getirebilecek nitelikte tesisler inşa edilmektedir (Dünya Nükleer Birliği, 2024). Örneği verilen bu ve yeni nesil sistemlerde hem pasif güvenlik önlemleri hem de gelişmiş otomasyon sistemleri tesis için hayati bileşenlere entegre edilerek nükleer güvenlik alanındaki riskler minimize edilmektedir. Bu yönüyle nükleer güvenliğin proaktif rolü de ortaya çıkmaktadır. Afet ve kriz yönetimi alanında da olaylar yaşanmadan evvel yaşanabilecek olası senaryolar simüle edilmekte ve riskler doğrultusunda en yerinde ve etkili kararlar alınarak risk ve yaşanan afet/kriz her ne ise etkileri olay henüz yaşanmadan tedbirler alınmaktadır. Nükleer güvenlik alanında da gerek derinlemesine savunma prensibi gerekse doğası gereği güvenli tasarım yaklaşımında olduğu gibi benzer bir yaklaşımla konular ele alınmaktadır çünkü nükleer bir kaza yaşandığında yaşanan kaza ile ortaya çıkabilecek bir felaket arasında belki de bir güvenlik katmanının yahut bir güvenlik sisteminin görevini yerine getirebilmesi ya da etkisiz kalması kadar küçük bir fark bulunmaktadır. “Öğrenen organizasyon” yaklaşımı çerçevesinde, yaşanan kaza raporlarından ve gerçekleştirilen simülasyonlardan elde edilen çıktılar deneme/yanılma/tecrübe paylaşımı yöntemleriyle nükleer güvenliğin sürekli geliştirilmesine katkı sağlamaktadır (Dünya Nükleer Birliği, 2024).

1.2.5. Bütünleşik Risk Değerlendirme ve Tek Hata Güvenliği Yaklaşımı

Bütünleşik risk değerlendirme, uluslararası güvenlik standartlarında uzun süredir yer alan “tek-hata güvenliği” ilkesini genişleterek tesis güvenliği-ni tasarım, işletme ve acil durum yönetimi evrelerinde birbirini etkileyebilen teknik, insanî ve çevresel risklerin tümünü kapsayacak şekilde ele alır (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, 2015). Bu çerçevede amaç, tek bir sistem veya bileşen hatasının ötesine geçerek doğal afetler, insan hataları, tedarik zinciri kırılmaları ve domino etkileri gibi karmaşık senaryolarda dahi derinlemesine savunma katmanlarının işlevselliğini garanti etmektir.

Akademik literatür, yüksek riskli teknolojilerde kazaların “normal” olduğu (Perrow, 1984) ve örgütsel hataların fiziksel savunma bariyerlerini aşabildiği (Reason, 1997) yönündeki bulgularla bu yaklaşımı desteklemiştir. Meserve’in (2009) küresel güvenlik rejimi analizleri ise, çoklu-hata senaryolarını dikkate alan olasılık temelli yöntemlerin UAEA ve OECD/NEA rehberlerine entegrasyonunun, paydaşlar arasında bilgi paylaşımını hızlandırarak nükleer tesislerin dayanıklılığını artırdığını göstermektedir. 2011 Fukushima Daiichi kazası da bu entegrasyonun gerekliliğini pratiğe yansıtan bir örnek teşkil etmiş, tasarım ötesi olaylar için pasif soğutma sistemleri, alternatif güç kaynakları ve esnek müdahale stratejileri gibi iyileştirmelerin yaygınlaştırılmasını tetiklemiştir.

Sonuç olarak, bütünleşik risk değerlendirmesi, tek-hata güvenliğinin sunduğu temel emniyet katmanlarını çoklu-hata ve çoklu-tehlike senaryolarıyla birleştirerek nükleer tesislerin sağlamlık (resilience) düzeyini yükseltmekte olup ulusal düzenleyiciler, endüstri ve akademi arasındaki ortak öğrenme döngüleri sayesinde küresel güvenlik kültürünü güçlendirmektedir (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, 2015).

2. ÜLKE ÖRNEKLERİ VE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ

Küresel nükleer güvenlik rejiminin sahadaki yansımalarını daha iyi kavramak için farklı ülke deneyimlerinin incelenmesi yararlı olacaktır. Farklı tarihsel, siyasi ve idari yapılaraya sahip ülkeler, uluslararası rejime uyum sağlama ve kendi nükleer güvenliklerini geliştirme konusunda çeşitli yollar izlemiştir. Bu bölümde, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa/AB, Japonya ve Türkiye gibi örnekler üzerinden rejimin uygulamadaki durumu ve karşılaşılan sorunlar karşılaştırmalı olarak analiz edilecektir. Seçilen örnekler, köklü nükleer programlara sahip ülkeler ile daha yeni nükleer enerjiye başlayan ülkelerin deneyimlerini kapsayarak geniş bir perspektif sunmaktadır.

2.1. Amerika Birleşik Devletleri (ABD)

Sivil nükleer enerji alanında ilk adımları atan ülkelerden biri olan ABD, güvenlik düzenlemeleri konusunda tarihsel bir birikime sahiptir. 1974 yılında kurulan Nükleer Düzenleme Komisyonu (Nuclear Regulatory Commission, NRC), nükleer tesislerin lisanslanması ve denetlenmesinden sorumlu bağımsız bir federal kurumdur. ABD’nin güvenlik yaklaşımı, yaşanan tecrübeler doğrultusunda şekillenmiştir. 1979’daki Three Mile Island kazası, NRC’nin kurumsal kültüründe ve endüstride önemli değişimlere yol açmıştır. Kaza sonrası, NRC acil durum planlaması standartlarını sıkılaştırmış, reaktör operatörlerinin eğitim ve sınav gerekliliklerini artırmış ve güvenlik kültürüne verdiği önemi yükseltmiştir (ABD Nükleer Düzenleme Komisyonu, 2024). NRC’nin gücü, büyük ölçüde bağımsızlığı ve teknik yeterliliğinden gelmektedir. Kurum, endüstri ve siyasi etkilerden izole olmaya özen göstererek yalnızca halk sağlığı ve güvenliği gözetken kararlar almayı amaçlamaktadır. Uluslararası rejime katkısı ise özellikle teknik standartların oluşturulmasında ve bilgi paylaşımında belirgin olmaktadır. ABD, UAEA’nın güvenlik standartları komisyonlarına aktif uzman desteği sağlamakta, ayrıca diğer ülkelere ikili yardımlarla düzenleyici kapasite geliştirme desteği vermektedir. Örneğin NRC, 1990’lardan beri eski Sovyet coğrafyasındaki ülkelere reaktör güvenliği konusunda eğitim programları düzenlemiş, deneyimini aktarmıştır (ABD Nükleer Düzenleme Komisyonu, 2020). Bununla birlikte, ABD’nin uluslararası bağlayıcı standartlara mesafeli yaklaştığı da bir gerçektir. 2015’te CNS’ye somut tasarım kriterleri eklenmesi girişimine, eski reaktör filosuna sahip olması nedeniyle çekinceli yaklaşmış ve değişiklik yerine mevcut peer review sisteminin sürdürülmesini tercih etmiştir (Hibbs, 2015). Bu tutum, ABD’nin egemenlik vurgusu nedeniyle küresel rejimin güçlendirilmesi konusundaki çekincelerini ortaya koymaktadır. Yine de, ABD’de nükleer güvenlik performansı yüksek düzeydedir; NRC’nin sıkı denetimleri sayesinde lisanslı reaktörlerde ciddi bir güvenlik sorunu yaşanmamış, ufak tefek ihlaller dahi titizlikle ele alınmıştır. Ayrıca ABD, WANO’nun kuruluşunda öncü bir rol oynayarak, kendi ülkesindeki INPO (Institute of Nuclear Power Operations) modelini küresel ölçekte yaygınlaştırmıştır. Sonuç olarak ABD örneği, güçlü bir ulusal düzenleyici çerçevenin ve endüstri içi denetimin güvenlik rejimine olumlu katkısını göstermektedir.

2.2. Fransa ve Avrupa Birliği

Fransa, elektriğinin %70’inden fazlasını nükleer enerjiden sağlayan ve dünyadaki en büyük ikinci nükleer reaktör floşuna (56 reaktör) sahip ülkedir.

Bu nedenle nükleer güvenlik ulusal enerjisi için hayati önemdedir. Fransa'nın yaklaşımı, başlangıçta endüstri ve devleti iç içe kılan bir model iken, 1980'lerden itibaren bağımsız bir düzenleyici yapıya geçiş yapmıştır. 2006'da kurulan ASN (Autorité de Sûreté Nucléaire), nükleer güvenlik ve radyasyondan korunma konularında bağımsız otorite olarak tesis edilmiştir. ASN, kararlarını bilimsel değerlendirmelere dayandıran, şeffaflığı ilke edinmiş bir kurumdur; raporlarını kamuoyuna düzenli olarak açıklar ve nükleer tesislere ilişkin önemli kararlarda hükümetten bağımsız hareket edebilecek bir organizasyona sahiptir. Fransa aynı zamanda uluslararası güvenlik rejiminin aktif bir katılımcısıdır. Çernobil kazası sonrasında Fransa, uluslararası sözleşmelerin oluşturulmasında (özellikle CNS'nin hazırlanmasında) etkin rol oynamıştır. Avrupa Birliği çerçevesinde ise Fransa ve diğer üye ülkeler, 2009 yılında bağlayıcı bir Nükleer Güvenlik Direktifi kabul ederek, AB içinde minimum güvenlik standartlarını yasal zorunluluk haline getirmiştir (Avrupa Konseyi, 2014). 2014 yılında Fukushima deneyimlerinin ışığında bu direktif güncellenmiş; üye ülkelerin yeni reaktörler için tasarım hedeflerini yükseltmesi, eski reaktörlerin güvenlik iyileştirmelerinin planlanması ve her ülkenin belirli konularda karşılıklı incelemeye tabi tutulması hükmüne bağlanmıştır (Avrupa Konseyi, 2014). Bu kapsamda AB, 2017 yılında ilk tematik peer review sürecini "yaşlanan tesislerin uzun dönemli işletimi" konusunda gerçekleştirmiş ve tüm üyelerin katıldığı bu süreçte her ülke, diğerlerinin denetimine açık bir değerlendirmeden geçmiştir. Fransa, bu mekanizmanın hem denetleyicisi hem denetlenenidir ve çıkan tavsiyelere göre eylem planları hazırlamıştır (Avrupa Nükleer Düzenleyiciler Grubu (ENSREG), 2018). Bu uygulama, küresel rejimde olmayan bir bağlayıcılık ve açıklık düzeyini AB içinde sağlamıştır. Fransa özelinde, 2011 Fukushima kazası da önemli dersler doğurmuştur. ASN, kazanın ardından ülkedeki tüm reaktörler için "komplike durumlarda güvenlik" değerlendirmeleri yapmış, özellikle elektrik kaybı ve soğutma kaybı durumlarına karşı ek sistemler (örneğin acil durum soğutma pompaları, filtreli havalandırma sistemleri) kurulmasını şart koşmuştur (OECD Nükleer Enerji Ajansı, 2012). Bu sayede Fransa'daki eski nesil reaktörler bile ciddi kaza durumlarına karşı daha dirençli hale getirilmiştir. Fransa'nın deneyimi, uluslararası normların ulusal sistemle nasıl bütünleştirilebileceğini ve hatta bölgesel düzeyde daha ileri götürülebileceğini göstermektedir. AB içinde nükleer güvenlik konusunda şeffaflığın ve ortak denetimin artması, küresel rejim için örnek teşkil eden bir uygulamadır. Bununla birlikte, AB dışındaki ülkelerde benzer düzeyde bir karşılıklı denetim olmadığı için, Avrupa'nın ilerici uygulamaları küresel rejime tam yansımayabilir. Yine de Fransa ve AB örneği, yüksek güvenlik standartlarının kolektif biçimde uygulanmasının hem pratik hem de politik olarak mümkün ve faydalı olduğunu ortaya koymaktadır (Futter, 2015).

2.3. Japonya

Japonya'nın nükleer güvenlik serüveni, olumlu ve olumsuz yönleriyle incelenmesi gereken bir vakadır. 2011 yılına dek Japonya, gelişmiş endüstriyel ve teknolojik kapasitesine rağmen nükleer güvenlik yönetiminde ciddi yapısal sorunlar yaşamıştır. Özellikle düzenleyici bağımsızlık eksikliği, Fukushima felaketinin önemli nedenlerinden biri olarak görülmektedir (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, 2015). Kaza öncesinde nükleer düzenleme, Ekonomi, Ticaret ve Sanayi Bakanlığı'na bağlı bir büro olan NISA tarafından yürütülüyordu. Bu durum, düzenleyicinin aynı zamanda nükleer enerjiyi teşvik eden kurumla iç içe olması anlamına gelmekteydi. Sonuç olarak, TEPCO gibi işletmecilerin riskli uygulamaları göz ardı edilmiş, örneğin Fukushima Daiichi sahasının tsunami riskine karşı yeterince korunmadığı gerçeği uzun süre gündeme alınmamıştır. (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, 2015). 2011'de meydana gelen Fukushima Daiichi kazası, Japonya'yı hem ulusal olarak sarsmış hem de küresel rejimin etkinliğine dair soru işaretleri uyandırmıştır. Yukarıda belirtildiği gibi, Japonya kazadan sadece aylar önce CNS kapsamında "yüksek güvenlik seviyelerini sağladığını" rapor etmişti; ancak uygulamada durum farklıydı (Hibbs, 2015). Bu tecrübeden sonra Japonya radikal değişikliklere gitmiştir: 2012'de tamamen bağımsız bir düzenleyici olan Nükleer Düzenleme Kurumu (NRA) (Nuclear Regulation Authority) kurulmuş, eski düzenleyici yapı lağvedilmiştir. NRA, kuruluşunda ABD NRC ve Fransa ASN gibi kurumlardan danışmanlık alarak yapılanmış; güvenlik standartlarını uluslararası en iyi uygulamalarla uyumlu hale getirmiştir. Örneğin yeni NRA düzenlemeleri, tüm reaktörler için tsunami ve deprem dayanım kriterlerini ciddi oranda yükseltmiş, bir daha Fukushima benzeri bir durum yaşanmaması için çok katmanlı önlemler getirmiştir (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, 2015). Ayrıca Japonya, WANO ve UAEA incelemelerine daha fazla açık bir tutum benimsemiştir. Fukushima sonrası, tüm Japon reaktörleri kapatılmış ve ancak NRA'nın onayladığı güvenlik iyileştirmeleri yapıldıktan sonra kademeli olarak bazıları yeniden başlatılmıştır. Bu süreçte UAEA uzmanları da Japon düzenleyicisine tavsiyelerde bulunmuş, acil durum yönetimi vb. konularda uluslararası standartlar uygulanmıştır (OECD Nükleer Enerjisi Ajansı, 2015). Japonya örneği, uluslararası rejimin etkin olmamasının sonuçlarını acı bir şekilde gösterse de aynı zamanda rejimin toparlanma ve iyileşme gücünü de sergilemiştir. Kaza sonrasında düzenlenen CNS Olağanüstü Toplantısı'nda Japonya, diğer ülkelerin eleştirilerine açık şekilde maruz kalmış ve bu eleştiriler iç reformlara zemin hazırlamıştır. Neticede Japonya, bugün çok daha güçlü bir düzenleyici çerçeve ve geliştirilmiş bir güvenlik kültürü ile nükleer programını sürdürmektedir. Bu değişim, ulusal irade ve uluslararası baskının bileşimi sonucunda gerçekleşmiştir. Japon vakası,

güvenlik rejiminin en zayıf halka problemini ve şeffaflığın önemini vurgularken; aynı zamanda küresel öğrenme döngüsünün çalıştığını, bir ülkenin hatasından tüm dünyanın ders çıkardığını ortaya koymaktadır.

2.4. Türkiye

Türkiye'nin nükleer enerji stratejisi, giderek artan enerji talebini karşılamak, enerji arz güvenliğini sağlamak ve iklim değişikliği hedeflerine katkıda bulunmak gibi çok boyutlu amaçlar üzerine inşa edilmektedir. Türkiye'de sanayileşme ve kentleşmenin hız kazanmasıyla enerji ihtiyacının önemli ölçüde arttığı; bu durumun, gelişmekte olan büyük ekonomilerin enerji ihtiyaçlarını nükleer enerjiyle karşılama eğilimiyle paralel olarak Türkiye'nin de nükleer güç projelerine yönelmesini tetiklediği ifade edilmektedir. Nükleer enerji, ülkenin dışa bağımlılığını azaltma ve elektrik üretimini çeşitlendirme potansiyeliyle stratejik bir öncelik olarak görülürken, bu politikanın sürdürülebilirliği ve başarısı yalnızca teknik ve ekonomik faktörlere değil, aynı zamanda nükleer güvenliğin uluslararası standartlar doğrultusunda sağlanmasına da bağlıdır. Bu bağlamda, nükleer güvenlik rejimi çerçevesinde geliştirilen uygulamalar Türkiye'nin nükleer altyapısının güvenli ve etkin yönetimine önemli katkılar sunma potansiyeli taşımaktadır (Akyüz, 2015).

Türkiye henüz faal bir nükleer güç reaktörüne sahip olmamakla birlikte, Akkuyu'da inşa halindeki santraliyle nükleer enerjiye giriş yapma aşamasındadır. Dolayısıyla Türkiye'nin deneyimi, yeni başlayan bir ülke olarak rejime entegrasyonunu yansıtmaktadır. Türkiye, 1996 yılında Nükleer Güvenlik Sözleşmesi'ne taraf olmuş ve yükümlülüklerini yerine getirmek üzere mevzuat çalışmalarına o tarihlerden beri devam etmiştir. 2018'de çıkarılan 702 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Nükleer Düzenleme Kurumu (NDK) kurulmuş ve 2020'de yürürlüğe giren Nükleer Düzenleme Kanunu ile yasal çerçeve tamamlanmıştır. 702 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin bazı hükümleri Anayasa Mahkemesi tarafından 2 Temmuz 2018 tarihinde iptal edilmiş ve oluşan yasal boşluk 8/3/2022 tarihli ve 95 Sayılı Nükleer Düzenleme Kurumunun Teşkilat ve Görevleri Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile doldurulmuştur.

NDK, bağımsız idari otorite statüsünde olup kararlarında herhangi bir bakanlığa bağlı olmaksızın hareket edebilmektedir. Akkuyu NGS projesinde, hem Rusya'nın dizayn ettiği VVER-1200 reaktör teknolojisinin uluslararası kabul görmüş güvenlik özellikleri (pasif güvenlik sistemleri, çift koruma kabı gibi) tercih edilmiş, hem de proje sürecinde UAEA'dan uzmanlar davet edil-

erek tasarım güvenliği değerlendirmeleri yaptırılmıştır. Örneğin 2021 yılında UAEA'nın SEED (Site and External Events Design) misyonu, Akkuyu sahasının deprem ve dış etkenlere karşı değerlendirmesini gerçekleştirmiş ve tavsiyelerini raporlamıştır (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, 2022). Türkiye ayrıca düzenleyici yapısını güçlendirmek için IRRS misyonu planlamış, nükleer altyapısını geliştirmek üzere UAEA'nın entegre inceleme hizmetlerinden yararlanmaktadır. Ayrıca düzenleyici çerçeve oluşturulurken UAEA'nın Milestone kılavuzları ve güvenlik standartları temel alınmıştır. Bu adımlar, uluslararası rejimin yeni bir ülkeye proaktif bilgi transferi sağlama işlevini göstermektedir. Öte yandan, Türkiye örneğinde dikkat çeken husus, nükleer güvenliğin ikili iş birliği yoluyla da desteklendiğidir. Akkuyu projesi Rusya ile yapılan hükümetler arası anlaşma çerçevesinde yürütüldüğünden, Rus düzenleyici kurumu Rostechndzor ile NDK arasında da yakın iş birliği vardır. Bu kapsamda, Türk düzenleyiciler Rusya'daki referans santral Novovoronej-II deneyimlerinden faydalanmış, ortak denetimler yapmıştır. Türkiye, henüz işletme aşamasına gelmemiş olsa da, rejimin parçası olarak yükümlülüklerini yerine getirmeye hazırlandığını beyan eden ulusal raporlar sunmaktadır (ABD Nükleer Düzenleme Kurumu, 2020). Kuşkusuz asıl sınav, Akkuyu Nükleer Güç Santrali işletmeye girdiğinde verilecektir. Ancak şimdiden görülen odur ki, uluslararası güvenlik rejimi, yeni bir ülkenin altyapısını tesis etmesinde kritik bir yol gösterici rol üstlenmiştir. Türkiye örneği, rejimin sürdürülebilirlik ve genişleme boyutuyla ilgilidir; gelecekte nükleer enerjiye adım atan diğer devletler için de benzer bir yol haritası oluşmaktadır.

Her ne kadar nükleer enerji alanında güçlü girişimini yeni bir tarihte yapmış olsa da Türkiye'nin nükleer yolculuğu, barışçıl atom iş birliği çerçevesinde 1955'te ABD ile imzalanan "Atom Enerjisinin Sivil Sahada İstimali" anlaşmasıyla başladı; bu adımı 1956'da Atom Enerjisi Komisyonu (AEK)'nin kurulması izledi. 1957'de UAEA Statüsü'nün onaylanmasıyla Türkiye, Ajans'ın "ilk grup" üyeleri arasına girdi ve aynı yıl Paris'te imzaya açılan Hukuki Mesuliyet Sözleşmesi'nin (1960) hazırlayıcı taraflarından biri oldu. İlk nükleer tesisi olan TR-1 Araştırma Reaktörü 1962'de 1 MW gücüyle devreye girerken, Çekmece (ÇNAEM) ve Ankara (ANAEM) nükleer araştırma merkezleri 1960'lı yıllarda temel insan kaynağı ve radyasyon teknolojisi altyapısını şekillendirdi. Bu "araştırma reaktörü kuşağı", Türkiye'nin nükleer sahaya girişini askerî değil, bilimsel ve sağlık uygulamaları ekseninde biçimlendirdi.

1982'de Türkiye Atom Enerjisi Kurumu (TAEK)'in kurulması (2690 s.K.) AEK'nin yetkilerini genişletti; aynı kurum hem düzenleme hem de teknolojiyi teşvik işlevlerini birlikte yürütmeye devam etti. Bu "birleşik model" küresel

eğilimle uyumlu olmakla birlikte, Çernobil sonrası dönemde bağımsız düzenleyici ihtiyacını gündeme taşıdı. Türkiye, 1994’te Nükleer Güvenlik Sözleşmesi’ni imzalayarak ulusal raporlama yükümlülüklerini üstlendi ve 1999’dan itibaren UAEA eş-düzey incelemesi döngüsüne dahil oldu. Araştırma kapasitesi aynı yıllarda 5 MW’lık TR-2 Reaktörü, SANAEM ve bölgesel eğitim merkezleriyle desteklendi; böylece “insan kaynağı yetiştirme – altyapı kuvvetlendirme” hattı güç reaktörü projesinden önce tamamlandı.

Bağımsız düzenleyici yapılara geçiş, Rusya Federasyonu ile imzalanan 2010 tarihli Akkuyu anlaşmasının ardından hızlandı. Nükleer Düzenleme Kurumu (NDK), 702 sayılı KHK ile 2018’de kuruldu; 2020’de çıkan 7381 sayılı Nükleer Düzenleme Kanunu ve 95 CBK NDK’ya lisans, denetim, yaptırım ile mali özerklik verdi. Böylece politika yapıcı bakanlıklar ile düzenleyici otorite arasında işlevsel ayırım UAEA GSR Part 1’in “Bağımsızlık” gerekliliklerini (Req. 3-4) karşılayacak biçimde tesis edildi. NDK’nın dört bağımsızlık boyutu olan – politik, yasal, finansal ve yetkinlik – ayrı hüküm ve mekanizmalarla güvence altına alındı; gelirlerinin lisans ve denetim harçlarından oluşması finansal özerkliği desteklerken, personel temini için NÜTED A.Ş. aracılığıyla dış teknik destek alma esnekliği sağlandı.

Sonuç olarak Türkiye vakası, “erken norm entegrasyonu + geç reaktör inşası + bağımsız düzenleyici dönüşüm” formülüyle küresel nükleer güvenlik rejiminin genişleme boyutuna somut örnek teşkil etmektedir. Araştırma reaktörleriyle başlayan altmış yıllık birikim, çağdaş mevzuat ve kurumsal ayrışma sayesinde güç reaktörü dönemine aktarılmakta; UAEA misyonları ve ikili Rostechnadzor iş birliği ise yeni düzenleyicinin kapasite inşasını hızlandırmaktadır. Türkiye’nin asıl sınavı, Akkuyu’nun ilk yakıt yüklemesinden sonraki on sekiz ay içinde şeffaf performans verisi yayımlanırken uluslararası akran incelemelerinden alacağı geri bildirimleri yapıcı iyileştirmelere dönüştürmek olacaktır.

Yukarıdaki ülke örnekleri, küresel nükleer güvenlik rejiminin uygulamada bir dizi farklı tecrübe ürettiğini göstermektedir. ABD ve Fransa gibi köklü nükleer ülkeler güçlü kurumlar ve yüksek güvenlik standartlarıyla ön plana çıkarken; Japonya örneği, rehavete kapılmanın ve yapısal eksiklerin büyük bedellere yol açabileceğini hatırlatmıştır. Türkiye ve BAE gibi yeni ülkeler ise uluslararası rehberlik sayesinde baştan güvenlik odaklı bir yaklaşım benimseyerek ilerlemektedir. Bu karşılaştırmalar, rejimin esnek ama aynı zamanda kırılgan doğasını ortaya koymaktadır. Her ülkenin kendi şartları, siyasi iradesi ve kurumsal kapasitesi, rejimin sahadaki başarısını belirleyen temel etmendir. Küresel düzeyde sağlanan ilerleme, ancak bu çeşitli deneyimlerden alınan derslerin ortak havuza aktarılmasıyla mümkün olmaktadır.

SONUÇ DEĞERLENDİRMESİ

Nükleer güvenlik, taşıdığı uluslararası etkiler ve sınır ötesi riskler sebebiyle, küresel ölçekte eşgüdüm ve dayanışmayı zorunlu kılan kritik bir güvenlik alanıdır. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA), Nükleer Enerji Ajansı (NEA) ve Dünya Nükleer Birliği (WNA) gibi kuruluşlar, normların geliştirilmesi, teknik kapasitenin güçlendirilmesi ve bilgi paylaşımı aracılığıyla uluslararası güvenlik mimarisinde merkezi bir işlev üstlenmektedir (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, 2020). Devletlerin nükleer tesislerdeki güvenlik kriterlerini iyileştirmeye, faaliyetlerini şeffaf bir şekilde yürütmeye ve kriz anlarında ortak müdahale planları oluşturmaya yönlendiren Nükleer Güvenlik Sözleşmesi (Convention on Nuclear Safety) benzeri uluslararası sözleşmeler, dünya genelinde nükleer risk yönetiminin etkinliğini artıran ve kolektif güvenlik kültürünü derinleştiren kritik araçlar olarak öne çıkmaktadır.

Ancak nükleer güvenliğin uzun vadeli sürdürülebilirliği yalnızca teknik önlemlerle sağlanamaz; etkili bir güvenlik ortamı için mevzuatların sürekli olarak güncellenmesi, tüm paydaşlarda –saha personelinde karar vericilere kadar– kapsamlı bir “güvenlik kültürü” nün yerleşmesi ve toplumun nükleer güvenlik konusunda bilinçlendirilmesi elzemdir. Örneğin, Fukushima nükleer kazasının ardından güvenlik protokollerinin gözden geçirilmesi, insan unsurunun risk yönetimindeki belirleyici rolünü açıkça ortaya koymuştur. Ayrıca, kamuoyunun nükleer enerjiye yönelik güvenini tesis etmek, şeffaf iletişim stratejileri, bağımsız denetim mekanizmaları ve acil durum planlarının toplumla açık bir şekilde paylaşılmasıyla mümkün hale gelmektedir.

Çalışmada ele alınan örnekler global nükleer güvenlik rejiminin farklı ülkeler ve bağlamlarda nasıl işlendiğini ve uygulama sonuçlarını ortaya koymaktadır. Fransa ve ABD düzenleyici kurumlarının yerleşmiş ve iyi işleyen olması sebebiyle iyi uygulama örnekleri olarak karşımıza çıkarken, Japonya olumsuz deneyimleri sebebiyle bazı kurumsal eksikliklerine ve kontrol zafiyetlerine sahne olmuştur. Türkiye gibi nükleer enerji alanında yeni var olmaya başlayan ülkeler ise uluslararası standartlar rehberliğinde ve bu deneyim birikimini harmanlayarak güvenli bir sistem inşa etme sürecinde ilerlemektedir. Farklı deneyimlerin birbirinden bağımsız gelişmediği, aksine bu küresel nükleer güvenlik rejiminin gereği birbirinden beslendiği süreç bütünlük olarak değerlendirmeye muhtaç bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Son tahlilde, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanımı, bütüncül bir güvenlik yaklaşımıyla sürdürülebilirlik kazanabilir. Bu da yalnızca teknik gelişmelerle sınırlı kalmamalı; aynı zamanda uluslararası iş birliği, sürekli

mesleki eğitim süreçleri ve toplumsal katılım yoluyla desteklenmelidir. Böylelikle güvenlik eksenli bu ortak çaba, yalnızca insan sağlığı ve çevresel korunma açısından değil, küresel enerji arz güvenliği bakımından da vazgeçilmez bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) tarafından yayımlanan Fundamental Safety Principles belgesi nükleer emniyet rejiminin evrensel prensiplerini ortaya koyarak devletler, düzenleyici kurumlar ve nükleer tesis işletmecileri için yol gösterici bir çerçeve sunmaktadır. Bu ilkeler, radyasyon risklerinin minimize edilmesi, kazaların önlenmesi ve insan ile çevrenin korunması hedeflerini merkeze alarak küresel nükleer emniyet kültürünün inşasında temel bir dayanak noktası oluşturmaktadır (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, 2006). Aşağıda, belgede vurgulanan 10 temel ilke akademik bir perspektifle analiz edilmiştir:

i. Emniyet Sorumluluğu

Nükleer emniyetin sağlanmasında birincil sorumluluk, radyasyon risklerine yol açan tesis ve faaliyetlerin işleticisi veya sorumlusu olan kuruluşlara aittir (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, 2006). Bu ilke, tesislerin tasarımından işletimine kadar tüm süreçlerde “emniyet kültürü”nün benimsenmesini zorunlu kılar.

ii. Hükümetin Rolü ve Düzenleyici Çerçeve

Devletler, bağımsız bir düzenleyici kurum aracılığıyla teknik standartlar belirlemeli ve uluslararası taahhütlerin uygulanmasını denetlemelidir

iii. Liderlik ve Yönetim Yaklaşımı

Radyasyon riski taşıyan tesislerde, üst yönetimin liderliğinde sistematik bir risk yönetim modeli benimsenmelidir.

iv. Tesis ve Faaliyetlerin Gerekçelendirilmesi

Nükleer faaliyetler, topluma sağlayacağı net fayda risklerden açıkça üstün olduğunda başlatılmalıdır.

v. Korumanın Optimizasyonu (ALARA Prensibi)

Radyasyondan korunma, “makul ölçüde ulaşılabilir en düşük seviye” (ALARA) ile optimize edilmelidir.

vi. Bireysel Risklerin Sınırlandırılması

Hiçbir birey, kabul edilemez düzeyde radyasyon riskine maruz bırakılmamalıdır.

vii. Şimdiki ve Gelecek Nesillerin Korunması

İnsan ve çevre, hem mevcut hem de gelecek nesiller için radyasyon risklerine karşı korunmalıdır.

viii. Kazaların Önlenmesi

Nükleer kazaların önlenmesi için proaktif önlemler ve teknik iyileştirmeler hayata geçirilmelidir.

ix. Acil Durum Hazırlığı ve Müdahale

Acil durum planları, ulusal ve uluslararası işbirliğiyle koordineli bir şekilde tasarlanmalıdır.

x. Koruyucu Eylemlerin Optimizasyonu

Mevcut radyasyon risklerini azaltmaya yönelik eylemler, maliyet-fayda dengesi gözetilerek uygulanmalıdır.

IAEA tarafından ortaya konulan bu temel ilkeler, yalnızca teknik bir rehber olmakla kalmayıp, aynı zamanda küresel ölçekte nükleer emniyetin sağlanmasında ortak bir anlayış ve sorumluluk kültürü oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu ilkeler sayesinde, ülkeler arasında bilgi paylaşımı teşvik edilmekte, iyi uygulama örnekleri yaygınlaştırılmakta ve olası riskler karşısında ortak hareket etme kapasitesi geliştirilmektedir. Uluslararası iş birliği, nükleer faaliyetlerin güvenilirliği ve toplumun güveninin sağlanması açısından hayati öneme sahiptir. Bu bağlamda, IAEA’nın çerçevesi yalnızca mevcut risklerin yönetiminde değil, aynı zamanda gelecek nesillere güvenli bir miras bırakılmasında da kritik bir temel oluşturmaktadır. Dolayısıyla, nükleer emniyetin sağlanması küresel bir sorumluluk olarak görülmeli ve bu ilkeler doğrultusunda uluslararası dayanışma güçlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

- ABD Nükleer Düzenleme Komisyonu. (2020). *Regulatory framework*. U.S. Nuclear Regulatory Commission: <https://www.nrc.gov/about-nrc/regulatory-framework.html> adresinden alındı.
- ABD Nükleer Düzenleme Komisyonu. (2024). *A Short History of Nuclear Regulation, 1946–2024*. U.S. Nuclear Regulatory Commission.
- Akyüz, E. (2015, Ocak). “Türkiye’nin Nükleer Enerji Politikası ve Terör Tehdidi”. *The Journal of Academic Social Science Studies*(40), 523-536. doi:10.9761/JASSS3156
- Avrupa Konseyi. (2014). *Council Directive 2014/87/Euratom of 8 July 2014 amending Directive 2009/71/Euratom establishing a Community framework for the nuclear safety of nuclear installations*. Brüksel: Avrupa Birliği.
- Avrupa Nükleer Düzenleyiciler Grubu (ENSREG). (2018). *Topical Peer Review Report*.

- Brüksel: ENSREG.
- Dünya Nükleer Birliği . (2024, Mayıs” 1). *Cooperation in Nuclear Power*. World Nuclear Association: <https://world-nuclear.org/information-library/current-and-future-generation/cooperation-in-nuclear-power> adresinden alındı.
- Dünya Nükleer Birliği. (2025, Nisan 1). *Nuclear Power in the World Today*. World Nuclear Association: <https://world-nuclear.org/information-library/current-and-future-generation/nuclear-power-in-the-world-today> adresinden alındı.
- EURATOM. (1957). *EURATOM Treaty*. Roma: European Union.
- Futter, A. (2015). *Regional Nuclear Orders: Norms, Interests, and Institutions* . Oxford University Press.
- Hibbs, M. (2015). *A Failed Effort to Toughen Nuclear Safety Standards*. Carnegie Endowment for International Peace.
- Meserve. (2009). The Global Nuclear Safety Regime. *Daedalus*, 138(4), 100–111.
- OECD Nükleer Enerji Ajansı. (2012). *The Fukushima Daiichi Nuclear Power Plant Accident: OECD/NEA nuclear safety response and lessons learned*. OECD-NEA O. Paris: OECD Publishing.
- OECD Nükleer Enerji Ajansı. (2015). *Five Years after the Fukushima Daiichi Accident: Nuclear Safety Improvements and Lessons Learned*. Paris: OECD.
- OECD Nükleer Enerji Ajansı. (2021). *Nuclear Safety Review*. Paris: OECD/NEA.
- Perrow, C. (1984). *Normal accidents: Living with High-Risk Technologies*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Reason, J. (1997). *Managing the risks of organizational accidents*. Londra: Routledge. doi:<https://doi.org/10.4324/9781315543543>
- Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı. (1994). *Convention on Nuclear Safety*. International Atomic Energy Agency: <https://www.iaea.org/sites/default/files/infirc449.pdf> adresinden alındı
- Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı. (2006). *Fundamental Safety Principles - Safety Fundamentals, SF-I*. International Atomic Energy Agency, Viyana.
- Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı. (2015). *The Fukushima Daiichi Accident: Report by the Director General*. Vienna: IAEA.
- Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı. (2016). *Safety Culture*. IAEA. Viyana: IAEA.
- Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı. (2018). *Decommissioning of Nuclear Power Plants and Research Reactors: Safety Requirements (No. GSR Part 6)*. Viyana: IAEA.
- Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı. (2020). *Nuclear Safety Review 2020*. Ocak 2025

tarihinde IAEA: <https://www.iaea.org/sites/default/files/gc/gc64-inf3.pdf> adresinden alındı

- Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı. (2022). *Convention on Nuclear Safety: Report summary*. Viyana: IAEA.
- Uluslararası Nükleer Güvenlik Grubu (INSAG). (2006). *Strengthening the global nuclear safety regime (INSAG-21)*. Vienna: IAEA.
- Weick, K. E., & Sutcliffe, K. (2001). *Managing the Unexpected: Assuring High Performance in an Age of Complexity*. Jossey-Bass.

